fondată în 1895
bpt
serie nouă

anton doncev

vremuri de răscruce

bpt
Biblioteca pentru toți

Ilustrația copertei : *Dumitru Ionescu*

anton doncev

vremuri de răscruce

ROMAN ISTORIC

TRADUCERE ŞI PREFAŢĂ DE MIHAIL MAGIARI

BIBLIOTECA PENTRU TOŢI • 1971
EDITURA MINERVA • BUCUREŞTI

АНТОН ДОНЧЕВ
ВРЕМЕ РАЗДЕЛНО
исторически роман
български писател
софия, 1965
Editura Minerva: Toate drepturile rezervate pentru versiunea românească.

PREFAȚĂ

Tradus în majoritatea limbilor de circulație mondială și apreciat elogios de criticii literari din țările respective, romanul *Vremuri de răscruce* se înscrie printre cele mai interesante producții ale genului din ultimii zece ani.

Inteligența istorică și observația de mare finețe, diversitatea qvasi-cinematografică a unghiurilor de prospectare în realitate și proiectarea imaginilor pe un fundal de mituri și legende învederează un mare talent, slujit de tenacitatea și rîvna istoricului și filologului scrupulos.

Anton Doncev este tînăr și cu atît mai merituoasă este creația sa, care presupune experiență de viață, studiu aprofundat, cunoștințe temeinice de istorie, de limbă și folclor.

Romanul prezintă imagini din crîncena și zbuciumata istorie a Bulgariei în perioada ocupației turcești. Faptele și suferințele uneori draconice și incredibile, ilustrează perfect ce au însemnat pentru Peninsula Balcanică cei cinci sute de ani de stăpînire otomană. Lupta popoarelor din Balcani împotriva invaziei semilunii a contribuit substanțial la salvarea civilizației apusene: „Nici o civilizație europeană — spunea undeva Dostoievski — nu se poate concepe fără sîngele și somnul de cinci veacuri al Răsăritului Europei."

Doncev a scris epopeea dramatică a acestui „somn".

Se pare că amintirea cîntecelor îngînate de bunica sa, baba Srebra, lecţiile despre eroii care au luptat pentru libertatea patriei, imaginile neestompate din timpul celui de al doilea război mondial au trezit în scriitor pasiunea puternică şi permanentă pentru istoria neamului său.

Romanul *Probujdane (Deşteptarea)*, scris în colaborare cu Dimităr Mantov, marca pentru Doncev începutul unei cariere literare plină de promisiuni. Următoarea operă, tot un roman istoric, *Scazanie za vremeto na Samuila (Povestire despre vremea lui Samuil)* învederează, pe lîngă talentul epic incontestabil, o mare putere de muncă în domeniul documentaţiei şi al elaborării operei, coroborată cu acuitatea specialistului în înţelegerea fenomenului istoric de pe poziţiile materialist-dialectice contemporane, pentru că *Povestirea despre vremea lui Samuil* reprezintă nu numai o frescă social-istorică a Bizanţului din secolele X şi XI, a coliziunilor sale cu imperiul bulgar al lui Samuil, a vieţii politice, administrative şi ecleziastice a ambelor state, ci şi prin concepţia dialectică de percepere şi înţelegere a istoriei, o explicitare veridică a fluxului şi refluxului celor două imperii. Faptele istorice împletite într-o intrigă simplă, converg în a releva un puternic şi impresionant erou epic : poporul bulgar.

Tot în sfera pasiunii scriitorului pentru istorie intră şi scenariul filmului *Kaloian* scris în colaborare cu Dimităr Mantov şi Dako Dakovski.

În 1964 Doncev publică romanul *Vremuri de răscruce*, cea mai valoroasă creaţie a sa de pînă acum. Cartea — aşa cum spuneam la începutul acestor rînduri — a fost primită elogios în circuitul literar european, fiind tradusă în peste zece limbi, iar în Bulgaria aflîndu-se la a treia ediţie. Ea continuă ca preocupări celelalte două romane istorice, dar le este vizibil superioară din punct de vedere al conţinutului şi al structurii compoziţionale.

Acțiunea romanului se desfășoară în aparență pe o arie restrînsă în timp (un singur an) și spațiu (Valea Elinden din Munții Rodopi), dar referirile la evenimentele istorice ce se pierd în negura veacurilor și se împletesc cu mitologia, constituie remarcabile pagini de istorie și de epos legendar scrise cu sînge, obidă, dar și cu credința în victoria și izbăvirea unui neam ai cărui fii par tăiați din stînca muntelui.

*

Statul militar-feudal al turcilor osmanlîi a luat ființă și s-a consolidat în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. în Asia Mică.

În anul 1354 turcii au pătruns în Peninsula Balcanică, și opt ani mai tîrziu Murad I cucerea Adrianopole.

Pe la sfîrșitul secolului al XIII-lea puterea statului bulgar era în declin. Lupta cu Serbia pentru hegemonia în Balcani a slăbit mult puterea celui de al doilea țarat bulgar. În bătălia de la Velbujd (1330) oștile țarului bulgar Mihail au fost înfrînte, fapt care a dat posibilitate Serbiei să-și mărească influența în regiunile sud-dunărene. În 1363 țarul bulgar Ivan Alexandru a împărțit țara între cei doi fii ai săi: Șișman și Strațimir. În regiunea nord-estică, pînă la sud de Varna, se constituie un al treilea stat independent.

Pentru a împiedica realizarea unei coaliții a popoarelor sud-dunărene împotriva lor, turcii au atacat în 1388 Tîrnovo și alte orașe bulgărești care au fost pustiite. Victoria de la Kossovopolje (1389) a făcut ca noul sultan, Baiazid I, să consolideze și să extindă cuceririle imperiului în Peninsula Balcanică. În urma unei noi invazii Bulgaria centrală a fost prefăcută în provincie turcească. În același timp stăpînirea semilunii s-a extins și asupra Dobrogei. Puțin timp după bătălia de la Nicopole (1396),

devine provincie turcească şi Bulgaria apuseană cu centrul la Vidin. Mircea cel Bătrîn îl ajută pe Şişman. O cronică bulgărească de mai tîrziu, dar care cuprinde probabil anale contemporane acelor lupte, precizează că o parte din oastea lui Murad, care se îndrepta spre Ţara Românească, a fost bătută de „vlahi şi toţi turcii, pînă la unul, s-au înecat în Dunăre : aşa au scăpat în acela vreme bulgarii şi vlahii de cotropirea turcească".

În Peninsula Balcanică înaintarea otomană continuă înlesnită de frămîntările politice ale feudalilor locali. În nordul peninsulei, în condiţiile reizbucnirii conflictelor directe dintre Şişman şi Straţimir, cad în mîinile turcilor şi cetăţile de la Dunăre. Teritoriul ce mai rămăsese în mîinile lui Şişman este şi el cucerit, ţarul e luat prizonier, patriarhul izgonit, iar marii feudali sînt siliţi să aleagă între trecerea la islamism şi confiscarea averilor. Se instalează astfel, pentru o jumătate de mileniu, crîncenul jug otoman. În urma acestor evenimente Ţara Românească a devenit vecina imperiului turcesc.

În 1406 se încheie o primă etapă a luptei de apărare dusă de Ţara Românească împotriva cotropitorului şi aliaţilor săi, ceea ce îi îngăduie lui Mircea cel Bătrîn să se intituleze „mare voievod şi singur stăpînitor, domn a toată ţara Ungro-Vlahiei şi a părţilor de peste munţi, încă şi spre părţile tătărăşti şi herţeg al Amlaşului şi Făgăraşului şi domn al Banatului Severinului, şi de amîndouă părţile peste toată Podunavia, încă pînă la Marea cea Mare şi singur stăpînitor al cetăţii Dristor".

Turcii au trecut teritoriile bulgăreşti prin foc şi sabie, fapt ce a dus la pustiirea masivă şi generală a oraşelor şi satelor, la nimicirea sau înrobirea populaţiei. Ameninţată în existenţa sa, masa orăşenilor a avut de ales între pieire, refugiu, sau acceptarea islamismului. Cei care s-au decis pentru ultima alternativă s-au contopit cu masa colonizatoare turcească.

La sate, în special în munți, procesul a fost de mai lungă durată și mai anevoios, iar umilințele și silniciile mult mai cumplite.

Astfel în secolele XV și XVI orașele și satele bulgărești au îmbrăcat, în parte, turbanul și feregeaua, decăzînd din punct de vedere economic, involuînd la o producție manufacturieră și la o circulație închisă a mărfii.

În Rodopi, mahomedanizarea silnică a populației ajunge la apogeu în secolul XVII, deși începuse cu două sute de ani mai înainte. Pierzîndu-și credința rodopenii și-au păstrat limba, obiceiurile și cultura, fiind astfel feriți de asimilare.

„Mi-am dat legea, suflete,
legea veche am dat-o.
N-am dat limba, suflete,
limba nu mi-am dat-o".

Sînt cuvintele unui trist cîntec din Rodopi, care dovedesc conștiința apartenenței muntenilor mahomedanizați la națiunea, la limba și la datinile bulgare.

Un simbol plin de adînci semnificații — cel al mărului stăpînit în comun de frații Sakalov, unul musulman, celălalt creștin — este introdus de Anton Doncev în romanul său spre a ilustra și mai plastic rolul limbii în apărarea ființei naționale a poporului. Fabulația este simplă : în satele Pleșak și Straja trăiau doi frați Sakalov ; unul era creștin iar celălalt acceptase turbanul și șalvarii, lucru care nu schimbase însă cu nimic relațiile dintre cele două familii și, vreme de un veac și jumătate, urmașii respectivului neam împărțiseră pe din două, an de an, roadele aceluiași pom.

Acționînd în spiritul poporului, păstrătoare de tradiții și datini, unic lăcaș de cultură, unind în jurul ei luptătorii împotriva deznaționalizării, biserica ortodoxă a fost și ea o piedică în calea procesului de mahomedanizare,

motiv pentru care turcii, conştienţi de puterea şi influenţa ei asupra maselor, o desfiinţează ca instituţie în sine.

Povestirea preotului din Smolen despre episcopul Visarion, al cărui martiraj a îndîrjit populaţia Rodopilor în lupta împotriva turcilor, este înscrisă în *Anuarul istoric*, unde sînt înregistrate evenimentele petrecute în acele timpuri în regiunea Crăstogorie. Letopiseţul constituie un monument cultural scris în secolul XVIII-lea de către monahii de la Sfîntul Munte, care au fost martorii acestor întîmplări.

La sfîrşitul veacului al XVI-lea şi începutul celui de al XVII-lea are loc procesul de decădere al Turciei feudale şi de întărire a mişcării de eliberare în rîndul popoarelor înrobite. De acest lucru îşi dau seama bine şi înţeleptul Suleiman-Aga şi fanaticul Karaibrahim, doi dintre eroii romanului, care citează şi comentează cuvintele marelui vizir Ahmed Kiupriuli : „Stăm prost. În faţa Kandiei stăm prost. În faţa fortului Panigra stau ienicerii şi oştile din Europa în frunte cu marele vizir... Am cucerit Panigra. Cînd marele vizir porunci să se numere oastea, după socoteli muriseră dintr-ai noştri 18 000 de oameni, în timp ce creştinii au pierdut 3 200 de soldaţi şi 400 de căpitani... Oştile încep să se răscoale, paşii bat pe spahii cu vergelele. Sultanul l-a sfătuit în taină pe Kiupriuli să renunţe la Kandia... Stăm prost... se aude că se vor isca răscoale în Albania şi Rodopi. Dacă s-ar întîmpla una ca asta, nici nu e bine să ne gîndim ce-ar fi pentru Adrianopole care se află cale de trei ceasuri de Rodopi."

Nemaiputînd continua expansiunea militară, subminat de luptele şi contradicţiile interne, Imperiul Otoman asistă neputincios la propria-i decădere şi năruire. Slăbirea temeliilor statului militar-feudal a diminuat forţa de şoc a armatei sale, care s-a dovedit a fi rămas în urmă şi din punct de vedere tehnico-tactic, în comparaţie cu armatele statelor europene.

Clasa dominantă turcă, neputînd opri procesul decăderii statului și stăvili înfrîngerile militare, a întărit opresiunea politică prin măsuri teroriste asupra populației supuse. S-a trecut la pedepsirea cruntă a oricărei manifestări de simpatie și de ajutorare a armatelor străine ce invadau Imperiul. O dată cu aceasta a fost întărită discriminarea religioasă și islamizarea silnică a bulgarilor. Acum, la sfîrșitul veacului al XVI-lea și începutul celui de al XVII-lea, au fost săvîrșite cele mai mari grozăvii și atrocități în masă pentru mahomedanizarea Rodopilor, a Bulgariei de nord și a Macedoniei. Tot acum au fost create și condițiile pentru întărirea luptei de eliberare a poporului bulgar de sub jugul cotropitorilor. Mișcarea haiducească ia amploare și cuprinde toată țara, cu precădere regiunile muntoase. De la încăierarea și răzbunarea cu caracter particular și local, haiducii ajung să poată desfășura operațiuni de largă amploare, pregătind astfel răscoalele organizate ce vor împînzi mai tîrziu toată țara. La acestea se adaugă și eșecurile militare suferite de turci.

Firește, istoria popoarelor din Peninsula Balcanică nu poate fi privită separat, mai ales în acea perioadă de crîncenă asuprire otomană. Comuniunea de interese și cooperare pe plan politic și militar, dezideratul lor principal — redobîndirea independenței — au făcut din Balcani un monolit de granit care a diminuat forța loviturilor Semilunii îndreptat către apusul Europei.

Legate de războiul Austriei cu Turcia, în decurs de cîțiva ani au mai avut loc în Bulgaria o serie de răscoale, dar nici ele nu au reușit să aducă libertatea mult așteptată.

În secolul al XVIII-lea speranțele bulgarilor încep să se îndrepte spre Rusia lui Petru cel Mare, dar vor trebui să mai treacă încă o sută de ani lungi și grei, plini de suferință, umiliri și grozăvii, pînă ce Bulgaria va scăpa de apăsătorul jug otoman și de abia atunci, în 1877, prin

fumul și flăcările obuzelor și gloanțelor de la Plevna, Griviţa și Vidin, bulgarii își vor fi recăpătat libertatea.

*

Vreme razdelno — Vremuri de răscruce, fixează direct cazuri de conștiință și încearcă să răspundă la întrebări fundamentale despre viață și moarte, despre credință și existență națională, despre luptă și abdicare.

Romancierul s-a inspirat din letopisețe și cronici apusene și este foarte probabil să fi cunoscut și o parte din operele cu caracter istoric ale scriitorilor renașterii bulgare, un Paisie de exemplu, care scria : „Așa, pe acea vreme poporul suferea necaz peste necaz și jale peste jale. Plîngea amar și tînguitor după taratul bulgar" și chemînd la afirmare națională adăuga : „Tu, bulgarule, nu te înșela, cunoaște-ți neamul și limba și învață în limba ta".

In ceea ce privește influența lui Hristo Botev și Liuben Karavelov, ea se face pregnant simțită în opera lui Doncev prin felul cum acesta înțelege funcția combatantă și angajantă a artei sale, fiindcă *Vremuri de răscruce* nu este un roman istoric oarecare, ci o operă care vădește profunda înțelegere a fenomenului istoric, reconstituirea materialist-dialectică a evenimentelor și un cald și învăluitor umanism.

Karavelov scria undeva în maniera cîntecului popular :

„Nu mă naște, mamă,
albă și frumușică,
nu-mi da corp subțire
și statură înaltă.
Atunci, de mine, mama,
un turc se va îndrăgosti,
pe tine te va ucide
iar pe mine mă va pierde".

Punem în paralelă o strofă dintr-un cîntec popular ales drept motto al unui capitol din roman :

Să nu-ţi sădeşti vie mare,
să nu-ţi clădeşti casă-naltă,
să nu-ţi iei nevastă mîndră,
să nu creşti copii frumoşi
ca să nu dai de belea,
să-ţi ţii viaţa, vai de ea !

şi conchidem că folclorul a constituit un filon de inspiraţie pentru întreaga literatură bulgară şi Doncev nu se abate de la regulă.

Desigur că scriitorul datorează mult înaintaşilor săi, creatori bulgari de romane istorice, şi cînd afirmăm aceasta ne gîndim în primul rînd la Ivan Vazov, Dimităr Talev, Atanas Zagorcinov şi alţii, pornind chiar de la abordarea subiectului şi terminînd cu tratarea lui, de obicei printr-un cuprinzător plan central, dar autorul *Vremurilor de răscruce* îşi va egala şi depăşi maeştrii şi va păşi pe căi neumblate în romanul istoric bulgăresc, ascuţind unghiul de investigare în adîncul sufletului uman, acordînd detaliului semnificaţii cu valoare de simbol şi mărindu-şi considerabil aria problematică şi filozofică.

Prin intermediul a două naraţiuni paralele este prezentată istoria populaţiei din Rodopi islamizată prin foc şi sabie. Relatarea părintelui Aligorko exprimă punctul de vedere al bulgarilor, iar faptele şi acţiunile sale se contopesc în colectivitate. Cealaltă povestire aparţine Veneţianului, un curtean francez căzut rob la turci în timpul asediului Kandiei şi mahomedanizat. Acesta prezintă faptele şi poziţiile asupritorului şi încearcă multe observaţii personale cu caracter filozofic despre soarta şi menirea omului în univers.

Ambele naraţiuni se contopesc în matca epică a romanului şi realizează unitatea de idei şi de acţiune a operei.

Conflictul este de o covîrşitoare simplitate — turcii cotropitori vor să mahomedanizeze populaţia din Rodopi; bineînţeles muntenii se opun prin toate mijloacele: bejenie, martiraj, revoltă.

Se înfruntă agresorul care pe lîngă victoria armată şi social-economică doreşte biruinţa asupra spiritului, cu împilatul, care îşi apără cu ghiarele şi cu dinţii singurele bunuri ce îi mai aparţin: credinţa şi limba maternă.

Sosirea lui Karaibrahim în Valea Elinden schimbă rosturile şi destinele unei întregi populaţii de păstori, care duceau o viaţă gentilică, pivotînd în jurul principalelor evenimente ca naşterea, moartea şi transhumanţa.

Viaţa şi moartea — două noţiuni distincte sînt concepute aici unitar, reprezentînd un ciclu în permanent contact cu natura sălbatică şi violentă, sau idilică şi senină. Încheierea ciclului este un act firesc şi rodopenii, care sînt creştini ortodocşi şi cred în Dumnezeu, sînt atît de legaţi, fibră cu fibră, de muntele mamă, de îndeletnicirile lor, încît nu se gîndesc niciodată la împărăţia cerului, iar conceptul de reintegrare în natură — propriu păstorilor din Carpaţi — nu-l au, de aceea ei caută să trăiască în conformitate cu cele cîteva principii pe care şi-au axat întreaga existenţă.

Episcopul Visarion, om de lume şi mare mîncăcios, cu un fizic dizgraţios, clevetit şi urît de fraţii săi întru credinţă şi de enoriaşi nu se leapădă de legea strămoşească şi suportă cu dîrzenie martirajul, cîştigînd dintr-odată stimă şi respect în rîndul oamenilor, mai mult chiar, intră şi în legendele hagiografice.

Suleiman-aga îi judecă cumplit pe cei care se abat de la principiile morale, dar îşi dă perfect de bine seama că peste puţin timp crima şi jaful vor fi la loc de cinste:

„Privește din cerdac și ai să-l vezi pe cel spînzurat pentru furt. Du-te la fereastra de dincolo și ai să auzi suspinul dinaintea morții al celui azvîrlit în prăpastie pentru nelegiuire. Eu i-am condamnat ca să fie pace în această vale. Acum îi arunc în prăpastie pentru un cuvînt nerușinat, dar în curînd, prin aceste locuri, vor fi mai multe femei răscrăcănate decît copaci trăzniți de fulger în pădure. Eu spînzur pentru o velință furată, dar în curînd se vor căsca goale casele ca niște pui spintecați. Eu împușc tîlharii, dar în curînd ei vor fi mai mulți decît oamenii cinstiți. Acum eu bat cu toiagul pentru un singur spic de grîu strivit în picioare pe cîmp, dar în curînd cîmpurile călcate vor fi acoperite cu buruieni. Privește-i, sînt doi care-au murit! Pentru ce i-am judecat, dacă mîine pentru atari fapte vor fi lăudați? Sînt judecător... sau un ucigaș?"

Nașterea constituie un eveniment fundamental în viața acestor păstori. Sterilitatea este o rușine și Ghiulfie suferă cumplit din această cauză. Trăiește o adevărată dramă, nicidecum sentimentală, ci socială, fiindcă nu-i poate avea pe cei trei bărbați care ar fi putut da viață pîntecului ei sterp. Manol dorește din tot sufletul să aibă în jurul casei cît mai mulți copii, iar baba Srebra este o înfocată propagandistă a prolificității. Alungată de turci care îi cotropiseră satul, ea duce în „Poiana laptelui" o iepuroaică și împărtășește credința că ființarea neamului va putea fi salvată prin nașterea a cît mai mulți copii de sex femeiesc și analogia cu iepuroaica este edificatoare.

Rodopenii, asemenea multor populații păstorești din Balcani și-au rostuit o viață legată organic de mișcarea turmelor după un calendar milenar. Totul se desfășoară monoton și dinainte stabilit; neintervenind nici un factor de înnoire, mișcarea și gîndirea s-au simplificat și toată activitatea lor practică și spirituală se fixează în niște automatisme și precepte inamovibile. Pierderea con-

tactului cu tot ce depășea aria lor înconjurătoare i-a făcut să pună mare preț pe cîteva principii legate de apartenența națională, limbă și credință, de demnitate individuală și colectivă, de puritate morală și de cultul muncii.

În cercul unei colectivități restrînse, individul nu se poate distinge decît prin pricepere și muncă, prin dragoste și înțelepciune, sau prin neobișnuite însușiri fizice ori artistice.

Femeile sînt păstrătoarele secretului țesăturilor măiestre, a ierburilor de leac și a cîntecelor străvechi, iar bărbații dețin tainele comorilor munților și pădurilor adînci, sau al creșterii animalelor.

Apare astfel legitimă dorința nevestelor și fetelor de a se împodobi pe ele și casele lor cu straie și velințe minunate și a bărbaților de a avea animalele cele mai mari și mai puternice și clopotele cele mai răsunătoare.

Aici, în mijlocul munților dragostea se manifestă în toate ipostazele ei, de la acea dintre bărbat și femeie, la iubirea de familie și respectul față de bătrîni.

Prima cuprinde o varietate de nuanțe proprii sufletului femeiesc, pentru că ele au întotdeauna inițiativa. Feciorelnica Elița dezlănțuie un al doilea conflict al romanului învrăjbindu-l pe fiu împotriva tatălui și dînd evenimentelor un curs ciudat.

Tînăra văduvă Sevda, senzuală și nefericită va face din fiul lui Manol un erou de epopee. Înțeleapta Ghiulfie, ce nu va mai putea spera la dragostea celor trei bărbați pe care pusese ochii, va fi victima propriei sale neputințe.

Ciobanii își venerează familiile și vor să aibă cît mai mulți copii, sînt mîndri de neamul din care fac parte și pomenesc la tot pasul numele și faptele strămoșilor.

Respectul față de bătrîni s-a transmis ancestral din generație în generație ca urmare a acestei alcătuiri gentilice, unde sfaturile lor erau norme și legi. Bătrînii reprezintă fondul cel mai nealterat al tradițiilor și credinței păstorilor; tuturor li se spune „mamă" și „tată" și

prin veneraţia ce le-o acordă, ceilalţi se simt şi mai strîns legaţi de neam şi de pămînt.

Baba Srebra reprezintă trecutul, dar totodată ea este şi soclul pe care se va înălţa viitorul. Trei lucruri iubea dînsa cu deosebire : „ţesutul cu broderia, florile cu licorile lor şi cîntecele cu poveştile. Cînd îşi aşternea chilimul pe pămînt, parcă ar fi întins o poiană înflorită. Singură torcea lîna, singură o vopsea cu diferite ierburi, scoarţă de copac, frunze şi rădăcini... A doua pasiune a babei Srebra erau ierburile de leac. După ea, în fiecare buruiană era închis sufletul unei fiinţe bune sau rele, aşa că, înainte de a le fierbe sau a le pisa, bătrîna vorbea cu acest suflet în cuvinte alese şi emoţionante... iubea broderia şi ierburile tămăduitoare, însă cîntecele erau o parte din fiinţa ei. De cînd se scula şi pînă punea capul pe pernă, cel mai mult îi plăceau cîntecele de vitejie despre oamenii care au trăit de mult şi au lăsat urmele opincilor prin Rodopi săpate în stîncă, ca nişte vase de piatră, să se adune în ele apa ploilor din care să bea păsările cerului. Cîntecele o învăluiau, aşa cum parfumul buruienilor îi învăluia lada."

Scoşi prin forţa unor întîmplări îngrozitoare, provocate de evenimentele istorice, din cercul existenţei lor dusă în conformitate cu cele cîteva principii, oamenii nu au capacitatea de a raţiona şi de a găsi calea de luptă cea mai adevărată împotriva duşmanului. Nu sînt maleabili şi nu se gîndesc nici un moment că duşmanul ar putea fi şi el înşelat prin viclenie, corupţie sau falsă supunere.

Ei acceptă deliberat supliciul şi moartea, socotind că aşa trebuie să li se întîmple şi se feresc să-şi dezvăluie slăbiciunile unul faţă de altul. Dar mai presus de această resemnare ştiu că gestul lor are forţa exemplului, că „îi vede Muntele" şi de pe acum sînt conştienţi că nu-şi mai aparţin lor înşile, ci istoriei şi legendelor.

Ar fi putut exista două posibilităţi ca desfăşurarea evenimentelor să ia o altă întorsătură ; ne referim la si-

tuația în care Suleiman-aga ar fi acceptat să conducă lupta muntenilor împotriva turcilor și la evadarea lui Manol, dar cei doi bărbați, singurii care s-ar fi putut împotrivi destinului istoric, refuză să facă acest lucru.

Este în acest roman un capitol edificator al vremurilor de răscruce. După sacrificiul fruntașilor obștei, după nimicirea băjenarilor ascunși într-o peșteră, călugărul Aligorko conduce muntenii în vale fie pentru a primi noua credință, fie pentru a cădea sub iataganele turcilor. Totul se desfășoară halucinant, în continuă mișcare. Oamenii, asemenea unui rîu negru, se îndreaptă spre locul de judecată și de „alegere" — de o parte moartea, de cealaltă dezonoarea. Șovăiesc pînă în ultima clipă și trec într-o parte sau alta, nici ei nu știu de ce. De altfel majoritatea sînt căzuți într-o stare de prostrație și ambele alternative îi lasă indiferenți. Singur călugărul, după grele și inumane experiențe, a înțeles că islamizarea nu înseamnă nici pierderea credinței, nici a naționalității, nici a limbii.

Motto-ul care stă la începutul acestui capitol rezumă într-însul toată esența romanului :

„Mi-am dat legea, suflete,
legea veche am dat-o.
N-am dat limba, suflete,
limba nu mi-am dat-o".

Dar cei oprimați nu se rezumă numai la renunțare și la martiraj, ci opun o înverșunată rezistență agresorului. La început ea este individuală, dezorganizată, îmbrăcînd forme paroxistice, vecine cu manifestările de nebunie ale haiducului Karamanol, tatăl adoptiv al lui Manol. Apoi devine organizată, îmbrăcînd haina răscoalei populare, care învederează triumful rațiunii asupra instinctelor și a impulsurilor de moment și nu întîmplător conducătorii acestei mișcări sînt tocmai Venețianul și călugărul Ali-

gorko, care s-au putut ridica deasupra celorlalţi şi au putut înţelege esenţa fenomenului de deznaţionalizare.

Din relatările Veneţianului aflăm o mulţime de amănunte privind organizarea social militară a statului feudal turc din secolul al XVII-lea, care, din cauza luptelor interne şi dinafară, asistă neputincios la năruirea sa. Sultanul Mahomed al IV-lea, limfatic şi slab de înger este complexat de gloria înaintaşilor săi, Mohamed al II-lea şi Soliman Magnificul şi lasă toată povara statului pe umerii vizirului Ahmed Kiupriuli, care se cramponează de cucerirea Kandiei, conştient fiind de prăbuşirea iminentă a Imperiului. Măcinat de propriile boli şi vicii, îmbătrînit înainte de vreme, încît la 24 de ani arăta mai rău decît septuagenarul său părinte, Ahmed trăieşte şi el în umbra înaintaşilor săi, fapt ce îi provoacă dese crize paranoice.

Ienicerii, sprijinul puterii tronului, au decăzut. Nu-i mai interesează gloria profetului şi a sultanului, doar bunurile pămînteşti îi atrag. Au devenit cupizi, corupţi şi leneşi. Rezistenţa în luptă le-a scăzut şi reflexele li s-au tocit ; au învăţat şi ei ce înseamnă fuga din faţa inamicului. Vremurile cînd aceştia formau un corp de armată invincibil, cînd se instruiau în şcoli cu disciplină spartană, cînd „îşi alegeau batista şi cămaşa pe întuneric" sînt de mult apuse.

Cu spahiii se întîmplă cam aceleaşi lucruri, aşa că speranţele de redresare ale statului sînt deşarte :

„Ce-au ajuns astăzi ienicerii ? Se însoară. Copiii lor intră în detaşament încă din leagăn şi primesc soldă. Ienicerii fac comerţ şi jefuiesc oamenii paşnici în plină zi. Deoarece un turc nu putea fi ienicer, la început îşi dădeau copiii unui creştin ca să ajungă ieniceri, dar mai tîrziu au început să intre în detaşament şi turci de-a dreptul. Cîţi erau înainte ienicerii ? O mînă de oameni, un pumn de fier. Acum treizeci de ani, în campania din Persia, au pornit 30.000 de ieniceri şi au ajuns trei mii.

Pînă și copiii rîdeau de ei. Dar spahiii ? Sultanul le dăruia pămînturi pe viață, ca să vină sub drapel cînd îi va chema, în timp ce ei nu știau cum să facă să rămînă pe la conacurile lor și cum să lase moștenire copiilor pămîntul. De sus și pînă jos s-a întins corupția. Chiar și pe Ahmed Kiupriuli poți să-l cumperi. Scot bani falși ; vistieria e goală, iar marele vizir nu știe decît un singur leac : război cu orice preț."

Roman al unei colectivități, *Vremuri de răscruce* evidențiază o constelație de eroi ce se reliefează din mijlocul masei. Manol, purtătorul de cuvînt al populației de munteni asuprite, acționează potrivit unor comandamente de ordin moral, legate de datini și tradiții, refuzînd să abdice de la luptă, deși are îndoieli în ceea ce privește eficiența ei. Trăiește din plin tragedia neamului său, punctată și de cele două drame personale — mireasa îi este luată prizonieră în noaptea nunții, iar pînă în pragul morții îl muncește gîndul că fiul său cel mare a trădat și i-a nesocotit poruncile. Întreaga sa viață afectivă este încadrată de două sentimente puternice : dragostea și ura, ambele manifestate clocotitor.

Manol cel cu o sută de frați, a supt o dată cu laptele de la o sută de mame virtuțile neamului său și toată ura adunată împotriva turcilor, vreme de mai bine de două secole. Pentru el nu există cale de mijloc. Ori își va putea duce viața în acord cu preceptele de pînă atunci, ori va muri. Pe băiatul cel mic dorește să-l crească în curățenie sufletească, și lecțiile de istorie și morală pe care i le dă sînt deosebit de sugestive. Copilul va ști de acum înainte să lupte împotriva turcilor — „căpcăuni" și va fi în primele rînduri ale apărătorilor „cetății". Manol va pieri sub iataganele călăilor, dar nu înainte de a zdrobi sub el pe unul dintre cei doi hogi care-l însoțeau pe Karaibrahim.

Ienicerul Karaibrahim, căruia nu-i plăcea să i se amintească origina, poartă cu sine o taină grozavă. El este

exponentul unei pături militare descompuse, pe cale de dispariție și se situează printre ultimii apărători ai fanatismului ienicerese și acționează în virtutea unor imperative pe care nu încearcă să și le explice. Își îndeplinește fără șovăire crunta sa menire în Valea Elinden, deși nu înțelege în profunzime procesul de islamizare pe care îl impune silnic bulgarilor.

Viața în campanii și tabere militare, ura pe care a simțit-o permanent din partea populațiilor împilate, ideologia militaristă ce l-a despersonalizat au lăsat urme adînci în sufletul său și îi motivează trecerile bruște de la calm la furia dezlănțuită. Singurătatea, se amăgește el, este atributul oamenilor tari, dar simte o nevoie cumplită de a împărtăși cuiva gîndurile sale, care îl rod pe dinăuntru. În virtutea acestei slăbiciuni îl tratează pe robul său, Venețianul, ca pe un bun și adevărat prieten. Cumplita sa viață, plină de suferințe, de bucurii deșarte și de austeritate constituie un act de acuzare împotriva inumanului tribut plătit în copii, care a distrus multe destine și a schilodit mii de suflete.

Întîlnim în roman un personaj straniu — fericită simbioză între eleganța și rafinamentul curteanului apusean și înțelepciunea și calmul despotului oriental. Suleiman-aga reprezintă o apariție plină de parfum îmbătător, amestec de prospețime și esențe tari, un rege soare coborît într-o lume barbară. În folosul obștei pe care o cîrmuiește își sacrifică propriul frate și instaurează legi și pedepse draconice: spînzurarea, împușcarea, prăvălirea în rîpă, dar refuză să o ajute, atunci cînd aceasta avea cea mai mare nevoie de el.

Descendent din neamul lui Slav și turcit ulterior, Suleiman-aga acționează în folosul supușilor săi bulgari și are impresia că a format un fel de stat în stat, unde el este atotstăpînitor. Pus față în față cu realitatea crudă, își dă perfect de bine seama că s-a îmbătat cu apă de trandafir și se resemnează. Este conștient că mai devreme

sau mai tîrziu va trebui să treacă, ori de partea turcilor, ori de partea bulgarilor, dar, asemenea eroilor romanelor lui Sartre, despotul nu poate „alege" și se sinucide. Ruperea legăturilor cu neamul său, crearea unor legi și norme morale fără o bază fundamentală, adică fără acea adeziune din partea poporului, pescuitul permanent în ape tulburi îl pierd pe Suleiman-aga, trist și fermecător personaj, care aduce o undă de inefabil în această operă cu eroi puternic angajați unei cauze.

Momcil, fiul cel mare al lui Manol va fi stigmatizat pînă la sfîrșitul vieții pentru că a trădat obștea și va cutreiera munții sfîșiat de remușcări. În cele din urmă va alege calea luptei, va săvîrși fapte nemaiîntîlnite — asemenea lui Orfeu se va coborî în „Groapa iadului" — și numai sacrificiul suprem îi va aduce iertarea. Haiducul acesta damnat va intra în legende și în istorie.

Fratele său Mircio nu va avea prilejul să se bucure de copilărie, va trăi clipe de groază și deznădejde, fiind singurul care va auzi ultimile cuvinte rostite de tatăl său înainte de a expira și le va repeta mulțimii. Lecțiile primite de la Manol vor da roadele așteptate, pentru că băiatul va fi răzbunătorul neamului său.

Moș Galușko, tutorele lui Manol, întruchipează înțelepciunea și amărăciunea întregului popor. Se apropie cu înțelegere de firul evenimentelor și are încredere în supraviețuirea poporului său, anticipînd efemeritatea dominației otomane. Soarta l-a încercat crunt în tinerețe, cînd un fiu i-a fost luat de ieniceri și acum, la bătrînețe, va fi și mai nemiloasă cu dînsul. Bătrînul morar reprezintă proiecția în viitor a unor timpuri și evenimente care vor aduce poporului bulgar libertatea.

Personajele feminine, Eliția și Sevda, sînt direct implicate în configurarea evenimentelor, dar nu depășesc sfera unor reușite portrete. Cu totul altfel stau lucrurile cu baba Srebra și Ghiulfie.

Prima întruchipează însăşi naţiunea bulgară cu rădăcinile ei adînc înfipte în pămîntul strămoşesc. Bătrînă ca Începutul şi veşnică precum Muntele, baba Srebra înmănunchează în ea conştiinţa naţională, limba şi credinţa, iar prin glasul ei vorbeşte istoria poporului. Supravieţuieşte sîngeroaselor evenimente din Valea Elinden pentru ca asemenea marelui aed orb al antichităţii să poată povesti mai departe despre acei oameni minunaţi care au trăit şi au făurit istoria scrisă şi nescrisă a neamului lor.

Ghiulfie este casnică prin excelenţă. Amestec de mare boieroaică şi bucătăreasă, ea este stăpîna absolută a conacului. Suleiman-aga i-a dat în grijă starea civilă şi alte treburi femeieşti şi ea potriveşte nişte împerecheri drăceşti — unui slut îi dă o mîndreţe de fată, unui bărbat viguros o scoabă de femeie — care o amuză şi îi mai potolesc poftele. În ciuda acestor lucruri are un suflet mare, dar evenimentele curg pe lîngă ea şi nu poate interveni în nici un fel, neavînd cum să-şi depăşească condiţia biologică.

Am lăsat în mod special la urmă pe cei doi povestitori, călugărul Aligorko şi Veneţianul. Istorisirea lor — un labirint de surprize, de descoperiri şi de catastrofe cumpănite cu grijă — redă transformările ce se petrec în ideile fiecăruia dintre ei. Primul aminteşte despre suferinţele bulgarilor din Valea Elinden, celălalt despre atrocităţile săvîrşite de turci, dar, sub dubla presiune a suferinţelor şi cruzimilor, ambii povestitori îşi schimbă deseori poziţiile. Aceste două agonii — de acceptare a noii credinţe şi de reîntoarcere la credinţa veche — echilibrează o fabulă mult mai profundă. Bulgarii îşi apără de puterea întunericului însăşi existenţa pămîntului lor, reprezentat prin măreţul lanţ al munţilor Rodopi. Soluţia primului, de salvgardare a etnicităţii populaţiei de păstori, sau participarea angajată la cauza oprimaţilor sugerată de cel de al doilea, reliefează schimbări de optică

asupra vieții în ansamblul ei. De fapt amîndoi se întîlnesc la mijlocul aceluiași drum, dar fiecare l-a parcurs din sens opus.

Mimetizînd spiritul inflexibil al muntenilor din Elinden, trecînd apoi prin „panta rei", călugărul acumulează o îndelungată experiență, pînă cînd are revelația simbolului mărului frățesc și acum, în mintea lui, evenimentele și faptele se vor succeda cu repeziciune și claritate, avînd totodată convingerea că de aici încolo își va putea exercita rolul mesianic pentru salvarea ființei naționale a poporului său.

Veneţianul dezumanizat de chinuri și umilințe, ajunge la o detașare completă față de sine și de evenimentele care i se circumscriu. Deviza după care se conduce este „carpe diem", dar întîlnirea cu Manol îi va schimba tot cursul vieții. Din acest moment el va analiza cu raţiunea sa carteziană toate întîmplările, disociindu-le și găsind soluția de moment. Abia acum cei doi „raisonneuri" își vor întinde mîinile unul altuia.

Desăvîrșit portretist, Doncev reușește tușe sigure, mergînd de la portretul în manieră cinematografică al lui Manol, la cel plin de poezie al frumoasei și dîrzei Eliţa.

Astfel, ciobanul „este voinic și lat în umeri, are părul negru și lung, iar barba scurtă și neagră îi încadrează fața. Poartă pe umeri, legată peste piept, o haină purpurie pînă la genunchi. Pe sub scurtă îi ieșeau mînecile albe cu broderie roșie la capete.

Baba Srebra are o sută de ani și, de gîrbovită ce este, apariția ei în „Poiana laptelui" sugerează o scenă dantescă: „Fugarii se apropiau purtînd în ochi visul groaznic. Îi conducea o bătrînă de o sută de ani, iar pe ea o călăuzea un copil de cinci ani. Bătrîna era atît de gîrbovită și adusă de mijloc, încît capu-i era la aceeași înălțime cu al copilului. Feţele amîndurora mergeau una lîngă alta — o față a bătrîneții și una a tinereții — amîn-

două se zăreau jos, aproape de pămînt, puţin deasupra ierburilor."

Portretele celor doi hogi din suita lui Karaibrahim reprezintă un amestec de linii şi culori măiestrit îmbinate. Unul este groaznic de mutilat, ciung, chior şi probabil surd de o ureche. Întreaga sa fiinţă este colorată în galben, de la nuanţa pergamentoasă a pielii pînă la coliliul murdar al bărbii.

Celălalt este făcut tot din mingi de cauciuc. Diform şi tîmp dă dovadă de o cruzime nemaiîntîlnită. Cuplul lor de un grotesc rar întîlnit, stîrneşte scîrbă şi reflexii amare.

Eliţa este descrisă în manieră homerică, aidoma frumoasei Elena : „În faţa mea se afla muntele Rodopi. O năframă albă strălucea peste părul ei castaniu, ca gheţarii pe piscurile înalte. O haină de lînă albastru-închis îi cădea de-a lungul trupului, ca prăpastia împădurită cu pini, pe care am zărit-o în depărtare de pe marginea trecătorii. Pe şorţ se împleteau dungi verzi şi roşii-aurii, ca livezile întinse, smălţuite cu flori.

Tîrliceii albi din picioare erau asemenea pomilor roditori înfloriţi de la poalele munţilor, iar ilicul îi era cusut cu fir de argint, ca şi cum de pe munte se prăvăleau învolburîndu-se pîrîuri şi cascade."

Se pare că preocupările de scenarist şi timpul petrecut pe platourile de filmare i-au inspirat scriitorului unul dintre cele mai reuşite portrete, ingenios şi original ca tehnică, un amestec de umbre şi lumini.

Sevda „avea o faţă de fecioară, o faţă de copil, dar cu limpezimea pîrguirii... Dintr-odată, aşa cum cădea lumina asupra ei, faţa i se schimbă. Umbre se mişcau pe ea. Se înfiripau din însăşi carnea ei albă, aşa cum cu încetul apare putregaiul, acolo unde fructul moale a fost atins de degete tari ; acolo unde mai tîrziu fructul va putrezi. Umbrele apăreau în amîndouă colţurile gurii, pe lîngă nări, sub ochi, unde peste ani urmau să se aşeze adînci-

turi și creturi, care vor face fața, acum tînără, vicioasă și hrăpăreață. Lumina tainică descoperea viitorul!"

Natura, în mijlocul căreia se desfășoară evenimentele, este grandioasă și receptivă la stările sufletești ale eroilor și la încrîncenările epice, depășind rolul de cadru. Scriitorul o umanizează și o sensibilizează, prezentînd-o ca pe un al treilea participant epic.

Doncev are un ochi format și o acuitate perfectă a celorlalte simțuri. Dînd dovadă de un neobișnuit rafinament artistic, are răbdare să aștepte explozia bobocului de trandafir în revărsatul zorilor și prelingerea picăturii de apă pe piatra ce strălucește în lumină. Îmbină armonios și sugestiv elementele disparate și le asociază cu torente și cu stihii, iar cînd totul se liniștește împrăștie mirosul esențelor tari, coboară din ceruri umbrele și face să răsune dangătul clopotelor.

Pădurea „Șeităniță" este înfricoșătoare în sălbăticia și măreția ei, asemenea junglei Amazonului. Fantezia scriitorului, sau poate a naturii atinge maximum de intensitate.

Totul este fabulos, de un ireal perceptibil, deoarece nu trebuie să uităm că și acțiunea se desfășoară undeva la limita între mit și realitate.

Recenzentul englez al romanului sesizează inteligent acest fapt și notează în *Guardian* că: „anatomia legendei este astfel formulată, cum s-a format în inimile și narațiunile oamenilor pe jumătate analfabeți, împrăștiați prin munte".

Făcînd elogiul stilistic al cărții, Gay Dawenport scria în revista americană *New-York Times — Book Review*: „Domnul Doncev a trăit în Rodopi în timpul cînd și-a scris cartea și a surprins nuanțele decorului bogat — o bogăție care se poate compara cu cea a lui Tolchiin, sau cu muzica lui Sibelius. Dar oricît ar fi de mare priceperea sa tehnică, romanul lui Anton Doncev este și mai iscusit prin claritatea sa morală. El posedă simțul home-

ric al înțelegerii atît a bulgarilor cît și a turcilor, sentimentul de respect în fața credinței neînfricate și a energiei negative, sălbatice și a unora și a altora.

El a descris eroi și răufăcători asemănători acelora din eposul popular, din faptele cărora a alcătuit sfîșietoarea sa narațiune. Triumful stilistic al autorului se ascunde în priceperea de a contopi într-un singur aliaj forma rafinată, realistă și psihologică a romanului contemporan cu țesătura epică primitivă a cîntecelor și basmelor populare, completate cu subiecte împletite din care el își extrage fabulația. Rezultatul este de o tonalitate splendidă — fiecare pagină este plină de acțiune, într-un ritm ciudat și magnific."

Dincolo de reușita pe plan stilistic, romanul este actual și prin umanismul cald de care este străbătut, prin reliefarea drepturilor omului, prin totala denunțare a războiului, a silniciilor și a tragismului existenței într-o lume în care asuprirea fizică și morală luase locul dreptății și libertății.

*

Pentru romancieri istoria a însemnat un adevărat pămînt al făgăduinței și s-ar putea ca un Walter Scott să fi observat primul acest lucru, dar scriitorul englez a știut s-o îmbrace cu mantia de purpură și să-i pună în brațe crucea și spada.

Victor Hugo și-a aplecat urechea la „respirația poporului", iar Pușkin, autorul *Poltavei*, fascinat de cer și mare, ca și străbunul său african, a împletit printre tropotul cailor destinele zbuciumate ale țarilor ruși.

Cavalerii teutoni se distanțează apreciabil de *Maria Antoaneta*, deși nimeni nu l-a suspectat pe Zweig de lipsă de talent, dar scriitorul german a rămas la suprafața seismelor istorice, în timp ce Sienkiewicz, a pătruns în miezul lor.

Încă o dată istoria vine în ajutorul romancierilor și indiferent dacă aceștia o folosesc uneori ca pe un decor vechi de mucava, au totuși nevoie de ea pentru a-și fixa în timp și spațiu ideile lor filozofice, artistice, paradoxurile, atitudinile lor contemporane etc.

La curtea lui Henric al II-lea, Anouilh face speculații despre sentimentul prieteniei trădate și a remușcărilor veșnice. În plină Romă antică Romulus cel mare crește găini și filozofează asupra nestatorniciei civilizațiilor și Dürenmatt își continuă seria sclipitoarelor paradoxuri, iar eroii lui Sartre trebuie „să aleagă" într-o temniță nazistă.

În această prodigioasă listă, Anton Doncev își are și el desigur un loc și noi credem că nu greșim situîndu-l undeva între Kazantzakis și Sadoveanu, pe considerente că *Vremuri de răscruce* are multe contingențe cu *Hristos răstignit a doua oară*, dar oricît ar părea de curios, el nu poate fi pus alături de *Frații Jderi* sau *Neamul șoimăreștilor*, ci mai degrabă lîngă *Nicoară Potcoavă* și într-o foarte mică măsură, alături de *Zodia Cancerului*.

M. MAGIARI

TABEL CRONOLOGIC

1930 14 septembrie. În orașul Burgas, port la Marea Neagră s-a născut Anton Doncev, fiul lui Nikola și Țveta, funcționari poștali. Tatăl se mai ocupa cu traduceri din limba rusă, iar mama fusese mult timp învățătoare.
Băiatul este crescut de bunica dinspre mamă, baba Srebra, din gura căreia cunoaște cîntecele populare bulgărești. Figura bătrînei va fi evocată în romanul *Vremuri de răscruce.*

Criza economică mondială izbucnită în ajunul anului 1930 s-a reflectat puternic în Bulgaria prin aservirea țării monopolurilor străine, aducînd dependența financiară și politică față de marile puteri. În cele mai multe din orașele bulgare izbucniră greve muncitorești.

La Sofia apare săptămînalul *Pogled,* sub redacția scriitorului Gheorghi Karaslavov. Revista promovează pozițiile politice ale P. C. Bulgar și demască fascismul.

1932 Părinții lui Anton Doncev sînt mutați cu serviciul în micul port Pomorie, pe țărmul Mării

Negre. Pînă la vîrsta de 14 ani, Anton Doncev își va urma părinții prin șase orașe.

Partidul Comunist își face simțită influența în mișcarea revendicativă a clasei muncitoare ca și în lupta electorală.

1933 În luna ianuarie Adolf Hitler obține puterea și devine Führer al Reich-ului german. La 27 februarie, Reichstag-ul este incendiat de naziști în scopul denigrării mișcării comuniste internaționale. La procesul desfășurat în orașul Leipzig, Gh. Dimitrov a apărat principiile și programul mișcării comuniste.

1934 19 mai. Liga ofițerilor din Bulgaria a organizat o lovitură de stat care marchează începutul dictaturii fasciste de tip militar.

1935 Ca prim semnal al agresivității fasciste, Italia atacă Abisinia.

1936 17 iulie. În Spania izbucnește războiul civil. Apare *Istoria literaturii moderne bulgare* de Boian Penev în patru volume.

1937 Anton Doncev intră în clasa I primară. Scrie prima sa poezie.

Japonia invadează China și ocupă Pekingul.

15 octombrie. La Plovdiv moare scriitorul Iordan Iovkov.

1938 Anton Doncev începe să scrie un roman de aventuri care nu va fi terminat niciodată.

1 octombrie. Germania nazistă ocupă regiunea sudeților din Cehoslovacia.

1939 Camarila fascistă din jurul Palatului aruncă Bulgaria în brațele Germaniei hitleriste.

3 septembrie. Trupele germane invadează Polonia. Începe al doilea război mondial.

1939—1945 Odată cu părinții se mută la Sofia și Anton Doncev. Este impresionat și înfricoșat de primele bombardamente și de dispersarea silită a locuitorilor. Familia scriitorului se refugiază în orașul Sliven.
Tînărul Anton vede îngrozit cum sînt azvîrlite în piața orașului cadavrele partizanilor bulgari împușcați de stăpînirea fascistă. Scrie povești cu eroi duri care, în mod invariabil, mor la sfîrșitul acțiunii.

1940 Mare mișcare grevistă în Bulgaria.
Apare *Cîntece de motor,* culegere de poezii de Nikola Vaptarov, poet revoluționar și comunist, laureat al premiului mondial pentru pace.

1941 1 martie. Bulgaria se aliază blocului fascist.
22 iunie. Germania atacă U.R.S.S.

La Sofia apare săptămînalul literar *Literaturen kritik,* avînd ca redactor pe Nikola Vaptarov.

1942 Este arestat Comitetul Central al P.C.B. Osîndiți la moarte, Anton Ivanov, Anton Popov, Atanas Romanov, Pităr Bogdanov, Nikola Vaptarov, Gh. Mincev sînt împușcați la 23 iunie.

17 iulie. Din inițiativa lui Gh. Dimitrov s-a constituit Frontul Patriei.

1943 Partidul Comunist Bulgar trece la organizarea armatei de eliberare națională distribuită în 12 zone operative.

1944 23 august. Ziua eliberării României.

9 septembrie. Ziua eliberării Bulgariei, unde se instaurează un guvern al democrației populare.

În acest an au fost uciși ca partizani: poetul Simeon Velcev, scriitorul și publicistul Vasil Vodeniciarski, poeții Atanas Mancev și Ivan Niveanin.

1945 8 mai. Capitularea Germaniei hitleriste.

Apare romanul *Suflete osîndite* de Dimităr Dimov.

23 septembrie. La Sofia are loc primul Congres național al scriitorilor din Bulgaria. Se pun bazele unei noi literaturi bulgare.

1946 Anton Doncev publică în ziarul *Otecestven Front* prima sa schiță. În calitate de membru în Comitetul raional al tineretului democrat se angajează în munca obștească de reconstrucție a țării.

1947 În Bulgaria are loc naționalizarea marii proprietăți capitaliste.

1948 Are loc al cincilea Congres al Partidului Comunist Bulgar.
Apare *Hoțul de piersici*, nuvelă de Emilian Stanev și *Alarmă*, piesă de Orlin Vasilev.

1948 Anton Doncev se înscrie la Facultatea de științe juridice din Sofia.

1949 2 iulie. Moare Gh. Dimitrov.

1949—1952 Anton Doncev colaborează la ziare și reviste cu diferite povestiri. Vara îl găsim pe marile șantiere naționale de construcție.

3 *decembrie.* La Sofia moare Elin Pelin, unul din cei mai renumiți beletriști ai Bulgariei.

1951 Apare *Tutunul*, roman de Dimităr Dimov.

1952 Apar romanele fluviu *Oameni obişnuiţi* de Gh. Karaslavov şi *Sfeşnicul de fier* de Dimităr Talev.

1953 Apare culegerea de poezii *Cinci stele* de Elisabeta Bagreana.

1954 Apare culegerea de versuri *Cîntecele mele* de Gh. Djagarov ; *Versuri în bandulieră* de Veselin Hancev.

1956 Apare romanul istoric *Probujdane (Deşteptarea)* scris de Anton Doncev în colaborare cu Dimităr Mantov. Romanul reprezintă prima operă de seamă a lui Anton Doncev.

Apare *Lirica* de Gh. Djagarov.

1959 Apare *Piatra în iaz*, comedie de Gh. Karaslavov.

1960 Se realizează filmul *Kaloian* după un scenariu de Anton Doncev, Dimităr Mantov şi Dako Dakovschi.
Anton Doncev se căsătoreşte cu Eveline Troianska, nepoata după mamă a lui Alfred Lind, renumit regizor danez din perioada filmului mut. Găsind un climat familial favorabil, Doncev este atras de cinematografie.
În acest an Anton Doncev face o serie de călătorii în Iugoslavia, Ungaria, Austria, Elveţia şi Italia.

Apare *Uşile se închid*, tragedie de Gh. Djagarov şi drama *Femei cu trecut* de Dimităr Dimov.

1961 Apare romanul istoric *Scazanie za vremeto na Samuila (Povestire despre vremea lui Samuil)* de Anton Doncev, care primește premiul Uniunii scriitorilor pentru cel mai bun roman al anului. Lucrarea cunoaște două ediții într-un an.

1962 Are loc al VII-lea Congres al P.C.B. care subliniază perspectivele unei largi industrializări a țării.

Apare *Epoca de fier*, versuri de Vladimir Bașev și romanele *Aventurile lui Avacum Zahov* de Andrei Guliașki și *Ivailo* de Stoian Zagorcinov.

1963 Se naște Nikola, fiul lui Anton Doncev și al Evelinei Donceva.

Scriitorul vizitează Uniunea Sovietică.

23 ianuarie. Aniversarea a 50 de ani de la înființarea Uniunii scriitorilor din Bulgaria.

1964 Apare *Vreme razdelno (Vremuri de răscruce)*, roman istoric care cunoaște în scurt timp trei ediții.
Cartea a fost tradusă în următorii cîțiva ani în mai multe limbi străine și a apărut la Editurile : „Pax" din Varșovia, „Peter Owen" din Londra, „William Morrow" din New-York, „Neues Leben" din Berlin — R.D.G., „Slovenski Spisovatel" din Bratislava, „Henrik Gowerts" din Stuttgart — Germania Federală.
În curs de apariție : în Uniunea Sovietică (la două edituri, în limbile rusă și estoniană), în Cehoslovacia și Spania.

Anton Doncev colaborează la culegerea de povestiri ştiinţifico- fantastice : *Ciovecît coito tîrsi (Omul care caută)* tradusă în românește de M. Magiari şi apărută în Editura Tineretului cu titlul *Enigma Văii albe.*

În acest an autorul face o călătorie în Grecia.

25 mai. La Sofia are loc prima conferinţă internaţională a scriitorilor din ţările balcanice, convocată de Uniunea scriitorilor bulgari.

1965 Anton Doncev a participat mulţi ani de-a rîndul la editarea culegerilor *Nume de veacuri*, în care este descrisă viaţa oamenilor de seamă. Astfel a scris zece biografii ale unor învăţaţi, cercetători, oameni de stat.
În acest an Anton Doncev vizitează România la invitaţia Uniunii scriitorilor români.

Apare piesa *Procurorul* de Gh. Djagarov. Opera cunoaşte o celebritate mondială, fiind tradusă şi jucată în multe ţări străine. Apare culegerea de versuri *Pescăruşii se odihnesc pe valuri* de Pavel Matev.

1966 Are loc al IX-lea Congres al P.C.B.
Moare romancierul Dimităr Dimov, preşedinte al Uniunii scriitorilor bulgari.

1967 Vede lumina tiparului cartea ilustrată pentru copii *Predvoditelea na nevidimata voisca (Comandantul oştirii nevăzute)* de Anton Doncev. Autorul face o călătorie în Anglia.

1968 Anton Doncev scrie scenariul filmului *Coeto vie ne znaete (Ceea ce nu ştiţi dumnea-*

voastră), aflat în lucru pe platourile centrului de cinematografie din Sofia.
Romanul *Vremuri de răscruce* apare în Statele Unite, bucurîndu-se din partea criticii americane de o apreciere excepțională.

Autorul vizitează Italia și R.D.G.

Apare *Legenda lui Sibin,* roman de Emilian Stanev.

1969 Apare cartea ilustrată pentru copii *Gramotata (Știința de carte)* de Anton Doncev.
Autorul colaborează în calitate de scenarist, la realizarea unei producții după romanul *Vremuri de răscruce* în studiourile Dino di Laurentis, din Italia.

M. M.

CUVÎNT ÎNAINTE

În aceste pagini sînt adunate însemnările a două persoane : părintele Aligorko, călugărul de la mînăstirea „Sfîntul-Munte", şi Veneţianul, curteanul francez căzut prizonier la asediul Kandiei, în Creta, trecut apoi la mahomedanism.

Ambii sînt contemporanii unuia şi aceluiaşi eveniment : trecerea prin foc şi sabie şi islamizarea văii Flinden din munţii Rodopi, în vara anului 1668. Evenimentul este privit de părintele Aligorko de pe poziţiile bulgarilor, iar de Veneţian de pe poziţiile intereselor turceşti. Deseori, ambii descriu aceeaşi întîmplare, dar se observă în mod limpede cum punctele de vedere diferite şi lumina deosebită din care o privesc, schimbă trăsăturile evenimentelor. Aceste descrieri repetate, deşi diferite, sînt aproape întotdeauna evitate, ca să-şi găsească locul numai relatarea cea mai cuprinzătoare şi mai obiectivă.

Ambele manuscrise sînt traduse şi prelucrate. Însemnările părintelui Aligorko sînt scrise într-un uimitor amestec de limbă literară slavo-bisericească şi dialectul rostit în munţii Rodopi. Veneţianul a scris în limba franceză.

Cele mai multe prescurtări sînt făcute în însemnările Veneţianului, pentru că, deşi în unele fragmente s-a străduit să treacă pe planul al doilea propriile-i sentimente, în altele se referă aproape exclusiv la el însuşi.

De asemenea sînt prescurtate şi raţionamentele sale asupra violenţei, schimbării credinţei şi convingerilor, a legăturii prin sînge, a înrudirii spirituale dintre oameni şi asupra altor probleme asemănătoare.

Pe de altă parte, se remarcă în capitolele narate de părintele Aligorko, străduinţa sa de a evita prin toate mijloacele redarea faptelor la persoana întîia, mai mult chiar, în unele părţi din însemnările sale, chiar şi despre sine însuşi vorbeşte la persoana a treia.

Scopul prelucrării a fost ca ambele elemente naratoare ale cărţii să fie apropiate în spirit şi limbă, ca să nu apară în mod pregnant dualitatea autoricească.

Scopul final al cărţii este exprimat cel mai bine în letopiseţe : să nu se îngăduie ştergerea din amintirea urmaşilor a faptelor de arme săvîrşite de acei oameni tari ce-au trăit acum trei sute de ani în măreţii Rodopi.

Înaintea fiecărui capitol din letopiseţul părintelui Aligorko se află cîteva versuri dintr-un cîntec popular, găsit şi el în însemnările sale.

PARTEA ÎNTÎIA

APUSUL SEAMĂNĂ CU RĂSĂRITUL

Capitolul I

Karaibrahim, ajuns la capătul de sus al trecătorii, își struni calul.

La picioarele lui se întindea valea. La dreapta noastră se căsca o prăpastie cu stînci roșietice, acoperite parcă de rugină, din fundul căreia brazii își înălțau vîrfurile. Cei mai înalți abia ajungeau la a treia parte a peretelui de piatră. Aplecîndu-mă de pe cal am văzut de sus aripile a doi vulturi, care se roteau deasupra pădurii.

În față, pe o întindere de mulți kilometri, se înălța un lanț muntos abrupt ca și peretele prăpastiei, de culoare vineție din pricina pădurilor de brazi. O șuviță de zăpadă despărțea pădurile întunecoase de cerul plumburiu, în timp ce poalele munților se pierdeau în ceață. Pădurile se mlădiau pe coline, prăvălindu-se parcă spre noi, din ce în ce mai luminoase, pînă se contopeau cu brazii din preajma noastră, cu ramurile verzi și crenguțele mai palide dinspre vîrfuri.

Priveam și nu-mi venea a crede că, apropiindu-mă de prăpastia neagră, aș fi putut vedea dincolo de ea aceiași copaci verzi.

În spatele nostru s-au oprit catîrii celor doi hogi : şeicul Şaban Şebil — ciungul, şi molla Sulfikar Softa — pîntecosul.

— Aici să fie ? întrebă şoptit pîntecosul.

Karaibrahim nici nu se întoarse. Atunci mi-am luat privirea de la munte şi i-am privit faţa. Ajunsesem.

Departe, în vale, şerpuia alene un rîu spre lanţul muntos, iar cele două culmi prăpăstioase se uneau în zare. Pe malurile lui se zăreau trei sate, fiecare aşezat mai sus şi mai departe. Casele erau din piatră, acoperite cu plăci de gresie şi semănau cu nişte stînci îngrămădite de avalanşe. Grinzile, care ferecau coşarele, căpătaseră culoarea cenuşie, aidoma stîncilor. Livezi de pomi fructiferi înconjurau satul apropiat cu un brîu verde, iar pămîntul era îngălbenit de mulţimea florilor. Pete mari, întunecate, ca nişte umbre ale norilor, presărau din loc în loc ţarina luminoasă.

Pe o culme, lîngă primul sat, se înălţau albe zidurile unui conac fortificat. De jur împrejur pădurea îmbrăcase totul în verde şi negru. Urca pînă-n culmi crenelînd cu dinţi mărunţi şi ascuţiţi conturul munţilor. Dormea pădurea... şi arborii din apropiere erau muţi şi nemişcaţi, încît păreau încremeniţi în moarte.

Vîrfurile brazilor uriaşi se conturau delicat pe cerul cenuşiu, gingaşe ca florile de gheaţă pe care gerul le desenează pe geamuri. Păreau atît de firave şi graţioase, încît şi suflarea unui copil le-ar fi mişcat, dar pînă şi o astfel de suflare lipsea. Se zărea un singur nor alb şi limpede, o suflare înghеţată, care atîrna nemişcată deasupra văii. O şuviţă subţire de pîclă se încolăcea pe povîrnişurile din faţa noastră, aninată în nemişcare de vîrfurile copacilor.

Dindărăt, dinspre şirul lung de călăreţi răzbăteau glasuri şi tropot de copite, ce nu destrămau însă liniştea ce ne înconjura, după cum un pumn de pietricele aruncate în adîncurile unui imens lac verde nu i-ar fi tulburat profunzimile.

Karaibrahim nu se mai sătura privind valea. Soarele sclipi pentru o clipă pe creasta înzăpezită din faţa noastră şi-i lumină obrazul. Atunci mi-am dat seama că muntele trăieşte, iar înfiorarea lui mă străpunse ca o pală de ger neaşteptată.

În spatele lui Karaibrahim se ridica o stîncă, pe care se prelingea un fir subţire de apă. Unda subţire şi clară învesmînta stînca într-o maramă de clestar, care se încreţea pe nesimţite peste scobiturile pietrei negre. Cînd străluci şi soarele, stînca se înfioră cu nenumăratele-i sclipiri mărunte, încît tot muntele părea că tresare. Marama străvezie, cu falduri orbitoare de aur, se-nfiora şi tremura, iar deasupra cutelor fiecare strălucire vibra ca o strună, fremătînd în acelaşi loc.

Karaibrahim, cu faţa parcă tăiată în piatră, stătea nemişcat, cu privirea aţintită asupra strălucirii cutremurătoare a muntelui. Soarele asfinţea. Spre apus, dintr-o dată, ca şi cum s-ar fi prăbuşit un perete, au apărut zece sau douăzeci de lanţuri de munţi străpunşi de raze diafane, străvezii, într-o fabuloasă împletitură de lumini, în vreme ce în adîncul depărtării munţii se uneau cu cerul. Ne aflam în inima Rodopilor. Două zile am mers pînă aici şi mai aveam cel puţin tot pe atît, pînă să atingem culmile munţilor transparenţi, care mijeau în faţa noastră.

Întregul pîlc de călăreţi — Karaibraham, eu, cei doi hogi, douăzeci de spahii şi o sută de scutieri, călări şi ei, am descălecat şi am căzut în

genunchi, peste lespezile de piatră roşiatică desprinse din antica şosea romană, ca să aducem, prin ruga noastră de seară, laudă lui Allah. Cînd hogea ciungul îşi înalţă glasul către cer, peste munţi răsună ecoul clopotelor. Undeva, în păduri, se afla vreo mînăstire, iar călugării, la fel ca noi, prohodeau ziua şi soarele.

Sunetul se împrăştia peste munţi, curat şi transparent ca şi culmile îndepărtate şi, la fel ca ele, unduia cînd mai întunecat, cînd mai luminos, întretăindu-se şi amestecîndu-se cu ecoul său într-o vibraţie nouă. Iar brazii se ridicau spre culmi ca prapurii unui cortegiu religios şi vîrfurile lor se conturau pe cer ca nişte cruci negre şi subţiri.

Un hohot de plîns îmi năvăli din rărunchi şi am aplecat capul, în vreme ce buzele mele repetau cuvintele rugăciunii mahomedane. Nici batjocura, nici disperarea, nici umilinţa nu izbutiseră să smulgă din sufletul meu străvechea credinţă.

Zvonul de clopot şi cîntarea hogii se contopiră şi se stinseră în acelaşi timp.

Karaibrahim se ridică în picioare şi şuieră uşor spre calul său. Armăsarul arab îngenunchie. Karaibrahim încălecă, iar calul, fără nici un efort se ridică în picioare, dîndu-şi pe spate minunatul său cap nobil, cu buzele moi, cu nările roşii şi fremătătoare, cu ochii strălucitori.

Pîlcul de călăreţi începu a coborî spre vale. Soarele apusese, dar sus, pe munte, ziua se lupta cu noaptea.

— Ar trebui să întrebăm pe careva, spuse hogea cel pîntecos.

Călăuza noastră fugise încă de aseară.

Din stînga, dinspre povîrnişul prăpăstios se desluşi un dăngănit de talangă. Două vaci roşcate,

mărunte, păşteau într-o poiană galbenă, deasupra stîncilor, iar lîngă ele stătea îngenunchiat un văcar mititel care privea spre noi.

— Cheamă-l încoace, îmi spuse pe turceşte Karaibrahim.

— Vino-ncoace ! strigai eu.

Micul văcar scoase pe nevăzute un fluier lung şi începu să sufle în el.

— Hai, vino ! strigai din nou.

Băieţaşul îşi potrivi palmele răşchirate, cu degetul mare atingînd vîrful nasului şi începu să-şi mişte degetele ca şi cum ar fi cîntat la un fluier nevăzut.

Hogea înjură, iar Karaibrahim trase un pistol din coburii roşii de la dreapta şeii.

Băiatul sări în picioare, şuieră la vaci şi se avîntă în sus prin poiana galbenă. Văcuţele roşcate îl urmară săltînd ca nişte capre, talăngile de la gîtul lor sunau într-una, iar copilul rîdea.

Karaibrahim îşi îndoi mîna stîngă de la cot şi o ridică în dreptul pieptului sprijinind în pumnul ei mîna dreaptă în care ţinea pistolul.

Băieţaşul alerga în bătaia ţevii largi, ferecată cu flori de argint. Pe umerii lui se bălăbănea o traistă galbenă, de culoarea poienii. Băiatul alergă multă vreme în bătaia ţevii pînă cînd se pierdu între brazii drepţi şi puternici. Karaibrahim coborî mîna în care ţinea pistolul. Din desişul pădurii răzbătu rîsul cristalin al băiatului, mai răsunător decît talăngile vacilor. Ecoul îl răspîndea şi îl revărsa de părea că tot muntele rîde.

— De ce n-ai tras, aga ? întrebă hogea cel pîntecos.

Karaibrahim nu răspunse. Stătea cu privirea aţintită la lespezile de piatră de sub copitele calului.

Hogea pîntecosul făcu cu ochiul către hogea ciungul. Acesta îi răspunse la fel şi, întrucît era şi chior, faţa lui deveni pentru o clipă hîdă şi înfiorătoare.

Prăpastia din dreapta noastră se pierdu, drumul trecea prin pădure, apoi ieşea la loc deschis. La dreapta şi la stînga era mărginit de poieni înclinate şi ierburile creşteau înalte pînă la coamele cailor, mai ales că drumul era adîncit în pămînt.

La dreapta, pe întinsul poienii, se vedeau înfipte uriaşe cruci de piatră, unele din ele mai înalte decît un stat de om. Erau pietre funerare străvechi care mai păstrau forma de cruce, roase, măcinate, cele mai multe prăbuşite prin iarbă. Pierduseră culoarea pietrei şi păreau smălţuite în diferite culori, acoperite în întregime de licheni portocalii şi violeţi sau de un verde luminos ca şi florile din poiană. Lichenii, crescuţi unii peste alţii, au trăit şi au murit formînd largi pete colorate.

La marginea drumului, o cruce, de curînd sfărîmată, îşi dezvăluia piatra calcaroasă de un alb strălucitor, nepătat de vreme. Protejate de licheni, pietrele păreau tinere şi neatinse.

Mai jos de crucile vechi de piatră, se vedeau cruci albe de lemn şi monumente ruinate. Lîngă ele stăteau în picioare doi oameni. Apropiindu-se, am văzut că unul ţinea în mîini o ţeastă de om.

Aşa l-am întîlnit pentru prima oară pe Manol.

Amîndoi oamenii stăteau pe un dîmb şi iarba ascundea privirii noastre un mormînt, care, desigur, se dezvelea în faţa lor.

Unul dintre ei era voinic și atît de lat în umeri, încît statura lui înaltă nu izbea privirea. Părul negru, prins peste frunte cu o cureluşă, îi cădea pe umeri, iar o barbă scurtă şi neagră îi încadra faţa. Purta pe umeri, legată peste piept, o haină purpurie, scurtă pînă la genunchi. De sub scurtă ieşeau mînecile albe ale cămăşii cu broderie roşie la capete.

Era încins cu un sileaf de piele îndoit, în care sta înfipt în teacă un cuţit, iar pe sub sileaf mai purta un brîu roşu. Cioareci albi cu nojiţe de culoare închisă strîngeau, sub genunchi, poturii cafenii, tiviţi cu găietane negre.

Celălalt era preot sau călugăr, cu plete lungi şi strălucitoare ; purta o rasă neagră pînă la călcîie — părul se spălăcise şi albise, iar rasa, de soare şi de ploi, se decolorase în cenuşiu, pe alocuri, şi în verde pe la umeri.

Amîndoi erau cu capetele descoperite.

Pe muchia poienii, deasupra drumului, apărură patru-cinci ciini ciobăneşti uriaşi, flocoşi ca nişte urşi, cu zgardă de fier în jurul gîtului, rînjindu-şi colţii.

Cînd am ajuns în dreptul celor doi oameni, Karaibrahim îşi opri calul. Amîndoi ne priveau tăcuţi, de sus de pe dîmb, iar cel cu barba neagră continua să ţină în mîini, în faţa pieptului, ţeasta albă de mort.

Dulăii rînjeau înfundat, ameninţător. Omul cu barba neagră făcu un semn cu mîna, iar ciinii se culcară pe marginea dîmbului, cu boturile întinse înainte, peste iarbă şi cu ochii cătînd pînă spre cer.

Karaibrahim îmi făcu un semn cu ochiul. Fără să rostesc o vorbă, printr-un singur gest făcut cu mîna am cerut oamenilor să coboare în drum.

Cel cu barba neagră se aplecă încet și mîinile i se pierdură în iarbă. Cînd se ridică, ținea în ele o căciulă neagră. Porni printre morminte părînd că se îndepărtează de noi. Preotul îl urma. Apoi coborîră în drum — primul sări sprinten, iar preotul se sprijini cu mîna. Acum, cel cu barba neagră, își îndesă căciula pe cap, și păși spre noi. Purta opinci, iar preotul umbla desculț.

Se opriră în fața cailor.

Karaibrahim și Manol se cercetară înfruntîndu-se. Acum Karaibrahim îl privea de sus pe Manol. Bănuiam mînia lui Karaibrahim, deși fața nu-l trăda cu nimic. Ciobanul nu trebuia să se înfățișeze cu căciula pe cap în fața unui agă turc. Gestul dovedea nesupunere și demnitate, iar unei raiale i se cade să stea smerit și cu capul descoperit.

— Întreabă-l dacă vorbește turcește, îmi spuse Karaibrahim.

Omul clătină din cap că nu ; înțelesese întrebarea lui Karaibrahim, însă nu știa, sau nu voia să-i răspundă pe turcește.

— Întreabă-l cum se numesc aceste sate, auzii din nou glasul lui Karaibrahim.

Omul tăcea și eu l-am întrebat pe bulgărește.

— Prosoina.

— Dar al doilea ?

— Zagrad.

— Și al treilea ?

— Podvis.

Karaibrahim și Manol se înfruntau din ochi. După ce-mi aruncă o privire, Manol n-a mai ținut seamă de mine. Mă cuprinse un fel de ciudă și durere, înțelegînd cît de puțin mă prețuia, încît nici nu voia să știe de mine. Chiar și mai apoi, cînd se întîmpla să ne întîlnim, mă ocolea cu privirea, ca și cum nici n-aș fi fost.

— Dar casa aceea albă ?

— Este conacul lui Suleiman-Aga, răspunse Manol.

— Cum se numește trecătoarea la capătul căreia ne aflăm ?

— „Miloto Gospodi.“ [1]

Mă uitam la ochii amîndurora. Karaibrahim avea ochii pe jumătate închiși, pătrunzători, unul era ceva mai îngust, ca și cum tot timpul ar fi tras la țintă. Privirea lui Manol părea că scotocește mereu, căutînd ceva, și orice om ar fi simțit-o ca pe o mînă ce-i umblă pe dinăuntrul ființei lui. El, întotdeauna, căuta ceva pe fața oamenilor și privirea lui, ca și o mînă, putea să desmierde sau să strivească plaga ; să strîngă la un loc, sau să împrăștie.

Simțeam cum crește mînia lui Karaibrahim. Întîlnise un om puternic, tare — se vedea că ciobanul era ca un copac bătrîn, ca o apă adîncă — pe care numai o furtună poate să-l clatine și e nevoie să se prăvălească o stîncă, ca să ridice un val.

Era, însă, în privirea lui ceva care mă îndemna să cred că e destul să tinteștî bine, și la cea mai ușoară suflare frunzele copacului se vor înfiora, iar luciul apei se va încreți.

După căderea mea în prizonierat și în urma groaznicelor ceasuri petrecute pe galeră, mă obișnuisem să stau deoparte și să privesc, să urmăresc ce se întîmplă fără să mă amestec. Nimic nu lăsam să pătrundă în sufletul meu. Acum simțeam cum mă tulbur, pricepînd că acești doi bărbați se vor încleșta.

Karaibrahim îl privea pe Manol. Își vîrî mîna în brîu și scoase un ban, pe care-l aruncă la pi-

[1] Mila lui Dumnezeu (bulgară).

cioarele lui. Argintul sună tainic. Karaibrahim îi mulțumea lui Manol pentru răspunsurile primite, umilindu-l. Ciobanul nu se apleacă să ridice banul.

Karaibrahim dădu pinteni calului. Ciobanul nu se clinti. Calul ajunse în fața lui. Se auziră cîinii mîrîind.

— Vino odată !

Îl chemă preotul, care pînă atunci tăcuse.

Ciobanul se trase într-o parte și Karaibrahim înaintă. Abia acum m-am uitat la preot. Doi ochi albaștri, luminoși străluceau pe fața lui. Părea încă tînăr, plin de bucurie și încredere în oameni.

Am trecut călare pe lîngă el. Îl văzui închizîndu-și ochii, poate dintr-un sentiment de ușurare. Lumina de pe obrazul lui se stinse și am putut să-i văd fața, după cum și pădurile voalate de țesătura razelor se zăresc mai bine cînd soarele scapătă dincolo de munte. Cu orbitele adîncite, cu zbîrcituri la coada ochilor, cu pielea crăpată, aproape arsă, cu buzele palide, preotul părea un om obosit și îmbătrînit.

Dacă cei doi au așteptat în drum să treacă pe lîngă ei întregul șir de călăreți, oricine putînd să ridice iataganul și să-i spintece-n două, sau au urcat spre morminte, mi-am dat seama abia atunci cînd drumeagul a făcut o cotitură, ceva mai departe, iar eu am putut privi îndărăt.

Au stat la marginea drumului cît timp au trecut pe lîngă ei cei 120 de călăreți înșirați la cinci pași unul de altul, la care trebuie adăugați încă cinci pași, lungimea calului, ceea ce face o mie de pași, aproape un sfert de ceas de drum de munte, timp destul, nu glumă.

Deși eram întors cu spatele l-am auzit pe Karaibrahim șoptind ceva către hogea ciungul. Am deslușit cuvintele : ...„Apoi sfărîmați crucile“...

Abia atunci am înțeles de ce pornise Karaibrahim cu ceata lui de călăreți peste muntele sălbatic — venea să-i întoarcă la dreapta credință pe cei din valea așternută la picioarele noastre.

Capitolul II

Ciobăniță, ieri pe seară
trei lanțuri de robi trecură.
Lanțul dintîi, ciobăniță,
tot cu tinere fecioare.
Lanțul al doilea, ciobăniță,
tot cu tinere neveste.
Lanțul al treilea, ciobăniță,
tot cu tinerei feciori.

În anul 1668 de la nașterea lui Hristos, Domnul nostru, doi ani după ce marele vizir Ahmed Kiupriuli asediase Kandia, în luna lui florar, care este a cincea lună a anului, s-a săvîrșit ocuparea semeților munți sfințiți — Rodopi.

Cu ani în urmă se petrecuseră întîmplări pe care noi, în orbirea noastră, nu le-am putut dezlega.

O umbră neagră întunecă luna și toți am crezut că urmează asfințitul semilunii.

Bătu grindina, cît pumnul unui bărbat, de omorî păsările cerului în zbor și fiarele ascunse în păduri.

Cutremure zguduiră pămîntul și dărîmară orașe și sate, distrugînd chiar și Mosulul, iar valuri uriașe scufundară corăbiile în porturi.

Cînd luă foc orașul unguresc Ofen și se topiră pînă și tunurile de lîngă ziduri, și arseră de vii

robii în celule, își pierdură viața 16 perechi de robi creștini, ferecați doi cîte doi, întîmpinînd moartea îmbrățișați.

Anul care trecuse a fost secetos ; ciobanii mîncau carnea goală, iar oamenii ceilalți, rădăcini și ierburi.

Marele vizir scosese bani falși și oamenii își pierdură încrederea în argint, iar comerțul și meșteșugurile se încurcară.

Turcii strîngeau impozitele pentru zece ani înainte, întrucît cu Veneția se aliaseră francezii, germanii și spaniolii, iar sfîrșitul războiului din Creta era departe. Veneționii debarcară pe pămîntul bulgar la o zi de drum de capitala turcească, iar corăbiile lor trăgeau cu tunurile chiar după sultan, cînd acesta mergea la vînătoare, la poalele Rodopilor. Am văzut ciobani care se îmbrățișau cu marinarii veneționi cu coifuri de fier în cap și cu cruci pe piept.

Arnăuții care-și duceau de-a lungul țărmului turmele din Macedonia spre Țarigrad, spuneau că în curînd vor flutura steagurile albe și prin munții lor.

În această primăvară apă ătoare, am pornit de la muntele Athos, cu o traistă plină de manuscrise sfinte, pentru a mă duce în Rodopi cu ciobanii care se-ntorceau, după ce iernaseră prin pășunile de pe lîngă Marea-Albă. Mielușeii prinseseră putere și zburdau în jurul mamelor, lîna fusese tunsă și vîndută. Și se porniră turmele de oi spre Nord, către munții de baștină, împreună cu păsările, care se-ntorceau la cuiburile lor.

. . . . . .

Trăia în satul Podvis un om pe care-l chema Manol.

De obicei după numele fiecăruia se pune şi numele tatălui, deoarece mulţi au nume la fel, iar un om cu un singur nume rămîne răzleţit ; numai numele tatălui său îl înrudeşte cu ceilalţi şi astfel se ştie din cine se trage şi care-i este obîrşia.

Manol nu ştia însă nici numele tatălui său, nici pe al mamei sale. Era cel dintîi din neamul lui. Cel dintîi de neam mare, deşi fără rădăcini puternice. Iar cînd nepotul lui spunea că este Manol, fiul lui Manol, care este fiul lui Manol, asta însemna ceva.

Trecuseră odată trei convoaie de robi în lanţuri. În primul erau fecioare abia logodite, în al doilea flăcăi cu mustăcioara abia mijită, iar în al treilea neveste cu cununiile pe cap. Mama lui Manol — nimeni nu-i ştia numele — îşi purta copilaşul la sîn, şi, cum îl va fi chemat, iarăşi nimeni nu ştia. Şi dacă o părăsiră puterile şi-i secă şi laptele, îşi desfăcu şorţul pestriţ şi îl legă de doi brazi făcînd un leagăn. Îşi puse în leagăn odorul — ca atunci cînd va adia vîntul, să-l legene, cînd va cădea ploaia, să-l scalde, cînd va trece vreo căprioară, să-l hrănească.

Nu trecu nici o căprioară, în schimb trecu Karamanol haiducul. De nouă ani, de cînd turcii îi răpiră nevasta şi-i căsăpiră copiii, Karamanol străjuia între cele două trecători — Rojeni şi Eşek-Kubac — încît nici pasărea nu mai putea trece pe acolo.

Dacă cineva izbutea să treacă, nu se mai întorcea. Nimeni nu ştia unde înoptează şi unde iernează Karamanol, întrucît umbla întotdeauna singur, cu o puşcă şi două pistoale.

În al nouălea an de haiducie, fierea i se revărsă şi omora pe oricine întîlnea în cale. Dezgropa din morminte rămăşiţele vrăjmaşilor săi şi le sfărîma

oasele cu un ciomag din lemn de corn, sau cu bucăți din plăcile de marmoră sfărîmate.

L-au urmărit zadarnic trei bei și doi sultani. Atunci s-au ridicat împotriva lui și iurucii[1], iar el a înțeles că i-a sosit sfîrșitul.

Cînd Daud aga, tatăl lui Suleiman, l-a întrebat, aflîndu-se pe o culme înaltă, despărțiți de un rîu adînc, de ce batjocorește morții, Karamanol i-a răspuns că mai are puțin de trăit, și de aceea face totul în ciuda Diavolului, sau a lui Dumnezeu.

Acesta era omul care a găsit copilașul în leagăn și l-a luat și l-a purtat cu sine prin munți, urmărit de cinci potere, care se juraseră că bărbile lor n-or să întîlnească briciul, pînă cînd nu-l vor prinde.

Karamanol cobora prin sate căutînd femei care aveau copii de țiță și le punea să-l alăpteze și pe orfan, apoi iar o apuca pe munte. Beii tăiau sînii mamelor care dădeau să sugă copilului lui Karamanol, le izbeau copiii de pietrele de la praguri. Fiecare femeie care alăpta era păzită de un seimen înarmat.

Totuși, ori teama femeilor de Karamanol era mai mare, ori milostenia lor de mame biruia, pentru că ele continuau să hrănească copilul. În tot acest timp Karamanol coborîse în 100 de sate și 100 de mame îi alăptaseră copilul.

Cînd micul Manol începu să meargă copăcel. Daud aga îl răni pe Karamanol cu un glonte de argint, însă nu mai putu trage a doua oară, căci haiducul îl împușcă în inimă. Rănit, Karamanol se tîrî pînă la moara lui moș Galușko și-i încredință copilul. Trei zile, rănit de moarte, Karamanol a tăiat și șlefuit țeava puștii lui, cu care nouă ani străjuise două trecători, și făcu din ea un caval.

[1] Trib turcoman nomad,

Cînd suflă în caval și acesta cîntă, se tîrî înapoi în pădure — să moară pe undeva, în pustietăți, ca o fiară sălbatică, iar dușmanii să nu-și bată joc de capul său.

Copilului îi lăsă numai cavalul de fier.

Moș Galușko numi copilul Manol, după numele tatălui de al doilea, iar cînd crescu îl strigau „Manol cel cu 100 de frați".

Mai nimerit l-ar fi strigat „Manol cel cu 1 000 de frați", deoarece 100 de mame îl alăptaseră, iar pe tot întinsul Rodopilor creșteau odată cu el și frații lui de lapte.

. . . . . .

Doamne, cum mai strălucea soarele deasupra cîmpiei de la Marea-Albă [1], ce verde creștea iarba călcată de copitele mieilor bălani, cum se învăluiau în ceață Rodopii îndepărtați, cînd de Sf. Gheorghe turmele se ridicau ca niște nori cenușii și negri, pornind spre munți!

Tot ce era viu năpădea cîmpia și muntele — să muncească, să se bucure, să se înmulțească, atîta timp cît deasupra cerul e albastru și cît timp calcă pe frumosul pămînt al Domnului și nu se odihnește într-însul.

Oh, ce picioare puternice, ciobănești, cu mușchi ce întindeau pantalonii cu găietane, băteau potecile; ce plete încîlcite se vînturau și ce obraji rumeni se umflau cînd cîntau din cimpoaie și cavale! Unde sînt azi toate astea?

Bine că omul nu știe ce-l așteaptă. Traistele le erau doldora de stafide, smochine, portocale și felurite daruri pentru iubite, surori, mame, care

[1] Belo-More — Marea-Albă, scaldă țărmul de sud al Turciei, între Dardanele și Golful Salonicului.

priveau acum zăpezile de pe vîrfurile Rodopilor şi aşteptau.

Cincisprezece mii de oi aveau cele trei sate : Prosoina, Zagrad şi Podvis, aşezate pe malul rîului Elinden, sub mînăstirea „Sfîntul Ilie".

Cîţi bărbaţi semeţi păşeau alături de ele ? Două sute, trei sute ?

Jumătate din oi aparţineau lui Suleiman-Aga, celelalte sătenilor. Cîte oi numărau turmele iurucilor care veneau în urma lor — turme negre, turme albe ori pestriţe — nimeni nu ştia.

Lîngă catîrii încărcaţi mergea un cal înşeuat, fără călăreţ. Stăpînul lui fusese înjunghiat încă din iarnă, cînd se certaseră arnăuţii cu ai noştri la o punte, iar acum, tovarăşii lui înapoiau calul văduvei, ca să-i treacă durerea, cînd îşi va lăsa fruntea pe şaua rece. Mortul fusese însurat abia din primăvara trecută.

Unii cleveteau că nevasta, cînd auzi vestea îngrozitoare, nu numai că nu-şi trase pînă la sprîncene marama cernită, ci îşi smulse năframa albă de pe cap lăsîndu-şi pletele blonde în vînt, iar seara nu mai zăvora porţile. Vîndură oile mortului şi odată cu ele cîinii. Cinci dintre ei se înapoiară, dar neavînd ce păzi se încăierau cu ceilalţi, care erau de trei ori mai mulţi decît ciobanii. De aceea, dulăii mergeau acum cu Manol „o sută de fraţi", pe care nici măcar cîinii turbaţi nu-l lătrau. Chiar şi cel mai fioros se liniştea în faţa privirii lui şi i se culca la picioare, încît ciobanii ziceau : „Manol, bine că nu te-ai născut tîlhar !"

Cînd cîmpia începu să urce şi simţirăm mîngîierea suflării proaspete a înălţimilor, ciobanii îşi orînduiră turmele ca să treacă cuviincios printre primele sate de munte. Din fiecare turmă, aleseră ţapii, care purtau clopote, şi-i strînseră într-o po-

iană. Trebuia ales ţapul care să meargă în frunte şi să poarte talanga.

Pare de necrezut, dar erau ţapi mai mari decît măgarii, însă doi dintre ei se ridicau cu o palmă peste ceilalţi şi aveau coarnele tot cu o palmă mai lungi. Unul era al lui Manol, celălalt al lui Vraju-Kehaia.

Tot socotind ciobanii pe care să-l aleagă, cineva spuse să taie un lemn drept şi să-i măsoare, iar un altul spuse să-i încalece şi să vadă care va ajunge primul pînă la un semn. În apropiere era o pantă uşoară cam de o mie de paşi lungime. Vraju ceru ca fiecare să încalece pe ţapul său, ceea ce nu era drept, deoarece Vraju era mai mărunţel, încît de-ar fi trecut prin zăpadă nu lăsa urme, şi cîntărea de două ori mai puţin ca Manol. Totuşi Manol nu se dădu în lături şi, încălecînd pe ţapi, porniră să urce panta. Cu puţin înainte de vîrf ţapul lui Manol căzu, iar cel al lui Vraju cîştigă.

Ţapul lui Vraju avea să poarte talanga şi să meargă în fruntea turmelor.

Manol nici nu atinse ţapul căzut, făcu doar un semn cu mîna fiului său Momcil, care se făcuse palid de necaz, să-l taie.

— Dar, tată... — rosti Momcil.

Manol îl privi şi băiatul scoase repede cuţitul.

Avea Manol o privire că vedea pînă şi o furnică mişcîndu-se pe pămîntul negru.

A doua zi turmele porniră prin Rodopi. În fruntea lor mergea ţapul cu talanga, iar în urma lui cincizeci şi doi de ţapi, fiecare cu cîte un clopot de argint. Patru rînduri de cîte 13 clopote de argint formînd o gamă completă de sunete. Două rînduri cu clopote necizelate, cu clinchetul subţire, şi două cu clopote căptuşite. Asupra muntelui se

revărsa zvon și clinchet argintiu, mai dulce decît cîntecul și răsunetul de la Sfîntul Munte, atunci cînd clopotele mînăstirilor începeau să bată.

Berbecii erau fără număr, însă călcau mai mărunt, și clopoțeii se clătinau ritmic, încît clinchetul lor mai melodios se deosebea de cel al țapilor din frunte. În urma lor o sută de cimpoaie își revărsau cîntarea pe un ton subțirel. Și fiecare cioban sufla într-un caval, ori într-un fluier de salcie sau într-o trișcă de trestie de mare. Iar ciobanii mai tineri ziceau din fir de iarbă, sau din frunză de păr pădureț. Cîinii lătrau, detunau pistoalele, behăiau mielușeii.

Mergeau în torentul viu — oameni și dobitoace — iar inima îmi era ca o oglindă. Se revărsau asupra mea bucuria și darurile Domnului, ca o rază de soare asupra unei oglinzi și eu îndreptam această rază încotro îmi aruncam privirea și binecuvîntam oamenii și dobitoacele și păsările și ierburile și norii.

Nu stă în puterea omului să împartă darurile dumnezeiești după cum vrea el ; Dumnezeu singur știe mai bine pe cine să încălzească. Așa că oglinda sufletului meu devenise întunecată și ciobită.

Seara veni la mine Manol și-mi spuse să o luăm înaintea celorlalți, deoarece trebuia să-l ajut la o treabă ce voia s-o facă.

Mă gîndeam că e supărat din pricina țapului și vrea să fie departe de veselia celorlalți.

. . . . . .

A doua zi, înainte de răsăritul soarelui, iată-l pe Manol sosind cu doi cai înșeuați. Îl însoțeau cei cinci cîini ai ciobanului ucis, deoarece Manol nu voia să-i lase la un loc cu turmele.

Pornirăm, şi zarva turmelor rămase în urma noastră de-abia desluşindu-se printre pini. Clopoţeii de argint sunau vag şi se auzea un cîntec monoton, oarecare, ce năştea în om dorinţa de a auzi şi cuvintele.

Atunci Manol îmi spu e :

— Acum trei ani, cînd am ajuns la „Placiliv-Kamen“ [1] am aflat că nevastă-mea murise cu o zi înainte.

Pe aceste meleaguri dăinuie obiceiul ca mortul să fie îngropat unde vrea fiecare. Ba unii îşi îngroapă morţii şi-n curţile lor, iar după trei ani dezgroapă oasele, le spală şi după ce le pun într-o lădiţă de lemn, le duc în osuarul de la biserică.

Aşa am observat că Manol nu ducea în desagii de pe spinarea calului daruri, ci o lădiţă pentru oase şi un burduf de lapte. Ştiam că pînă la înţărcarea meilor e păcat să se bea lapte de oaie aşa că nu desluşeam rostul burdufului.

Am umblat toată ziua pe poteci drepte cu ciinii alergînd laolaltă, şi înainte de asfinţitul soarelui am ajuns lîngă trecătoarea „Miloto-Gospodi“, unde se afla un cimitir străvechi. Aci era îngropată nevasta lui Manol.

Descălecînd, am pornit printre crucile de piatră. Oameni necunoscuţi au vrut să lase o mărturie despre ei, însă timpul neîndurător le-a şters numele şi epitafurile. Numai crucile au rămas.

Aici, pe culme, fusese pînă de curînd zăpadă şi întreaga poiană era umedă, cu iarba măruntă şi jilavă. Pămîntul mustea sub paşii oamenilor şi umplea urmele cu apă. Iarba călcată se ridica dimpreună cu apa şi urmele dispăreau într-o clipă. Natura murmura şi susura şi cimitirul era plin

[1] Piatra plîngătoare (bulg.).

de zvon neînțeles, ca mustul cînd fierbe, ca și cum sub pămînt s-ar fi petrecut ceva tainic și de nepătruns pentru oamenii aflați sub soare.

Manol îngenunchie în fața mormîntului nevestei sale, care se afundase în timpul iernii și începu să-l sape cu cuțitul său cel lat.

Grebla pămîntul cu mîinile și-l aduna lîngă el. Gînganii felurite și minuscule mișunau în bulgării de țărînă, iar pămîntul părea că murmură un cîntec tainic. Stăteam cu mîinile împreunate și șopteam o rugăciune.

Ieși la iveală scheletul femeii ; oasele, de la mijloc pînă la genunchi, se curățiseră odată cu bazinul de culoarea pămîntului, desfăcut și strivit parcă sub povara lutului. În acest pîntec fuseseră zămisliți fiii lui Manol și oasele se descleștaseră pentru a elibera fructul dragostei, ca apoi să poarte altul.

Încetul cu încetul, mîngîind oa ele, Manol le dezgropă unul cîte unul, iar la sfîrșit dezgropă și țeasta galbenă a moartei.

Stătea în genunchi pe marginea gropii, nemișcat, ținînd cu mîinile amîndouă țeasta nevestei sale, privind-o lung.

Cu ani în urmă, stînd poate la fel, a ținut în mîinile sale capul femeii cu obrajii ei îmbujorați și cozile negre.

O țeastă de om mort nu e altceva decît o țeastă de mort — indiferent dacă e a unui bătrîn sau tînăr, bărbat sau femeie, urît sau frumos.

În aceste letopiețe, înainte de a încheia cu un „amin", va fi vorba despre multe capete, care acum stau încă pe umerii oamenilor, zîmbesc și privesc.

Manol șopti :

— Nimic nu stă scris pe fruntea ei. Îmi spunea că fiecăruia destinul îi stă scris pe frunte.

Scoase un ştergar alb şi începu să spele cu lapte os după os, să le şteargă şi să le aşeze în lădiţă. În clipa aceea răsună dangătul clopotelor de la mînăstirea „Sfîntul Ilie" ascunsă în pădure.

Abia se stinse dangătul clopotelor şi cîinii, care stăteau culcaţi pe lîngă crucile de piatră, zvîcniră-n picioare şi începură să rînjască. Îndată se auzi tropot de copite şi la cotitura drumului apăru Karaibrahim, nimicitorul văii Elinden. În urma lui veneau cumpliţii săi însoţitori. Astfel se întîlniră faţă-n faţă, unul călare, celălalt pe jos, Karaibrahim şi Manol.

Karaibrahim era frumos ca un înger alungat din cer şi îmbrăcat ca un sarazin. Haina de mătase roşie, cusută în întregime în aur şi argint, îi cădea pînă la genunchi. În mînă ţinea un scut galben, iar sub genunchiul drept o lance verde. La brîu îi atîrna un iatagan, iar în coburii şeii se zăreau mînerele de argint, în formă de clonţ de vultur, ale pi toalelor.

Puşca o ţinea la spate într-o teacă de piele roşie. Pe cap purta o cealma din pînză albă de bumbac, tivită cu filigran roşu-purpuriu şi împodobită cu pene negre.

Veşmintele lui şi harnaşamentul calului erau împodobite cu pumni de pietre preţioase ; calul singur valora de două ori mai mult decît toate nestematele.

Nu vorbea de-a dreptul cu noi, ci spunea ce avea de spus unui călăreţ din dreapta lui — un străin, nici turc nici bulgar, cu o faţă plăcută şi o barbă moale, căruia îi flutura un surîs distrat pe buzele lui frumoase.

Numai două-trei vorbe au schimbat Karaibrahim şi Manol, dar am ob ervat cum creşte mînia în primul. Cînd Karaibrahim dădu pinteni calu-

lui, unul din ei doi ar fi murit, dacă nu i-aș fi spus lui Manol să se tragă de-o parte.

Nu cred că am greșit punîndu-mă în calea destinului, împiedicîndu-l pe Manol să-l ucidă pe orgoliosul Karaibrahim, pentru că așa s-ar fi întîmplat, chiar dacă starea nenorocită a Elindenului ar fi fost alta. Nu s-ar mai fi petrecut însă acele fapte minunate, despre care oamenii vor vorbi atîta timp cît peste Rodopi se va auzi limba bulgărească.

Turcii trecură pe lîngă noi unul cîte unul, și pe fiecare, Manol îl privea drept în ochi. Nici un turc nu a îndrăznit să ridice mîna, dar ceea ce e mai uimitor, nici un cîine nu mîrîi.

Cum trecu și ultimul călăreț, l-am întrebat pe Manol de ce s-a uitat atît de atent la fiecare om în parte :

— Ca să zăresc un obraz asemănător cu al fiilor mei, iar la fiii mei caut trăsăturile tatălui și mamei lor. Pentru că orice om pe care-l întîlnesc poate să fie frate cu mine.

Cu treizeci de ani în urmă s-a abătut asupra Rodopilor neagra furtună a tributului sîngeros în copii, cînd au fost luați cu miile să lupte sub steagul sfînt al profetului.

— Ăștia sînt spahii, i-am spus, copiii bulgari smulși de la părinți au devenit ieniceri. Ienicerii sînt pedestrași, pe cînd ăștia erau călare.

— Știu, îmi spuse el.

Și nu mai pomeni nimic despre turci, deși era neliniștit, pentru că aceștia se îndreptau spre satele lui.

Înapoindu-ne la mormîntul nevestei sale, Manol m-a pus să scriu pe fruntea ei vîrsta. Și-am scris cu un cărbune numai anul morții, desenînd și o cruce, pentru că, dacă ne gîndim, numai anul mor-

ţii, numai moartea are însemnătate, iar oamenii numai prin moarte dovedesc cît valorează. Manol aşează ţeasta deasupra celorlalte oase, adună un buchețel de flori timpurii şi le puse deasupra oaselor, apoi luînd lădiţa am pornit spre moara lui moş Galuşko Beliea.

Capitolul III

La alde Neda-n ogradă
străluceşte sfîntul soare.
Da'nu este sfîntul soare,
ci e Neda cînd s-arată
cu ochi negri de căprioară.
gene lungi de busuioc,
dinţi albi de mărgăritar
şi trupşor de sînziană.

Moara lui moş Galuşko este aşezată mai sus de satul Podvis, lîngă izvor. Manol descălecă şi înaintă cu calul de căpăstru. Cînd am ieşit în poiana din faţa morii o văzurăm pe Eliţa urcată pe piatra de marmoră din dreapta uşii, pieptănîndu-şi părul cu un pieptene de os. Părul Eliţei despletit atingea pămîntul, de aceea şi-l împletea totdeauna urcată pe piatră. După ce-l împletea în cozi groase cît braţul ei, tot ajungea pînă la mijlocul pulpelor. Avea culoarea castanei de curînd dezghiocată.

Manol se opri privind-o. Faţa lui avea o expresie pe care nu am putut s-o pricep; dinţii îi erau încleştaţi, iar buzele uşor întredeschise. Ochii nu i-am văzut.

Eliţa sări de pe piatră şi fugi spre el, iar părul atingea iarba tîrîndu-se parcă în urma ei.

Pe Manol îl crescuse moş Galuşko, care, pe vremea aceea, nu avea decît 25 de ani. Cînd Momcil, fiul lui Manol, avea trei ani, se născuse Eliţa şi amîndoi copiii au crescut împreună, iar Manol o socotea ca şi fata lui.

Eliţa se opri în faţa lui Manol şi îl privi.

Din toamna trecută de cînd n-o mai văzusem, Eliţa crescuse cu un an şi se mai împlinise, iar acum, cînd Manol o privea, parcă se mai împlinise cu încă unul. Îşi coborî privirea, încît nu i-am putut zări ochii, iar buzele îi fremătau şi sînii îi umflau cămaşa albă. Îmi mutai privirea de la Eliţa la Manol — era încă tînăr, cam patruzeci şi ceva de ani, barba îi era neagră, fără niciun fir alb, spatele drept şi umerii traşi înapoi.

Tăcură un timp, faţă-n faţă, la un pas, apoi Manol rupse tăcerea :

— Bună ziua, Eliţă.

Se înserase, dar mai era lumină, mai mult decît în trecătoare, fiindcă bătuse vîntul şi cerul se limpezise.

— Bine ai venit Manol, răspunse Eliţa.

Şi pentru întîia oară nu-i spusese „nene Manol". Stătea în faţa lui descumpănită. Altă dată îl lua de gît şi-l scotocea în traistă să vadă ce dar i-a adus.

De multe ori mi-a fost dat să văd cum femeile se pierd în faţa lui Manol, îşi frîng mîinile şi-şi muşcă buzele — la fel cum căprioarele speriate tremură şi se grămădesc agitate lîngă grilajul în spatele căruia se află ursul zăvorît, deşi ştiu că nu le poate face vreun rău.

Manol continua să stea nemişcat şi să privească fata, pînă cînd Eliţa se răsuci, îşi adună părul pe braţ şi fugi să se ascundă în moară.

Manol îşi frecă fruntea şi păşi încet în urma ei. Pe uşă, din întunericul morii, ieşi rămînînd locului Sevda, văduva tînără a ciobanului ucis, ai cărui ciini îl urmau pe Manol. Cum o văzură ciinii se repeziră la ea, vîrîndu-şi capetele în şorţul ei. Sevda nici măcar nu-i mîngîie, ci stătu în uşă, acoperindu-şi gîtul gol şi alb cu palmele. Aşa a ieşit la iveală adevărul că nu purta pe cap năframă neagră, iar părul ei blond strălucea ca aurul. Şi era frumoasă ca Magdalena, sau ca Dalila, cea care l-a secat de putere pe Samson.

Cînd o văzu în uşă, Manol încetini pasul, apoi se răsuci cu spatele la ea şi îşi pironi privirea la izvor. Acesta nu era un izvor ca toate izvoarele, ci un fel de lăculeţ, lat de douăzeci de paşi. În mijlocul lui, din inima pămîntului, ţîşnea o undă de apă înaltă cît un stat de om şi groasă cît o măsuţă rotundă. Apa zvîrlită-n sus, se revărsa ca o cascadă, ca părul Eliţei, numai că era argintie. Săltînd şi revărsîndu-se, apa vuia şi clocotea ziua şi noaptea.

— Ţi-am adus ciinii, zise Manol, care continua să stea cu spatele la ea.

— Baci Manole, şopti femeia, şi în clocotul izvorului şoaptele ei se strecurau şi torceau moale ca firul de păianjen. Baci Manole, de ce nu mă iei ? Şi tu văduv şi eu văduvă, vom fi o pereche potrivită.

El, însă, nu-i răspunse ; nici măcar nu o privi.

— Ţi-e teamă cumva ? întrebă ea.

De data aceasta Manol o privi peste umăr, dar nu-i răspunse, ca şi cum ar fi şi uitat cuvintele ei, pierdut în gîndurile lui.

— Nu-ți cer nici cununie, nici preot, rosti Sevda încet și tainic și vorbele ei n-aveau nimic neruşinat sau batjocoritor. Ia-mă în casa ta, vreau să-mi culc capul pe un umăr bărbătesc. Mi s-a urît să-mi pun capul pe perna rece și tare ca un pietroi.

— Cine așteaptă în prag, cînd asfințește soarele ? Cine cîntă noaptea, cînd răsare luna ? îi răspunse Manol.

— Sînt doar niște flăcăi, Manol, băiețandri, care n-au pace. Mie îmi trebuie un umăr bărbătesc, nu doar o mînă îndrăzneață.

Manol zise atunci :

— Nu ți-e rușine deloc de preot ?

— El nici nu e bărbat și nici nu poate înțelege. Tu umbli văduv ca și mine ; iată, sînt trei ani...

— Nu umblu ca tine, răspunse Manol.

— Crezi că nu ți-am văzut ochii cînd o priveai pe logodnica fiului tău ?

— Taci din gură !

Îi vorbise încet, însă Sevda se cutremură toată, păli și se afundă în întunericul dinlăuntrul morii.

— Părinte Aligorko, mă rugă Manol, cheamă pe moș Galușko.

Părea că se teme să intre în moară, unde se retrăseseră cele două femei.

Pe Eliția și pe Sevda nu le-am mai zărit înăuntru.

Moș Galușko ciocănea o piatră de moară. L-am atins pe umăr, căci surzise, nu atît de bătrînețe, cît de vuietul apei și țăcănitul morii. În pofida părului alb, nu era chiar atît de bătrîn. I se spunea „Albu" cu mult înainte de a albi, din pricina pulberii de făină cu care era nins și a sufletului său curat. Ciocănea piatra și cînta ceva tărăgănat, iar sub picioarele noastre vuia apa.

Se întoarse şi-mi surîse ; surîdea ca nimeni altul, un surîs vesel şi trist în acelaşi timp, înţelept şi blînd.

— Bine-ai venit părinte, îmi zise. Nu s-au făcut bucatele, nu. Ne aşteaptă foamete.

Surîsul şi vorba lui îmi mai uşurară inima, care mi se închircise de la întîlnirea cu Karaibrahim.

— Jos, în Prosoina, au coborît turcii, îi zisei. Şi văzîndu-l că se îneacă, şi ochii îi strălucesc, căci acum treizeci de ani, cînd se plătea birul în copii, îi luaseră unul dintre fii — i-am spus ca şi lui Manol :

— Nu sînt ieniceri, ci spahii. Îi conduce un arnăut. Sînt mulţi.

— Fiii mei sînt mari de-acum, nu-şi mai pot schimba legea şi n-au cum să mai mi-i ia. Iar nepoţi n-am, adăugă moşul, însă surîsul lui era schimonosit.

Îi zisei :

— Manol te aşteaptă.

— Manol ? se miră el. N-am auzit să fi pornit de prin sate la Placiliv-Kamen, în întîmpinarea oilor.

— Mircio nu-i aici ? l-am întrebat.

— Paşte vacile, îmi răspunse din uşă, ieşind spre Manol ; îl iubea ca pe fiul său, că doar îl îngrijise de cînd abia împlinise un an.

În curtea morii stăteau din nou faţă-n faţă Eliţa şi Manol.

Ea isprăvise cu împletitul părului şi-şi pusese în cap o basma albă.

— De ce te piepteni în poiană, ca apoi să-ţi fie teamă de oameni ? o întrebă Manol.

— Aici e aşezat pietroiul de cînd îl ţiu minte, îi răspunse Eliţa.

Atunci Manol se aplecă, îmbrăţişă blocul de marmoră, care-i ajungea aproape pînă la mijloc, se opinti, îl ridică şi după ce făcu cu greu cîţiva paşi, îl lăsă la pămînt, la loc tăinuit, lîngă nuc. Pomul se scutură şi din el căzură ciucuri gălbui.

Întorcîndu-mă, văzui lîngă mine pe Sevda, care ieşise pe nesimţite, în urma Eliţei, printr-o altă uşă. Respira gîtuită şi privea înspăimîntată.

Capitolul IV

Drumul cobora abrupt, iar potcoavele cailor scăpărau pe pietrele rotunjite ale caldarîmului. De o parte şi de alta străjuia încă bătrîna şi puternica pădure şi ori de cîte ori ajungeam în vreo poiană vedeam înaintea şi la dreapta noastră plăcile de gresie de pe acoperişurile primului sat de care ne apropiam simţitor. Conacul agiei din localitate, o clădire albă şi mare, strălucea în faţa noastră pe povîrnişul muntelui învăluit în ultimele raze ale soarelui. Nu am observat cînd au ieşit din conac călăreţii. I-am zărit abia cînd traversau podul de piatră arcuit deasupra rîului ; erau cam 30—40 de inşi care se grăbeau să ne întîmpine. De sus, de unde ne aflam, observam cum îşi zoreau caii dîndu-le pinteni. Ne-am întîlnit în afara satului, acolo unde drumul trecea printr-o poiană lungă. Îndată ce trecură de pădure, căpetenia călăreţilor din sat îşi opri calul. Călăreţii trecură la stînga şi la dreapta lui şi se orînduiră într-un arc deschis, cu partea încovoiată spre noi. În schimb noi îi întîmpinam în şir drept ca o săgeată. Ne îndreptam unii spre alţii şi căutam să-i observăm pe fiecare

în parte. În fruntea lor era un om în vîrstă, călare pe un cal uriaș, dintr-aceia crescuți în apus de veacuri. Înainte, aceștia erau caii de luptă ai cavalerilor în armură, acum trăgeau căruțe imense și arau cu pluguri duble. Cum o fi nimerit un astfel de cal aici, în inima Rodopilor ? !

Oamenii erau înarmați, însă se vedea cît de colo că-și înșeuaseră caii la repezeală, unii nici nu apucaseră și călăreau pe deșelate, alții erau cu capul descoperit și aveau prin păr fire de paie, iar mîinile unora erau pline de pămînt. Îi surprinseserăm în toiul muncii pe acești plugari-soldați, care-și țineau armele în palmele lor obișnuite cu acestea, privindu-ne pe sub sprîncene, cutezător. Alături de aga călăreau cinci-șase inși înarmați cu pistoale, junghere, iatagane, pe cai de rasă — probabil garda lui personală.

Karaibrahim își opri calul în fața agăi și în tăcere, un minut, poate mai mult, cercetă oamenii din fața lui.

Eu, care întotdeauna m-am străduit să evit orice neplăcere sau încurcătură, am simțit îndată că aici mocnește o ciocnire.

Noi veneam de sus, de la Țarigrad — poarta fericirii, și tot de sus ne plăcea să-i privim pe toți, dar oamenii aceștia, care erau la ei acasă, păreau să nu se înspăimînte nici de numărul nici de înfățișarea noastră, și nimic nu-i putea sili să ne privească cu frică și umilință.

— Cine ești tu ? întrebă Karaibrahim.

— Dar tu, cine ești ? răspunse omul de pe calul roib.

Glasul îi era liniștit, asemenea fața-i netedă, încadrată de o barbă albă, tunsă scurt. Turbanul, barba, trăsăturile feții, haina de culoare violetă și degetele-i albe îi erau foarte îngrijite. Stătea pe

cal ușor aplecat, fără îngîmfare, cu mușchii destinși, privind cu ochii largi, fără curiozitate. Era puternic, sigur și stăpîn pe el. Fiecare fir din barbă îl asculta. Nu provoca, dar nici nu dădea înapoi.

— Eu sînt spahiul Karaibrahim, trimis al vizirului Ahmed-pașa, Allah să-i binecuvînteze numele, iar aceștia sînt oamenii mei.

Karaibrahim era încordat ca un copac încovoiat către pămînt. Tot timpul se uita în jurul lui, ca și cum s-ar fi pregătit să sară.

Dacă omul din fața lui semăna cu o felină mare, sătulă, Karaibrahim era un uliu. Dacă omul din fața lui era neted ca o piatră de rîu, Karaibrahim era ascuțit ca o cremene.

— Eu sînt Suleiman-aga.

— Vin cu salutări și porunci din partea vizirului.

Karaibrahim întoarse numai puțin capul, că lîngă el și apăru grămăticul său, care-i înmînă cîteva suluri :

— Poftim o scrisoare de la Ahmed-pașa.

Suleiman-aga făcu un semn din cap și unul din oamenii săi își împinse calul înainte. Grămăticul sărută sigiliul și înmînă sulul omului.

— Poftim o scrisoare de la beilerbegul Rumeliei către caimacamul Prosoinei, rosti grămăticul.

— Eu sînt, zise Suleiman-aga.

— Poftim o scrisoare de la cadiul din Filipopoli către cadiul de aici.

— Eu sînt, zise Suleiman-aga.

— Și o scrisoare de la șeicul Vani către hogea din Prosoina.

— Nu cumva ești și hoge ? întrebă Karaibrahim.

— Nu, răspunse Suleiman-aga, avem hoge.

Pentru prima oară scăpără în ochii lui batjocura, ca o scînteie albă.

— De ce ne întîmpinaţi ca pe tîlhari ? întrebă Karaibrahim. Oamenii tăi nici acum nu-şi iau mîinile de pe pistoale.

Abia acum am observat că Suleiman-aga nu purta nici un fel de armă ; n-avea nici măcar brîu în care să înfigă un cuţit.

La dreapta lui, însă, călare pe un cal alb se găsea căpetenia călăreţilor, un om spîn, ale cărui mîini se odihneau pe pistoalele de la brîu. Spînul îşi ţinea capul uşor ridicat şi privea cu ochii larg deschişi. Privirea îi era deosebită ; deschisă, curioasă, nerușinată. Prin ochi i se putea citi în sufletul gol. Cu un ochi se uita la Karaibrahim, cu celălalt la mine.

— De ce n-ai trimis să mă anunţi că vii, ca să te întîmpin după cuviinţă ? întrebă Suleiman-aga.

— Cînd ai să deschizi scrisorile, îţi vei da seama de ce, răspunse Karaibrahim. Acum, însă, condu-ne, deoarece se întunecă.

Suleiman-aga îl privea dus pe gînduri. Încercam să-i ghicesc gîndurile. Era stăpînul acestei văi, şi desigur uitase că mai există alţii deasupra lui. Nimeni nu-i poruncea, nimeni nu-i sufla în oală ; iar acum iată că vine un spahiu obraznic, în fruntea a o sută de călăreţi, şi se mai şi pofteşte singur la masă.

— Fii binevenit, rosti Suleiman-aga, nu s-a pomenit încă în satele noastre ca cineva să nu fie primit cum se cuvine.

El era gazda, iar noi — musafirii.

Îşi trase calul la o parte, arcul de călăreţi se frînse în faţa noastră şi Karaibrahim porni înainte. Am stat la îndoială dacă mai trebuie să merg în preajma sa, întrucît acum nu avea ne-

voie de tîlmaci ; se înţelegeau pe turceşte, însă am simţit că mă cheamă lîngă dînsul. Cînd am ajuns în rînd cu Suleiman-aga, acesta îşi trase calul într-o parte şi porni în fruntea noastră. În spatele meu se orîndui spînul cu privirea goală. Cînd am ieşit într-o poiană mai largă, Karaibrahim trecu în faţă lîngă aga. Uriaşul armăsar al agăi, simţind că un alt armăsar încearcă să i-o ia înainte, începu să rînjească ca un urs. Nemaipomenit cum semăna a urs : cu picioarele scurte şi capul enorm, cu coada stufoasă. Nu putea necheza, rînjea. Atunci, armăsarul lui Karaibrahim necheză limpede şi pătrunzător.

— Aga..., nu m-am putut stăpîni şi trecui în cealaltă parte a lui, de unde ai calul acesta ?

El întoarse încet capul spre mine.

— Tu nu eşti turc !

— Sînt franţuz, răspunsei.

Îşi plimbă privirea, undeva peste crestele munţilor, care se înălţau în faţa noastră.

— Acolo sînt ruine, li se spune „Turlata“ [1] Acum două sute, sau poate trei sute de ani, exista acolo o fortăreaţă franţuzească. Asemenea cai creşteau franţujii. Strămoşii mei i-au capturat de la ei, apoi i-au încrucişat cu armăsari şi iepe care să semene cu ei. Cai de aceştia nu sînt potriviţi pentru munte, totuşi îi creşteau.

Trei sute de ani strămoşii acestui om crescuseră cai, care nu erau potriviţi pentru munte. Era impresionantă obîrşia acestui agă, rafinat şi sigur de sine — trei sute de ani apa rîului netezise piatra.

Fără să vreau eram gata să-i destăinui că-mi cunosc arborele din timpul lui Carol cel Mare.

---

[1] Sihla (bulg.).

Cînd aga porni din nou în fruntea noastră, Karaibrahim îmi şopti :

— M-au întîmpinat treizeci şi nouă de oameni — trei şi cu nouă fac doisprezece — e semn bun !

Îl înţelesei îndată. Căuta în numărul celor ieşiţi în întîmpinare, o prevestire. Eu însumi, care eram soldat, vînător, jucător de cărţi, care m-am bătut şi-n duel, credeam în profeţii, în semne bune sau rele, în vrăjitorii, în ghicit şi-n talismane. La Karaibrahim însă, toate acestea erau ca o boală. Avea credinţa că totul era predestinat, totuşi căuta mereu semnele pe care — după el — soarta i le scotea în cale. Număra gloanţele din cartuşieră, copacii de pe marginea drumului, soldaţii, oamenii pe care-i întîlnea. Căuta să observe cu ce picior se sprijinea calul cînd se ridica de jos şi cu care făcea primul pas.

Aştepta, totuşi, marea prevestire şi acest sentiment pe care-l nutrea domina toate neînsemnatele tălmăciri şi semne ale soartei.

— Treizeci şi nouă se împarte la treisprezece, zisei eu.

L-am văzut întunecîndu-se tot şi eram uimit că pune la suflet cuvintele mele.

Ajunsesem în preajma satului.

Noaptea nu mai cobora. Soarele asfinţise de mult dincolo de piscuri, dar cerul era luminos. Astfel am putut admira minunatul pod de piatră din Prosoina.

Femeile şi fetele din sat, ieşite în întîmpinarea ciobanilor, întinseseră pe parmaclîcurile podului chilimurile şi velinţele spălate. Ce minunate erau acele chilimuri şi velinţe ! Ce bogăţie de culori ! Nu cred c-am să pot uita vreodată. Chilim lîngă chilim, velinţă lîngă velinţă stăteau atîrnate pe

amîndouă laturile podului. Părea o uriaşă văpaie ce se întindea de la răsărit la apus ; o pajişte smălţuită în lung şi-n lat între cascadele de cleştar ; avalanşe de zăpadă scoteau la iveală pădurile violete.

Casele erau din piatră cenuşie-cafenie, de culoarea căprioarei în plină iarnă ; lespezile de jos şi plăcile de gresie de pe acoperişuri, ca şi grinzile păieriilor erau cenuşii ; peste podul arcuit deasupra rîului se înălţa curcubeul.

Karaibrahim îşi opri şi el calul.

Atunci, de cealaltă parte a podului, femei şi copii se repeziră şi începură să smulgă chilimurile şi velinţele. Le săltau pe umeri, picioarele li se împleticeau în lîna udă şi pe urmele lor picura apa. Dispărură pădurile, pajiştile, pragurile înzăpezite, se stinseră răsăriturile, apusurile şi văpăile. Rămase doar piatra albă, udă, curbată în două arcuri, ca două ziduri de fortăreaţă. Peste o oră urmele ude lăsate de chilimuri şi velinţe se vor fi uscat.

Astfel muntele îşi ascundea frumuseţile de teama noastră, arătîndu-ne doar sînii săi reci de piatră. Toate acele minunăţii n-au fost întinse să ne întîmpine pe noi, oaspeţi nedoriţi.

Karaibrahim privea cu ochii întredeschişi. Părea că oamenii se fereau de privirea lui.

În urma noastră însă, spahiii începură să şuşotească ; se auzeau exclamaţii de uimire, încîntare şi bucurie. Se bucurau văzînd trupurile puternice ale femeilor, pulpele lor goale, ochii şi mîinile lor. Aşa cum o haită de lupi se opreşte, după o goană nebună, în faţa staulelor deschise, lingîndu-şi botul, la fel şi spahiii înghiţeau în sec după bogăţiile satului. Se găseau şi plăcinte, şi găini, şi velinţe pestriţe în care să trînteşti nevasta, în timp

ce bărbatu-său behăia cu oile pe țărmul Mării Albe. Și dacă treburile ar fi mers bine, aceleași fete și femei ar fi putut fi scoase la mezat la tîrgul de robi de la Adrianopole...

Suleiman-aga arătă spre conacul său.

— Acolo este loc pentru toți.

Karaibrahim făcu un semn cu capul, și dădu pinteni calului. Zidul dinspre noi avea treizeci și șase de ferestre. Era înclinat spre interior ca un pod de cetate și după fiecare șase ferestre era construită, ca o nișă spre exterior, o încăpere largă cu trei ferestre. Numai catul al doilea avea ferestre, primul fiind construit din piatră cu metereze înguste. Piatra abia se putea zări din pricina indrușaimului, care o ascundea în întregime ; din loc în loc erau presărate flori ruginii. Prin partea locului, cînd se construiește o casă, se sădesc printre pietre rădăcini de indrușaim Catul de sus, proaspăt văruit, strălucea alb și curat, iar acoperișul era din plăci de ardezie și trei porți înalte se deschideau sub ferestre. În colțul din dreapta se înălța un turn de piatră. Dincolo de turn, într-o vîlcea, se zărea o biserică cu o cruce deasupra și cu alte cruci pe mormintele din jur. Lîngă biserică începea un zid, pe care stătea un om în picioare uitîndu-se spre noi. Pînă la el erau cam cincizeci de pași și-i puteai vedea părul gălbui. Karaibrahim îl întrebă pe Suleiman cine este omul de pe zid.

— Un rusnac, grăjdar.

— Și e dreptcredincios, sau ghiaur ?

— Ghiaur. L-am cumpărat de la un căpitan de galeră.

— Atunci înseamnă că e rob.

— E rob.

— Aga, vinde-mi-l mie.

Suleiman-aga nu păru surprins de această rugăminte ciudată.

— Am numărat pentru el șase mii de aspri, răspunse el cu indiferență, dacă îl mai vrei încă, e al tău.

Karaibrahim scoase din coburul drept al șeii un pistol și din trapul calului, trase asupra grăjdarului. Acesta ridică brațele deasupra capului, se clătină, bătu din palme și se prăbuși pe spate, căzînd de pe zid.

Suleiman-aga nici nu-și întoarse capul.

— A căzut pe spate, îmi spuse Karaibrahim.

Dăinuia credința că într-o bătălie, dacă vrei să afli cine va cîștiga, să observi cum va cădea primul ucis. Dacă cea dintîi victimă din oastea ta, va cădea pe spate, înseamnă că vei pierde, dacă va cădea cu fața spre inamic, vei cîștiga. Bineînțeles că atunci cînd primul ucis dintre dușmani cade pe spate, victoria este a ta.

— Aga, acest semn are însemnătate numai într-o bătălie, îi șoptii eu.

— Bătălia a început, zise el, și glasul lui răsună în mijlocul zgomotului stîrnit de copitele cailor, căci tocmai treceam pe sub bolțile întunecoase ale curții.

. . . . . .

Amintirile din prima noapte mi se perindă pe dinaintea ochilor.

Eram atît de obosit, încît priveam și auzeam ca prin ceață.

Îmi amintesc cum mă grăbeam să ies din întunecimea bolților de piatră. Deodată m-am pomenit într-un fel de întuneric cețos și verde, de parcă mă găseam sub apă. Un copac uriaș, un

paltin, umbrea toată curtea interioară. Tatăl lui Suleiman cruțase cinarul, așa i se spunea aici, și-n jurul lui construise clădirile.

Mai erau încă două curți interioare. Curtea avea pe fiecare latură 25 de pași. Copacul acoperea cam 500 m.p. Avea șase ramuri, iar scoarța îi era netedă, verde-gălbuie, încît părea proaspăt descojit. Era gros de vreo zece pași.

Astăzi copacul nu mai este. Cele șase ramuri ale sale s-au frînt atunci cînd voievozii au spînzurat de ele mai mult de o sută de turci dintr-o dată. Trunchiul arsese odată cu conacul.

Oamenii din pîlcul nostru au fost adăpostiți prin odăile din curtea interioară mijlocie. Suleiman-aga însuși îi conducea în odăile rînduite, în timp ce Karaibrahim tăcea. Pentru el ceru o odaie care să nu aibă vedere spre biserica necredincioșilor. După ce văzu unde sînt adăpostiți caii noștri, ceru ca al lui să fie adăpostit separat.

Nu voia ca un asemenea cal să fie lovit sau schilodit ; ar fi fost o crimă.

Turcii se pricep să crea că asemenea cai, la care noi franțuzii nu putem nici visa, cu toate că ne lăudăm cu ai noștri. Cînd luăm ca pradă cai turcești, izbutim să-i îmbolnăvim în cel mult șase luni ; însă cînd turcii iau pradă cai de-ai noștri îi întremează în cel mult șase luni. Un bun cal turcesc nu știe ce înseamnă cravașa sau varga. Nu i se dă în fiecare zi aceeași hrană, ea diferă după efortul pe care l-a făcut. Și este hrănit la ore anumite, chiar dacă dreptcredinciosul își citește atunci rugăciunea. Sînt plimbați un număr anumit de pași și nu sînt lăsați să se îngrașe. Un cal gras, neted, frumos la vedere nu este de preț la turci. Iar un cal cum era cel al lui Karaibrahim, ar fi alergat și la douăzeci de ani cum alerga la

cinci ani. Un cal turcesc frumos prețuiește între optzeci și o sută de ducați. Calul lui Karaibrahim prețuia cel puțin două sute de ducați, în afară de cei încă o sută pe care-i plătise pentru sfintele amulete împletite în coamă, ca să nu se deoache.

Spahiii, care nădăjduiau că vor cutreiera prin sate, cînd văzură că au fost găzduiți în conac, începură să-și arate nemulțumirea. Iar cînd au mai aflat că atît hrana lor cît și nutrețul cailor, care fusese strîns de la țărani, trebuie plătite, turbară de furie.

Cîte patru gospodării din sat aveau în grijă un cal. La zece cai trebăluia un băiat, grăjdar. Pentru o chilă de ovăz plăteau 12 aspri, pentru o sută kg. de paie 8 aspri, pentru o pîine 1 aspru, pentru un kg. de carne 3 aspri, iar pentru o sarcină de lemne 5 aspri.

Pe vremea aceea un spahiu primea pe zi 12 aspri. În loc să se pricopsească trebuiau să-și dezlege pungile. Dar dacă mai trebuiau să plătească și pentru servitorii lor? În afara celor douăzeci de spahii și servitorii lor — majoritatea turci — mai erau munteni, moldoveni, tătari, curzi, cerchezi, arabi — în total o sută douăzeci de oameni. Numai pîinea costa o sută douăzeci de aspri.

Mîniați, spahiii se duseră la Karaibrahim. Acesta îi privea cu un ochi întredeschis, bucurîndu-se în sinea lui de faptul că Suleiman-aga îi mîniase pe oameni.

Atunci veni spînul privindu-i batjocoritor și nerușinat și le spuse că Suleiman-aga plătește totul, fiindcă ei sînt oaspeții lui. Spahiii mulțumiră cuviincios, iar Karaibrahim privi cu ochii întredeschiși încă mult timp.

. . . . . .

În sfîrșit ajunsesem. De la căderea mea în pri-

zonierat, în Kandia, pentru prima oară ne opream undeva. Spre această vale am mers ostenindu-ne atît pînă acum. Am ieşit din conac şi m-am oprit la cîţiva paşi de poartă. M-am uitat împrejur. Deasupra mea cerul era înstelat, iar în jur străjuiau munţii. Noaptea ţi se părea că toate culmile sînt la fel de departe şi nu se mai deosebeau una de alta, încît muntele părea un perete drept şi negru. Deasupra zidului strălucea pe cer un nimb spre miazăzi, apus şi miazănoapte, ca şi cum peste munţi se dezlănţuise un incendiu ce nu mai contenea. Flamura luminoasă contura linia culmilor, zimţuită de pădurile de molizi şi fagi, ca şi cum pe metereze erau înfipte lancii, ca nimeni să nu poată trece.

Deasupra mea, cerul părea mai întunecat, iar stelele străluceau clar şi liniştit. Trecea un nor atît de transparent, încît nu acoperea stelele, ci răsfrîngea strălucirea lor. Auzeam undeva, mai jos de conac. murmurul unui rîu.

Munţii prevesteau zbucium, iar cerul şi rîul făgăduiau pace.

Eram liniştit, respiram adînc aerul rece şi priveam stelele.

Trăiam. Eram prizonierul Abdulah şi prizonierul Abdulah trăia.

Mi se părea straniu şi de necrezut că odinioară fusesem un nobil franţuz cu blazon răsunător. Mi se părea straniu că acum, undeva în fund, în spatele acestor munţi, se afla Creta şi în această insulă, Kandia.

Aveam în faţa ochilor uliţele pustii acoperite de moloz, de ghiulele şi cadavre, zidurile dărîmate şi parapetele alunecoase din pricina clisei de sînge. Nu, aşa ceva n-a existat. Există numai un lanţ

de munți, un petic de cer deasupra lor, iar în mijloc — robul Abdulah.

Mi-am amintit de admirația ce mi-o stîrnise vitejia lui Giuliano din Kapodistria, care a lăsat pe turci să ocupe fortăreața, pentru ca apoi s-o arunce în aer, pierind odată cu ea. E adevărat, însă, că el era mort, iar eu, Abdulah, trăiam.

Abdulah n-avea nici trecut, nici viitor ; n-avea idealuri. Avea o singură dorință : să trăiască și să poată îndura. Abdulah n-avea nici un drum ; descoperise că drumurile omenești nu duc nicăieri. Pentru el era important faptul că învățase să umble. Lipsit de rude, de prieteni, de bogății, Abdulah descoperise că purta cu el darul cel mai de preț — viața.

Mătasea, panașurile, armurile, iubitele, solemnitățile, vînătoarea, ascunseseră celui ce fusese un nobil francuz, darul cel mai de preț.

Abdulah a rămas despuiat și a simțit, a tfel, că trăiește.

Cît prețuiau toate celelalte ? ! Eu eram Abdulah și țineam în mînă clipa !

Da, Abdulah ținea în mînă clipa, stelele, muntele. Veacurile trecute, ziua de ieri, ziua de mîine și veacurile ce va să vină, îi erau străine. Cît ar fi prețuit stelele, munții, văzduhul, dacă Abdulah n-ar fi ținut în mînă clipa ? Lumea întreagă înnota în întuneric, iar Abdulah era cel ce o lumina, ținînd în mîna sa clipa ca pe o lumînare. Pentru această clipă trebuia jertfit totul.

Viața îmi dezmierda obrazul ca o adiere ușoară, zbura deasupra mea ca un nor, îmi curgea în picioare ca un rîu.

Poți, oare, prinde în palme vîntul, norul sau rîul ? Îi poți prinde fără să-ți alunece ?

A trăi înseamnă a avea și a nu avea. A nu dori să ai.

Abdulah înțelesese : dacă nu poți păstra nimic, nici nu merită să ai. Și Abdulah nu-și dorea nimic ; se bucura pentru unicul lucru ce-l avea — clipa — și se străduia să se bucure de ea, fără să dorească s-o rețină. După ea urma alta.

Mai aveam un pas pînă la fericire — să învinș gîndul că clipele vor avea un sfîrșit, că una din ele va fi ultima, iar după aceasta eu, Abdulah, mă voi stinge. Și vîntul va sufla, norii vor călători, rîul va curge, iar eu n-am să mai fiu.

În timpul zilei izbuteam să învinș acest gînd, noaptea însă, el mă dobora. Acum era seară și încă nu-mi dădeam seama cine învinsese — bucuria că trăiesc clipa, sau frica că omul nu poate avea nimic ? De aceea nu voiam să intru în conac ; preferam să stau în fața porților și să privesc cerul.

Îmi spuneam :

„Bucură-te ! Trăiești !"

Presimțeam că seninătatea care mă înconjura nu va dăinui, iar această vale liniștită va răsuna de strigăte și gemete și se va lumina de incendii. Aceasta ar fi clipa următoare. Adunam puteri ca atunci să-mi pot păstra cumpătul, să mă țin deoparte, să nu mă amestec. Totuși nu puteam să cred în Abdulah pînă la capăt — îl cunoșteam prea de curînd.

Puteam ajuta pe cineva ? Nimeni nu poate ajuta nimănui : clipa nu se poate împrumuta.

Karaibrahim mă făcu să tresar ; totdeauna umbla fără să facă zgomot. După ce se uită spre munte, fără să-și ridice privirea îmi spuse :

— Ţi-au dat o odaie separată, lîngă a lui Delio, bulucbaşiul lui Suleiman-aga. Trage cu urechea la ce vor discuta.

Trebuia, deci, să stau la pîndă, să iscodesc. Îl cercetam pe Abdulah — nu părea prea îndurerat. Clipa trebuia plătită oricît.

. . . . . .

Odaia mea era mare, cu trei ferestre, fiind toată îmbrăcată în lemn. Doi pereţi erau în întregime acoperiţi cu dulapuri ; le-am deschis ; erau goale. Lemnul mirosea încă a răşină, dar se putea ca parfumul să adie dinspre fereastra de sub care începea pădurea. Încă din prima noapte aveam ce-i povesti lui Karaibrahim. În faţa uşii de alături am auzit paşi, şi pe cineva vorbind aspru, batjocoritor, fără ocolişuri. Am bănuit că este Delio şi nu m-am înşelat.

— Orice vei face tot o s-o scrînteşti. Dacă vei face pe placul omului împărătesc, ai să năpăstuieşti viaţa oierilor. Dacă ai să fii pe placul lor, vei mînia pe omul împăratului. De aceea fă cum te taie capul, însă ţine minte — stăpînirii tale de aici i-a sunat ceasul.

— Taci din gură, cîine, se auzi glasul lui Suleiman-aga. Deşi mănînci încă pîine de pe urma mea, ai şi început să mă latri.

M-am culcat, însă n-am izbutit să adorm. Totul în jurul meu trăia împreună cu mine. Casa, pereţii, acoperişul, uşa, fereastra, tavanul, parcă se însufleţiseră. Mă împresurau zgomotele neînţelese ale nopţii, care se pregătea pentru somn. Trăia nu numai ceea ce vedeam, ci şi miezul lemnului şi al pietrei. Prin fereastră pătrundea cealaltă viaţă, marea viaţă din afară. Şi ea însufleţea casa

prin legănarea florilor din ghivecele de pe fereastră, prin mişcarea uşoară a aerului din odaie, prin răspunsul scîrţiit al uşii bătrîne.

Afară trăia vîntul, trăia pădurea, trăia rîul şi fiecare îşi cînta cîntecul.

După această noapte, sute de nopţi la rînd am ascultat cîntecul vîntului, al pădurii sau al rîului. Unele molcome, abia şoptite, altele tumultuoase, ale furtunii şi torentului.

Am ascultat şi cîntecul de bucurie al omului adăpostit, în timp ce afară hăuleşte muntele, şi cîntecul lui îngrozit cînd îşi dă seama că se găseşte la voia muntelui.

Capitolul V

Pentru întîia oară Karaibrahim şi Suleiman-aga stăteau de vorbă în chioşcul din curtea interioară, cu fîntînă. Mai erau de faţă cei trei hogi, şeicul Şaban Şebil, molla Sulficar Softa, imamul Hasan, fiul lui Velcu şi eu.

Mă gîndeam că totul era hotărît dinainte şi doream să văd cum va reacţiona Suleiman-aga, cum stăpînul absolut, de pînă ieri, al văii se va supune lui Karaibrahim, fără să se umilească. Ce altceva putea face? Nu mă interesau oamenii a căror soartă fusese de pe acum pecetluită. Important era că eu trăiam.

Karaibrahim îşi scosese turbanul şi i se vedea craniul pleşuv şi strălucitor. Karaibrahim se rădea peste tot, nu putea suferi nici măcar un fir de păr, nu-şi lăsase decît mustăţile şi smocul de păr din mijlocul frunţii, care semăna cu un corn. Cred

că părul îi creştea aspru şi ţepos, deoarece smocul era din fire tari şi drepte, dar se pare că şi Karaibrahim le ungea cu ceva, ca să stea astfel.

Karaibrahim era uscăţiv şi avea pielea netedă şi lucioasă, cum este piatra pe care bărbierul îşi ascute briciul. Era atît de zbicit de parcă nu mai avea în el nici sudoare, nici salivă, ca să nu mai vorbim de lacrimi.

Privindu-l, mi-am amintit că spartanii considerau o ruşine să transpire sau să scuipe, deoarece, ziceau ei, neîntrerupta tensiune a organismului ar fi trebuit să evapore, sau să usuce aceste fluide de prisos.

Mai apoi aveam să-l văd sîngerînd şi m-am mirat foarte mult. Suleiman-aga bătu din palme şi porunci cafele pentru toţi, în timp ce Karaibrahim refuză tăios zicînd :

— Bătrînul Mohamed Kiupriuli a interzis cafeaua.

Se vedea cît colo că vrea să se ia la harţă, că a venit aici pentru gîlceavă, ca apoi să atace.

Suleiman-aga răspunse liniştit :

— Bătrînul Mohamed Kiupriuli, sfîntă fie amintirea lui, a interzis cafeaua, însă fiul lui, actualul mare vizir Ahmed Kiupriuli, lăudat fie numele său, a dat din nou voie dreptcredincioşilor s-o folosească.

Karaibrahim urmă la fel de tăios :

— Marele vizir se află în faţa Kandiei, ţinînd de grumaz pe necredincioşi, şi fiecare dreptcredincios, de oriunde ar fi el, ar trebui să se gîndească cum să-i vie în ajutor.

Continua să-l fixeze pe Suleiman-aga, în timp ce acesta îl privea liniştit, sorbindu-şi cafeaua.

Nu-mi dădeam seama, cum va reuşi Suleiman-aga să-l înfrunte. Karaibrahim îmi părea dăltuit

dintr-o piatră șlefuită. Nici o vînă nu zvîcnea și nu tremura pe fața sau pe țeasta lui. Te poți prinde de-o piatră lucioasă ? Numai smocul de păr din frunte, mă gîndeam eu, ascunde o slăbiciune tăinuită, de care cineva s-ar putea folosi.

— În fiecare zi mă gîndesc la Ahmed Kiupriuli, zise Suleiman-aga. Mai tîrziu am să-ți arăt sabia pe care mi-a dăruit-o în fața Belgradului, cînd ienicerii au tăiat frînghiile cortului său pentru că nu mai voiau să lupte. Am omorît atunci pe cel mai aproape de mine. Continua să-l privească pe Karaibrahim.

— Și ai rămas în viață ? întrebă acesta. Unde erau tovarășii celui ucis ?

Suleiman-aga întoarse ceașca peste farfurioară și spuse :

— În jurul lui...

Se priviră în ochi. Presimțeam ceva ca prin ceață. Se părea că Suleiman-aga știe că cel din fața sa este ienicer și voia să-l umilească.

Karaibrahim reluă discuția despre Kandia.

— Cînd marele vizir ne-a adunat în jurul său, înainte de a ne trimite încoace, ne-a spus : „Ții-neți minte ! Rodopii sînt țărmul Mării Albe și nimeni nu poate stăpîni marea, dacă nu stăpînește țărmul. Cînd vă veți întoarce, să vedeți numai minarete și nici o cruce.“ Iar către aga ienicerilor, paloșul cel mai glorios al padișahului, zice : „Acum bătălia din fața Kandiei se hotărăște pe țărmurile mării. Îmi ești de folos aici, însă acolo ești de o mie de ori mai folositor. Pleacă la Istambul și răstignește Rodopii de cruce. Mehmed-pașa să pornească de la nord spre sud, iar Abdi, de la răsărit la apus. În locul unde o să vă întîlniți ridicați o geamie impunătoare.“

În fața poruncilor marelui vizir, în fața hotărîrii neclintite a agăi ienicerilor de a turci ținuturile bulgărești, oare ce mai aștepta Suleiman-aga, de nu se supunea stînd „drepți" în fața lui ?

— Cînd atotbiruitorul padișah, înmulțească-se numărul anilor lui, vîna la Despot, nu departe de aici, povestea Suleiman, era însoțit de aga ienicerilor. Ne cunoșteam încă din campania împotriva Persiei. Atunci îmi dărui o pereche de pistoale argintate.

Din mica vale, porneau spre lumea largă ițe nevăzute, către Kiupriuli, către aga ienicerilor și chiar către însuși sultanul.

Suleiman-aga adăugă :

— Iar atotputernicul padișah mi-a dăruit un arc de aur, fiindcă am nimerit de la o sută de pași un urs și un cerb cu o mîndrețe de coarne.

Karaibrahim tăcea.

Suleiman-aga ridică ceașca răsturnată, pironindu-și privirea pe fantasticile linii șerpuitoare lăsate de cafea.

Era înveșmîntat în mătase, cu o haină violetă argintată, iar în degete purta inele. Mi se părea că întrezăresc sub veșminte trupul lui de atlet, uns cu grăsime, alunecos și greu de apucat. Situația devenise interesantă. Tocmai atunci se apropiau ciobanii cu turmele și suflau în cimpoaie și cavale, în timp ce femeile lor tremurau după ușile zăvorîte.

Atunci se auzi glasul aspru al șeicului Șaban Șebil. Turbanul i se îngălbenise ; singurul ochi îi era tot galben ; barba galbenă și dinții galbeni. Suferea de o boală galbenă numită de bună seamă gălbinare. Toată pielea îi era galbenă ca un pergament vechi pe care erau scrise taine dezgustătoare. Cînd îl vedeam, chior și ciung, mă gîndeam

că nu poate să nu fie şi surd de-o ureche. Ochiul îi era tulbure ca o baltă împuţită, ca nişte lături, de nu puteai şti ce murdării cloceau în întunecimea adîncurilor ei. De cîte ori, fără să vreau, m-am atins de singura-i mînă, m-am cutremurat. Parcă aş fi atins un şarpe — atît de jilavă, de puternică şi de încordată era — forţa ambelor mîini se adunase parcă într-însa, iar muşchii săltau, jucau şi fremătau.

Puterea privirii sale se concentrase parcă în singuru-i ochi. Omul acesta mă paraliza, şi ori de cîte ori îmi zîmbea simţeam că mi se face greaţă. Atunci mă găseam din nou în calele galerei, în zbuciumul mării, învăluit în beznă şi murdărie. Atunci oricine ar fi vrut putea face cu mine orice.

Şeicul striga :

— Padişahul, sfinţit fie numele său, din primii ani ai stăpînirii sale, se apucă din răsputeri să facă ordine printre necredincioşi. Îmi aduc aminte, era anul 1035 de la Egira, cînd trimisul profetului pe pămînt a văzut de la fereastra lui cum nişte soli ai principilor din Valahia şi Moldova purtau ciorapi şi iminei roşii.

A dat poruncă să-i snopească în bătăi şi-i slobozi să meargă desculţi. După aceea padişahul însuşi mergea travestit prin Istambul, de-ar da Allah acolo să ne petrecem zilele, întovărăşit de doi călăi, de asemenea travestiţi. Şi, oriunde vedea un necredincios cu haine colorate, îl da pe mîna călăilor, care, pe loc îi tăiau capul. Odată, întîlnind o nuntă armenească, atotbiruitorul văzu că mirele purta ciorapi galbeni. Îi tăiară capul pe loc în faţa ochilor îngroziţi ai miresei. Şi-n loc să adoarmă în dezmierdările ei, dormi la cimitir, pentru nişte ciorapi galbeni ! Acestea erau poruncile padişahului !

Ori, ce-mi văzură ochii în valea voastră ? ! Primul cioban pe care l-am zărit avea o capă roşie. Femeile umblă îmbrăcate ca de nuntă, cu şorţuri roşii, cu basmale albe, cu salbe de aur pe piept ! Doar s-a hotărît odată : „femeia ghiaurului să poarte cel mult un colier de fier, iar haina să fie neagră, cel mult albastră. Brîiele să fie din păr de cal.“ Cum se face că am văzut femei călare ? De cînd ienicerii au acceptat, jurînd să meargă pe jos, necredincioşii nu mai au voie să călărească. Iar, dacă sînt bolnavi pot călări pe măgari, dar fără şa turcească ; şaua să fie ca samarul pentru cărat lemne.

— Hogea, rosti Suleiman-aga, privind atent semnele din ceaşca de cafea ; părea tulburat de ce văzuse în ceaşcă. Hogea, o sută de paşi împrejurul conacului meu, nici un necredincios nu trece călare. Descalecă şi îşi scoate căciula. Altfel rămîne fără cap. Nu de mult am zburat un cap, pentru acest lucru, iar acum plătesc bani grei văduvei lui, fiindcă răposatul a lăsat şase plozi, care-s muritori de foame.

— Altminteri recunoşti că merg călare ?

— Aici nu există căruţe şi nici bărci. Totul se transportă pe cal, sau cu măgarii. Oamenii nu pot merge tot timpul pe jos.

— Bine că recunoşti. Chiar dacă nu recunoşteai, faptele vorbesc singure. Am văzut cum ai dat mîna cu oamenii tăi, şi erau necredincioşi. Legea spune că dreptcredinciosul nu trebuie să dea mîna cu un necredincios.

— Hogea, îl întrerupse Suleiman-aga, ai mîncat piine azi dimineaţă ?

— Am mîncat, răspunse hogea mînios, dar cu mirare în glas.

— Lapte ai băut ?

— Am băut !

— Ai gustat şi puţină carne ?

— Desigur...

— Ei bine, sămînţa necredincioşii au semănat-o, o necredincioasă a muls laptele, iar mielul a fost tăiat tot de un necredincios. Pînă şi casa mea e păzită de necredincioşi. Cum mă poate profana mîna care mă hrăneşte ? Atîta timp cît tot ce îmi hrăneşte trupul şi inima îmi este oferit de un necredincios, cum se poate ca simpla atingere a mîinii lui să mă profaneze ? !

Hogea cel chior tăcea încurcat. Gifiia, îşi ştergea ceafa, ochiul îi scăpăra cu răutate, şi aduna noi puteri să reînceapă cearta.

Karaibrahim tăcea.

Interveni molaua Sulficar Softa. Era atît de gras încît părea făcut în întregime din mingi de cîlţi. Cineva se jucase înşirînd mingile şi făcuse un om.

O minge — capul. Două mingioare negre — ochii ; o mingioară roşie — năsucul. Direct de sub cap, nu avea gît, o minge mare — burta, care-i înghiţise şi pieptul şi umerii. Cîte două mingi una după alta — mîinile. O minge pînă la cot, cealaltă de la cot în jos. Degetele erau ca nişte mătănii din mingi mici de tot ; cîte una pentru fiecare falangă. Era linguşitor, făţarnic, crud.

— Să lăsăm pe necredincioşi şi să luăm aminte la dreptcredincioşi. Văzut-aţi vreo femeie cu faţa acoperită, în conacul ăsta ? Eu unul n-am văzut şi n-am izbutit să deosebesc dreptcredincioasa de necredincioasă. Toate umblă cu faţa descoperită. Orice bărbat le poate pîngări cu privirea. Se spune că toţi munţii sînt plini de iuruci turci, dreptcredincioşi, iar femeile lor umblă cu faţa descoperită. Unde ţi-au fost ochii, Hasan Hogea ? te în-

treb eu, şi de ce la porţile caselor nu există semnele cuvenite, acolo unde locuiesc necredincioşii ? Să lăsăm faptul că sînt şi case cu două caturi. Dar dacă un cerşetor musulman intră şi imploră mila lui Allah în casa unui necredincios ? Acesta e un mare păcat, Hogea !

— Aici nu există cerşetori ; aici nu se cerşeşte. În toate cele trei sate există case pentru oaspeţi.

Nu-mi dau seama cine rostise aceste vorbe — ori Hasan Hogea, ori Suleiman-aga.

Hasan-Hogea stătea turceşte, cu picioarele încrucişate şi privea în ochi pe cei doi hogi. Semăna cu Suleiman-aga de parcă erau fraţi ; era îngrijit, cu barba tunsă egal, sigur pe sine.

Casele pentru oaspeţi erau odăile pentru primirea străinilor, unde orice călător putea poposi, primind aşternut şi hrană.

— Şi cum sînt construite aceste case pentru oaspeţi ? chelălăi hogea cel gras. În odaia oaspeţilor trebuie să fie o anume fereastră cu zăbrele şi cu un piedestal, care se-nvîrteşte. Bucatele sînt puse după zăbrele ; femeia învîrteşte piedestalul şi astfel ele ajung la oaspete. În felul acesta femeia rămîne dincolo de zăbrele.

— Aici nici în haremul meu nu există zăbrele sau reţele, răspunse Suleiman-aga.

Şi din nou se lăsă tăcerea. Tăcea şi Karaibrahim. Chiorul, după ce morfăi îndelung din buze, începu să vorbească răguşit :

— Am auzit ceva, aga, dar nu i-am dat crezare. Aştept să-mi răspunzi tu însuţi. Este adevărat că tributul „giziie" îl strîng bulgarii între ei şi apoi ţi-l aduc ?

Nu mi-am dat seama imediat de capcană, cred însă că Suleiman-aga a înţeles unde bate hogea. Totuşi a răspuns liniştit.

— E adevărat.

Trumfător, hogea începu să țipe :

— Tu știi că „giziie" înseamnă răscumpărare, adică un tribut pe care-l plătește ghiaurul pentru că nu l-am ucis, pentru că l-am lăsat să trăiască, să se înfunde în rătăcire și-n păcat ? Știi tu că „giziie" este pedeapsa pentru necredința ghiaurului ? De aceea, dacă trece la islamism nu mai plătește tribut. Iar tu îl lași pe el să-l strîngă ! „Giziia" se plătește de fiecare bulgar în parte, iar tu, stînd jos, îl lovești cu pumnul peste grumazul îndărătnic strigîndu-i: „Plătește giziia, tu, vrăjmașul lui Allah".

Hogea se sculă în picioare, agită din mîini și ridică pumnul în văzduh. Din gură îi zburau stropi de salivă și cum era așezat în fața luminii, părea că scuipă scîntei și fier topit.

Suleiman-aga își șterse calm fruntea ; de bună seamă că hogea îl stropise.

— Știu cum se adună tributul. Odată, un agă care aduna tributul astfel, a venit la mine și mi s-a plîns : „Mă așteaptă bătaia cu varga, fiindcă-mi lipsesc două pungi pline". Noi, cînd strîngem tributul, putem da zapciului și două pungi bacșiș. Cum credeți că e mai bine pentru vistieria padișahului ?

Din nou se așternu liniștea. Eram singurul care nu vorbisem și mă miram ce caut printre acești oameni. De ce m-a adus Karaibrahim ? Suleiman-aga își îndreptă privirea spre mine. Tăcerea devenise apăsătoare. Am început să tușesc. Simțeam cu groază că am să încep să vorbesc ; ce anume ? nu-mi dădeam seama, dar voiam să sparg această liniște. Genunchii începură să-mi tremure, inima să-mi zvîcnească, iar sîngele îmi țiuia în urechi.

— Nu se va mai strînge „giziia" în această vale. Dreptcredincioşii nu plătesc giziile. Or, cînd voi părăsi această vale, nu vor mai fi într-însa necredincioşi. Aga, citit-ai scrisorile ?

Vorbise Karaibrahim. Am răsuflat uşurat.

Suleiman-aga făcu din cap un semn de încuviinţare.

— Ace te scrisori poruncesc caimacamului, cadiului şi agăi Suleiman, fiul lui Daud, să mă ajute pe mine, Karaibrahim, să spulber rătăcirea necredincioşilor. Ceea ce a fost n-o să mai fie. Nu merită să mai vorbim despre asta. Spune-mi, aga, cum gîndeşti c-ar fi mai bine să izbăvim pe necredincioşi ? Pentru că, în loc să se bucure, aşa cum se cuvine, se vor încăpăţîna în rătăcirea lor multe zile, poate chiar luni. Cam aşa s-au petrecut lucrurile în multe locuri. Dar tu, îţi cunoşti oamenii ?

Trecuse vremea ocolişurilor. Toţi aşteptam un răspuns.

— Aga, răspunse Suleiman, în cele trei sate există numai cincisprezece dreptcredincioşi. Dintre ei numai zece sînt turci, ceilalţi au trecut la dreapta credinţă în timpul vieţii, iar părinţii lor au fost, şi unii au rămas, necredincioşi. Hogea care se numeşte Hasan, este fiul lui Velko, iar tatăl său trăieşte. Bulucbaşiul meu şi vistiernicul sînt bulgari necredincioşi, în timp ce grămăticul şi zapciul sînt turci. Seimenii mei sînt bulgari, argaţii de asemenea. Spune-mi tu, aga, cum am putea să-ţi ajutăm ?

Povara fusese azvîrlită din nou pe umerii lui Karaibrahim. Scăpă însă, repede, de laţ.

— Sfătuieşte-mă, aga ; nu uita scrisorile ; gîndeşte-te şi răspunde-mi.

— Acum în sate au rămas numai femei, vorbi într-un tîrziu Suleiman-aga. Bărbaţii sînt ciobani ; prea puţini sînt meşteşugari şi pescari. Acum se-ntorc cu toţii de pe ţărmurile Mării Albe, împreună cu turmele. Numai cinci dintre ei sînt turci. Crezi că e bine să începem doar cu femeile ?

Hogea chiorul îşi linse buzele uscate şi deschise gura. Ochiul îi strălucea puternic şi neîncrezător, iar pleoapa i se bătea des.

Suleiman-aga ridică mîna, să-l oprească :

— Am să-ţi mai spun un lucru, hogea : odată cu turmele, din cele trei sate se întorc trei sute de bărbaţi, toţi înarmaţi. Au trei sute de pistoale, o sută de puşti, două-trei sute de arcuri. Aici, toată lumea trage cu arcul.

— Cine le-a dat arme ? chelălăi din nou pîntecosul, Sulficar Softa. Vinovatul eşti tu ! Ghiaurii nu au voie să poarte arme, nici măcar cuţit, în timp ce ei au trei sute de pistoale.

— Armele sînt pentru fiare, hogea, îi răspunse foarte serios Suleiman-aga, dar eu am zărit în ochii lui o lumină jucăuşă. Cum ar putea cutreiera ciobanii pădurile astea fără arme ? În vara trecută, urşii au mîncat vreo patruzeci de catîri şi miei fără a mai număra şi oile.

— Cînd se-ntorc bărbaţii ? întrebă hogea chiorul.

— Mîine vor fi la „Placiliv Kamen", spuse Suleiman-aga, privind spre Karaibrahim.

— Am întîrziat, zise hogea.

— Ba am venit la timp, spuse Karaibrahim. Am ştiut cînd se vor întoarce bărbaţii. Aga a vorbit cu înţelepciune — îi vom aştepta. O să le vorbim despre fericirea pe care padişahul e hotărît să le-o acorde, să-i facă egali cu ienicerii

săi. Ei se vor gîndi o săptămînă, sau două, nu mai mult, deoarece marele vizir așteaptă în fața Kandiei veşti îmbucurătoare.

Karaibrahim se ridică în picioare în semn că discuția a luat sfîrşit. Se ridică şi Suleiman-aga.

Rezultatul ? O amînare. Cu ce s-a ales Suleiman-aga ? La început credeam că pentru el nu-i decît o singură ieşire — să se supună. Ce avea de ales ?

Jos, în curte, bulucbaşiul Kemancidjioglu, un adevărat tîlhar, îl întîmpină pe Karaibrahim şoptindu-i :

— Aga, aici miroase urît.

Karaibrahim îl măsură cu privirea.

— Pe Allah, nu-i a bine. Nu-mi place conacul ăsta. Păcat de drumul făcut, suspina bulucbaşiul, am pornit cu traistele, ai grijă însă, să nu aduni în ele capetele noastre. Ți-a trecut cumva prin minte că ne-ar putea căsăpi într-o noapte ?

— Avem străji, răspunse Karaibrahim.

— Şi de ce stăm cu toții în conac ?

— Dacă am fi stat împrăştiați prin sate, ar fi fost şi mai rău. Nu te mai văicări, ci cască bine ochii. Hai, du-te acum !

Apoi Karaibrahim mă privi în albul ochilor întrebător.

— Crezi una ca asta ?

Am ridicat din umeri. De fapt şi asta putea fi o soluție pentru Suleiman-aga. Parcă puțini conducători locali se ridicaseră împotriva puterii padişahului ? Poate că dorința de a fi stăpîn îi era mai presus decît credința.

În noaptea aceea mi-am pus pistolul sub pernă. Dar cu pistolul sub cap nu poți avea vise plăcute, în cazul cînd poți să dormi.

Capitolul VI

Ia răspunde-mi la ce-ntreb :
aveţi prin sat feciorei,
feciorei buni de luat
să-i facem ieniceraşi ?

Auzi ienicerii gloată, Dimo, măi.
unde, maică, să te-ascund, Dimo măi
oare-n codri, ori în apă, Dimo măi ?

În noaptea care urmă zilei cînd Manol se întîlni cu Karaibrahim şi o văzu pe Eliţa, am pornit pe jos de la moară spre satul Podvis. Am întîrziat niţel pentru că Manol ţinuse să-l aştepte pe fiul său Mircio, care, sosind spuse tatălui său :

— Tată, m-am întîlnit cu turcii şi unul m-a luat la ochi cu pistolul, însă nu a luat foc. Deşi se temea de tatăl său, şedea smirnă-n faţa lui ; îi arătă totuşi cum a făcut atunci, cînd a rîs de turci. Manol nu-i spuse nimic.

Ne ajunse vremea înfiorată de taină, cînd lumina zilei care s-a stins şi zorile sînt deopotrivă de departe. Totuşi am pornit la drum, deşi ciobanii sînt foarte superstiţioşi, dar Manol nu avea a se teme, odată ce era însoţit de un preot. Eu însă, da, şi bine că ieşise luna plină, de nu ne-am schilodit pe drum. Mircio alerga de colo-colo ca un ied, ori ca un căţel, şi chiar pe întuneric găsea ciuperci de fag şi le punea în traistă. Vorbea şi rîdea într-una, bucuros că l-a văzut pe taică-său. Manol nu-i spunea nimic. Am ajuns în Podvis — aşezarea cea mai de sus din valea Elinden. Satul dormea, numai rîul clipocea printre case.

Era aşezat în întregime pe o rîpă, fiindcă oamenii n-au vrut să ia din terenul arabil locuri

pentru case și le-au construit pe piatră seacă. Îți încîntă privirea, cînd le vezi atîrnate deasupra rîului cu ogrăzile lor mici și pietroase. Pînă azi rîul nu s-a revărsat niciodată, deoarece pădurea de molizi de deasupra satului absoarbe apa muntelui și ține piept zăpezii. Pădurea crește nestăvilită și a devenit un codru atotstăpînitor, în care nu se aude bocănitul toporului. Numai ciobanii cînd coboară pe furtună, pot cresta în scoarța arborilor cîte-o cruce, ca să nu-i trăznească fulgerele cerului.

Se povestește că odată un sătean din Podvis s-a apucat să taie un molid ; acesta a plîns cu glas de om, iar din rană i-a curs sînge. Mîinile aceluia se uscară. Nu știu dacă e adevărat sau nu, însă e adevărat că fără această pădure, Podvis ar porni pe rîu la vale. Prin pădurea aceasta am trecut noi, pe o potecă tainică, și deodată ne-am pomenit tocmai în fața casei lui Manol.

Pe aici casele și păieriile sînt construite una lîngă alta, sprijinite spate-n spate, încît văzute de afară seamănă cu un zid lung. Asta ca să nu poată intra în sat răufăcătorii și fiarele. Casa lui Manol era la margine și Mircio, după ce sări peste zid, trase dinăuntru zăvorul de lemn. Am intrat în curte și la lumina lunii vedeam buruienile crescute între pietre, iar busuiocul de lîngă pereți urcase pe trepte. Abia atunci vorbi Manol pentru prima dată, în noaptea aceea.

— Se dărăpănează casa și n-are cine vedea de ea. O casă fără femeie, nu e casă.

Atunci se auzi de departe clopotul de la mînăstirea „Sfîntul Ilie". Egumenul trăgea clopotele, deoarece sosise miezul nopții și lumea se teme în aceste ceasuri, iar dangătul de la mînăstire le mai risipea spaimele.

Altfel, oamenii de la munte așteaptă treji cel dintîi cîntat al cocoșilor.

Manol se opri în mijlocul curții. Privea la lună și surîdea.

— Zvonul clopotelor, zise el, e ca un glas omenesc. Chiar dacă dormi în așternut, îndată ce-l auzi, știi cum e vremea afară. Iarna sunetul e răgușit ; clopotul bate rar și surd și nu răsună la lovitura limbii, de parcă ar fi crăpat. Primăvara, cînd începe să sufle vîntul alb, se aude un zvon împrăștiat și chemător.

Îndată ce începe să sufle vîntul dinspre nord, sunetul vine de departe plin de neliniște, însă altfel ca primăvara.

Toamna sunetul e curat și limpede ca apa de izvor. Și ziua și noaptea glasul clopotului răsună peste munte. Cel mai frumos se aude la miezul nopții — ziua glasul lui e înăbușit de alte mii de glasuri. Cînd bate pentru ultima oară, sună așa, ca și cum ar vrea să mai bată odată.

Cînd zvonul se pierdu, iar în lumina lunii tremura numai ecoul, se auzi un urlet de cîine, înspăimîntător și rău prevestitor, încît acoperi glasul argintiu. Un alt urlet îi răspunse ca vaietul chinului de moarte, încît ți se zbîrlea părul și un fior rece te străbătea prin șira spinării. Un al treilea cîine răspunse și mai sfîșietor și mai îngrozitor, încît luna lumina rece ca un cadavru.

Manol scrîșni din dinți și-l îmbrățișă pe după umeri pe Mircio, care se piti sub mantia-i roșie.

— Groapa iadului, rosti Manol.

Așa se numea o văgăună adîncă și întunecată — un fel de genună situată deasupra satului, neagră ca smoala și fără fund. Acolo erau azvîr-

liți cîinii turbați sau răi, sau cîinii vecinului, iar vietățile blestemate simțeau că vor trebui să se mănînce de vii și urlau de înebuneau cîteșitrele satele.

— Auzi, șopti Manol, auzi urletul lui Belcio, al lui Vălcean și al lui Mecio ? Auzi-l pe Vălcean că urlă din nou.

Așa se numeau trei din cîinii soțului Sevdei, care chiar azi mai alergau în jurul nostru. De aceea nu mi-a venit să cred și l-am întrebat pe Manol ; și mi-a răspuns :

— Cînd a fost în stare s-o facă ? Cine a ajutat-o ? E în stare să-l fi făcut și pe egumen să-i zvîrle. S-ar putea să-i fi împins ea singură. Asta nu e femeie, mai degrabă diavoliță.

Își făcu cruce și intrarăm în casă, alungați parcă de urletul îngrozit al cîinilor. Înăuntru ne izbi un frig de mormînt, fiindcă toată iarna nu se făcuse foc în catul de sus.

Manol aprinse focul și cînd izbucniră flăcările, inimile ni s-au destins, pentru că focul nu luminează numai, dar și purifică totul și alungă duhurile încuibate într-o casă părăsită.

— Tată, întrebă Mircio, de ce nu cobori în Groapa iadului să scoți cîinii ?

— Fiule,răspunse Manol, există peșteri unde nici tatăl tău nu poate coborî. Se spune că Groapa iadului coboară spre lumea de sub pămînt și cîinii urlă, pentru că văd lucruri înspăimîntătoare.

— Știu că dacă ai vrea, poți să cobori, zise băiatul.

— Du-te mai bine în păierie și adu fînul să ne pregătim culcușurile.

Casa lui Manol era mare, cu două caturi și avea ferestre și vatră cu horn. Cele mai multe case

aveau un singur cat cu o singură odaie pentru oameni și pentru vite, iar focul se făcea în mijloc, fumul ieșind printr-o spărtură făcută în acoperiș.

Manol vîrî sub lemnele de foc o aşchie de zadă şi o aprinse.

Vîntul sufla din toate părţile şi Manol răsuci aşchia ca pe un cleşte, ca să se ferească de flacăra care se-ntindea mereu spre el. Din aşchie picura răşina aprinsă, care ardea ca tămîia în boabe mărunte pe cenuşă. Cînd zada nu mai ardea cu flacără i-o dădu lui Mircio şi-i spuse :

— Închide încet uşile ca să nu striveşti pe careva din cei ce umblă pe la miezul nopţii.

Pentru că tare nu-i venea a crede că zvonul de clopot a alungat toate duhurile necurate de pe munte.

Mircio ieşi, iar Manol se plînse pentru a doua oară în noaptea aceea :

— Iartă-mă, părinte că nu te pot primi cum se cuvine, dar lipseşte o mînă de femeie în casă. Ori, o casă de cioban fără femeie este ca un clopoţel fără limbă.

Şi îşi întoarse capul într-o parte. Acolo, în întuneric, străluciră la flăcările focului clopotele de argint ale lui Manol.

Se spunea că Manol găsise într-o peşteră adîncă o comoară de argint. Pe fiecare ban era bătut chipul lui Orfeu, acel cîntăreţ care adormise cu lira lui leii şi tiranii şi a coborît în Infern prin Groapa iadului. Alţii ziceau că pe bani erau bătuţi oameni care se drăgosteau. Se mai spunea că haiducul Karamanol îi lăsase copilului două traiste cu bănuţi de argint, deşi era lucru ştiut, Karamanol era în stare să bea şi sînge, dar de bani nu se atingea. Oricum ar fi, Manol a dat argint ca să-i toarne

la Nevrocop clopote de bronz. Iar argintul din amestec cîntărea mai mult decît arama.

Dacă cele cincizeci de clopote ar fi avut două sute de ocale, mai mult de jumătate ar fi fost argint.

Dar clopotele lui Manol n-au fost niciodată atîrnate la gîtul caprelor sau oilor sale. Se mai spunea că Manol voia mai întîi să-şi strîngă o turmă de cincizeci de ţapi şi numai atunci să-şi arate clopotele de argint. Ori astfel de turme aveau numai iurucii, pe care le păşteau în comun cu Suleiman-aga. Aşa că niciodată pădurile nu vor auzi zvonul clopotelor lui Manol.

Manol se ridică şi se duse spre peretele, unde erau aşezate clopotele, atîrnate în patru şiruri, fiecare de cîte treisprezece, formînd o gamă completă de tonuri.

Două prăjini, din ramuri descojite de molid, erau aşezate pe două suporturi de lemn şi de patru vergele, prinse între prăjini, atîrnau clopotele. Focul unduia pe ele, dar acestea rămîneau mute.

Atunci Manol începu să le ciocănească cu unghia şi clopotele care tăcuseră toată iarna, începură să cînte tainic şi vesel, ca o nevastă de cioban, care-şi întîmpină bărbatul. Glasurile lor erau cu adevărat de argint.

Ascultînd, am recunoscut că Manol încerca să cînte melodia „Albă sînt, albă, voinice, luminat-am tot pămîntul, numai Karlăc cel pleşuv rămase în neguri scufundat."

Apoi Manol apucă cu ambele mîini prăjinile care susţineau clopotele, şi începu să le scuture din ce în ce mai tare, pînă cînd toată casa sună ca un singur clopot, după care întregul univers răsună la fel şi însăşi luna bătea ca o limbă de argint. Ca nişte cascade de cleştar mă învăluiră glasurile clopotelor, făcîndu-mă să-mi pierd ră-

suflarea și șuvoaiele argintate treceau prin mine și mă spălau de tot ce era negru și urît în sufletul meu. Am rămas în fața clopotelor gol și curat ca un prunc. În această noapte am înțeles basmul despre clopotul care, cu fiecare lovitură de limbă, îl făcea pe stăpînul său mai tînăr cu un an.

Asemenea clopote puteau face un om ca nou născut.

Nu mi-am dat seama cînd s-a stîns glasul lor. Manol stătea cu spatele la mine, cu mîinile pe lîngă trup, iar eu cu fața spre el, în picioare. Și-n încăperea de sus mai pluteau încă spiritele glasurilor de mult stinse.

— Asemenea clopote ar trebui să puneți în bisericile voastre, zise Manol.

Atunci intră Mircio cu un braț de fîn, dar uitînd de bună seamă de duhurile necurate trînti ușa în urma sa. Lacrimi licăreau pe obrajii lui, iar eu mi-am șters încet ochii. S-a întors și Manol și am observat pe fața lui aceleași trăsături, ca atunci cînd o privea pe Elița.

— Un singur clopot de-ar plesni, adăugă Manol, unul de n-ar avea glasul potrivit, și tot cîntecul s-ar pierde.

Am înțeles însă că nu era vorba numai despre clopote.

Ne-am așezat la o măsuță scundă și rotundă, pe care Manol puse bucatele scoase din traistă. Și-n acea noapte, pentru a treia oară se plînse Manol :

— Scundă și rotundă e măsuța mea și puțină lume adună în jurul ei, și din neamurile mele și mai puțină. Mi-aș fi dat sufletul pentru o masă lungă și lată, cu mulți copii, băieți și fete.

Cînd am isprăvit și binecuvîntai masa, Manol adună fărîmiturile și le aruncă în foc. Spuse apoi fiului său :

— Fiule, du-te și adu-mi din dăsagi lădița care miroase a brad proaspăt.

Și Mircio aduse lădița. Manol o puse pe măsuță și zise :

— Fiule, îngenunchează în fața mea. În acest mic sicriu sînt oasele mamei tale.

Băiatul nu se tulbură mai mult, fiindcă de cînd auzise urletul cîinilor și cîntecul clopotelor, stătea cuminte și la locul lui, ca o păsărică înaintea furtunii.

— Știi tu de ce le spunem turcilor păgîni ?

— Nu știu, răspunse Mircio.

— Există niște oameni păroși și înfiorători, cu un ochi în mijlocul frunții. Aceștia se numesc căpcăuni. Bine că Dumnezeu îi sloboade pe pămînt numai două duminici pe an : una înainte de Crăciun și una după Crăciun. Aceștia mănîncă carne de om ; pe oricine întîlnesc, îl mănîncă. Dar și mai înspăimîntător : uneori, cînd prind pe cineva, îl silesc să mănînce și el carne de om. Atunci și acesta devine căpcăun. Poți să-l privești de oriunde și cît vrei, este la fel ca toți oamenii : are nevastă, copii, casă, ogoare, ară, seceră. Numai oi nu poate crește. Cine atinge oile trebuie să aibă mîinile curate.

Sfîntul rege David a fost cioban ; el ne-a apărat de căpcăuni. Și înainte de toate, îngerii au vestit ciobanilor nașterea lui Isus Hristos. Noi știm însă să ne păzim cu licori și cu cuțitele. Un astfel de om, cum vine duminica blestemată, noaptea se preface în căpcăun și mănîncă oameni ; și pe tatăl și pe copiii săi e-n stare să-i mănînce.

Atunci Mircio răspunse :

— Tată, dacă turcii sînt căpcăuni, de ce mănîncă oameni în tot timpul anului ? De ce duminica lor n-are sfîrşit ?

— O să se sfîrşească ! Se poate ca sfîrşitul ei să fie aproape. Cine le-a dat puterea, poate să le-o şi ia. Ascultă mai departe.

— Turcii, ca şi căpcăunii, îndată ce prind un om, îl silesc să devină la fel ca ei — să mănînce şi el pe creştini. Le place îndeosebi să schimbe în căpcăuni pe acei pe care ei înşişi nu-s în stare să-i mănînce.

Atunci Mircio a vrut să spună ceva, dar Manol ridică mîna şi vorbi mai departe :

— Cu treizeci de ani în urmă, cînd eram copil ca tine, în satele noastre au venit turcii-căpcăuni. Adunau copii să-i înveţe să mănînce oameni şi să-i ducă pe meleagurile lor, să-i facă ieniceri — aşa se numesc aceşti căpcăuni. A plîns atunci şi mic şi mare, ba o mamă şi-a aruncat copilul în fîntînă. Eu eram orfan, n-aveam pe nimeni, nici cine să mă zvîrle în fîntînă, nici să-mi povestească despre căpcăuni, aşa cum îţi povestesc eu acum, ţie. Peste tot se obişnuieşte, atunci cînd căpcăunii pornesc să strîngă copii pentru ieniceri, să se dea în primul rînd orfanii. Şi e drept să fie aşa, că, de se vor întoarce vreodată, să nu-şi omoare propriul lor părinte. Pe mine mă îngrijea moş Galuşko. Pe atunci el avea doi băieţi, Dobril şi Strahil. Şi pe mine mă socotea drept fiul lui, însă ceilalţi erau sînge din sîngele lui. Mama lor era încă în viaţă, tu nu o mai ţii minte. Moş Galuşko dădu căpcăunilor pe fiul lui mai mic, Strahil, iar pe mine m-a păstrat, fiindcă nu avea cine să mă ocrotească. Dacă m-ar fi dat, poate astăzi m-aş

fi întors în valea noastră, să caut alți copii din care să facem căpcăuni. Cum izbutesc ei asta, nu știu, însă cine mănîncă împreună cu ei carne de om, nu se mai dezvață — se vede că în orice om zace o fiară.

— Dar se poate să nu vină pentru copii, spuse Mircio.

— Să dea Dumnezeu, răspunse Manol cu greu, totuși nu cred, fiindcă s-au încurcat într-o bătălie uriașă, iar căpcăunii lor sînt pe isprăvite. Ne-au luat totul. Au rămas numai copiii.

Și acum ascultă și taci. Eu am doi fii — pe tine și pe fratele tău Momcil. După lege, dacă pentru ieniceri au venit, trebuie să dau pe unul din voi. Momcil a trecut de vîrsta cuvenită și nu-mi rămîne decît să te dau pe tine. Eu, însă, n-am să te dau.

— Nici eu nu mă las pe mîna lor, răspunse băiatul, și chiar de m-or prinde n-am să mă fac căpcăun.

— Taci, vorbi aspru Manol, tu ești mult prea mic și nici nu cunoști năravul căpcăunilor. Și nimeni dintre noi nu cunoaște gustul cărnii de om. S-ar putea să fie foarte dulce. Lucrul cel mai de seamă este să n-o guști. Trei lucruri vreau de la tine, nu mai mult; sînt însă grele pentru umerii tăi fragezi. Ai văzut în pădure, lîngă un brad uriaș, pe care doi oameni abia îl pot cuprinde, crește un copăcel de fag, gros cît brațul tău? Ridică-ți privirea și ai să vezi că vîrfurile lor sînt alături în înaltul cerului. Un astfel de copăcel trebuie să fii și tu și să te înalți cît mai sus, deși ești încă mic.

— Căpcăun tot nu mă fac eu, repetă încetișor, dar îndîrjit, băiatul.

— Am trei porunci părintești să-ți dau și vreau să te juri că ai să le îndeplinești. Dacă turcii nu

te-or prinde, uită-le. Nepătrunse sînt căile Domnului, de aceea ascultă. Dacă turcii vor pune mîna pe tine şi te vor lua cu ei, la ieşirea din vale o să treceţi pe la podul de piatră de la curtea lui Suleiman-aga. Ascultă întîia poruncă : cînd o să treci peste pod, legat sau nelegat, să te arunci în vîltoare. Apa te va lua cu ea. S-ar putea să te îneci, s-ar putea să te arunce la mal, viu, însă nimeni nu te va găsi nici viu, nici mort, pentru că nu se află drum pe marginea apei. Ai înţeles ?

— Da, tată, răspunse Mircio.

Manol tăcu un timp, apoi urmă :

— Cea de a doua poruncă ce ţi-o dau este : Dacă nu vei putea sări de pe pod, cînd ajungeţi la „Miloto-Gospodi" să te opreşti şi să te întorci cu spatele, ca şi cum ai vrea să vezi pentru ultima oară Elindenul. Să te întorci în aşa fel, încît să stai cu pieptul spre crucile de piatră. Eu am să fiu ascuns în cimitir şi am să te împuşc, drept în inimă. Să stai nemişcat, să nu te mişti.

— Bine, dar ai să izbuteşti să fugi ? întrebă copilul.

— Pădurea e lîngă mine. Şi de m-or ajunge, n-or să fie decît vreo doi-trei. Am să-i aduc jertfă pentru tine.

— Şi care este a treia poruncă ? întrebă băiatul.

— Dacă nu vei izbuti să te arunci în apă de pe pod, dacă nu te voi putea ucide, sus la „Miloto-Gospodi", cînd drumul va începe să se îngusteze, la locul de-i zice „Devitata" [1], să te arunci în prăpastie. Acolo, oamenii nu pot merge decît unul cîte unul şi, dacă vei putea, mai trage pe careva odată cu tine. S-ar putea ca apa să te scoată pe undeva trăind, s-ar putea ca mîna mea să tremure

[1] Fecioara (bulg.).

și să nu te nimeresc în inimă ; din prăpastie, însă, nu vei scăpa cu viață. De acolo s-a azvîrlit odată o fecioară, de aceea stînca se numește așa. Dacă o femeie a putut face un astfel de lucru, dar cînd e vorba de unul ca tine ?...

Acestea sînt cele trei porunci pe care ți le-am dat. Le-ai auzit, dragul tatii ?

— Am auzit, tată, răspunse băiatul.

— Jură acum, zise Manol. Jură pe oasele mamei tale și pe cuțitul acesta.

Și trase din teacă cuțitul său lat, cu care săpase groapa, îl șterse de mantie și-l puse deasupra lăditei.

Cînd băiatul deschise gura, îl opri și zise :

— Așteaptă !

Apoi se întoarse către mine :

— Părinte, parcă duceai niște cărți sfinte în traistă ? Dă-mi una din ele ca să întărim jurămîntul.

— Am într-adevăr, dar toate sînt scrieri din *Vechiul testament*. Îl am chiar pe ecleziastul lui Solomon.

— Nu-i nimic, zise Manol, n-a fost și el creștin?

— Regele Solomon a trăit înaintea lui Hristos.

— Tot una, destul că n-a fost turc.

Și pus-am cartea înțeleptului și deznădăjduitului rege peste lădița cu oase, lîngă cuțit, și Mircio jură pe oase, cuțit și ecleziast, repetînd cuvînt după cuvînt cuvintele tatălui său. Stăteam vlăguit lîngă ei și mi se părea că sînt un prunc, ca atunci cînd cîntau clopotele.

Mi se părea că Mircio e mai bătrîn decît mine. La sfîrșit Manol ridică mîna și-l mîngîie pe creștet, pentru prima oară de cînd se-ntîlniseră. Vremea trecea și auzirăm din nou urletul cîinilor. Manol se întoarse în direcția lor și spuse încet :

— Mai tăceți odată, ființe blestemate. Cînd vor sosi turmele, am să vă arunc o oaie stearpă.

Cînd ne-am dat seama că somnul nu ne cuprinde, Manol mă rugă :

— Părinte, citește-ne ceva.

Și am început a căuta prin traistă.

— Nu citești din cartea asta, mă întrerupse Manol arătîndu-mi ecleziastul, să știe și Mircio pe ce a jurat ?

Și la lumina focului am început să citesc ecleziastul lui Solomon.

„Deșertăciunea deșertăciunilor, totul e deșertăciune... Ce folos are omul din toată truda lui cu care se trudește sub soare ? Un neam trece și altul vine, dar pămîntul rămîne de-a pururi... Ochiul nu se satură de cîte vede și urechea nu se umple de cîte aude. Ceea ce a mai fost, aceea va mai fi. Și ceea ce s-a întîmplat se va mai întîmpla, căci nu este nimic nou sub soare."

Și așa am citit din ecleziast verset după verset și înfiorat, ascultam ca prin vis urletul cîinilor, pînă cînd am auzit clopotul mînăstirii bătînd de utrenie. Și am tăcut cu toții.

Cînd m-am uitat pe fereastră, noaptea nu mai era așa de neagră și am văzut cum se înfiripează lumina, vestind o nouă zi.

Capitolul VII

Cînd m-am deșteptat și am privit pe fereastră, n-am văzut decît vîrfurile copacilor. Le priveam de sus, fiindcă locuiam la al doilea cat al conacului, dar și coasta cobora abrupt. Nu puteam

vedea pămîntul ci numai vîrfuri de copaci. Numai o singură poiană scăldată în lumină își arăta verdele în înaltul muntelui și-n mijlocul pădurii. În față muntele se ridica prăpăstios și înalt, învesmîntat cu păduri pînă pe creste.

M-am întors și m-am băgat din nou în așternut. Vîrfurile copacilor se pierdeau acum la poalele muntelui, doar un molid și-l mai înălța, conturîndu-se pe cerul strălucitor.

Trăiam. Începeam o nouă zi.

Rîdeam de spaimele mele din timpul nopții și-mi aminteam cum trăgeam cu urechea spre odaia vecină, nu pentru că-mi poruncise Karaibrahim, ci pentru că tremuram pentru pielea mea.

Priveam muntele care devenea roșu din pricina răsăritului, însă fără să fie acel roșu purpuriu care face să strălucească vîrfurile albastre ale Alpilor. Muntele se înroșea treptat, ca o cărămidă arsă, ușor învăluit în verdele întunecat al pădurilor de la poale.

M-am sculat și am coborît în curte. Am ieșit din conac. O femeie stropea cu apă dintr-o donicioară caldarîmul, pe care se pregătea să-l mături. Mirosea a smoală, a umezeală și a frig.

În fața mea își deschidea florile un cireș tînăr. Jos, în cîmpie, cireșele se coceau, pe cînd aici pomii abia își desfăceau florile albe.

Dacă plouase, sau era rouă, nu știu, însă pomul era în întregime acoperit cu picături. O adiere îl legăna și picăturile străluceau fiecare în parte, în diferitele culori ale curcubeului, încît părea învești mîntat în fir și mărgăritare.

Picăturile, sute și sute de scîntei, străluceau și se stingeau pe ramurile pomului.

Priveam o picătură... Fremăta, se juca, se-nfiora, parcă se temea să nu se desprindă și să cadă. Oare o atrăgea pămîntul, ca orice abis? Picătura părea imensă, cînd verde, cînd roșie, cînd albastră. Priveam fermecat, aidoma pescarului care vede în adîncul apei o perlă strălucitoare. Pașii mă purtau către pom. Strălucirea se stinse, pomul devenise cenușiu. Îl privisem în bătaia razelor de soare și îndată ce mi-am schimbat locul, își ascunse de mine farmecul său.

„Prostule! — m-am ocărît singur. N-ai înțeles că nu trebuie să te apropii și nici să te atingi de ceva? Stai de-o parte, prostule!"

M-am apropiat de pom, i-am prins tulpina subțire și am început să-l scutur. Picăturile grele plouară peste creștetul meu. Cu ochii închiși am ridicat mîinile și picăturile reci mi se scurgeau pe pleoape. Era nespus de frumos!

Mă trăsesem deoparte și mă mai uitam la pom. Veniseră albinele și desprindeau din el picături și petale albe.

Mă învălui un miros ciudat de buruiană. M-am întors. Femeia folosea o mătură făcută din buruieni crude și tari, care lăsa pe pietrele caldarîmului dîre verzi, ridicînd o pulbere ușoară și un miros sălbatec și adormitor.

Abia atunci am zărit picioarele albe ale femeii, care se apleca cu spatele spre mine. Fața nu i-o vedeam. Mă cuprinse o nestăvilită dorință, simțind pielea ei caldă, părul, răsuflarea ei amestecată cu mirosul buruienilor, și o doream atît de mult, încît îmi simțeam ochii înrourați. Un alt om, o femeie, se afla la doi pași de mine. Am simțit clocotindu-mi în gît un horcăit și în piept ceva ca un murmur. M-am întors și am fugit.

Cînd am intrat în curtea interioară, o servitoare se apropie de mine și-mi spuse :

— Vino, te cheamă stăpîna casei.

Abia făcusem cîțiva pași pe trepte, în urma ei, cînd auzii gemetele adînci ale unui om, supus parcă la cazne. Am transpirat de frică.

Cu cît mă apropiam, gemetele se întețeau tot mai clare și mi-am dat seama că era o femeie.

În cerdacul casei, o femeie grasă ședea pe un scăunel scund și împletea ceva cu niște andrele groase, folosind fire de culoare roșie și galbenă.

Și vîrful muntelui, care se zărea printre ramurile paltinului era roșu-auriu. Veșmintele femeii erau bogate, de stăpînă. Însă vai și-amar cum stăteau pe ea aceste veșminte de mătase ! Doamne, cît era de grasă această femeie ! Mătasea se întindea pe coapsele ei ca și cum ar fi îmbrăcat pulpele arcuite ale puternicului armăsar flamand. Privită din față, era atît de umflată, încît părea că ține în sîn două traiste cu făină. Fața îi era rotundă, neacoperită, fără sprîncene și, ca la multe alte femei grase, vîrsta nu i se putea ghici, fiindcă grăsimea îi ținea pielea întinsă și lucioasă. Ochii îi străluceau, buzele-i rîdeau și obrajii i se roșeau. Îmi imaginam că dacă i-aș smulge din mînă una din andrele și aș înțepa-o în obraji, ar țîșni un șuvoi roșu, ca dintr-un burduf plin cu vin și găurit. Părea că o presiune lăuntrică o umfla pe unde putea răzbate. De bună seamă nu era prea bătrînă. Așa arăta Ghiulfie.

Mă cercetă o clipă, două, cu ochii săi negri, mici, iar buzele-i rîdeau mereu ca și cum s-ar fi gîndit la ceva hazliu și se pregătea să mi-o spună. În răstimpul ăsta se auziră din nou gemetele cumplite.

M-am întors, ne găseam în cerdac, și prin ușa întredeschisă a odăii din fața noastră, am zărit o femeie culcată-n așternut, cu capul dat într-o parte. Păru-i ud strălucea. Deasupra pîntecului, pătura roșie se ridica și se lăsa, ca și cum sub ea s-ar fi aflat niște pisici care se chinuiau să iasă la lumină.

— Nu te speria, trebuie să nască, îmi spuse Ghiulfie.

Cred că nu arătam tocmai bine, căci femeia începu să rîdă.

Avea o voce subțire, femeiască și un rîs învăluitor.

— Voi bărbații faceți ușor copiii, dar vă temeți să priviți cum vin pe lume.

Și uitîndu-se la fata care mă conduse în cerdac, îi strigă :

— Ce tragi cu urechea, fă ? Și pe tine te așteaptă tot așa ceva. Sau, crezi că nu văd ? Dă fuga la bucătărie și adu ce poți găsi mai bun.

În acest fel se arăta respect slugilor, dîndu-li-se de mîncare, fiindcă ele erau mereu flămînde. Ghiulfie mă considera o slugă și nu se sfia să mi-o spună.

— Aș vrea să te întreb ceva despre stăpînul tău.

De fapt nu eram decît o slugă. Atunci de ce m-am supărat ?

— Despre care stăpîn întrebi ? zisei. Eu n-am stăpîn !

Acum se uita la mine serioasă, încruntată și poate dojenitor.

— Cum te cheamă ? mă întrebă. Eu sînt Ghiulfie, nevasta lui Suleiman-aga.

— Abdulah.

— Al cui ?

— Dacă ți-aș spune numele părintelui meu ar însemna să-ți povestesc multe lucruri despre care nu vreau să-mi amintesc.

— De ce ?

— Cînd am dispărut în lupta de la Kandia, camarazii mei ar fi dat pentru mine șaptezeci de ocale de aur, cît cîntăream, cu armura și armele. Se găsește atîta aur în muntele vostru ? Mă socoteau mort.

— Și de ce nu dau pentru tine viu cel puțin pe jumătate ? Sultanul însuși n-ar fi refuzat opt mii de galbeni.

— Pentru mine cale-ntoarsă nu mai există. În vinele regelui franțuz curge același sînge cu al meu. Cum să mă-ntorc cu turban ?

Oare de ce îi povesteam toate astea ? Cerșeam cumva respectul acestei turcoaice grase, strălucind de sudoare ? Ghiulfie mă privea gînditoare.

— Nu te costă nimic să spui minciuni, zise ea, dar nu face nimic. N-ai decît să spui că ești chiar regele franțujilor însuși. Ce te costă ? Cred, totuși, că spui adevărul. Vino, așază-te în fața mea, chiar pe scăunelul ăsta.

După ce m-am așezat în fața ei, Ghiulfie continuă să mă privească în același fel.

— Ce-are a face că ar fi dat pentru tine douăzeci de pungi cu aur, dacă tu n-ai nici măcar una.

În acest timp, slujnica aduse o farfurie cu lapte acru, pilaf, prăjituri cu miere și cîteva căni cu sirop roșu.

— Mănîncă și bea, îmi spuse Ghiulfie, așa ceva la noi mănîncă și slugile și stăpînii.

Întinse mîna și începu să înfulece cu guriță ei roz una după alta, prăjiturile mici.

— De ce mănînci atîta ? o întrebai.

Nu simțeam nici un fel de stavilă între mine și ea.

— Doar plăcerea asta mi-a mai rămas, îmi spuse și chicoti.

Apoi se aplecă spre mine și-mi șopti :

— Uite-l, despre el voiam să te întreb.

Și pe față îi apărură pete roșii. M-am întors îndată. Spre noi veneau Karaibrahim și hogea Hasan. Trecură pe lîngă noi, ocolind cerdacul și se așezară lîngă balustrada, care cădea perpendicular pe locul unde mă aflam.

Cînd văzui privirea pierdută cu care-l urmărea grăsuna pe Karaibrahim, am început să rîd. Mi-o închipuiam goală, lîngă uscatul și așchiosul Karaibrahim.

— E albanez, i-am spus, nu l-am văzut să se uite la vreo femeie, însă cînd dă cu ochii de un cal gras, își întoarce capul.

Își reveni și începu să clatine din cap.

— Nu e frumos să-ți rîzi de mine.

Nu părea din cale-afară de obidită. Gîndindu-mă la Karaibrahim, care venise acolo să audă ce vorbesc cu nevasta lui Suleiman-aga, rîsul îmi pieri brusc. Din moment ce puteam fi un trădător în folosul lui, nu puteam, oare, să-l trădez și pe el ?

Am văzut că Hogea ținea în mîinile lui niște foi de hîrtie și l-am auzit spunînd :

— În Prosoina trăiesc cincisprezece văduve și sînt 156 de gospodării, dintre care numai trei ale unor drept credincioși. În Zagrad trăiesc douăzeci și una de văduve și sînt 123 de gospodării, dintre care trei ale unor drept credincioși. În Podvis trăiesc șapte văduve, sînt 109 gospodării și niciuna care să fie a vreunui drept credincios. În

toate cele trei sate sînt 600 de bărbați de la optsprezece la șaizeci de ani, care pot purta un cuțit.

Hogea îl informa pe Karaibrahim despre valea Elinden.

Ghiulfie spuse :

— Ienicerul a venit să vadă cum judecă aga.

Așa îi spunea soțului ei — aga.

— Nu este ienicer, am spus eu, e spahiu, albanez.

— Aga a aflat că este ienicer. Se ascunde. Poate fi și albanez.

Karaibrahim se rezemase de parmaclîcul cerdacului ascultînd pe Hogea și-n același timp se uita în curte. Hogea vorbea :

— Locuitorii de aici seamănă secară, ovăz, orz și puțină linte. Cosesc imașurile pentru fînul trebuincios vitelor. Femeile cultivă puțin in și cînepă. Mai țin și stupi cu albine pentru miere. Însă fără oi n-ar fi putut-o scoate la capăt. Suleiman-aga, fiul lui Daud, are 7 300 de oi, iar sătenii toți, cam 7 500.

Mi-am mutat scăunelul și priveam din cerdac în curte. Nu îmi păsa că stăteam cu spatele la Ghiulfie. În curte, lîngă trunchiul uriaș al paltinului, Suleiman-aga ședea pe un chilim pestriț. Lîngă el sta grămăticul cu o călimară de plumb, o pană de gîscă și o hîrtie pe genunchi. În fața agăi se mai aflau patru inși, așezați cu spatele la mine, avînd mîinile legate. Erau înconjurați de oamenii înarmați ai agăi. Am auzit pe unul dintre cei legați spunînd cu glas înăbușit :

— Sînt fiul lui Vraju-Kehaia.

— Toți sîntem fiii lui Allah, spuse netulburat Suleiman-aga.

— Vorbești așa pentru că n-ai copii, continuă la fel de înăbușit flăcăul.

— S-ar putea să fie așa, nu știu. Însă e mai bine că n-am copii, decît să am un fiu ca tine.

Ghiulfie începu să dea semne de neliniște. Își mută scăunelul gîfîind și aruncă o privire din cerdac jos în curte.

— Nu pot avea copii, spuse ea încet.

— De ce îl judecă ? întrebai eu.

— S-a agățat de o fată la izvor. I-a spus o vorbă urîtă, și a vrut să-i ia floarea din sîn. Uite-o colo, sub streașină, plînge pe umărul tatălui ei. Am privit și am văzut un grup de oameni de cealaltă parte a paltinului. Printre ei era și Karaibrahim cu hogea.

Hogea spunea :

— Oamenii de aici nu sînt bogați, însă nu crîcnesc împotriva soartei lor. Nici nu-i invidiază pe alții pentru bogățiile lor. Nu se plîng și nici nu hulesc pe Dumnezeu. Secetă, foamete, moarte ; dacă i-ai căina, ți-ar răspunde că așa a vrut Dumnezeu. Iar dacă norocul le surîde, cea dintîi grijă a lor e să facă o pomană, să sape o fîntînă, să construiască un pod sau o bisericuță. Marea lor speranță, e ca într-o zi să poată ridică o casă pentru oaspeți.

Karaibrahim îl asculta pe hogea indiferent și se uita spre curte. I-am spus lui Ghiulfie, arătîndu-l pe Karaibrahim cu un gest al bărbii :

— Sîngele sfîntului Bectaș lecuiește sterilitatea. Sfîntul Bectaș era sfîntul ienicerilor.

Ghiulfie clătină din cap dojenitor, fără a se uita la mine ; privea ce se întîmplă în curte.

Am privit și eu. Doi seimeni îl tîrau pe flăcău prin curte. La început, se izbea în tăcere de cei

doi, dar intrînd pe sub bolta întunecată a porții, începu să strige. Glasul lui răsuna.

— La ce l-au condamnat ? am întrebat eu.

— Au să-l vîre într-un sac și au să-l arunce în cascada din spatele conacului.

— Au să-l omoare ? ! Pentru o scotocire în sîn ?

Ghiulfie mă privea liniștită, de jos în sus. Cum stătea cu capul ridicat, gușile nu i se mai distingeau, iar bărbia semăna cu o inimioară.

— Aici așa merge. Sînt numai patru pedepse. Pentru un cuvînt și o purtare neruşinată, aga te aruncă în cascadă. Pentru furt te spînzură, colea, de paltinul acela. Pentru tîlhărie te împușcă în poiana din față. Pentru intrarea dobitoacelor pe un teren străin, împușcarea dobitocului, iar stăpînului i se trag douăzeci de lovituri la tălpi. Cui nu-i convine, să stea pe fund, liniștit.

Eu însumi am fost curtean și am judecat oameni, însă felul acesta de judecată mă înfiora. N-am putut să mai privesc. Mi-am retras chipul și am încercat să deosebesc dintre glasurile ce se auzeau din curte, glasul lui hogea Hasan care îi vorbea lui Karaibrahim :

— Pîinea și sarea să nu lipsească, cît despre celelalte e lesne, așa spun sătenii de pe aici, povestea hogea. Și încă ceva — orice-ai băga în gură, ea tot o să mai ceară ! În schimb se dau în vînt după frumos. Numai atît că nu se dau în vînt să cîștige avuții. Nu-și vînd sufletul pentru bani și nu înșală pe nimeni. Doar din oile vecinului mai fură, dar fiecare furînd de la celălalt, în cele din urmă rămîn cu tot atîtea cîte au avut de la început. Nădejdea li-e în Dumnezeu și în brațele lor.

Un glas dulce de femeie mă făcu să mă întorc :

— Stăpînă, stăpînă !

În spatele meu, fără zgomot, venise o tînără femeie blondă, desculță, îmbrăcată după portul țărănesc. Era Sevda.

Avea o față de fecioară, o față de copil, dar cu limpezimea pîrguirii. Dacă mi-ar fi spus că e văduvă, n-aș fi crezut. Cu toată tinerețea ei, avea ceva în ea care făcea pe orice bărbat să gîndească că poate obține de la ea orice i-ar dori inima rămînînd și pentru alții.

Ghiulfie se întoarse.

— Ce vrei, fa ?

— Am aflat că ți-au venit o mulțime de oaspeți, încît mi-am zis că vei fi cătînd femei pentru ajutor. Eu sînt singură și, dacă vrei, pot să viu la conac.

— Știu eu ce cauți tu. Acu, du-te acolo, la Stochia, care naște, stai lîngă ea, apoi om vedea.

— Vai de mine, stăpînă, nu mă pricep la copii.

— Nu cumva ești fată mare, Sevda ? Curînd ai să te pricepi și la copii.

Pe trepte urcă Delio, străjerul lui Suleiman-aga. Mergea clătinîndu-se, încît podeaua de scînduri a cerdacului începu să scîrțîie. Ilicul brodat cu argint îi era desfăcut la piept, brîul roșu se tîra în urmă-i, la fel și cele două curele de la ițari. Șleampăt și nesimțit, ajunse odată cu Sevda ; se lăsă pe vine și începu s-o privească de jos în sus cu ochii căscați și nerușinați.

Sevda îl privi și se cutremură ca o căprioară cînd simte lupul și, răsucindu-se pe loc, intră în odaia unde femeia sta să nască.

Delio se răsuci pe tălpi și continuă s-o privească. O priveam și eu cînd se așeză pe pat. Dintr-odată, așa cum cădea lumina asupra ei, fața i se schimbă. Umbre se mișcau pe ea. Se înfiripau din însăși

carnea albă, așa cum cu începutul apare putregaiul, acolo unde fructul moale a fost atins de degete tari, acolo unde mai tîrziu fructul va putrezi. Umbrele apăreau din amîndouă colțurile gurii, pe lîngă nări, sub ochi, unde peste ani urmau să se așeze adînciturі și crețuri, care vor face fața, acum tînără, vicioasă și hrăpăreață. Lumina tainică descoperea viitorul.

Ca și cum mi-ar fi simțit privirea, tînăra femeie se întoarse spre mine. Petele întunecate, ca urmele unor lovituri, umbrele și viciul înfiorător dispărură. Spre mine era întoarsă fața curată a unei fecioare.

— Frumoasă femeie, am zis.

— O cățea dezmățată, spuse Ghiulfie.

— Frumoasă femeie ! Dacă o urăști, de ce o primești în casa ta ?

— Doamne, de ce ? Cum de ce ? Să mă veselesc și eu, văzînd cum se-nvîrtesc bărbații în jurul ei, cum le curg balele și-ncep să semene cu niște măgari bătrîni. Și-n cele din urmă am s-o mărit cu cel mai urît și mai bătrîn dintre ei, ca să-și blesteme tinerețea.

Delio, care pînă atunci stătuse chircit pe vine, se ridică în picioare și veni spre noi.

— Așa cum m-ai însurat și pe mine. Nu-i așa, Ghiulfie ? zise el tărăgănat.

— Taci, Delio. Pe mine nu mă sperii tu.

— Ascultă, Venețianule, parcă așa ți se spune ? Am venit aici tînăr și verde, iar dînsa mi-a dat o babă. N-am putut face nimic. Pe toți oamenii de la agie i-a însurat. Nu mai e nici un flăcău. Stă pe lîngă horă și se uită la flăcăi și fete. Unuia voinic îi alege o pitică, unui zgîrcit bătrîn îi dă o fată zdravănă, să-l fugărească noaptea cu pernele. În

timpul ăsta, ea rîde în hohote. Eşti o drăcoaică, Ghiulfie, tu nu eşti femeie.

Ghiulfie nu mai putea de rîs.

— Ţi-am dat casă, măi nerecunoscătorule. Nevestei tale i-am dat zestre. Dacă nu-ţi place, taie-i gîtul, Delio. Că doar ai măcelărit atît popor.

Delio stătea în faţa ei, privind-o curios şi se legăna cînd pe vîrfuri, cînd pe călcîie. Zîmbea, vorbea dezmăţat şi nu-l puteai înţelege de-i supărat sau glumeşte.

— Am să-ţi plătesc eu, Ghiulfie, ei, Doamne, cum am să-ţi mai plătesc.

— Mie să-mi spui „stăpînă". De ce ai venit?

— Aga a spus să-i dai de veste.

Ghiulfie tîrşi scăunelul, fără să se ridice şi, continuînd să împletească, tot timpul nu lăsase andrelele din mînă, strigă din cerdac :

— Spune, aga !

M-am uitat şi eu, dar am regretat imediat. Doi inşi treceau peste o cracă groasă un laţ pentru spînzurătoare, iar alţi doi trîntiseră pe caldarîm victima pe care o apăsau sub genunchi.

Suleiman-aga ridică ochii :

— Nevastă, fiul Kehaiei Călin şi-a lăsat logodnica ; ai cumva vreo fată să i-o dai ?

Ghiulfie bătu din palmele ei grase :

— Vino sus, vino ! Am !

Sevda se aruncă la picioarele ei :

— Stăpînă, ca pe mama mea te rog, nu mă da lui Şagun.

— Ce fel de mamă îţi sînt eu ţie, căţea ce eşti ! Aşa de bătrînă mă crezi ? Nu-ţi fie frică, nu ţi-a venit încă vremea.

De jos, dinspre prispa plină de oameni, ţipă o femeie. Nu mi-am dat seama dacă a fost fata cu bluza sfîşiată sau logodnica părăsită.

Ghiulfie se așeză, iar pe trepte se auziră pași.

În tot acest timp hogea vorbise cu Karaibrahim și acum, în scurta tăcere ivită, am auzit din nou glasul lui.

— Așa arată valea Elindenului și aceștia sînt oamenii ei. Ce-am avut de spus, ți-am spus. Iată condicile cu foile de biruri și de pămînturi. Dacă mai ai ceva de întrebat, întreabă.

— Au să ajungă supuși ai padișahului ! spuse cu încîntare Karaibrahim.

— Ei și acum sînt supușii padișahului, rosti liniștit hogea.

Karaibrahim se ridică în picioare. Se ridică și hogea.

— De ce ți se spune fiul lui Velko ? întrebă Karaibrahim.

— În anul o mie de la Egira, acum 46 de ani, m-au luat să mă facă hoge. Așa era porunca adormitului întru fericire, sultanului Murad al IV-lea, sfînt să-i fie numele. Să fie luați copii din Rodopi, ca apoi să semene semințele adevăratei credințe.

Karaibrahim venea spre noi urmat de hogea.

— Vorbești ca un ostaș. Pe scurt, cum îmi place, spuse Karaibrahim.

— Am făcut campania din Persia, din Ungaria și am luat parte la asediul dintîi al Kandiei, împreună cu Suleiman-aga.

— Rău ai semănat, hogea.

— Suleiman-aga nu a dat învoire oamenilor să-și schimbe credința.

Karaibrahim își ridică sprîncenele.

— Așa e, nu le-am dat voie, zise Suleiman-aga.

Aga urcase scara și se apropia de Ghiulfie și de mine. M-am ridicat în picioare, dar el mi-a făcut semn cu mîna să mă așez. În spatele lui se înghesuiau oamenii.

— Nu le-am dat învoire să-şi schimbe credinţa, pentru că pomacii (aşa le spun ceilalţi bulgarilor trecuţi la mahomedanism — ei înşişi îşi spun ahreane) rămîn despărţiţi şi de bulgari şi de turci. În loc să dea o mînă de ajutor la răspîndirea adevăratei credinţe, ei se închid în satele lor.

— Cînd întreg muntele va primi adevărata credinţă nu va mai avea cine să se închidă în sate.

— Cînd întreg muntele va primi adevărata credinţă... repetă Suleiman-aga. Asta, aşa e.

Întorcîndu-se către soţia lui zise :

— Nevastă, ţi-am adus ginerele. Unde e mireasa ?

Seimenii împinseseră în faţă un flăcău cu părul alb şi privirea rătăcită. Chiar şi acum mai avea mîinile legate la spate.

Ghiulfie strălucea :

— Uite-o colo în odaie. Daţi-vă la o parte, măi, să-şi vadă omul nevasta.

Oamenii s-au dat la o parte şi flăcăul zări femeia ce sta să nască, care începu să ţipe.

— Ce face ea acolo ? întrebă omul încurcat.

— Naşte, răspunse Ghiulfie, dar e fată. Dezlegaţi-i mîinile. Vă dăruiesc o casă şi zestrea cuvenită. Haide, pupă mîna.

Nenorocitul, îndată ce-şi văzu mîinile libere, îşi acoperi faţa cu palmele, să nu mai vadă.

Ghiulfie rîdea.

— Prostule, îi zise ea, dacă ai fi luat o femeie stearpă ? Sau ai vrea să sări în prăpastie după fiul lui Vraju ?

În acest timp creanga paltinului, crescută spre noi, începu să se scuture, ca şi cum cineva culegea fructe. Spînzuratul dădea din picioare.

Flăcăul căzu în genunchi și cînd își apăsă fața pe mîna lui Ghiulfie, începu să plîngă.

Suleiman-aga se-ntoarse :

— Mai e ceva de judecat ?

— Noi, aga, pentru livadă.

Făcură cîțiva pași înainte doi bătrîni, cu părul alb, dar încă în puteri.

— Îmi aduc aminte. Ei, ia spuneți. A cui e livada ?

— A mea, aga, zise unul.

— Ba a mea, aga, zise celălalt.

Suleiman-aga le spuse :

— M-am tot gîndit și m-am gîndit și n-am putut să-i dau de capăt a cui e livada. E tare întunecată pricina voastră. Numai unul Allah poate să știe de partea cui e dreptatea și de a cui strîmbătatea. Să vă judece dar Allah. Și întorcîndu-se către Delio :

— Delio, ia dă-mi tu pistoalele alea.

După ce le luă, trase piedica la unul din ele și zise :

— Iată, aici sînt două pistoale. Amîndouă sînt încărcate, însă unul nu va pocni. O să vă legăm la ochi și fiecare din voi va lua un pistol și-l va propti în burta celuilalt. Cînd am să spun „foc", veți apăsa pe trăgaci. Cine va rămîne în viață, a lui să fie livada, mortul înseamnă c-a mințit.

Cei doi bătrîni îndîrjiți stăteau nemișcați, nici morți, nici vii.

— Delio, leagă-i la ochi, porunci Suleiman-aga.

— Eu mă las păgubaș, spuse cu buzele livide unul dintre bătrîni.

— Și eu, repetă celălalt.

Suleiman-aga îi privea, ținînd în mîini pistoalele.

— Cîinilor, le spuse, înseamnă că nu credeţi că Dumnezeu va arăta pe vinovat ? Nu credeţi în dreptatea dumnezeiască ? Sau minţiţi amîndoi ? Înseamnă că livada nu e a voastră. Atunci este a mea.

Nu-ţi puteai da seama de-şi bate joc de ei, sau le vorbeşte serios. Stăteau bătrînii cu capetele, plecate, dar răsuflară uşuraţi.

— Pieriţi din faţa mea ! porunci aga.

Oamenii, unul cîte unul, începură să coboare treptele. Însurăţelul rămase cu mireasa lui, să-şi aştepte copilul.

Karaibrahim şi hogea traversară cerdacul. Suleiman-aga privea în urma lor. Tremurul crengii de paltin încetase.

Cînd aga se pregătea să plece, Ghiulfie îl apucă de poala veşmîntului său violet.

— Aga, îi zise ea, ştii tu că omul acesta este neam cu regele franţujilor ?

Să mă înghită pămîntul de ruşine. Desigur, era adevărat, dar mă simţeam ca un om care se făleşte, minţind.

Aga mă privea ; mai ascuţit şi mai pătrunzător decît nevasta lui. Stăteam cu capul plecat şi simţeam cum mi se înroşesc urechile. Fără să-l privesc am simţit că mă crede.

— În vinele mele nu curge sînge regesc, zise el, însă strămoşii mei au fost stăpînii acestor munţi şi de trei ori s-au răsculat împotriva împăraţilor lor. Şi de trei ori împăraţii le-au dat chiar pe fetele lor de neveste şi de trei ori au trimis încărcături de aur şi ucigaşi, ca strămoşii mei să le dea cheile muntelui. Mie însă nu mi-a rămas decît această singură vale. După numele strămoşului

meu întregului lanț i se spunea munții lui Slav, iar lui îi ziceau Despot. Eu, însă, nu sînt decît agă.

M-am mirat auzind că nu-și ascunde unda de amărăciune din glasul său. Nu-i ședea bine.

Ghiulfie îi zise :

— Aga, în dimineața asta ai călcat cu stîngul.

Suleiman-aga continuă :

— Privește din cerdac și ai să-l vezi pe cel spînzurat pentru furt. Du-te la fereastra de dincolo și ai să auzi suspinul dinaintea morții al celui zvîrlit în prăpastie pentru nelegiuire. Eu i-am condamnat, ca să fie pace în această vale. Acum eu arunc în prăpastie pentru un cuvînt nerușinat, în curînd însă prin aceste sate vor fi mai multe femei răscrăcănate, decît pomii trăzniți de fulger în pădure. Eu spînzur pentru o velință furată, dar în curînd casele se vor căsca goale, ca niște pui spintecați. Eu împușc tîlhari, dar în curînd tîlharii vor fi mai mulți decît oamenii cinstiți. Acum bat cu toiagul pentru un singur spic de grîu strivit cu picioarele pe cîmp, dar în curînd cîmpurile călcate vor fi acoperite de buruieni. Privește-i, sînt doi care au murit. Pentru ce i-am judecat, dacă mîine pentru atari fapte vor fi lăudați ? Sînt judecător ?... Sau sînt ucigaș ?

Ce mai puteam să-i răspund ?

Suleiman-aga se întoarse și plecă.

Ghiulfie clătină din cap.

— Îl mustră cugetul pentru fratele său, zise ea. Suleiman-aga l-a ucis chiar pe fratele său, ca să fie pace în munți. Și-a jertfit fratele ca să păstreze ordinea, iar acum, cînd vede ce se va alege, i se pare că totul a fost în zadar. De aceea suferă. De aceea spune, dar se prea poate să și simtă așa, că este un ucigaș.

Capitolul VIII

Dacă dormi, Milke fa, scoală-te
Glia, turcii, Milke fa, o-nrobiră,
pe-ăia bătrîni, Milke fa,-i căsăpiră,
pe copii, Milke fa, îi turciră.

Amintește-ți, Doamne, de toate durerile noastre și pentru suferințele fiului tău, Isus Hristos, întoarce asupra vrăjmașilor noștri același rău pe care ni-l pricinuiră, și mai dă-le pe deasupra, căci ei rîdeau cînd noi plîngeam și strigau : „Ha, ha !“ și ne batjocoreau : „Unde e Dumnezeul vostru, să vă scape ?“ Iar lui Mehmed-pașa, Doamne, fă ca în fața lui să-i fie uciși fiii, și-apoi să-i străpungă ochii ca să nu mai vadă nimic altceva, în restul zilelor pe care le va petrece în întuneric.

Ciobanii sosiră tocmai în ziua de „Predoi“ la marea sărbătoare, cînd se înșemnează pe răboj oile fiecăruia, și se socotește cît lapte au dat în acea zi. Și cînd oile vor porni la iernat stăpînul oilor va primi pentru fiecare oca de lapte cîte-o vadră plină de brînză, urdă sau caș.

Și fiecare a primit o vadră de lacrimi.

Pentru întîia oară de la ciuma neagră, cu mulți ani în urmă, femeile și copiii n-au ieșit să-și întîmpine bărbații la „Placiliv-Kamen“, unde îi petrecuseră în ajunul iernii, pentru ca bucuria revederii să fie deopotrivă cu suferința despărțirii de atunci.

Șuierau cimpoaiele și cîntau cavalele, iar mîinile apucau traistele pline cu daruri, căci — iată — se zărea „Placiliv-Kamen“, dar lîngă ea singur Manol stătea, în picioare, posomorît. Cînd au aflat ciobanii c-au intrat turcii în satele lor, iar mamele,

nevestele şi fetele stau în casă după uşi zăvorîte, au amuţit cimpoaiele, cavalele şi fluierele. Clopotele, însă, continuară să bată, pentru că nu era nimeni care să le smulgă limbile. Pînă şi oile înaintau ca la tăiere.

Aflînd că, deocamdată, turcii stau la conac cuminţi, s-au mai liniştit. Cît de mică este nădejdea omului ca să-i mai încălzească sufletul! Totuşi trimiseră numaidecît oameni, unii spre Cepino şi Jakoruda, alţii spre Smolen şi Raikovo, pentru a afla ce s-a întîmplat cu mîna stîngă şi cea dreaptă a ţinutului Krăstogorie, de vreme ce vipera a îndrăznit să-şi facă cuibul în inima lui.

A sosit şi ziua de „Predoi", dar livezile au rămas văduvite de femei şi copii şi nu se mai auzeau cîntece şi chiote. Bărbaţii durau mandrele, dar jumătate din ei rămaseră în sat, însă şi gîndurile celeilalte jumătăţi rămasă cu oile se îndreptau tot într-acolo. Cei mai vrednici ciobani mînau oile prin păşunile cele mai grase fiind atenţi ca ele să nu se sperie de vreo uscătură şi să le sece laptele. Nu ştiau sărmanii cine o să bea acest lapte. Tăiară berbecul şi sîngele lui se scurse pe sub scăunelele de muls, ca la fel să curgă laptele.

Atunci veni în fugă Mircio, care de atîta goană nu putea deschide gura. Manol aşteptă cu răbdare ca băiatul să-şi tragă sufletul. Acesta zise :

— Vin fugarii din Cepino.

Tatăl său îl sili de trei ori să spună acelaşi lucru. Băiatul repetă mereu : Vin fugarii din Cepino. Manol înţelese tîlcul acestor cuvinte, adică ce anume voiau să facă turcii în sat. Îşi îmbrăţişă strîns copilul şi zise doar atît :

— Nu numai pe copii vor să-i facă ieniceri, ci şi pe noi toţi. Să vedem acum, fiule, dacă tatăl tău

va avea putere să facă ceea ce a cerut de la copilul său.

Tocmai de „Predoi", ca o minune nemaivăzută, au rămas oile nemulse, vedrele deşarte şi mînecile ciobanilor suflecate degeaba. Buzele lor se făcură mai albe decît laptele ce va fi fost să picure printre degetele lor.

Venise sorocul. Căzu paloşul, care ziua şi noaptea atîrnase deasupra capetelor bulgarilor creştini. Venise a doua nimicire a Rodopilor, pentru că întîia oară înrobitorul ne-a despuiat de ţară, însă ne-a lăsat limba şi credinţa. Acum venea să ni le ia şi pe acestea, ca bulgar să rămîie numai numele, care, după o vreme, va fi şi el dat uitării.

Se împliniră prorocirile despre robie şi moarte, despre vremurile cînd viii îi vor pizmui pe morţi.

I-am întîmpinat la Mlecina-Poliana [1] pe acei nenorociţi scăpaţi de furia şi robia turcească. Noi stăteam pe culme şi nu aveam putere să coborîm spre dînşii, iar ei urcau încet spre noi, înotînd pînă la genunchi în flori galbene, ca şi cum nu ar fi mers printr-o poiană uşor înclinată, ci ar fi urcat pe un vîrf prăpăstios.

Şi ochii lor şi ochii noştri păreau că visează, şi cu toţii voiam să ne trezim. Ei voiau să creadă că totul era un vis şi uite, acuş va cînta cocoşul şi totul se va sfîrşi.

Cocoşul însă nu voia să cînte şi ei continuau să viseze robie, incendii, violuri, sînge, auzind gemete şi ţipete. Nu se puteau petrece astfel de lucruri aievea, totul nu era decît un vis urît care avea să ia sfîrşit.

Şi noi visam, însă un vis profetic. Se făcea că vin spre noi nu nişte oameni necunoscuţi, ci fe-

[1] Poiana laptelui (bulg.).

meile noastre, copiii și părinții noștri. Uite, femeia aceea bătrînă este maică-ta, cealaltă e nevastă-ta, iar pruncul acela este copilul tău. Ce dacă tu știi că ei se află acasă, iar tu ești aici în poiană ? Ce înseamnă zăvorul de lemn, care închide poarta ta, și cît fac zidurile, brațele tale și ciinii tăi ? Nu cumva, în timp ce tu stai aici și privești, visul tău se adevărește acolo jos, în sat ?

Doamne, și ce primăvară era și ce vară minunată avea să vină !

Liliacul înflorea și odată cu el pomii și florile. Rîul era plin de orăcăitul broaștelor, poienele de țîrîitul greierilor, pădurea de glasul păsărelelor, cerul de zumzîitul albinelor și de zborul fluturilor. Pe sub nori se-ntretăiau rîndunelele, iar în ape săgetau păstrăvii.

Fugarii se apropiau, purtînd în ochii lor visul cel groaznic. Îi conducea o bătrînă în vîrstă de o sută de ani, iar pe ea o călăuzea un copil de cinci ani. Bătrîna era atît de gîrbovită și adusă de mijloc, încît capul ei era la aceeași înălțime cu al copilului. Fețele amîndurora mergeau una lîngă alta — o față a bătrîneții și una a tinereții — amîndouă se zăreau jos, aproape de pămînt, puțin deasupra ierburilor.

Fugarii ajunseră și se așezară vlăguiți la picioarele noastre. Numai bătrîna și copilul rămaseră în picioare, cu fețele alăturate, privind în sus spre noi. Copilul slobozi un iepure sur, destul de mare, pe care-l purtase cu el, și acesta începu să rontăie iarba, în timp ce noi ne-am sfiit să începem vorba.

— Tu ești mai mare aici, tu, cel cu barba neagră ? întrebă bătrîna.

Manol răspunse încet :

— Eu, măicuță. Cum te cheamă ?

— Eu sînt Srebra, baba Srebra, răspunse bătrîna.

Glasul lui Manol se mai întări, cînd spuse :

— Aurită să-ți fie mîna, care a călăuzit pe acești oameni. De unde veniți ?

Și întorcîndu-se spre ciobanii amuțiți, le strigă :

— Dați fuga la mandră și luați de acolo vedrele cu lapte.

Așa veni baba Srebra, întemeietoarea satului Momcilovo, în fruntea a o sută de oameni năpăstuiți. Fie ca sămînța lor să împînzească Rodopii !

În timp ce așteptau laptele, copilul ațință un foc și încălzi la el un pietroi destul de mare. Bătrîna îl luă cu mîinile ei mai negre decît piatra înegrită de fum, și și-l apăsă pe pîntec. Copilul se lăsă, își puse capul pe pieptul ei și aținți cu mîna deasupra iepurelui, care se astîmpără și ședea cuminte. Stăteau așa împreună, o bătrînă zbîrcită, cu haina numai zdrențe și pîrlită de foc, răschirată toată și frîntă, ca o cracă de stejar secular, ce poartă la mijloc un fruct cald și curat, neted și rotund — căpșorul copilului.

— Te doare ? o întrebă Manol.

Bătrîna își duse mîna-i neagră și mare la inimă și rosti :

— Aici doare mai mult.

Și începu să ne povestească despre înrobirea și nimicirea satului Cepino, așa cum s-a scris și în alte cărți și letopisețe.

— Cînd emirul turc, sultan Mehmed, poreclit Vînătorul, a început luptele în Moreea, de trimise 105 corăbii cu oaste pe mare și 150.000 de soldați pe uscat, atunci au sosit la Filipopoli șase pașale, care trecuseră prin satul Peștera. Și Mehmed-pașa împreună cu mulți ieniceri sosi în ținutul Cepino,

la Kostandovo și adună toți preoții și primarii și după ce-i ferecă în lanțuri le zise :

— Mă, trădătorilor ! Padișahul Ali-Osman vă iubește, dar voi, în schimb, nu-i plătiți ce i se cuvine. Numai la nevoie ajutați armata pașei. Și noi înșine vă iubim ca pe ienicerii noștri, însă voi ați vrut să ridicați capul împotriva sultanului vostru.

Atunci banul Velio și protopopul Konstantin răspunseră :

— Cinstite vizir, băieții noștri, pînă de curînd, au fost cu armatele voastre prin Tunis, Tripoli și Egipt. Ce rău văzut-ați de la noi ?

Pașa răspunse :

— Voi minți ți, mie mi-a spus căpetenia voastră cu capul cernit vlădica din Filipopoli, blestematul mitropolit Gavriil.

Oamenii răspunseră :

— Noi nu ținem de el și nici nu-i dăm dajdie, de aceea ne cleveteș te.

Atunci pașa zise :

— Păi nu sînteți și voi ghiauri ? De ce nu-i dați ? Văd că sînteți niște răsculați.

Și porunci ienicerilor să-i taie pe toți. Atunci un oarecare Karaimam Hasan-hogea dădu în genunchi cu rugăminte la pașă, să-i ierte, dacă se vor turci. Astfel, de Sf. Gheorghe, se turciră banul Velio, protopopul Konstantin, preotul Ghiorghi, preotul Dimitri și toți preoții din celelalte sate. Și fiind mare foamete, pașa a mai lăsat încă patru hogi ca să ne turcească. Cei care se turceau primeau grîu pentru hrană, cei ce nu se turciră fură căsăpiți, alții fugiră prin păduri, iar casele le fură arse.

Astfel povesti bătrîna. Celelalte fapte nu se află oare în letopisețele rodopiene ? Și nu scrie acolo, cum Hasan-hogea a trimis un număr mare de cai

în orașul Pazardjik, să aducă bucate de la Beglikhan pe care le-au descărcat în bisericile „Sfînta Petca" și „Sf. Apostol Andrei" din Konstandovo și apoi au împărțit familiilor turcizate cîte două merțe de secară și cîte două de mei ? Și nu se știe pe tot cuprinsul Rodopilor cum Hasan-hogea, blestemat fie-i numele, sili pe cei turcizați să dărîme toate lăcașurile de închinăciune de la Costeneț la Stanimaka ? — 33 de mînăstiri și 218 biserici. În acest fel, după voința lui Dumnezeu, au fost nimiciți bulgarii din ținutul Cepino. Cît despre sfîrșitul lui Karaimam Hasan-hogea se va vorbi la vreme potrivită.

În timp ce baba Srebra povestea despre nimicirea ținutului Cepino, sosiră și vedrele cu lapte proaspăt, iar eu luînd o vadră pornii printre oameni. Trecînd prin vadul suferințelor, toată bărbăția mea s-a irosit și am început să plîng ca o femeie. Ochii mei se încețoșară, de nu mai vedeam groaza din ochii lor, dar le auzeam cuvintele :

— Pe bărbatul meu l-au tăiat în fața pragului, zise o femeie.

— Fiicei mele i-au răschirat picioarele, adăugă alta.

— Foc îmi arde în măruntaie, spuse o a treia. Doamne, dacă nasc un copil turc, mă înec împreună cu el.

Un bărbat nu vru să bea lapte și-mi zise :

— Fratele meu se făcu turc.

O tînără nevastă vîrî țîța în gura pruncului ei, dar acesta dădea din cap și plîngea, pentru că laptele secase. Atunci femeia se chinui să-i picure lapte în gură, însă copilul se înecă.

Mi-am amintit de tînguirea lui Eremia. Pînă și lupoaicele dau țîță puilor de lup, în vreme ce femeile noastre n-aveau lapte pentru copilașii lor.

Manol rupse puțină iarbă, o muie în lapte, sorbi de încercare și după ce îngenunchie, puse firele în gurița copilului, care îi surîse.

Manol scrîșni din dinți, mușcă din ghemotocul de iarbă și-n ochii lui văzui strălucind lacrimi.

În acest timp bătrîna mă strigă, iar eu o întrebai :

— Unde e preotul vostru ?

Îmi răspunse :

— Cel dintîi s-a lepădat popa. Cheamă-l pe el, zise arătînd spre Manol.

— Dumnezeu să-ți răsplătească pentru lapte și pentru toată grija. Spune-le la trei oameni de-ai tăi să ia cîte-o vadră și să pornească prin pădure, pentru că mulți au rămas acolo. Uite, cel ce stă culcat cu fața la pămînt și nu vrea să bea o să-i călăuzească, fiindcă mînia lui îl va întări.

Apoi adăugă :

— Tu ne-ai dat de mîncare, însă n-ai să ne poți hrăni pînă cînd copiii vor crește, să-ți plătească pentru părinții lor. Arată-ne un loc unde să ne ridicăm un alt sat.

Manol dădu din cap și zise :

— Aci nu e loc pentru sat ; noi înșine ne-am clădit casele pe rîpă să nu luăm din ogoare. Iar aceste poieni sînt ale turcilor. Cum ai să clădești satul cu atît de puțini bărbați, cîți sînt cu tine ?

Uitîndu-se la ceata de oameni sfîrșiți, risipiți prin poiană, văzu într-adevăr puțini bărbați, cam vreo zece din vreo cîteva sute de fugari. Restul erau bătrîni, femei și copii. Dacă ar fi ridicat satul, cum ar fi trăit într-însul ? Dacă puneai la un loc tot ce luaseră cu ei, nu s-ar fi adunat cele de trebuință nici măcar pentru o singură casă.

— O să trăim sub un singur acoperiș. Iată, acela de colo, a adus căpisterele pentru frămîntat pîinea, acesta de lîngă voi a luat cleşti pentru vatră, iar femeia aceea un cazan negru.

— Bărbaţii vor porni la lucru şi se va găsi făină pentru pîine, lemne pentru foc şi o ciorbă de fiert în cazan, zise baba Srebra.

Dar Manol clătină din cap şi zise :

— Dacă bărbaţii se vor împrăştia după lucru, cine va ridica satul ? Cine va tăia copacii şi-i va cără pînă la locul cu pricina ? Cine va smulge rădăcinile ca să dezţelenească pămîntul ? Bărbaţii voştri sînt prea puţini.

Atunci bătrîna supărată strigă :

— Bărbaţii şi iar bărbaţii. Dacă ar fi fost bărbaţi cu adevărat şi-ar fi apărat satele şi nu mai era nevoie să ridice altele noi. Dacă vrei să ştii, un bărbat ajunge la mai multe femei. De femei avem nevoie, să nască copii, care să-mpînzească muntele şi-apoi să tot taie turcii, că tot o să mai rămînă. Vezi, zise bătrîna, arătînd iepurele, n-am decît o vietate, dar este o iepuroaică, care naşte în fiecare lună, iar peste trei luni vor naşte şi fiicele ei.

— Nu îndrăznesc să te poftesc în satul nostru, pentru că nu se ştie ce-o să se întîmple şi cu noi, spuse Manol încet.

— Chiar de m-ai pofti, n-am să vin, răspunse femeia, n-o să ajungem cerşetori şi a doua oară n-am să mai pot fugi. Iar tu, Manol, nu te supăra pentru vorbele mele, ci gîndeşte-te la nevasta şi copiii tăi.

— N-am nevastă, sînt văduv, spuse acesta.

— Eşti văduv ? Şi cîţi copii ai, întrebă baba Srebra.

— Doi băieţi, răspunse Manol.

Baba . e zăpăci și spuse :

— Tu ? ! E păcat ca un bărbat ca tine să aibă numai doi fii. Eu te văd ce fel de om ești ! Caută de te însoară, să bucuri vreo femeie care să-ți nască copii, și să ți se plodească apoi nepoți frumoși ca tine. Îi vezi pe ăștia ? Și-i arătă pe fugarii risipiți prin poiană. Am zece văduve tinere. Nu te uita acum la ele că sînt în halul ăsta. Să iei o văduvă, care a mai născut, ca să știi că sămînța ta nu va cădea pe piatră seacă. Ia pe oricare îți place. Cît de nepătruns este sufletul femeii ! Nevasta care-și alăpta cu firul de iarbă pruncul, își ascunse sînul secat, se-mbrobodi și se-nroși toată, aplecîndu-și ochii.

— Mi-am ales-o, zise Manol. Și se sperie singur de cele spuse.

Se-ntoarse și strigă către oamenii săi să aducă cîțiva miei.

— Azi e zi mare, zise el, se aduc jertfe. O să le mîncăm împreună.

Dar bătrîna rosti :

— Ascultă, Manol, nu te supăra, azi e zi mare. Astăzi se despart mieii de mamele lor, iar berbecii de oi. Turcul desparte copilul de mamă, ca să-l facă ienicer și pe tată de copil, ca să-l căsăpească. Nu vreau jertfe. Arată-ne doar locul pentru vatra satului. Dacă tu nu știi unde ar putea fi un astfel de loc, cine altul ar putea ști ? Iar dacă un asemenea loc nu există, vom porni mai departe, pînă îl vom găsi.

Deodată răsună un strigăt de departe :

— Nene Mano-o-o-l !

Striga Goran de pe vîrful Cernokan și se auzea pînă la noi, în Mlecina-Poliana. Manol se urcă pînă-n vîrful poienii, făcu mîinile pîlnie și strigă :

— Spune-e-e-e !

Fugarii se-nfiorară și încremeniră de glasul lui Manol.

Așa ajunse pînă la noi glasul lui Goran, izbindu-se dintr-o culme în alta ca un val. Iar Goran se vedea mic cît un deget. Manol așteptă, pînă cînd înfiorătorul ecou „a-a-a-a" se izbi de cer și se prăbuși peste vale și mai zăbovi puțin, pentru că nu știa ce să spună. În cele din urmă strigă :

— Fug-a-a-rii !

Acum dudui un „a-a-ari" mai groaznic și mai pătrunzător decît „e-e-e-ul", ca un vaier de moarte

Goran zăbovi și el, vorbea desigur cu cineva, apoi strigă :

— Vin îndată-ă-ă !

E bine să se știe că așa vorbit-au în ziua de „Predoi", cînd sosiră fugarii, Manol și cu Goran, din Mlecina-Poliana în vîrful Cernokan, pînă unde e cale de două ceasuri. Cînd ridicau mîinile, strigătul lor venea după aceea, așa cum vine tunetul după fulger.

Această întîmplare am scris-o după cum s-a petrecut aievea, și mai sînt încă oameni în viață care și-o amintesc.

Pînă se aprinseră focurile, sosi și Goran, iar împreună cu el veniră Șerko și Momcil. Momcil purta pe umăr șoimul dăruit de crescătorii care aveau în grijă șoimii sultanului. Cînd îl văzură pe Șaro, fugarii se-ngrămădiră unul într-altul de frică, pentru că un al doilea ciine ca ăsta nu se mai afla în Rodopi. Toți trei tinerii stăteau în fața fugarilor împietriți și palizi de suferință și mînie, pînă cînd Goran, dîndu-și seama, căzu în genunchi și sărută mîna bătrînei.

— Haide, fiule, du-mă, îi zise baba Srebra.

— Cum vrei să te duc, bunicuţo ? Pe umeri, în spinare sau în braţe ? Şi unde să te duc ? spuse Goran printre lacrimi.

— La iuruci, fiule, însă vreau să mă duci în braţe, lîngă inima ta, după cum şi pe tine te-a purtat mama ta lîngă inimă, pînă la nouă luni, şi în braţe pînă la trei ani, răspunse bătrîna.

— Am să te port pînă la o sută de ani, bunicuţo, zise Goran şi începu a plînge şi mai tare. Să-mi fii tu mamă, căci a mea a murit.

— Prea puţin vrei să mă porţi fiule, pentru că pînă la o sută de ani nu mai am decît unul, spuse şi începu a rîde cu gura-i ştirbă baba Srebra.

Cînd Goran ridică bătrîna în braţe, porniră cei trei tineri spre mandrele iurucilor, împreună cu Manol şi nepotul babei. Cu ei am pornit şi eu.

Capitolul IX

În timpul nopţii care a urmat după judecata lui Suleiman-aga, somnul nu m-a cuprins şi nu mult a lipsit să înebunesc. Îmi repetam mereu : Sînt viu, trăiesc ! însă nu mă puteam linişti. Vîntul se schimbase şi acum sufla în ferestrele odăii mele. Pe la mijlocul nopţii am auzit gemete înfiorătoare, ţipete şi horcăituri. Cineva se chircea în chinurile morţii, iar altcineva îi astupa gura. Mi-am dat seama că trebuie să fie flăcăul azvîrlit în prăpastie, iar sacul era acela care-l înăbuşea. Cei zvîrliţi în prăpastia nu prea adîncă, nu cădeau în apă, ci se prăvăleau pe bolovani. Îşi frîngeau oasele şi fiecare murea după cum îi era norocul — unii imediat, alţii se chinuiau cîte trei zile. Mă rugam

lui Dumnezeu ca nenorocitul să moară odată. El țipa și mai tare.

Spre dimineață am auzit un urlet de cîine, prelung, îngrozitor. Am crezut că vin diavolii pentru sufletul păcătosului. Înainte de asta trăsesem obloanele de la ferestre — nu se închideau ca o ușă, ci alunecau pe șine — și peste ele am aruncat o pătură.

Umblam de colo-colo prin odaie, iar blestematele de scînduri scîrțîiau tainic sub pașii mei. Mă rugam să am cu mine vreo ființă vie, chiar și o pisică. Cînd am tras pătura și oblonul, afară strălucea soarele. Abia mă țineam pe picioare de amețit ce eram. Soarele mă îmbătă ca și cum aș fi băut o cană cu vin tare.

Atunci veni Ghiulfie și mă întrebă :

— A murit ? Din curtea interioară nu se aude. Dacă a murit, cum ciobanii s-au întors, o să coboare tatăl său să-l scoată din prăpastie.

Se auzi din nou acel urlet groaznic, care mă înghețа și mă înebunea.

Ghiulfie se făcu albă la față și ridică mîna, ca și cum ar fi fost gata să-și facă cruce. Apoi începu să șoptească pe turcește un „ghiulben“ oarecare, o rugăciune împotriva duhurilor.

Am tras repede oblonul și amîndoi am rămas în întuneric. Ne uitam unul la altul, iar săgețile de lumină, subțiri și drepte, ce străluceau printre crăpături, ne tăiau în bucăți.

— Ce e asta ? am întrebat eu.

— Groapa iadului. Cîinii turbați sînt aruncați acolo să se mănînce unii pe alții.

Urletul crescu și se prelungi în sus, apoi, deodată, se curmă într-un strigăt sfîșietor, ca și cum cîinele ar fi fost sfîșiat în bucăți.

— Fă bine și te mută din odaia asta, îmi șopti Ghiulfie.

Văzuse în întuneric că șopteam ceva. Murmuram o rugăciune în franțuzește, înălțată Dumnezeului meu de odinioară.

— Nu e nevoie, am răspuns eu.

— Am să spun că-mi trebuie mie. Și încă ceva. Nu e bine să fii în ușă cu Delio. Este o fiară.

Delio fusese argat într-un sat de cîmpie. În același sat trăia și un turc, Nusuh, care avea o nevastă frumoasă și atît de mult o gelozea, încît o lua cu el peste tot. Delio îl întîlni pe cîmp, împreună cu cadîna lui. N-avu răbdare și se întoarse s-o mai vadă odată, căci tare frumos știa femeia să-și plimbe trupul, călcînd pe pietrele ascuțite. Să urmărești cu privirea o cadînă înseamnă „Ilium" — moarte. Așa că Nusuh se aruncă asupra lui Delio cu cuțitul în mînă. Delio îi luă cuțitul și-l înjunghie, după care trînti cadîna lîngă trupul bărbatului ei. Fugi într-un sat, unde se tocmi din nou argat. Odată, pe cînd era cu doi boi, se lungi la pămînt și trase un pui de somn. Doi turci îi furară boii. El îi ajunse, îi prinse și-i înjugă în locul boilor. Ară cu ei în jug, pînă seara, îmboldindu-i cu propriile lor săbii. Unul dintre ei muri, iar celălalt își pierdu graiul. Cînd turcul se-ntoarse în sat, era învăluit de la bărbie pînă-n tălpi într-o spumă roșie ca un cal.

Atunci Delio a venit la Suleiman-aga și se năimi la început ca seimen, apoi ca bulucbaș.

— Se spune, zise pîntecoasa Ghiulfie, că nu doarme ca toți oamenii cu femeile lor, ci numai le chinuiește. Asemenea bărbați sînt foarte cruzi. Le e necaz pe toată lumea.

Mai stăteam încă în întuneric, și numai ochii ne străluceau ca la pisici. Ghiulfie vorbea în șoaptă și

mi se părea că are de gînd să-mi povestească niște fapte înfricoșătoare și sîngeroase. Chiar dacă n-aș fi întrebat-o despre aripa pustie a conacului, tot mi-ar fi povestit despre crima lui Suleiman-aga împotriva fratelui acestuia, într-atît o chinuia taina.

— Bine, am spus eu, dă-mi o odaie în altă parte, unde să nu se mai audă vaietele sau urletele cîinilor.

Îmi dădeau lacrimile de atîtea întîmplări groaznice. Cum am nimerit în valea asta ? Și mă mai bucuram că sînt departe de Kandia !

— Îți vom găsi un loc, spre curtea din mijloc, cea cu paltinul.

— Ah, nu ! N-aveți o odaie care să dea în a treia curte, undeva în cealaltă margine ?

— Acolo nu locuiește nimeni ; odăile sînt pustii, cufundate-n pulbere ; nimeni n-a mai intrat în ele de zece ani.

Îmi povesti cum Suleiman-aga l-a ucis pe fratele său Hairedin-aga.

Erau patru frați. Doi din ei au intrat în oaste, iar doi, Suleiman și Hairedin, au rămas la Elinden. Suleiman era mai mare de ani ; amîndoi s-au însurat cu două surori.

— Sora mea a născut doi fii, care așteaptă acum la Adrianopole să moară aga și să pună mîna pe averea lui, fiindcă noi nu avem copii.

Cît timp a cîrmuit tatăl lor, bătrînul Daud-beg, amîndoi frații trăiau în înțelegere. Cînd muri, Suleiman-aga începu să cîrmuiască. Erau ani grei, de răzmeriță. Prin munți hoinăreau fel de fel de oameni, încît nu era zi fără crime, tîlhării, furturi. Și cum erau mulți bărbați fără căpătîi, veniți de peste tot, căutau femei și plăteau bine. Astfel s-au înmulțit prin sate și cătelele. Atunci Suleiman-

aga întoarse capul gros al ciomagului și unde nu începu să izbească... Nu mai era pravilă, lege, judecată — o singură pedeapsă — moartea. Ciobanii și iurucii îl ajutară și astfel peste munte se așternu pacea.

Hairedin era invidios pentru puterea și gloria fratelui său. Și el ar fi putut face același lucru. Atunci mama lor, femeia lui Daud-beg, îl povățui pe Suleiman-aga să-i dea lui Hairedin trei sate într-o vale vecină. Hairedin își ridică un conac, căută o cascadă și un copac bătrîn și începu să arunce oamenii legați în sac și să-i spînzure, cum făcea și fratele său.

Suleiman era deștept și sever, în timp ce Hairedin era nesocotit. Suleiman era drept, pe cînd Hairedin era capricios. Suleiman era milos și darnic, iar Hairedin era crunt.

Elinden înflorea, în timp ce valea vecină se ofilea. Suleiman construia poduri și fîntîni, în timp ce Hairedin se ocupa numai de alergări și vînătoare. Atunci se hotărî să se îmbogățească prin jaf. A început să adune cete de capete înfierbîntate și cobora în cîmpie după pradă. Odată a coborît cu cinci sute de tîlhari spre sud, însă Ghiumurdjina i se împotrivi și Hairedin se înapoie ca un hoț, pe tăcute și rușinat.

Suleiman-aga nu mai știa ce să facă. Nu era vorba de bandele de tîlhari, pe care îi era lesne să le stîrpească, dar ce va face cu fratele său? Oamenii îl implorau, de asemenea și mama lui, Ghiulfie plîngea pentru sora sa, dar Suleiman-aga tăcea. Aici, în Elinden, omul era spînzurat pentru că furase un pui, iar dincolo, Hairedin spînzura un om ca să-i poată lua puiul.

Încă o dată se ridică Hairedin cu o ceată de cinci sute de oameni, de data aceasta spre nord, și

atacă Stanimaka. S-au întors cu pradă și nu pe ascuns, cum făcuseră întîia oară, ci cu cimpoaie, împușcături și chefuri.

Suleiman-aga adună ciobanii și iurucii și izbi conacul fratelui său. Toată ziua au pocnit puștile și pistoalele, iar în timpul nopții Hairedin trecu rîul și fugi. Cînd ajunse la Progledeț privi îndărăt și văzu cum îi arde conacul. Atunci spuse singurului seimen care-l însoți e : „Totul s-a sfîrșit. Ai să culegi ce ai semănat".

Trei luni de zile a rătăcit prin păduri ca o fiară, și nimeni nu voia să-l adăpostească. În cele din urmă coborî în Prosoina sălbăticit, zdrențuit, cu barba smulsă de mărăcini și s-a predat fratelui său spunîndu-i : „Fă cu mine ce vrei".

Suleiman-aga îi dădu aripa dreaptă a conacului, oameni, straie, bani. I-a dăruit veșmintele și oamenii lui. Hairedin s-a pus pe picioare, s-a îmbrăcat, și-a tuns barba și întrucît purta hainele fratelui său, iar la față și la statură îi semăna, deveni un al doilea Suleiman-aga. Începu din nou să-și dea ifose, să se amestece în treburile oamenilor și să amenințe. Chiar și lui Ghiulfie îi șoptea că o s-o ia de neva tă și o să-i facă copii ca ai lui. A mers pînă acolo, încît într-o zi a smuls pistolul din sileaful fratelui său și a vrut să i-l descarce în piept. Pistolul, însă, nu a luat foc. (Mi-am amintit de judecata cu pistoalele și mi-am amintit că, poate, Suleiman-aga o fi crezut într-adevăr că Dumnezeu îl va salva pe nevinovat, așa cum pe vremuri îl salvase pe el. Cred că atunci și-a împușcat Suleiman fratele.)

Suleiman îl închise pe Hairedin în odaia lui, își adună seimenii și le spuse că oferă o sută de galbeni aceluia care-i va ucide fratele.

De dimineaţă pînă seară se ruga de oamenii neînduplecaţi, căci cine era nebun să ucidă pe fratele stăpînului său ?

Şi maică-sa şi cele două surori, Ghiulfie şi soţia lui Hairedin, se tîrau la picioarele lui cerîndu-i îndurare. Seara, Suleiman-aga se sculă şi ieşi.

— Nimeni n-a ştiut cum l-a ucis, şoptea Ghiulfie. L-a împuşcat ? l-a înjunghiat ? l-a spînzurat ? Apoi el singur l-a spălat, l-a îmbrăcat şi l-a scos din conac. Uite colo, în faţă, este înmormîntat Hairedin.

Toată noaptea m-am uitat afară din conac. Mortul era culcat pe spate, iar Suleiman-aga stătea lîngă el cu picioarele încrucişate, şi-l privea în faţă. Luna strălucea. Dimineaţa, odată cu zorile, Suleiman săpă o groapă şi-l slobozi înăuntru pe Hairedin. Aşa s-au petrecut lucrurile. Mama lor paralizâ şi muri, iar Suleiman împărţi copiilor o sută de galbeni sortiţi pentru sîngele fratelui său. Şi de atunci nici măcar o singură dată n-a mai intrat la mine.

În timp ce vorbea, pe neobservate, Ghiulfie se tot apropia de mine şi mă frigea cu răsuflarea ei. Pe nesimţite mă tot retrăgeam, pînă cînd, în cele din urmă, m-am pomenit cu spatele sprijinit de zid. Sudoarea îmi îngheţă pe spinare. Cînd Ghiulfie se opri din povestit, şi se pricepea să povestească cu înflăcărare, cu amănunte, şuşotind pînă la leşin, mi-am dat seama că sînii ei enormi îmi apasă burta. Atunci am tras oblonul şi soarele năvăli în odaie. Să mai rămîn mult timp singur, nu era cu putinţă. Atunci îl găsii pe Karaibrahim şi-i povestii cum Suleiman-aga îşi ucisese fratele.

Nu mă aşteptam să-l văd atît de tulburat. Nu l-am văzut aşa niciodată. Se plimba prin odaie şi murmura surprins şi cu admiraţie :

— *Maşallah, maşallah* ! [1]

Nu era îngrozit ca mine, se minuna doar. Mi s-a părut chiar că-l invidiază.

Cînd a observat că-l privesc cu interes mi-a spus :

— Tu ştii că însuşi padişahul, stăpînul a jumătate din univers, de douăzeci şi atîţia ani se tot îndeamnă să-şi ucidă fraţii şi nu îndrăzneşte ? Aceasta e o faptă mare. Laudă lui Suleiman. Nu l-am preţuit cu dreptate.

Îndată porni să-l caute pe Suleiman şi mă luă şi pe mine cu el. Mă treceau fiorii să nu înceapă cumva să vorbească despre uciderea lui Haire-din, să nu iasă apoi că duc vorbe de colo-colo, despre ce văd şi ce aud, ca o femeie.

. . . . . .

L-am găsit pe Suleiman stînd împreună cu cei trei hogi. Erau în chioşc, beau cafea şi vorbeau despre coran. Suleiman-aga mîngîia un cotoi mare şi cenuşiu. M-am mirat văzînd că şeicul Şaban-Şebil, al cărui nume grozav stîrnea rîsul, cu ochiul lui scăpărător şi cu înfumurarea lui, tace. Hogea cel chior şi ciung, care-şi pierduse jumătate din trup în luptele pentru dreapta credinţă, părea vădit speriat şi-l linguşea pe Suleiman-aga, vorbindu-i printre dinţi şi minunîndu-se. Acum hogii nu-l mai provocau ci căutau să-l ia cu binişorul, să-l lămurească.

Karaibrahim începu să discute cu Suleiman-aga, numai el, ca şi cum nu ar fi fost şi alţi oameni în

[1] Bravo ! Admirabil ! (Turc.).

chioşc. Şi într-adevăr ne uitase cu totul, altminteri nu ar fi fost atît de sincer.

— Aga — îi zise el —, în bătălia din valea Siofino, în faţa Kandiei, au fost atît de multe jertfe încît marele vizir Ahmed Kiupriuli porunci ca imediat să fie îngropaţi toţi cei căzuţi. Altminteri oştile dreptcredincioşilor rămase în luptă, dacă ar fi observat cîţi s-au prăpădit s-ar fi de curajat. Am început să aruncăm în şanţuri şi morţii şi răniţii. Eram numai ieniceri, oameni de nădejde, care văzuserăm moartea în faţă de sute de ori. M-am aplecat şi l-am văzut rănit pe prietenul meu. Fuseserăm luaţi împreună în armată şi împărţiserăm aceiaşi pîine. El era singurul meu prieten şi drept să-ţi spun eu nu încredinţez cu uşurinţă nimănui prietenia mea. Era rănit la piept şi poate, cu ajutorul lui Allah, s-ar fi vindecat. Am vrut să-l trag de-o parte, dar m-a zărit aga. Prietenul meu mă ruga să-l ucid ; n-am îndrăznit. Cineva îl înjunghie cu un cuţit şi-l aruncă peste o grămadă de cadavre. El m-a privit şi m-a blestemat. Am început să arunc ţărîna, care cădea peste ochii lui deschişi. I-am îngropat pe toţi, morţi şi vii. Iar ţărîna se mişca. A văzut cineva cum se mişcă ţărîna peste un mormînt ?

— Eu am văzut, am spus eu. Vorbisem fără să vreau. Există la noi o astfel de pedeapsă, se îngroapă femei şi fete tinere, iar cînd ţărîna începe să se mişte, călăul sare deasupra mormîntului peste ele.

Karaibrahim se-ntoarse spre mine ; ochii lui mă priveau, dar mi-am dat seama că nu mă vedea.

— Şi acolo săreau peste morminte, zise el surd. n-am vrut s-o spun. O făceau din milă, ca răniţii să moară mai repede. Eu scurmam cu mîna ţărîna care se mişca, iar ei săreau cu picioarele

peste mîinile mele. Şi Karaibrahim întinse mîinile înaintea lui, cu palmele în jos şi se uită la ele. Nu tremurau — erau mîini puternice cu degete lungi şi noduroase, cu unghii alungite — mîini crude.

— Atunci, aga, am jurat deasupra mormîntului prietenului meu, că cetatea Kandia trebuie să cadă. Cînd marele vizir strigă că Turcia va lupta o sută de ani, dar va cuceri Kandia, mi-au dat lacrimile. Scrîşneam din dinţi cînd vedeam crucea mare înfiptă pe crenelurile fortăreţei.

Karaibrahim tăcu. Tăceam şi noi, cei trei oameni ai lui Karaibrahim, miraţi de vorbele lui, deoarece nu-l văzusem niciodată tulburat, tăcea şi Suleiman-aga cu hogea lui, cel cu priviri atente, pînditoare.

— De aceea cînd m-au trimis în Rodopi, n-am vrut să mă supun. Doream să rămîn în faţa Kandiei. Atunci marele vizir ne adună şi ne vorbi din inimă, aşa cum îţi vorbesc eu ţie, aga. Stăm prost. În faţa Kandiei stăm prost. În faţa portului Panigra stau ienicerii şi oştile din Europa în frunte cu marele vizir. În faţa Vitleimului stau oştile Egipetului în frunte cu Ahmed-paşa. În faţa lui Martiniano stau asiaticii în frunte cu Kara-Mustafa. Am cucerit Panigra. Cînd marele vizir porunci să se numere oastea, după socoteli muriseră dintr-ai noştri 18 000 de oameni, în timp ce creştinii au pierdut 3 200 de soldaţi şi 400 de căpitani. Încă din primele luni au fost zdrobiţi aproape toţi conducătorii noştri, cei mai viteji dintre paşi, cei mai viteji dintre soldaţi. Zilnic irosim 10 000 de funturi de pulbere şi fiecare grăunte vine tocmai din Istanbul pe calea mării, care e împînzită de corăbii veneţiene şi de piraţi. Într-o singură zi au

explodat 153 mine de-ale noastre și 183 de-ale venețienilor. Într-o singură clipă, cînd ne-am urcat pe zid, explodaseră trei mine, fiecare de cîte 50 de butoaie de pulbere, care azvîrliră totul : oameni, piatră, țărînă, spre cer. Pămîntul se despică în fața Kandiei și nici măcar morții nu se pot odihni în mormintele lor, ci zboară bucăți prin văzduh. Necredincioșii pun în gura tunurilor capete de turci și trag cu ele asupra noastră. Și tocmai atunci sosiră 16 000 de porci francezi cu marchizii și baronii lor, că ți se răsucește limba-n gură cînd le rostești numele. Oameni încăpățînați, aventurieri, însă fiecare dintre ei purta un paloș și o pușcă, care nu se aprindea cu fitil. Încă din prima zi au început să se arunce asupra noastră ca niște cocoși.

— Da, se aruncau ca niște cocoși și noi i-am tăiat tot ca pe niște cocoși, strigă hogea chiorul. Acesta, prostănacul, nu înțelegea ce se petrece și se înfiăcărase de vorbele lui Karaibrahim.

— I-am căsăpit și le-am jefuit cadavrele — 600 de cavaleri și 1000 de scutieri. Am luat șei de argint, zăbale de aur, nasturi de smarald și inele cu rubine. Prada a fost atît de mare încît întreg lagărul semăna cu prăvălia unui giuvaergiu. Hainele scumpe erau aruncate de-a dreptul pe pămînt ca niște sarcini de lemne. Pentru un cap de-al lor Capudan-pașa plătea 10 piaștri, iar Kiupriuli 15 cu totul. Pentru un prizonier viu plătea 70 de piaștri. Ce mai băieți frumoși erau : cu pielea albă, mirosind a parfumuri feluri te, mai frumoși ca femeile.

Chiorul plescăi din limbă. Karaibrahim îl privi și părea că nu și-a dat seama că a fost între-

rupt. Într-un tîrziu înțelegînd, făcu un semn cu mîna și-i zise răspicat :

— Prostănacule.

Chiorul încremeni.

Karaibrahim continuă să vorbească :

— Sosi și carte de la sultan scrisă cu însăși mîna sa. Fiecare literă, aga, a fost trasă cu sfințita lui dreaptă. Sus de tot, cu pecetea — Mohamed. fiul lui Ibrahim atotbiruitorul. Ne spunea că nu ne putea trimite nici un ajutor. Marele vizir se închise în cortul său și trei zile nu se atinse de mîncare. Mama lui, fiindcă văduva marelui Mohamed Kiupriuli se găsea în fața Kandiei împreună cu fiul ei, îi punea îmbucăturile în gură, iar el le scuipa și le stropea cu vodcă de Polonia. Atunci scrise și el padișahului. Îi aducea la cunoștință că ne aflăm la zece coți de ultimul parapet, că după ce-am trecut peste sute de coți de tranșee, ziduri, depozite de pulbere și mine, Allah nu poate să nu ne îngăduie să străbatem și acești zece coți.

— Zece coți, spuse gînditor Suleiman-aga, continuînd să mîngîie motanul. Pentru întîia oară vorbi și el. Numai zece coți au mai rămas ?

— De zece ori zece, aga, și încă pe atît. Oștile încep să se răscoale, pașii bat pe spahii cu vergelele. Sultanul l-a sfătuit în taină pe Kiupriuli să renunțe la Kandia.

Și peste toate astea a mai venit și un preot căruia îi zic padre Otomano, adică preotul otoman. Cică ar fi un frate de-al sultanului, prins de copil, care încercase să scape din Istambul, fugind cu o corabie. Veni și blestemă toată urdia turcească. Stăm prost. Așa ne vorbi marele vizir, așa-ți vor-

besc și eu. Și știu bine că este așa. Ne mai spuse că bătălia nu se va hotărî numai sub zidurile cetății. Se aude că se vor isca răscoale în Albania și Rodopi. Dacă s-ar întîmpla una ca asta, nici nu e bine să ne gîndim, ce-ar fi pentru Adrianopole, care se află cale de trei ceasuri de Rodopi ? La Adrianopole se găsește sultanul, de aceea însuși aga al ienicerilor, Ibrahim-pașa, al doilea după marele-vizir, se află la Istambul. De aceea am venit și eu aici. Îți spun : ajută-ne, Suleiman-aga ; nu e vorba numai despre trei sate. Aici e inima muntelui și în împrejurimi mai sînt încă o sută de sate. Mehmed-pașa se află la nord, Abdi la sud. Aici nu trebuie să intre oști numeroase. Iarăși îți spun, rogu-te — ajută-ne !

Nu înțelegeam ce nădăjduia Karaibrahim ?

Convingerea că-l va înduioșa pe Suleiman-aga, descriindu-i nefericirea marelui vizir, era o prostie. Poate voia să-l silească să-i răspundă cu sinceritate la sinceritatea lui. I s-o fi părut că a găsit cheia spre inima lui, că a priceput ce fel de om este acest agă. Totuși, chiar în timp ce vorbea, îndeosebi spre sfîrșit, am simțit că a scăpat cheia din mînă, că a pierdut-o și acum bîjbîie s-o găsească. Suleiman-aga nu era numai ucigașul fratelui său. Aceste povestiri despre slăbiciunile turcilor în fața Kandiei, puteau da un rod cu totul altul, deosebit de sămînța pe care Karaibrahim credea că o semănase.

Suleiman-aga mîngîia motanul. Deodată, animalul mieună, îl zgîrie și alunecă prin odaie. S-ar fi putut ca aga, fără voie, să-l fi mîngîiat ceva mai tare. Suleiman-aga ridică mîna, lipindu-și buzele de locul zgîriat, ceva mai sus de palmă. Aceasta i-a dat putința să mai tacă un timp.

— Aga, rosti el, nu știu ce ai crezut, cînd ai pornit încoace. Eu, însă, nu văd de unde ai putea începe. Iată, ne-am adunat aici șase oameni, nu mai sîntem tineri, să-și dea fiecare cu părerea.

Karaibrahim, care în tot acest timp stătuse în picioare, își privea acum, ținînd capul plecat, vîrfurile cizmelor. Simțeam cum se răcește ca un tăciune peste care cade ploaia. Jăratecul mai strălucea încă, dar cea mai mare parte a focului își schimbase culoarea și era acoperită cu cenușă.

Hogea-chiorul a preferat să tacă. Începu să vorbească pîntecosul.

— Știu o poveste cu mult tîlc. Este opera învățatului Vani, care în fiecare zi cuvîntează la urechea dreaptă a padișahului. Evreii se tulburau. Atunci se ivi dintr-o dată un nou mesia al lor, un nou Isus, un oarecare Sabathai-Zwi. Trimitea epistole, cum făcuse pe timpuri un profet al necredincioșilor, un anume Pavel. Spunea c-a sosit judecata de apoi. Spre dînsul porniră toți evreii din țările germanice, din Amsterdam, din Livorno, din Veneția. Ahmed Kiupriuli îl închise într-o fortăreață din Dardanele. Evreii așteptau să se-mplinească minunea — după nouă luni de captivitate, alesul Domnului va ieși călare pe o leoaică cu frîul de șarpe cu șapte capete. Însuși sultanul îl chemă pe noul mesia. Mai erau de față Kaimakam-pașa, muftiul și șeicul Vani. Sultanul vru să vadă o minune și atunci ar fi crezut și el. L-au dezbrăcat pe Sabathai-Zwi în pielea goală, desenară pe pieptul lui un cerc și înșirară în fața lui pe cei mai buni arcași.

Sultanul voia să vadă cum vor sări într-o parte și alta săgețile, cînd se vor izbi de el. Atunci evreul a recunoscut că nu este decît un om ca toți oamenii. Pentru hulirea numelui Domnului trebuiau

să-l tragă în țeapă. El însă se lepădă de credința sa și primi credința cea adevărată. Și pentru că renunță la domnia peste întreaga lume, i s-a dăruit o pungă de aur și cîte 50 de piaștri pe lună. De ce n-am găsi și aici un sfînt? În clipele de grea cumpănă oamenii se vor îngrămădi în jurul lui să i se uite în gură. Iar noi o să repetăm povestea înțeleaptă a șeicului Vani.

— Asta cere timp, spuse gînditor Suleiman-aga.

— Să-i nimicim! strigă chiorul, nimicirea și torța aprinsă.

— Noi sîntem o sută de dreptcredincioși, pe cînd numai în vale sînt 300 de bărbați, toți înarmați, spuse Hasan-Hogea, fiul lui Velko.

Din nou tăcură cu toții.

Cel dintîi vorbi Karaibrahim. De astă dată stăpîn pe fiecare fibră a sa, pe fiecare gînd. Uscat și îngrijit.

— Aga, zise el, poți chema pe toți fruntașii satelor? Aș vrea să-i văd.

Suleiman-aga se gîndi mult înainte de a răspunde.

— Aici n-avem oameni de frunte, spuse el; toți sînt raiale.

— Nu e sat în lume fără oameni de seamă, aga, oameni cu întîietate, fie după avere, după nume, sau după respect. De aceștia am nevoie.

— Oameni cu stare nu-s. Sînt în schimb oameni mai de mîna întîi, kehaiele, cu oi mai multe, sau cu mai multă înțelepciune. Însă aceștia sînt cei mai înverșunați.

Karaibrahim zîmbi strîmb.

— Pot să-ți spun, aga, că omul cu cît are mai mult, cu atît vrea să păstreze mai temeinic. Dar nu la asta mă gîndesc. Dacă noi sîntem o sută, iar în fața noastră sînt trei sute de bărbați, o să-i

aflăm pe cei cincizeci care-i conduc şi atunci vom fi o sută în faţa a cincizeci. Iar ceilalţi... Ce mai rămîne din trupul fără cap ?

Hogea chiorul zise :

— Dacă numai douăzeci dintre noi vom izbuti să aducem la dreaptă credinţă două sute de oameni, întrucît sîntem o sută cu toţii vom triumfa asupra a o mie de necredincioşi. Allah e atotputernic şi înţelept. Allah este îndurător şi milostiv. Aşa scrie în Coran. Ori, noi sîntem o sută de drept-credincioşi.

Suleiman-aga stătu şi mai mult pe gînduri, înainte de a răspunde :

— Pot să-i adun. Dar, păşind în conacul meu, ei sînt oaspeţii mei. Nici un fir nu va fi clintit de pe capul lor. Ori, aşa, ce folos vei trage tu ?

— Vreau numai să-i văd.

— Dacă stărui, o să ne gîndim cum să facem.

— Gîndeşte-te, aga, şi spune-mi zilele astea. Şi mai adu-ţi aminte de Kandia.

Am făcut bine că mi-am atîrnat pătura la fereastră, înainte de a mă culca. Eram atît de obosit, încît am adormit îndată. M-am trezit din pricina frigului ; la munte în timpul nopţii era tare frig.

Îngheţasem ; tremuram de frig şi de teamă, nu cumva să mai aud urletul îngrozitor al ciinilor, sau gemetele muribundului.

Nu-mi dau seama dacă le-am auzit, sau mi s-a părut. Cred, însă că le-am auzit, fie că eram treaz, ori pe jumătate adormit. Odată cu ele îmi apăreau în faţa ochilor numai buze de oameni. Multe poveşti mai auzisem în ziua asta. Şi buzele şopteau în faţa mea poveştile cu tîlharii înjugaţi, cu Hairedin mortul, cu cei trei îngropaţi de vii, cu Sabathai-Zwi. Vorbe, vorbe, vorbe.

Buze, buze, buze. Buzele lui Ghiulfie, ale lui Karaibrahim. Doamne, cît de multe buze sînt în lumea asta ! Pe toate le-am văzut ; şi dinţi ce sclipesc între buze.

Guri, ca nişte trompe de elefant, ca rîturile de porci, ca boturi de cîini. Mănîncă, sug, se împreună, scormonesc.

Fiecare vrea să mănînce.

Auzeam cum urlă cîinii în prăpastie. Era glasul unei lumi de dincolo de fereastră, lume în care fiecare trebuie să sfîşie pe celălalt ca să poată trăi mai mult.

Şi eu trăiam ; eram în viaţă !

Capitolul X

Şi capu-mi dau în meidan,
da' berbecul nu mi-l dau,
berbecul meu ăl de fală,
ăl de ţine fruntea turmii,
ăl cu nouă clopote.

Aşa am pornit, să-i găsim pe iuruci şi să-i rugăm să ne dea loc pentru vatra satului. Mergeam tăcuţi, gîndindu-ne că aceasta este o treabă deosebită, deoarece în acest sat oamenii trebuiau să-şi găsească şi casa şi mormîntul. Acolo aveau să-şi crească şi copiii şi nepoţii, să pască vitele, să lucreze ogoarele. Sau n-aveau să facă nimic, după cum iurucii vor zice da, ori ba.

Am ajuns lîngă Kosteni-Kamni [1]. Iată-l pe con-

[1] Pietrele costelive (bulg.).

ducătorul iurucilor Ismail-Beg, ținînd în brațele sale un miel abia tăiat și stropind cu sîngele lui altarul mare și alb, în care erau săpate figuri de oameni goi și ciorchini de struguri. Ținea mielul în brațe, ca pe un burduf cu vin, și-l strîngea, iar sîngele roșu țîșnea ca și vinul, și se revărsa pe piatră ca și cum strugurii albi de marmoră scoteau vin roșu.

Alături, în partea dreaptă a altarului, se găsea geamia, un fel de șopron din ramuri de salcie între trunchiurile a patru brazi. Acolo se adunau, în fiecare seară de vineri, iurucii din toate familiile pentru rugăciune — era ziua lor de sărbătoare.

Rămăsesem în picioare, în stînga, pînă cînd Ismail-Beg isprăvi cu prinosul adus vechilor zei ai acestui pămînt.

Se făcea că nu ne vede.

După ce Ismail-Beg scurse tot sîngele mielului, încît oricît l-ar mai fi apăsat, din gîtul lui nu ar mai fi picurat nici măcar o picătură, lăsă de o parte mielul mort și ne făcu semn cu mîna să ne apropiem. Și noi l-am ascultat.

Atunci Ismail-Beg înaintă cîțiva pași și îmbrățișîndu-l pe Manol îi spuse :

— Fii binevenit Manol în corturile mele și azi și mîine și oricînd vei voi, fiindcă atît timp cît ai avut tu grijă de oile mele, nici una nu s-a prăpădit și laptele curgea ca un rîu, iar lupii și urșii erau mai blînzi ca mieii.

Manol stătuse timp de șapte ani cioban la Ismail-Beg, iar alți șapte fusese baci.

Ismail-beg bătu din palme și-ndată apărură trei ciobani tineri, fiii săi, care îngenunchiară în fața lui și întrebară :

— Ce dorești, Beg ?

Acesta porunci să aducă un scaun pentru bătrînă, cîţiva pumni de stafide şi o portocală pentru copil, iar lui Şaro să i se dea o pulpă de căprioară, ca să se dezveţe să mănînce carne de turc.

Cum se face că am ajuns noi să cerem loc de vatră de la aceşti iuruci?

Sultanul dăruise pămînturile din Rodopi comandanţilor săi de oşti, iar ei neputîndu-le lăsa moştenire, le-au dăruit geamiilor turceşti sau unor aşezăminte de binefacere. Acestea au arendat munţii, păşunile şi apele iurucilor, în schimbul unui tribut în oi, blănuri şi lapte. Ei le puteau vinde sau ceda, numai dacă noul proprietar ar plăti acelaşi tribut.

Iurucii erau veniţi din Anatolia, se aşezaseră pe ţărmul Mării Albe şi se deplasau în fiecare vară să-şi pască oile în Krîstogorie. Erau împărţiţi în triburi şi vetre. În Krîstogorie poposeau a 77-a şi a 78-a vatră, iar Ismail-Beg era conducătorul uneia din tulpini, pentru că vetrele, la rîndul lor se împărţeau în tulpini sau ginţi. Iurucii, deşi turci, aveau cîte o singură femeie. Femeile umblau cu faţa descoperită şi purtau ca şi bulgăroaicele basmale albe care le cădeau pînă la mijloc. Iurucii ţineau seama de cuvîntul femeilor şi le respectau, iar atunci cînd porneau la drum, femeile se urcau pe cai, în timp ce bărbaţii tineri alergau pe jos în jurul lor, avînd grijă de ele.

Ismail-Beg întrebă:

— Stai bine, măicuţă? Ţi-a plăcut, Şaro? Pe copil nu-l mai întrebă nimic, fiindcă ştia că lor, copiilor, totul le pare dulce. Şi acum, spuneţi pentru ce aţi venit, fiindcă peste puţin timp se vor întoarce oile pentru „Predoi". Azi e o zi mare pentru noi. Sîngele jertfei s-a scurs chiar pînă la pă-

mînt, iar pămîntul l-a primit. Ați venit într-un ceas bun. De-aș putea să vă împlinesc rugămintea, pentru că, după cum văd, ați venit cu o rugăminte.

— Ismail-Beg, îi zise Manol, am venit să ne vinzi un loc pentru vatră de sat.

Ismail nu făcu vreun semn a mirare, dar nici nu zise nimic, așa că Manol simți nevoia să mai adauge :

— Această mumă bătrînă, pe care am adus-o aici, conduce cîteva sute de băjenari. Nu mă feresc de tine ; i-a alungat Mehmed-pașa, vizirul, pentru că n-au vrut să-și lepede credința.

— Mehmed-pașa poruncește jos, în cîmpie, rosti Ismail-Beg, aici, la munte, eu poruncesc. Ce nevoie are vizirul să schimbe credința oamenilor, eu nu știu. Unui pepene verde, chiar dacă i s-ar răsuci vrejul, tot nu se face mai dulce. Așa și omul, singur se coace pentru Allah. Cît despre loc pentru vatra satului pot să-ți spun că voi aduna sfatul ginții, ca să hotărîm.

Atunci Manol îi zise :

— Tată Ismail-Beg, cuvîntul tău este ca o stîncă, sau ca un copac puternic ; o sută de oameni de s-ar aduna tot nu vor putea să-l dezrădăcineze, nici măcar să-l clatine. Nu ne întoarce, pentru că oamenii aceștia sînt cu sufletul la gură.

Atunci vorbi și baba Srebra :

— Spune, beiule, pentru că ești om înțelept, deși tînăr — beiul era alb cu totul — spune unde au să-mi îngroape oasele.

Beiul începu să-și frece barba cu amîndouă mîinile și nu știa ce să zică.

— Manol, zise el, înclin să vă vînd o culme și apă pentru sat, dar noi stăm aici numai vara, pe cînd acești oameni vor petrece aici tot timpul. Eu

însă nu știu unde-i mai blîndă iarna, sau unde se adună avalanșele. Și mai e nevoie ca locul să poată fi străbătut de copita dobitoacelor. Noi alegem loc de sat cu ajutorul boilor — slobozim doi boi și unde găsesc ei loc de înoptat, acolo ridicăm satul. Pentru că dobitoacele măcar că n-au glas, vorbesc de-a dreptul cu Allah.

— Beiule, zise bătrîna, noi nu vom ridica satul unde vor căuta boii adăpost. Sloboade caprele, și unde se vor duce ele, acolo să ne dai un loc, pentru că noi sîntem oameni alungați și vrem un asemenea sat, încît vrăjmașii noștri să audă cocoșii și cîinii, dar sălașul să nu-l poată dibui.

— Stăpîne, se făcu auzit atunci Iusuf, fiul cel mare al lui Ismail, care venise și stătea tăcut în spatele tatălui său, stăpîne, dă-le Petglaseţul [1].

Fața lui Manol străluci pe loc, căci chiar în clipa aceasta, el însuși se gîndea la Petglaseț.

— Uneori adevărul iese din gura celor tineri, spuse gînditor Ismail-Beg. Într-adevăr, Petglaseţul este bun pentru ridicarea unui sat, numai că, îți spun de pe acum bunicuțo, locul este bun, dar poate fi și rău. Din acest loc izvorăște rîul Struiliţa, care curge prin tot ținutul. Pe lîngă el merge cărarea spre Petglaseț, iar cînd rîul se umflă, o inundă.

Într-o toamnă rîul închise într-o poiană 150 de oi, apoi veni zăpada, iar cînd și aceasta s-a topit, oile nu au mai avut ieșire și au pierit jumătate. Mai e și altceva, în legătură cu numele Petglaseț. Locul din jurul bătrînului molid parcă ar fi fermecat. Dacă spui un cuvînt, se întorc cinci.

— Și zece de s-ar întoarce, tot îți mulțumesc, beiule, pentru răspunsul bun. După cum vorbești,

[1] Valea celor cinci glasuri (bulg.).

deşi n-am văzut poiana, mă duce gîndul că e tocmai ce ne trebuie. Nu ştiu în ă cît ai să ceri pentru toată poiana, deşi nu-ţi mai paşti oile acolo. Şi, pentru că eşti un om deştept, nu cred că, după iarna aceea, mai ai de gînd să duci turmele acolo.

Aşa-i vorbi baba Srebra, iar Ismail-Beg rîse şi-i răspunse :

— Este adevărat că nu mai duc toamna oile acolo, însă poiana este mare şi frumoasă. Manol, cine cumpără poiana, oamenii, bătrîna, sau tu ?

Manol răspunse :

— Petglaseţul îl cumpăr eu şi consătenii mei, dar actele o să le facem pe numele acestor oameni. Nu vreau să mi se spună că am luat bucăţica de pîine de la gura orfanilor.

— Manol, zise încet şi îndurerat Ismail-Beg, nu vreau să abat asupra mea duhurile rele, ia însă jumătate din pămînt pe numele tău, pentru că nimeni nu ştie ce se poate întîmpla.

Manol ridică capul şi spuse :

— Oare, tu ştii ceva, beiule ?

— Ştiu eu ce ştiu, răspunse Ismail, şi după cum te cunosc cred că ai să vii din nou să-mi ceri loc de vatră pentru sat. Ori Petglaseţul ajunge şi pentru cinci sate.

Dar Manol clătină din cap :

— N-am să vin, tată. Pomul, unde e sădit, acolo dă roade şi tot acolo îi putrezesc rădăcinile. Poţi oare muta molidul de la munte ?

— Oamenii nu sînt copaci, Manol ; chiar şi noi am venit tocmai din Anatolia. Şi mai ţine minte un lucru, zise beiul, acolo unde cresc copacii, tot acolo îi şi taie.

— Aşa este, tot acolo îi taie, repetă Manol. Spune, tată, ce-o să ceri pe Petglaseţ, ca să vedem dacă ne ţin curelele.

Atunci Ismail-Beg ridică sprîncenele, încît privirea lui deveni tăioasă ca un cuțit și spuse încet :

— Vreau clopotele tale de argint.

Manol își împreună la fel sprîncenele și privirea lui deveni la fel de tăioasă ca a beiului. Il întrebă :

— Unde ai auzit tu clopotele mele ?

— Mă oprisem sus pe munte, în fața casei tale. Și-am auzit dinăuntru glasuri, ca și cum ai fi închis în casă un stol de păsări cerești. De atunci visez mereu stolul acesta.

Am atîția munți, am rîuri, am turme, am cîini, am fii și nepoți, am argint. Clopote ca acestea însă n-am. Cînd au să răsune peste munte, îndată ce turmele mele vor porni spre sud, către mare, toată lumea, de hăt, departe, va ști : „Vine Ismail-Beg". După asta pot să și mor.

Manol tăcea, iar beiul mai adăugă :

— Pentru aceste clopote îți dau Petglașețul și cei cinci munți de jur împrejur. Sfîntul Iani, Karaciam, Svetilek, Modăr și Posestra cu pășunile și gîrlele... Îți dau și rîul Struilița pînă la Plavăț, cu peștii și cu zînele lui, împreună cu buștenii aduși în fiecare primăvară de viituri.

Dar Manol tot mai tăcea.

Tăceam și noi. Parcă ce puteam spune ?

Atunci beiul făcu cîțiva pași înainte și rosti încet :

— Ascultă Manol. Ți-am cerut ce-ai mai scump, ca să te doară, fiindcă pentru un sat mare trebuie o jertfă mare.

Vezi tu, pentru Petglașeț aș fi putut lua cîinele, și aruncă o privire jinduitoare către Șaro, însă maică-sa a băut sînge turcesc. Pentru Petglașeț nu primesc nici argint, nici vite. Aș fi putut primi un cal, sau arme, însă calul e tot hrană

pentru ciini, iar armele, fier rece. În timp ce clopotele tale sînt vii și nemuritoare.

Iată de ce beiul spusese că nu-l cere pe Șaro:

Străbunica lui Șaro a fost căţeaua lui Gordio-Voivoda [1], care înainte cu trei sute de ani a apărat Rodopii de turci. Cînd, în cele din urmă, îl încercuiră în fortăreaţa Beden, care se înalţă deasupra rîului Vîcea, ciobanii se aflau acolo, împreună cu ciinii lor. Dîndu-şi seama că fortăreaţa o să cadă, Gordio deschise într-o noapte poarta şi dădu drumul înainte ciinilor ciobăneşti. Atunci ienicerii sultanului, care n-au tremurat nici la Cerna, nici la Kosovo-Polje, au fugit din faţa ciinilor, încît ciobanii au trecut prin faţa focurilor lor şi s-au pierdut în munţi. Numai o singură căţea a scăpat în noaptea aceea, căţeaua lui Gordio-Voivoda. De atunci fiecare căţea din neamul ăsta naşte numai un singur căţel, dar mama lui moare pentru că puiul e mare cît un viţeluş. Aceşti ciini sînt cunoscuţi în tot muntele. Pe fiul lui Moş Galuşko îl chema Troşan, dar toată lumea îi spune Şerko, pentru că ultimul ciine din neamul acesta se numeşte Şaro.

Manol continua să tacă.

Spre noi veni nora lui Ismail-Beg, nevasta fiului său Iusuf. Purta în braţe un copil de ţiţă, iar Manol văzînd-o scrîşni din dinţi. Am înţeles după ochii lui că-şi amintise de copilul pe care îl alăptau cu firul de iarbă.

— Beiule, am să-ţi dau clopotele, se învoi Manol.

Femeia îşi dădu seama că se învoise la vederea copilului ei şi de aceea se bucură şi rîse. Arătînd cu mîna spre vale zise:

[1] Voivoda, căpitan, căpetenia unei cete de haiduci.

— Îți dăruiesc, Manol, poiana asta pentru oile bolnave și betejite. Cînd ai să-ți ridici colibele de vară, să nu-l mai întrebi pe tata.

Beiul, lăsînd de-o parte calmul și stăpînirea de sine, nu-și mai putea ascunde bucuria și-și freca mîinile.

Apoi zise :

— Toți bărbații și femeile care vor să lucreze la mine, îi primesc cu plată întreagă, deși sînt neîncercați. Și pînă cînd satul se pune pe picioare, am să le plătesc, cum li-e voia, în oi, lînă sau brînză, ori în bani.

Manol îi spuse :

— Împarte pămînturile Petglasețului și munții în 52 de loturi, pentru fiecare clopot cîte unul. Dă la fiecare familie care vine în vale cîte un lot, iar pe celelalte să le păstreze baba Srebra.

— Manol fiule, îi zise bătrîna, știu că te doare, însă Petglasețul va deveni o grădină din care se va răspîndi sămînța în toți Rodopii. Chiar Dumnezeu a orînduit așa, ca fiecare cuvînt rostit acolo să se întoarcă cu putere înzecită. Bucură-te, fiindcă pentru 52 de clopote ai cumpărat unul, care, însă, vorbește bulgărește.

Atunci Manol zise beiului :

— Ismail-Beg, am să-ți dau clopotele la toamnă, cînd turmele tale vor porni spre miazăzi. Lasă-mă ca-n vara asta să le mai pot asculta încă și am să-ți spun de ce-mi este de două ori mai greu că am cumpărat Petglasețul de la tine, în schimbul acestor clopote. Hai și izbește cu piciorul pămîntul din poiană !

Beiul izbi cu piciorul său puternic pămîntul și se auzi un zgomot surd.

— Sub picioarele tale se află temelia unei fortărețe. Dacă ai să te uiți în furnicare, ai să vezi

că furnicile negre cară din adîncul pămîntului boabe galbene de mei. Această fortăreaţă au ridicat-o părinţii mei, iar meiul l-au cules cu mîinile lor, ce vor fi putrezit demult. Babă Srebra, poienii în care te-am întîlnit îi spune Mlecina-Poliana.

— Fie ca de acum înainte să se numească Izbavlenie, zise bătrîna — şi aşa se numeşte pînă-n ziua de azi.

— De la această poiană pînă la fortăreaţă merg conducte de cositor. Şi acum le dezgropăm şi din metalul lor turnăm gloanţe. Prin aceste conducte curgea apa pentru fortăreaţă, iar seara cînd se adunau turmele, ciobanii opreau apa şi turnau prin conducte lapte. Din toate cişmelele fortăreţei curgea lapte, aşa cum numai în cîntecele şi poveştile noastre se aminteşte.

Muntele ăsta, părinţii mei l-au cucerit cu paloşele lor, iar eu îl cumpăr acum cu clopotele mele.

Aşa a vorbit Manol şi după el nimeni n-a mai rostit nici un cuvînt.

Capitolul XI

Cînd ca-ntr-un pojar ardeam
tot ardeam şi tot răcneam.

După ce am urcat poiana înclinată, care vine după pădurea de molizi, am ieşit, cam pe seară, la culmea Părveneţ. Vîntul ne izbi în faţă fluturînd mantiile roşii ale ciobanilor şi rasa mea cenu-

[1] Izbăvirea (bulg.).

şie şi pletele lor lungi şi bărbile de asemenea. În vîrf se arătară Manol, Moş Kralio, Stan Stan, Nikola Sargun, Manuş Sekul, Vraju, poreclit Cilinghir, Rad Dragoslav, Dobril Grudnik, Stoiko Protvet şi Velko Raduil. Mai erau acolo şi Momcil, Şerko, Goran şi cu mine. Cu noi mergea şi unul din băjenari, al cărui nume l-am uitat.

Vîntul sufla cu putere şi ne izbea în piept, ca şi cum ar fi vrut să ne întoarcă înapoi. Totuşi, noi înaintam mereu şi am ajuns urcînd pe cel mai înalt dintre cele două colţuri ale vîrfului, de unde se desfăşurau pînă hăt, departe, Rodopii.

Şi la sud, şi la apus şi la nord, cît puteai cuprinde cu ochii, o lumină ca de incendii învăluia orizontul de jur-împrejur, acoperind depărtările de ochii noştri. Incendiile erau depărtate şi se vedea numai strălucirea şi reflectarea lor roşie pe perdeaua norilor, însă erau puternice ca muntele şi cerul, ca şi cum nu ar fi fost făcute de mîini omeneşti. Vîntul sufla dinspre sud şi ne-am întors faţa spre el. În zilele luminoase, spre sud se vede muntele Ipsarion din insula Tasos, fortăreaţa veneţiană din Kavala şi vîrful Athos de pe Sfîntul-Munte. Uneori se vede şi strălucirea Mării Albe, iar mai departe se află căldarea de la Drama şi muntele Kuşniţa, Cenghenchisar şi Kuşlar.

Acum incendiile despărţeau Rodopii de cîmpia Mării Albe şi de marea însăşi.

Vîntul s-a schimbat şi suflă dinspre apus, iar noi ne-am întors cu faţa către el. Spre apus zarea cuprinde creştetul muntelui Pirin, cu Eltepe pînă la Predeal, iar în dreapta pînă la munţii Rila şi culmile lor în frunte cu Musala. Pînă la ele se mai văd Goleama Siutka, vîrful Srebren şi gheţarul Batak, aşezate pe colnicul Batakului, care desparte regiunea în două. În faţa Pirinului se află

vîrful Beslet, deasupra văii Despotska-Sura şi dincolo de ea — Videniţa. Acum zidul incendiilor despărţea Rodopii de surorile lui Rila şi Pirin.

Vîntul se schimbă din nou şi începu să sufle dinspre nord.

Într-acolo privirea răzbătea pînă la Balcani, de la piscul Vejen pînă la Sf. Nicolae ; însă deasupra lor se înălţa Iumruk-ciol. În faţă se vedeau Sredna-Gora cu Bogdan şi Sîrneva-Gora iar la picioarele lor se aşternea cîmpia Traciei. Acum lumina incendiilor despărţea Rodopii de bătrînul Balcan şi de Tracia de aur.

Înspre est se înălţa piscul Posestra, care ferea spinările noastre de suflarea vîntului.

Cînd băjenarul din ţinutul Cepino văzu incendiile dinspre nord îngenunchie pe stîncă, acoperindu-şi capul cu poala mantalei să nu privească cum flăcările transformau în cenuşă satele lui de baştină.

Noi, însă, priveam de zor şi de vreo zece ori se schimbă vîntul şi niciodată nu l-am lăsat să ne sufle din spate, căci ne întorceam mereu, ba către sud, ba către apus, ba către nord. Vîntul sufla cald şi de jur împrejur, oriunde ne-am fi uitat, zăream brîul de foc, care încingea inima Rodopilor.

Pe cer stăruiau norii şi, între ei, lumina incendiilor răzbea ca o dungă purpurie. Se legăna şi se revărsa o lună sîngerie, răsărită devreme, care avea să fie în curînd lună plină. Iar flăcările se căzneau s-o ajungă, dar nu izbuteau decît s-o lingă cu răsuflarea lor fierbinte pînă ce ea se înălţă sus de tot şi se ascunse-n nori. Stelele nici că se zăreau.

Manol rosti :

— Acesta este răsărit sau apus ? Pentru că de pretutindeni se înalță lumini deasupra Rodopilor. Se înoptează, sau se crapă de ziuă ?

Atunci eu am răspuns :

— Aceasta este în mîinile lui Dumnezeu.

Iar Manol spuse :

— Nu, este în mîinile noastre.

Nu se mai vedea Tracia Mării Albe, nici Pirin și nici Balkanul, priveam doar inima Rodopilor, încinsă de brîul de foc. Priveliștea era măreață, căci Rodopii sînt uriași iar inima lor e mare.

Un pisc după altul, un creștet după altul se rînduiau spre sud, spre apus și spre nord, și în albastrul luminii de seară, muntele era aidoma cu o mare înghețată, iar pășunile alb-verzui semănau cu o spumă pătată pe lîngă pădurile verzi întunecate, ca niște bezne marine. Noi zăream numai coamele valurilor, iar văile și rîurile, care coborau printre ele, nu puteau fi văzute. Și alte creste înalte ascundeau multe piscuri în spatele lor.

Nu-i om pe lume care să poată cuprinde Rodopii dintr-o privire. Nu există pisc pe care să te urci, și să-l poți cuprinde dintr-o privire. Ca să-l vezi trebuie să-l străbați cu piciorul, să suferi și apoi să-l cuprinzi cu inima, dar pentru asta îți trebuie o inimă de vultur. Nu poți cuprinde Rodopii numai cu ochii, ci trebuie să-i vezi cu inima, și chiar dacă închizi ochii, să-i porți în suflet.

Ciobanii priveau Rodopii, iar eu le urmăream fețele bătute de vînt și luam seama cum privirile lor erau întoarse înlăuntrul sufletului. Priveam umbrele palide ale pășunilor și cele întunecate ale pădurii, vedeam valuri și genune și-mi închipuiam cum pașii lor străbăteau cărările, așa cum le-au străbătut de mii de ori pînă acum, urcau culme după culme, aruncîndu-și privirea peste

prăpăstii, cutreierînd poienele unde știau fiecare pietricică, și pădurile cărora le cunoșteau toți copacii. Tălpile lor simțeau iarba crudă, iar frunțile lor desfăceau frunzișul brazilor. Gurile le înghețau bînd apa din izvoarele Rodopilor și plămînii li se umflau de cîntece. Pădurile erau pline de copaci din care-și făceau leagănele copiilor, iar pămîntul era plin de oasele părinților lor.

Vîntul se înteța, iar greierii, ce căutau să dispară în crăpăturile stîncilor ca să nu fie măturați de vînt, țîrîiau apăsător. Ciobanii primeau vîntul în față fără să clipească și nimeni nu scotea vreo vorbă. Din cînd în cînd, la picioarele noastre, țîrîia cîte un greier și cîntecul lui scînteia deasupra durerii prelinse din țîrîitul altora mai îndepărtați, asemenea unor picături grele, ce cad ritmic peste un rîu revărsat și-n creștere.

Și Rodopii ardeau. Ardeau picioarele lui ; îi ardeau și pletele. Acest munte era femeie, mamă, de aceea ciobanii îi spuneau Rodopa și se supărau cînd auzeau pe cineva zicînd „Rodopii". Un singur munte poate fi iubit mai mult, decît mai mulți munți la un loc. Balkanul este tatăl, drept și puternic, așa cum trebuie să fie un bărbat. Rodopa este mama, care rodește și naște, culcată pe spate cu ochii la cer. Un fiu își plînge tatăl, însă îl plînge ca pe un bărbat. După mamă plînge ca după o femeie ; și suferințele mamei sînt mai mari.

Oare acești bărbați mîndri erau fiii muntelui Rodopa ? Nu cumva ei erau însuși muntele ? Nu le ardeau propriile lor picioare și fumul negru nu le umplea ochii lor de lacrimi ?

Voi, munți străini, nu invidiați dragostea lor pentru Rodopa ! Este măreață Rodopa, dar este și o mare mucenică. Munților, nu invidiați Rodopa !

Mult a suferit în trecut, iar acum au ajuns-o noi suferințe.

Se lăsă noaptea. Norii s-au risipit și a apărut luna. Povîrnișurile munților din față se rotunjiră și se neteziră, învăluite în lumină, ca un trup de femeie într-o haină străvezie. Trei pini singuratici și răschirați au apărut înainte, întunecați, căci luna strălucea în spatele lor. O ceață albă, ușoară, copleși văile și porni în sus pe pante. Se deosebeau toate culorile, ca-n plină zi, însă erau stranii și moarte. Și oamenii, la rîndul lor, aruncau umbre negre, ca smoala, mai negre decît umbra pe care o lasă soarele. Se lăsă frigul.

Atunci Moș Kralio spuse :

— Aprindeți focul.

Cei tineri încropiră un foc la picioarele stîncii și se așezară cu toții în jurul lui. Numai eu am stat mai la o parte.

Focul îi contopi, încălzindu-le numai fețele, în timp ce spinările le erau în întuneric. Atunci îmi trecu prin minte că soarele și luna aparțin întregului univers și luminează de sus totul deopotrivă, în timp ce focul este numai pentru om și-i luminează doar fața. Și nu trebuie să se schimbe în incendii, pentru că atunci seamănă cu soarele. Dintr-odată aș fi vrut să-mi încălzesc mîinile la focul lor. Manol, însă, ridică capul și văzu pîrjolul. Lumina lui devenise mai roșiatică și mai înaltă la suflarea întunericului.

Atunci Manol zise :

— Stingeți focul !

La care Moș Kralio rosti încet :

— Nu putem stinge și acele pîrjoluri.

Totuși luă și el o ramură aprinsă și o izbi de stînci, călcînd în picioare scînteile ei.

Goran bolborosi :

— Priviți !

Se mirară cu toții, deoarece obiceiul cere ca în fața celor mai bătrîni să păstrezi tăcere. Se uitară într-acolo. Pe o stîncă mai joasă, al doilea cap al Părveneţului, stăteau trei oameni, iar vîntul desfăcea cînd o manta albă, cînd una neagră, cînd una roșie, și la lumina lunii recunoscură pe Suleiman-aga, pe Hasan-hogea și pe Delio. Priveau și ei incendiile. Tatăl lui Hasan-hogea, Velko Radu, ședea alături de Manol. Atunci Manol începu a vorbi. Vorbea tare și rar ca să biruie vîntul puternic și să fie auzit de Suleiman-aga. Nimeni nu se uita la Manol și nici la altcineva ; cu toții priveau zarea incendiată. Incendiile nu-și aruncau luminile pînă la noi, iar fețele oamenilor nu erau roșii, ci albe ca marmora. Nici Suleiman-aga nu privea spre noi. Zise Manol :

— Dacă vom rezista pînă-n iarnă, cînd zăpezile vor astupa strîmtorile, dacă vom putea feri această întunecată inimă a Rodopilor, încît să lumineze numai soarele și luna, pînă atunci Mehmed-pașa va coborî la Salonic, și de acolo va porni spre Kandia. Atunci se vor găsi 5 000 de bărbați, cinci mii de cuțite și cinci mii de junghere, care să pună stavilă incendiilor.

Și tăcu. Vorbi Moș Kralio uitîndu-se tot la zarea incendiată, fără să privească pe cineva, nici măcar pe Suleiman-aga. În lumina lunii părea că vorbește-n vis. El zise :

— Dacă o să putem aștepta zăpezile cu bine și cu sănătate, puțini din noi vor coborî cu oile spre sud, dar vor lua cu ei destui catîri ca să-i încarce cu arme venețiene, cu plumb și cu praf de pușcă. Nu odată s-a ridicat Rodopa și s-a apărat împotriva împăraților cu arcul în mînă. Oare Manol nu a

ţinut arcul în mînă ? ! Vom fi noi acum mai slabi cu puşca în mînă ?

Iar cînd se vor isprăvi şi gloanţele şi praful de puşcă, nu va găsi oare, fiecare dintre noi, un cuţit sau un arc ?

Stan Stan strigă şi el :

— Lesne poţi cutreiera Rodopa, dacă ea însăşi îţi deschide braţele. Cu greu îi poţi străbate cărările, cînd acestea sînt apărate de bărbaţii din Rodopi.

Momcil rosti încet, ca să nu se audă pînă la stînca din faţă.

— De ce trebuie să aşteptăm iarna ? Vom creşte oare pînă-n iarnă şi abia atunci vom fi bărbaţi ?

Manol i-o reteză.

— Ţine-ţi gura ! Acum vorbesc cei vîrstnici.

Şi Moş Kralio îi zise :

— Mehmed-paşa are în ţinutul Cepino o oaste de 100 000 de oameni. Cepino e la două zile de drum, iar pe cărări drepte, la una.

Peste vîrful ambelor stînci se lăsă tăcerea. Numai vîntul vuia, greierii ţîrîiau, iar o pasăre de noapte ţipă rău prevestitor.

Atunci vorbi Vraju Cilinghir.

— Dar oile ? Cum putem sătura cu nutreţul de iarnă cele zece mii de oi ale noastre ? Fără să mai punem o sută de sate cu cîte trei mii de oi fiecare. Fiindcă atunci, păşunile de iarnă vor fi închise turmelor noastre.

N-apucă să isprăvească şi Stoiko Proţvet strigă, tot fără să privească pe nimeni :

— Turmele, las să se facă pastramă, sau vulturii să le ciugulească. Vreau să văd descoperită faţa nevestei şi fiicelor mele. Nu vreau turban, vreau gluga noastră, iar cînd o fi să mor, vreau să-mi crească o cruce pe mormînt.

Şi tăcu. Iarăşi peste vîrfurile celor două stînci se aşternu tăcerea. Tăcură vreme îndelungată. Apoi se auzi glasul lui Suleiman aga :

— Bine te-am găsit, Manol. Bine v-am găsit ciobanilor. Dar nici el nu se uita spre noi, ci sta cu faţa la luminile pojarului.

Manol îi răspunse :

— Suleiman-aga, peste aceste culmi întunecate, odinioară, a stăpînit bunicul tău. Aruncă cialmaua din cap, pune-ţi din nou căciula, iar noi o să-ţi aducem cinci mii de bărbaţi, fiecare cu o inimă şi un cuţit. Fă ce-oi face pînă-n iarnă ; apără-ne, găseşte ceva, pînă cînd s-or stinge aceste pîrjoluri. Iarna vei ajunge împărat.

O să uităm sacii prăvăliţi în prăpastie, spînzuraţii din paltin, pe cei nimiciţi în livadă, o să uităm şi cialmaua pe care o porţi.

Pentru prima dată Suleiman-aga privi spre noi şi deoarece stînca lor era mai joasă, se uita la noi în sus. Slab şi dus de vînt zbură glasul lui spre noi, deşi între cele două stînci se deschidea o prăpastie largă de numai zece paşi.

— Manol, de ce ţi-ai amintit de prăpastie, de paltin şi de livadă ? De ce nu ţi-ai adus aminte de caldarîmurile din piatră albă, de punţile de piatră şi de cişmelele cu cîte trei guri ?

Atunci Manol, pentru întîia oară se întoarse spre el şi-i răspunse :

— Suleiman-aga, ţi-aduci aminte cînd ai ridicat podul cel mare de piatră ? Toate cele trei sate, pînă şi femeile împreună cu copiii au trudit să-l înalţe ; de la şapte ani în sus pînă la şaptezeci. Abia la nouă case fierbea cîte-o oală şi abia la nouă leagăne, a fost lăsată cîte-o bătrînă să le mai legene. Aga, tu ai ridicat podul, pe care-l numim „Podul lui Suleiman-aga" ?

Suleiman-aga nu răspunse nimic și după ce mai stătu puțin, întoarse spatele vîntului, încît mantaua lui albă foșni scurt și-i acoperi fața. El și-o smuci de pe față și coborî pe cărarea, care se încolăcea pe sub stînca noastră. Cînd ajunse sub picioarele noastre, Manol se aplecă ținîndu-se cu amîndouă mîinile de stîncă și-i strigă :

— Ține minte, Suleiman-aga : Cialmaua sau căciula !

Iar Rad Dragoslav strigă și el :

— Cialmaua sau coroana !

Nu mi-am dat seama dacă aga i-a auzit. El se pierdu pe cărare și mantaua lui albă flutură prin poiană, pînă cînd pădurea o înghiți. La lumina lunii, copacii păreau verzi, iar întunericul adîncea printre trunchiurile lor peșteri negre. În ele se mistui Suleiman-aga și din pădure ne ajunse țipătul unei păsări de pradă trezite.

Vraju spuse :

— De ce ne-a luat gura pe dinainte în fața lui ? Dacă ne vinde turcilor ? Și chiar dacă n-o să vorbească el, n-o să vorbească oare hogea sau Delio ?

Moș Kralio adăugă în șoaptă :

— Pesemne vîntul ne-a îmbătat.

Iar Rad Dragoslav rosti și el :

— Pojarurile ne-au orbit.

Atunci Manol îi zise :

— Ce-o să le spună ? Că sîntem bulgari ? Sau poate Karaibrahim nu știe asta ? Nu pentru asta a venit ?

Toată noaptea am stat strajă mută pe culmea mare a Părvenețului. Vîntul mă bătea, iar flăcările pîrjolului luminau mereu.

Cînd luna deveni ștearsă și cerul se lumină, se petrecu minunea pe care de o sută de ori am văzut-o și tot nu pot s-o pricep.

Muntele se lumină dinăuntru. Nu era soarele să-l lumineze, nici măcar o rază, iar culmile începură să strălucească, ca și cum în măruntaiele lor se făurea lumina.

Apoi ne lumină soarele ce se ridică de pe vîrful Posestra, unde nu erau incendii și se mută, apoi se scufundă în marea cea neagră, care se făcu la rîndu-i roșie și purpurie.

Moș Kralio spuse :

— Uite răsăritul, Manol, nu apusul. Nu te-ai întrebat aseară ? Iată soarele se ridică și va răsări dincolo de foc.

— De-ar fi așa.

Și cu toții au repetat :

— De-ar fi așa.

Apoi am coborît de pe culme

PARTEA A DOUA

CAPUL MI-L DAU — ÎNSĂ CREDINȚA, NICIDECUM.

Capitolul I

Conacul mi se părea că seamănă cu un păianjen, în mijlocul unui enorm păienjeniș. Noi țeseam păienjenișul și nu știam cum să-i amăgim pe bulgari să intre, să nu mai zboare ca muștele prin tot muntele. Se vorbea neîntrerupt despre ciobani, despre numărul pistoalelor, despre împotrivire, însă nu se întîmpla nimic și se părea că ne pregătim să înfruntăm un inamic ireal, fantomatic. Singurul cioban pe care l-am văzut sus la trecătoare cu o țeastă în mînă era Manol. Pricepusem că turmele s-au întors, după sunetul clopotelor, care veni într-o dimineață dinspre pădure. Iar pădurea, care pînă acum era ca o floare frumos colorată, a început dintr-odată să miroasă. Zvonul din pădure adia ca un parfum și mă făcea să respir mai adînc ; se pierdea și iarăși venea în zbor dulce, chinuitor de încet, încît omul se silea să-l prindă cu tot sufletul, asemenea unei guri uscate asupra căreia cădeau picături rare de ploaie. Apoi clopotele începeau să sune cu toată puterea. Mă mutasem într-altă odaie și urletul cîinilor răzbătea slab de tot, deznădăjduitor de slab. De aceea izbuteam să aud de trei ori pe zi bătînd clopotele mînăstirii nevăzute. Eram pregătit su-

fleteşte, chiar le aşteptam, deşi mă împotriveam glasului lor. Nu mă făceau să sufăr.

Seara, ieşeam în faţa conacului şi priveam zidul crenelat al munţilor. Aceştia trăiau. Noaptea era plină de freamăt şi de viaţă nevăzută. Vedeam arzînd focuri roşii sub stelele albe şi clare.

Vom putea oare ajunge acolo ?

Sau Karaibrahim nădăjduia că muştele vor intra singure în pînza păianjenului ?

În timpul zilei nu mai vedeai aproape pe nimeni în sat ; totul intrase în pămînt. Zadarnic aşteptam să-nflorească pe parmaclîcul de piatră al podului arcuit florile minunate ale chilimurilor. Piatra rămînea albă şi goală.

Bisericuţa de lîngă conac, cu crucea ruginită deasupra acoperişului din plăci de gresie, stătea închisă, mută şi surdă. N-am văzut niciodată pe nimeni intrînd înăuntru.

Am aflat mai tîrziu că nu era decît un paraclis străvechi în care, odinioară, se rugaseră strănunii lui Suleiman-aga, boieri bulgari. Suleiman-aga îmi spuse că pe pereţi erau zugrăvite fresce antice. Mă tot învîrteam în jurul bisericuţei, aşa cum cîinele izgonit dă roată casei vechiului său stăpîn. Puteam oare intra înăuntru ?

Căutam să înlătur acest gînd ca pe o nebunie, însă de cîteva ori inima îmi zvîcni cu putere, iar picioarele o luară singure spre uşa de lemn, bătută cu piroane mari. Am izbutit să mă stăpînesc şi uitîndu-mă în jurul meu, mi se părea că toţi cei din conac observaseră nebunia ce mă apucase.

Am aşteptat seara, tremurînd, nu cumva Karaibrahim să mă întrebe : „De ce porniseşi spre biserică ?“ Odată văzînd uşa deschisă, am înaintat spre întunericul care mă aştepta înăuntrul bisericii. Cu greu am izbutit să mă abat din drum, totuşi am

zărit flacăra unei luminări pilpîind în faţa altarului. Nu văzusem nici un om.

Nu înţelegeam ce mă atrage spre această căscioară de piatră ?

Mi-era frică de mine însumi. Aş fi vrut să mă smulg din păienjeniş, să văd ce se întîmplă în jurul nostru. Cînd îmi spuse Karaibrahim că vom pleca călare prin sate n-am izbutit să-mi ascund teama. Era dimineaţă şi mi-am amintit cum noaptea munţii păşesc înainte şi se apleacă deasupra conacului.

— Atît timp cît nu le facem nimic, oamenii de pe-aici n-au să se ridice împotriva noastră, zise Karaibrahim ; o să mergem amîndoi, eu şi cu tine. Ţi-e teamă ?

— Mă tem, i-am spus eu, totuşi am să merg.

Am trecut prin cel dintîi sat şi l-am lăsat în urmă, călărind prin valea care mărginea rîul. Am intrat în cel de-al doilea sat, Zagrad. Poate din pricină că eram mereu încordat şi concentrat să nu fac cumva vreo mişcare ce ar putea înspăimînta pe cineva, n-am văzut aproape nimic în jurul meu. N-am deosebit nimic demn de ţinut minte. Mai trecuserăm prin asemenea sate din Rodopi — piatră, dale de piatră, lemn pietrificat de ploaie şi soare. Oameni, n-am întîlnit. Simţeam totuşi că sîntem priviţi şi urmăriţi. Karaibrahim tăcea şi se uita neîncetat în jurul său. Ţinuta lui în şa era de rîndul ăsta diferită de altă dată, însă cred că nu din cauza fricii.

Am trecut şi de al doilea sat, un sat lung alcătuit aproape dintr-un singur rînd de case la marginea drumului şi alt rînd, dincolo, pe celălalt mal al rîului. Rîul şi drumul săpaseră stînca şi pe alocuri apărea marmora. Afară de asta, era neîndoielnic că de aici s-a scos piatră şi în trecut. Deasupra creşteau nişte tufişuri prăpădite, copacii fu-

seseră tăiați, iar pe alocuri se zăreau pete cenușii, urma unor trecute incendii. Panta înclinată, față de bogatele păduri din jur, apărea săracă și murdară. Jos, în dreapta și-n stînga noastră, se zărea marmora cioplită, albă și curată, scăpărînd în bătaia razelor de soare.

Mă înfiorai gîndindu-mă că toți acești munți, sub pămîntul cenușiu, sub iarbă, sub păduri, aveau o inimă atît de transparentă, curată și tare. Dar nu putea fi așa, știam că nu e așa. Prin al treilea sat am trecut repede. Drumul o lua în sus, iar rîul cobora în fața noastră. Karaibrahim își struni calul și-mi spuse :

— Așteaptă-mă aici.

După care dădu pinteni calului, de nici n-avui timp să-i răspund.

Am rămas singur. Muntele părea pustiu. Mi-am dat seama că am izbutit să mă mai liniștesc. Inima îmi bătea altfel.

Pătrunzînd în pădure, am sărit de pe cal și m-am așezat pe un ciot. În jurul meu părea să fi fost tare frumos ; doar era primăvară. Îmi aminteam frumusețea muntelui, așa cum îl văzusem altădată, și eram încredințat că și acum era la fel.

Pădurea îmi era străină. Pierdusem orice cale ce duce la ea. Semințele frumuseții ei cădeau pe inima mea împietrită și mureau. Stăteam în mijlocul pădurii ca într-o armură, plin de teamă și încordare. Trebuia să mă liniștesc, să mă regăsesc aici, în pădure, să mă simt ca un copac, ca un fir de iarbă, ca un animal sălbatic. Dar eram om și tocmai de aceea trebuiau să mă învăluie gînduri înălțătoare, să-mi deschid sufletul, să-și desfacă brazdele, pentru ca semințele să poată încolți.

Mi-am ascuțit auzul și am dus mîna la pistol, căci auzisem un zgomot ciudat. Da, era un zgomot stra-

niu. Ceva ușor ciocănea în ramurile copacilor ca și cum ar fi plouat cu nisip, sau ar fi căzut niște picături rare și mari. Zgomotul era misterios și slab. Se petrecea ceva ascuns, ce nu trebuia să fie simțit de nimeni — ceva ușor și invizibil, însă foarte puternic. Fîșîia ceva necontenit, ba de ici, ba de colo, mereu parcă din spatele meu, totuși nu cădea nimic pe pămînt. Un zgomot ca acesta era fără doar și poate legat de iubire, de rodnicie și de viață.

Nici pînă în ziua de azi nu știu ce-a fost cu zgomotul acela. Poate conurile de molid își risipeau semințele. Poate, nu sînt sigur, aceasta se petrecea sus, în înălțimi, în vîrfurile molizilor. Tulpinele armonioase, netede, fără verdeață, înecate în umbră se înălțau și susțineau bolțile de ramuri cu ace subțiri și întunecate, care primeau, totuși, soarele. Pădurea serba nunta sa cu soarele.

Era ca în conacul, unde noaptea se auzea mereu scîrțiind în urma cuiva, care se strecura prin cerdac pe vîrful picioarelor goale, ca să intre în odaia întunecată, unde îl aștepta o fată cu urechea la pîndă. Întunericul era plin de suspine tainice și de așteptarea celor tineri.

Se auziră glasuri de copii. Undeva prin pădure alergau copii.

Pentru prima dată în această vale aș fi văzut copii ; căutau, de bună seamă, ciuperci.

Nu mă mai gîndeam la acel zgomot pentru că nu-l mai auzeam. Strigătele îndepărtate înăbușiră acel picurat tăcut, cald, însă mie mi s-a părut că el a încetat, așteptînd stingerea celuilalt zgomot. Și așa glasurile copiilor erau răgușite și aspre față de tăcerea caldă, mătăsoasă și însorită a pădurii.

Abia cînd glasurile se pierdură, ba nu, se mai auzeau de foarte departe înăbuşite, moi, ireale, am auzit din nou cum ploua sămînţa solară peste vîrfurile molizilor şi cum rodeşte firea.

Trăiam şi totul în jurul meu trăia.

La început îl aşteptasem pe Karaibrahim, ca pe un salvator. Acum, cînd i-am auzit copitele calului, mi-a venit să-l blestem. El nu şi-a dat seama de tulburarea mea. Călărea tăcut, dar nici eu nu aveam chef de vorbă. Ajunsese în Pro oina, cînd zise în sfîrşit :

— Am găsit o moară. Am dat acolo peste un morar bătrîn.

Dar eu auzeam numai cum ploua soarele.

— Ştii, vorbi din nou Karaibrahim, m-a ospătat cu miere, ca şi cum n-aş fi fost turc.

Din nou nu i-am răspuns nimic.

— Cu el mai era şi o fecioară.

Cît ar fi fost de stăpîn pe sine, nu se putea să nu-i observ tulburarea. Observasem asta pentru a doua oară de cînd pătrunsesem în această vale.

— Era frumoasă ? am întrebat eu distrat.

Karaibrahim mă privi de parcă aş fi rostit ceva cu totul şi cu totul pro tesc.

— Foarte frumoasă.

. . . . . .

M-am dus direct la Suleiman-aga. Nu ştiam ce i-aş fi putut spune, dar simţeam că îndată ce-l voi vedea, cuvintele îmi vor veni singure pe buze. Abdulah putea face una ca asta, dar înainte niciodată nu m-aş fi dus direct la un om să-i spun ce gîndesc. Ca să nu mai vorbim de slugile, ce aveau să ducă vorba şi-n sus şi-n jos, cu privire la întîlnire. L-am zărit stînd în chioşc. Un stol de vră-

bii ciripeau în paltin. Vrăbiile ciripeau, mai bine zis țiuiau zgomotos, laolaltă, în tact, ca și cum se scuturau o sută de clopoței la gîtul unui cal pornit în galop, sau cineva ar fi legănat ritmic o cutie de fier plină cu cuie. Motanul, care stătea pe genunchii lui Suleiman-aga le privea leneș. Era un înțelept, și înțelegînd că nu poate ajunge la ele, nu-și îngăduia ambiții deșarte. Aga se ridică în picioare în întîmpinarea mea. Am văzut la ușa care ducea la camerele lui, o inscripție arabă. Neizbutind s-o descifrez, l-am rugat pe el să-mi spună ce scria acolo.

— „Laudă acelora care-și stăpînesc mînia și iartă celorlalți." Venețianule, aceasta nu este o cugetare a mea. Cuvintele acestea sînt scrise deasupra unei uși din palatul padișahului ; deasupra ușii ce duce de la harem spre sala de audiențe. Au fost rostite de istoricul Abdi, însă, de bună seamă că le-o fi citit și el undeva. Fie ca sultanul să-și amintească de ele.

Iată așadar cuvîntul care-mi trebuia, cheia, sultanul.

— Aga, spune-mi, nu poate sultanul să ajute Elindenul ? Să treacă altuia paharul amar ? El se află aproape, la Adrianopole, poate chiar este în drum spre noi. Se spune că va porni spre Larisa și va trece sau prin Rodopi, sau pe la sud de ei. Un trimis s-ar putea duce și-ntoarce în cîteva zile.

Aga zîmbea. Zîmbetul îi era bun și puțin amar. Nu m-a întrebat de unde pînă unde mi-a venit să pornesc această discuție. Fața îi era deschisă și-i puteam citi gîndurile. Nu se străduia să se ascundă și nici să mintă. Și aceasta era una din izbînzile lui Abdulah. De cînd devenisem Abdulah îmi plăceau oamenii mult mai mult. Îmi plăceau din ce în

ce mai mult, iar de unii din ei mă îndrăgosteam, dacă nu cumva acest cuvînt li s-ar părea unora mult prea mare. Mă simţeam atras de ei, chiar îmi venea să-i mîngîi. Îmi plăceau ochii lor, mişcarea lor, graiul lor. Simţeam căldura trupului lor, netezimea pielii şi înfiorarea muşchilor şi în inima mea simţeam căldură. Îmi plăceau cel mai mult pentru faptul că erau fiinţe vii. O dragoste asemănătoare simţeam şi pentru Suleiman-aga. El presimţea acest lucru şi între noi se năştea o legătură tainică, pe care amîndoi nu voiam s-o recunoaştem şi s-o mărturisim, de abia încercam s-o numim.

— Veneţianule, îmi zise aga, aş fi bucuros să-ţi cunosc numele tău adevărat, însă, la urma urmei, orice nume este bun. Tu-l cunoşti pe sultan ?

Nu-l cunoşteam. Auzisem vorbindu-se de el, însă nu-l văzusem.

Suleiman-aga mă pofti să mă aşez, bătu din palme să se aducă portocale şi siropuri şi nu scoase o vorbă pînă ce acestea nu sosiră.

— Eu îl cunosc pe sultan, spuse el. Cînd timpul este răcoros, în cortul sultanului dorm 500 de spahii ca să încălzească aerul cu căldura trupurilor lor. Eu am dormit în cortul sultanului. Mahomed al IV-lea, fiul lui Ibrahim, are o singură îndeletnicire, să meargă la vînătoare. A vînat şi aici, în Rodopi. Spunea că acest munte îl poartă în inimă şi aici are să-şi ridice un palat. Şi-l construise într-adevăr, acolo la Despot, unde au fost curţile străbunilor mei. Se făceau vînători cu sătenii din şaptesprezece ocoale. Se adunau cîte 30 000 de oameni. Era însemnat fiece iepure ucis şi fiece prepeliţă, să nu mai vorbim de cerbi, mistreţi şi urşi. Mohamed trimetea şeicului Vani vînat doborît de săgeata lui. El trage cu arcul. Odată a nimerit

de la o sută de paşi o ţintă prinsă pe peretele cortului său. Îl sărbătoriră la fel cum era sărbătorit Soliman Magnificul cînd se întorcea după o nouă cucerire. S-a scris despre această lovitură în cărţile despre istoria imperiului otoman. Mohamed vînează, Kiupriuli guvernează. Aşa se petreceau lucrurile sub bătrînul Mohamed Kiupriuli, la fel este şi sub fiul său Ahmed. Padişahul este umbra lui Allah pe pămînt, iar sultanul acesta este umbra padişahului pe tron. Ceea ce Ahmed a hotărît, sultanul n-are să schimbe. Este slab de înger. Odată l-am văzut plîngînd, cînd a murit un cîrmaci indian de elefanţi. Mergeam lîngă Adrianopole, la vînătoare cu elefanţi şi un conducător a fost ucis. Mohamed nu vrea să taie oile, sacrificiul pentru micul Bairam. Întoarce capul cu dezgust, cînd trece pe lîngă capetele tăiate în faţa cortului său, dar Elindenul n-o să-l ierte.

— Este adevărat, l-am întrebat eu şi m-am poticnit, este adevărat că se teme să-şi ucidă fraţii?

Necuratul mă îndemna să-l întreb despre asta. Se înţelege că-l întrebam despre fratricidul lui şi nu despre sultan.

Suleiman-aga nu observă curiozitatea mea îngrozitoare, nici privirea însetată pironită asupra lui. Sau, dacă le-a observat, s-a făcut că nu le dă nici o atenţie. Nici măcar n-a clipit.

— Nu e uşor să-ţi ucizi fratele, rosti el.

Acestea erau cuvintele lui Karaibrahim, cînd rămăsese uimit de curajul lui Suleiman-aga.

— După legea lui Mahomed al II-lea, cuceritorul, sultanul trebuie să-şi ucidă fraţii pentru ca tronul să nu fie ameninţat. De cînd s-a urcat pe tron Mahomed al IV-lea tot întinde coarda arcului fratricid, dar nu sloboade săgeata. Şi acest gînd îl chinuie ziua şi noaptea. De cum ai să-i vezi faţa

şi ochii, ai să înţelegi că e urmărit de coşmaruri. Are o faţă rotundă şi blondă, de om blînd şi ochi ameninţători şi întunecaţi, ca ai omului care se teme de ceva, dar care îi înfricoşează pe ceilalţi. Pe amîndoi fraţii îi apără mama lor, bătrîna Valide, sultana cu numele Tarhan. O fi rusoaică, o fi poloneză, nu ştiu, dar e neîndoielnic slavă. Ea doarme în faţa odăilor fiilor ei. Odată sultanul a intrat în vîrful picioarelor cu jungherul în mînă. A izbutit să se strecoare pînă la fraţii săi. Valide dormea. Două roabe care amuţiseră de spaimă au deşteptat-o. Valide s-a trezit şi sultanul a fost nevoit să se întoarcă, dar le-a spînzurat pe roabe. Asta a putut-o face, dar să-şi ucidă fraţii nu îndrăzneşte.

— Suleiman-aga, am spus eu, te-am întrebat pentru că ştiam că tu ţi-ai ucis fratele. Iartă-mă !

— Priveşte la sultan şi ai să-ţi dai seama cît e de uşor să te chinuiască gîndul pentru fratricidul împlinit. Se spune că l-a blestemat tatăl său, sultanul Ibrahim, cînd călăii îl sugrumau în închisoare, iar fiul său privea pe fereastră. L-a blestemat să rătăcească ca o suflare, ca o fiară sălbatică prin păduri, prin munţi şi să nu-şi găsească liniştea. S-ar putea să fie adevărat. L-ai văzut cum merge la vînătoare ? Asta nu mai e o plăcere, ci un chin. Călăreşte de dimineaţa pînă seara, doborînd caii şi cînd îl coboară din şa este pe jumătate mort. E schilodit de atîtea căzături, iar mijlocul îl doare într-atît, încît buzele i se fac albe. El mi-a dăruit arcul de aur, nu pentru că am ucis ursul, ci pentru că a aflat că mi-am ucis fratele.

Suleiman-aga se ridică şi porni spre camerele lui.

M-am gîndit că mă părăseşte pentru că e tulburat şi nu vrea să-mi arate acest lucru. Dar se întoarse cu un arc de aur într-o mînă şi cu o ar-

baletă veche, mîncată de carii şi de rugină, în cealaltă.

— Iată darul împărătesc ; iar ceastălaltă ţi-am adus-o fiindcă eşti franţuz. Poate că a aparţinut unuia dintre strămoşii tăi, care au avut fortăreţe prin Rodopii de sud. Şi ei au măcelărit prin aceşti munţi. Iar rezultatul ? Ei nu mai există, iar muntele trăieşte.

Ţinea arbaleta îndreptată spre mine. Nu avea săgeata pusă, dar am simţit că în inima mea se înfipsese ceva. Suleiman-aga ţinea în mîinile sale soarta Elindenului. În clipa aceea am înţeles că valea era pierdută. Carii şi rugină. Suleiman-aga se dădea de o parte. S-ar fi putut ca în clipa aceea să nu se fi hotărît, însă atunci l-am înţeles. Căuta să mă liniştească.

— Ai văzut munţii din jurul nostru ? Dacă ne-am urca vreodată pe unul din piscuri am să-ţi arăt marginile pămînturilor mele. Şi aseară am fost pe unul din piscuri. Cînd turcii au cucerit Rodopii, străbunicul meu, boier bulgar, a trecut la islamism. Ibrahim-paşa, ginerele sultanului, a spus că-i va da pămînt, cît va putea înconjura, de la răsărit pînă la amiază, călare sau pe jos, cum va voi.

Străbunicul meu porni călare ; cunoştea crestele munţilor şi a călărit ca un turbat. Două ore înainte de amiază calul i se prăbuşi. Trebuia să se întoarcă de unde plecase, altfel pierdea totul. A luat-o ca o săgeată prin munţi. Ştiu pe unde a trecut. Îţi spun : nici într-o zi n-ai să străbaţi distanţa pe care a făcut-o el în fugă în două ore.

— Şi a murit ?

— A mai trăit douăzeci de ani şi după cum ai zis, a murit. Ce importanţă are cînd ? Nu mai trăieşte. Ce mai oameni au trăit şi s-au dus ! De ce să plîngem noi, cei mărunţi ?

Mi-am adus aminte de satele tăcute, de marmora de sub pămîntul cenușiu, de nunta însorită din pădure. Nu voiam să mă liniștesc. L-am întrebat pe aga :

— Dar Ahmed Kiupriuli nu poate face ceva ?

— Îl cunoști pe marele vizir Ahmed Kiupriuli ?

— Nu-l cunosc, l-am zărit numai de departe.

— Eu însă îl cunosc. L-am văzut cînd avea 24 de ani. De pe atunci semăna cu un bătrîn. Parcă era un copil pierdut printre arnăuții săi bezmetici și bine făcuți, îmbrăcați în roșu. Doi inși îl susțineau de subsuori, să nu-și piardă puterile ținîndu-se pe propriile-i picioare. Este mic de statură, bărbos și, de la nas în sus, seamănă cu Mohamed al II-lea, cuceritorul. Numai de la nas în sus. Tatăl său, bătrînul Mahomed Kiupriuli, la 75 de ani părea mai tînăr decît el.

Bătrînul era clădit din fier. Nu știa nici să scrie și nici să citească. Ai auzit ce-a spus Karaibrahim ? Ahmed nu numai că se scaldă în vodcă poloneză, dar mai încearcă și toate otrăvurile de pe lume : haşiş, opium, diferite prafuri și licori. Are 80 de femei, însă nu e în stare să se culce ca lumea nici măcar cu una din ele. Caută într-una plăceri noi, dar toate i se par amare. Îți spun — este atît de desnădăjduit încît trebuie să se ducă undeva, în sihăstrie. Pe cînd el ? Conduce cel mai mare imperiu din lume. Un om ajuns la disperare, dar care are în mîini puterea este mai rău decît o fiară. De unde să-l iei ? Cum să-i vorbești ? Doar dacă te-ai duce la el în fața Kandiei.

El încearcă să susțină tronul sultanului, care stă să se prăbușească ; o treabă la fel de disperată, sau poate mai disperată decît însuși Ahmed.

Suleiman-aga se așează cu picioarele încrucișate și-și încrucișă și brațele la piept. Ridică capul și-mi zîmbi.

Eu stăteam în picioare și țineam arbaleta în mîini.

Ochii lui vorbeau : „Dacă nu te-aș fi iubit, ți-aș fi spus că ești un prost. De ce cauți înțelepciunea ? Du-te și uită clipele de slăbiciune."

Suleiman-aga spuse :

— Șuvoiul tulbure, care udă pămînturile padișahului, a crescut atît încît acoperă și munții. Fii atent ce se petrece. Uită-te numai la ieniceri, care erau sprijinul puterii sultanului. Ei fac parte dintr-o tagmă asemănătoare cu a călugărilor din ordinele voastre, care nu se-nsoară, nu caută bunuri pămîntești și se luptă numai pentru gloria lui Dumnezeu și a sultanului.

Ce-au ajuns astăzi ienicerii ? Se însoară. Copiii lor intră în detașament încă din leagăn și primesc soldă. În detașament intră orice fel de oameni și puținii ieniceri adevărați disprețuiesc pe noii veniți. Ienicerii fac comerț și jefuiesc oamenii pașnici în plină zi. Pentru că un turc nu poate fi ienicer, la început își dădeau copiii unui creștin ca să ajungă ieniceri, dar mai tîrziu au început să intre în detașamente și turci de-a dreptul. Cîți erau înainte ienicerii ? O mînă de oameni, un pumn de fier. Acum treizeci de ani, în campania din Persia, au pornit 30 000 de ieniceri și-au ajuns 3 000. Pînă și copiii rîdeau de ei. Dar spahiii ? Sultanul le dăruia pămînturi pe viață, ca să vină sub drapel, cînd îi va chema, în timp ce ei nu știau cum să facă să rămînă pe la conacurile lor și cum să lase moștenire copiilor, pămîntul. De sus pînă jos s-a întins corupția. Chiar și pe Ahmed Kiupriuli poți să-l cumperi. Scot bani falși ; vistieria e goală, iar

marele vizir nu știe decît un singur leac : război cu orice preț. Așa i-a lăsat cu limbă de moarte taică-său, bătrînul Mahomed Kiupriuli : „Luptă-te afară, ca să nu te lupți în țară cu ai tăi". Și atunci cum rămîne cu Elindenul ?

— Dar Elindenul e totuși o parte din ținuturile padișahului...

Suleiman-aga aruncă spre mine o privire ascuțită, schimbată pe neașteptate, nu mai spuse nimic, se ridică și intră în casă prin ușa cu inscripția de deasupra ei.

L-am așteptat. N-a mai ieșit.

Am simțit cum inima mi se încleștează de obidă și totuși am izbutit să rîd. Cine mă mai putea obîdi ? M-am purtat ca un copil în fața tatălui său. Așa am vrut. Aoleu, ce mai prostie. Abdulah pentru întîia oară m-a păcălit. L-am iertat.

Capitolul II

Gospodăriți-vă în nouă sate.

În ziua următoare, a doua zi după Predoi, Ismail-bei ne conduse către valea Petglaret. Numai șapte inși din oamenii lui Manol duceau tot avutul băjenarilor. Șerko o ducea pe baba Srebra, iar Goran ducea în spinare ditai berbecul cu coarnele încolăcite.

Manol și cu mine mergeam împreună cu ei. De la un timp o luarăm în susul rîului Struilița. Rîul, ca un cuțit de argint, începu să taie pieptul muntelui.

La început se dezgoli stratul fertil, tăiat de ape și se văzură rădăcinile pomilor. Erau puternice, încovrigate, înfricoșătoare, cum apăreau în fața noastră și am înțeles de ce copacii ating cerul, iar omul abia se ridică deasupra pământului. Apoi stratul de pământ rămase deasupra capetelor noastre și se arătară stîncile pe care se sprijină Universul. Erau străpunse de vine roșiatice, ca și cum prin ele se scurgea sînge sau mustul strugurilor roșii. La început, pe ici, pe colo, pe aceste vinișoare se sprijineau cîțiva brazi tineri, fragezi și subțiri ca firele de păr pe o frunte pleșuvă, ca la urmă să dispară și ei, rămînînd numai piatra. Stîncile se înălțau tot mai sus și mai sus deasupra noastră și veneau din ce în ce mai aproape din amîndouă părțile. Soarele se pierdu și apa se scurgea pe piatră, cerul se făcu întunecat și rece, iar vuietul apelor deveni profund și surd. Și urma de pămînt pe care creșteau ierburile verzi și pe care o încălzea soarele, și din care țîșneau rădăcinile puternice, a rămas sus, mult deasupra noastră și se făcea tot mai subțire, subțire ca verdele coajei de pepene pe care o răzui cu unghia sub care îți va și rămîne, arătîndu-se albă dedesubt; culoarea verde a rămas sus, iar noi ne găseam în miezul roșu al pepenelui, unde nici măcar semințe nu mai sînt.

Și am auzit muntele rostind :

„Mișunați, oameni mărunți. Atingeți-vă de măruntaiele mele și luați din puterea mea. Pentru că plugurile voastre zgîrie la adîncime de două palme, în timp ce rădăcinile molizilor mei ajung pînă la zece pași ; pînă și rămășițele morților coboară numai la un stat de om. Da, și vii și morți, voi îmi zgîriați scoarța, iar mormintele voastre nu sînt adînci și oasele vă sînt descoperite de vînt

și ploaie. Și temeliile satelor și orașelor voastre sînt la suprafață și le duc apele, iar nisipul le acoperă. Coborîți din ce în ce mai jos. Aici curg ape mai puternice decît cele de sus. Aici se împletesc vine de aur, argint și fier. Chiar dacă fiecare din voi ia cîte o grămadă din el, tot o să-mi mai rămînă. Oameni, atingeți-vă de măruntaiele mele și luați din puterea mea."

Dar noi deveneam tot mai mici, și mai mici și nu ne gîndeam la puterea muntelui, ci ne rugam să ieșim cît mai curînd la soare. Umerii omului sînt neputincioși pentru apăsarea de piatră a stîncilor. Chiar și Goran cu căciula lui, cu pletele lui, arăta mai mărunt decît o furnică, iar berbecul din spinare — ca un bob de mei.

Tot mi se părea că mergem pe cursul rîului la vale ; în realitate el venea spre noi și izvora din direcția în care mergeam.

Ne ridicam privirile să sorbim curaj de la dunga luminoasă a cerului și de la cele două tivituri de țărînă sfîșiată de la marginea de sus a prăpastiei. Aceste laturi verzi și luminoase erau ca țărmurile unui rîu adînc. Și am înțeles că omul trăiește pe țărmuri și nu-i este dat să coboare în adîncul rîului.

Cărarea, de frică, se lipea din ce în ce mai mult de peretele stîng al stîncii și peste fețele noastre cădeau picături de apă de pe piatra udă. Rîul Struiliței se alătura peretelui drept al stîncii devenind tot mai adînc, din ce în ce mai adînc. Într-un loc peretele drept era crăpat de-a binelea și se căsca o scobitură adîncă, o peșteră. Părea că acolo rîul se pierdea și se întindea o vîltoare înfricoșătoare, de un verde întunecat. Deasupra apei se ridicau bășici verzi. Mi s-a părut că prin tunetul apei am deslușit și clocotul ei. Și-am văzut că apa întoarce

băşicile spre stînga. Pentru întîia oară, ciinele Şaro mîrîi, Ismail-bei strigă ceva, dar glasul lui răzbătu slab şi încet :

— Acolo răsuflă stăpînul acestei ape. Are coarne de berbec, mustăţi de somn, cleşti de rac şi coadă de păstrăv. Să ştiţi, de cîte ori treceţi, să-i aruncaţi cîte ceva, fie chiar şi o piatră. Dar să fie ceva greu, să se ducă la fund.

Şi smulse din sileaful său un cuţit ferecat şi-l aruncă în vîltoare, iar apa îl înghiţi imediat.

Atunci baba Srebra zise, din braţele lui Şerko :

— Atît de mulţi să treacă pe aici, încît pietrele aruncate să astupe vîltoarea.

Iar eu am încuviinţat :

— Amin.

Acestea au fost cele dintîi vorbe care se rostiră de cînd am intrat în inima Rodopei.

Am pornit din nou şi de la necontenita privire a apei, care curgea lîngă noi, de la tunetul ei, sau poate şi de spaimă, capetele ne ameţiră şi genunchii ni se tăiară. Dintr-odată amîndoi pereţii trecătorii se-ngustară şi-n faţa noastră cărarea se curmă. Rîul Struiliţa ţîşnea de sub picioarele strînse ale celor două stînci.

Ismail-bei o luă la stînga şi se pierdu într-o peşteră. Pe jos era nisip, iar pereţii erau netezi, aşa că mi-am dat seamă că foarte de mult, pe aici curgea o apă.

Cînd peştera se sfîrşi, în faţa noastră se deschise valea Petglaseţ. Ne-am strîns cu toţii la ieşirea din peşteră.

Soarele ne orbi, urechile ne ţiuiră de cîntecul greierilor şi ne izbi un miros de mieare proaspătă. Mi s-a părut că aveam în faţă un perete de lumină,

la stînga un perete de cîntec, iar la dreapta unul de parfumuri.

Ismail-bei spuse :

— Priviți la stînga !

Și noi ne uitarăm.

— Aceste două culmi sînt Sfîntul Iani și Karacian.

Lîngă piatra cea mare și cenușie de pe Karacian, în fiecare zi de Sf. Petko se aduc jertfe.

Rosti din nou :

— Priviți la dreapta !

Și noi ne uitarăm.

— Aceste două culmi sînt Modăr și Svetilec. În fiecare zi de Sf. Petru acolo se aduc jertfe.

Și mai spuse :

— Ridicați-vă privirea și uitați-vă înaintea voastră.

Văzurăm un singur pisc acoperit de pădure pînă-n vîrf.

— Acesta este Posestra, spuse Ismail-Bei. De acolo se rostogolește Struilița și se zărește strălucirea Mării Albe. Marea nu se vede, doar strălucirea ei.

O sută de perechi de ochi ai băjenarilor priveau piscul de pe care se putea zări strălucirea mării. Erau din partea de nord a Rodopilor și nu știau ce este marea.

— Iar ce se vede între Sf. Iani, Karacian, Posestra, Modăr, Svetilec și stînca aceasta, din spatele nostru, este valea Petglaseț, cu pășunile, pădurile și apele ei, zise Ismail-Bei.

Atunci am înțeles că strălucirea pe care am văzut-o în ochii băjenarilor nu era reflexul Mării Albe. Era acest nou pămînt al lor. Aici li se vor naște copiii. Tot aici au să le fie îngropate oasele.

Eu aveam să mai stau puțin, apoi să mă duc, însă ei vor rămîne aici. Ei și sămînța lor.

Ismail-bei se întoarse spre Manol și înclinîndu-se în fața lui, îi zise :

— Manol, pune piciorul în această vale, este a ta.

Manol îl îndemnă pe Șerko, care o purta pe baba Srebra să păşească primul în vale. Baba Srebra îi spuse să-i dea drumul jos și călcă peste iarba înaltă. Nimeni altul nu călcase înaintea ei. Cărare nu se vedea fiindcă în această primăvară nici o turmă nu intrase în vale.

Și cum mergeam așa prin poiană, de sub picioarele noastre săreau greierii în toate părțile, parcă am fi păşit peste un rîu și de sub tălpile noastre țîșneau stropi de apă. Mergeam încet și solemn, pentru că bătrîna abia se mișca. Deodată am auzit un tunet și cînd ne-am uitat la dreapta, am văzut cum de pe malul prăpăstios tot rîul Struilița se prăbușește într-o gură întunecată și dispare sub pămînt. Vîltoarea tuna și deasupra ei se ridica o spumă și o pulbere transparentă, iar în ceața făcută de apă se răsuci un curcubeu. Nu ne-am uitat prea mult la această minune și ne-am întors privirea înapoi, în vale, pentru că era mai frumoasă, chiar decît curcubeul.

Poieni înclinate coborau spre Struilița, galbene de coada șoricelului, de fîn cosit și lăptuci, viorii de trifoi și scaeții măgarului, albe de coada șoricelului alb și de margarete. Erau împrejmuite de păduri verzi de brazi, iar pe ici, pe colo, se deosebeau buchete de pini întunecați, care le făceau și mai luminoase și mai însorite. Pădurile ajungeau pînă în vîrfuri, învește mîntîndu-le, parcă, în cojoace mițoase. Numai din loc în loc, blana le era smulsă, de se vedeau și alte poieni pline de lumină.

Cînd ne-am întors privirea și în urmă, am văzut un perete drept de piatră, iar în vîrful lui creșteau pini pitici, din cauza înălțimii.

În mijlocul celei mai apropiate poieni se înălța un pin bătrîn, secular și către el porni Manol.

Pinul își înălța tulpina uriașă, desfăcîndu-și ramurile groase și drepte, ca niște brațe puternice. Crengile mici, frunzișul și mușchiul atîrnau în falduri, în jos, și nici o rămurică nu creștea în sus ca și cum s-ar fi sumecat mînecile largi de mătase ale unei cămăși de verdeață. Adia un vînt ușor, iar trunchiul pinului nici nu se clintea, nici măcar vîrful nu-i fremăta, deși era ușor și subțire ca o pană de păun, înfiptă la căciulă. Nu tremurau nici ramurile întinse, numai mînecile verzi de mătase se legănau și fluturau.

Cînd toată lumea se strînse în jurul copacului nemaivăzut, Ismail-bei își duse palmele pîlnie la gură și strigă :

— Stăpîne-e-e !

Și ecoul răspunse :

„Stăpîne ! Stăpîne ! Stăpîne !"

Glasurile veneau în valuri fugărindu-se și coplesindu-se și se auzeau cînd „stă", cînd „pîne", ori mai degrabă numai „î-î-î" „e-e-e". Băjenarii înțepeniră de uimire.

— Am venit ! mai strigă Ismail-Bei.

„Am venit ! Venit ! Nit ! T-t-t !" răspunse ecoul muntelui.

Goran apucă berbecul din spinare și-l puse jos, apoi își făcu cruce, deși el mai auzise și altădată ecoul acesta.

Minunea nu sta numai în ecou, ci însăși glasurile cîntau și răsunau într-un fel deosebit, încît omul nu se prea simțea în largul său.

— Sub acest pin, zise Ismail-Bei, de Alinden se aduce jertfă.

Şi rosti cuvîntul „Alinden" în aşa fel, accentuînd litera „A", crezînd că e vorba de ziua lui Ali. Ori ai noştri rostesc „Ilinden" şi accentuează litera „I", de se înţelege că e ziua Sfîntului Ilie.

Baba Srebra se aşeză lîngă trunchiul pinului, între două rădăcini uriaşe, încît mi se păru şi mai mărunţică şi cocîrjată. Bătrîna spuse :

— După ce am văzut, m-am şi gîndit că aici trebuie ridicat satul, pentru că ce poate fi mai frumos decît acest pin crescut în mijlocul lui ca o clopotniţă. Dar nu e bine ca fiece cuvînt să-l auzi în sat de cinci ori.

Atunci Manol luă în tăcere sapa de la unul din oamenii săi şi zise :

— Las-să fie aici cimitirul.

Şi lovi cu sapa, iar pămîntul, ce păruse moale sub picioarele lui, era pietros şi ecoul îi întoarse sunetul stîrnit de lovitură.

— Atunci cînd vom săpa mormintele, adăugă Manol, ecoul va răsuna în locul clopotului.

Mi s-a părut îngrozitor, ca cea dintîi săpătură, în această vale, să se facă pentru un mormînt, nu pentru temelie de casă.

Ismail-Bei ne spuse :

— V-am dat cheia acestui pămînt şi a jertfelor ce trebuie aduse. Făceţi aşa cum am făcut şi noi, pentru că aşa au învăţat părinţii noştri, de la cei care odinioară au trăit aici. Fie ca rădăcina pe care o semănaţi să ajungă pînă în inima pămîntului.

Se înclină şi plecă, iar fiul său Iusuf îl urma îndeaproape.

Toată ziua umblasem prin vale, cercetînd toate poienile şi malurile Struiliţei. În cele din urmă,

am ales un loc pentru vatra satului, nu prea la șes, nici pe povîrnișuri, ci undeva, unde pădurea să-i vegheze spatele, iar la picioare să-i curgă izvorul.

Am stropit poiana cu un buchet din ierburi rupte chiar de acolo și am blagoslovit-o. Se auziră loviturile înfundate ale securilor, iar ecoul întorcea zgomotul lor. În poiană se înfiripară focurile ca să lumineze acest pămînt sălbatic și pustiu. Pe unul din focuri se frigea berbecul. Baba Srebra luă doi pumni de țărînă și aruncîndu-i peste cap zise:

— Cine va lua un pumn de țărînă din ogorul vecinului, aceea să-i stea la cap, pentru că pămîntul acesta ne-a fost dăruit.

Apoi luară cazanul înegrit de miile de tăciuni aprinși sub el și plecară să însemne copacii de la marginea pădurii, care ferea spatele satului. Înaintea fiecărui copac însemnat se urcau pe cazan strigînd:

— Să se facă la fel de negru ca acest tuci cel ce va îndrăzni să văduvească pădurea.

Astfel deveni pădurea un sanctuar venerat al naturii. Fără ea, zăpezile și torenții ar fi putut lua satul cu ele.

În acest timp, soarele se ascunse și umbra învălui Petglaseț. De abia atunci amuți și țîrîitul pătrunzător al greierilor-cenușii și începu a se auzi țîrîitul adormitor, blînd al greierilor negri, care au culoarea asta pentru că se înmulțesc iarna pe lîngă focuri, așa că țîrîitul lor amintește de vatra focului și de casă.

Oamenii se strînseră pe lîngă focuri și întețiră flăcările, iar întunericul din jur deveni tot mai negru.

Cînd rupseră bucăți berbecul fript, peste cetina proaspătă de pin, Manol zise:

— Dăruiesc noului sat o turmă de cincizeci de oi.

Eu, atunci, am scos din traistă cărțile sfinte, ce le copiasem cu mîna mea, pe care trebuia să le dau mînăstirii, dar nu mai găseam timp să le duc :

— Vă dăruiesc cele dintîi cărți sfinte, deși sînt din *Vechiul testament*. Și mi-am adus aminte atunci că Mircio făcuse jurămînt pe eclesiastul.

— O-ho, făcu baba Srebra, avem *Sfînta Scriptură*. Și scoase din traista nepotului ei o evanghelie groasă cu scoarțe de argint.

— Băiețelul a furat-o din biserică. Fie-i iertat păcatul, zise bătrîna și mai scoase din traistă niște săculețe de pînză și le descîntă ca și cum ar fi făcut o ciudată vrăjitorie.

— Iată o mînă de secară și o mînă de orz. E gata pîinea oamenilor. Iată lintea, iată și fasolea pentru bucuria mîncăcioșilor. Iată și ovăzul pentru cai. Iată și sămînța de in și sămînța de cînepă, să ne îmbrăcăm ca niște împărați. Încolțiți semințelor și acoperiți văile, stîrpiți buruienile și înălțați-vă pînă-n ceruri, ca pe tulpinele voastre să ne urcăm în lună.

Cînd ridică un săculeț și-l legănă, în el zornăi ceva și bătrîna se întristă :

— Aceștia sînt sîmburi de cireși pentru nepoți. Doamne, de ce n-ai făcut să crească și pomii mai repejor, ca ierburile, să ajungă și bătrînii să guste din rodul acestor sîmburi ?

Oamenii din jurul ei începură a visa, cu ochii lărgiți de lumina focului, pentru că întunericul ascunsese mizeria și suferința lor.

La lumina zilei nu îndrăzneau să gîndească cu glas tare, fiindcă vedeau poienile pustii, copacii sălbatici și apele repezi. Acum însă aveau chef de vorbă.

— Uite acolo va fi casa mea, cu grădina în faţă, zise femeia care-şi alăptase copilul cu firul de iarbă.

— Colo, la izvor am să ridic, să fie de noroc, o fîntînă albă, rosti bărbatul al cărui frate se turcise.

— Iar aici, peste rîu, va fi un pod de piatră, se auzi glasul cuiva din întuneric.

— Şi acolo vom înălţa biserica, adăugai şi eu.

Baba Srebra mă rugă :

— Părinte, citeşte-ne ceva din cărţile cele sfinte.

Îndată am găsit binecuvîntarea lui Dumnezeu asupra lui Abraham şi începui să citesc, iar în jurul meu toţi tăceau şi ascultau.

— „Ridică-ţi acum ochii de la locul unde te găseşti şi priveşte către miază-noapte şi miază-zi, răsărit şi apus ; pentru că întreg pămîntul pe care-l cuprinzi cu privirea, am să ţi-l dăruiesc ţie şi moştenitorilor tăi, în vecii vecilor. Şi voi face moştenirea ta numeroasă ca pulberea pămîntului."

Atunci Şaro începu să urle prelung, rău prevestitor şi se duse la stăpînul său. Şerko îl îmbrăţişă pe după gît şi-l alintă duios :

— Ce văd ochii tăi ascuţiţi ? Ce aud urechile tale ascuţite ?

Cîinele schelălăia.

Şerko ridică capul, începu să adulmece aerul, să tragă cu urechea şi zise :

— Afurisită să fie mîna care a azvîrlit pe acei cîini blestemaţi în bezna cea neagră. Pe ei îi aude Şaro. Nici nu sînt turbaţi ; sînt flămînzi şi înspăimîntaţi.

Abia atunci şi-au amintit cu toţii că în spatele stîncilor nevăzute se întind Rodopii. Şi pe întinsul lor turcul îşi face de cap şi pîrjolul îi preface tru-

pul în cenuşă, iar paloşul îi loveşte pe oameni. În timp ce noi şedeam la adăpost, pe alţii îi scutura vîntul.

Manol zise :

— Goran, Şerko, mai tăiaţi ceva lemne şi pregătiţi-vă. În seara asta ne întoarcem.

Şi părăsiră valea să se înapoieze în Rodopi. Eu mergeam cu ei. Aşa se ridică satul cel nou, numit mai tîrziu Momcilovo, din Valea Petglaseţ, cumpărată cu clopotele de argint ale lui Manol.

Capitolul III

Cînd am deschis uşa odăii mele, am văzut conturată pe peretele văruit, în mijlocul unui patrat luminos, umbra mea.

Afară era încă destulă lumină şi m-am mirat să fi aprins cineva focul în curte, dar m-am întors şi am văzut cu uimire cum luminează luna — o lună mare, plină, care se ridica încet deasupra munţilor.

Cîinii începură să urle. Două pisici se repeziră în fuga mare să se cţtere pe paltin, ca nişte turbate, dar sus în vîrful lui s-au apucat să miorlăie înfricoşate, căci se temeau să coboare.

Îndată ce-am aprins sfeşnicul, în odaie se auzi un răpăit, ca de grindină, dar mai moale, ca şi cum ai presăra nişte boabe de mazăre tînără. Erau roiuri întregi de fluturaşi de noapte. Am stins sfeşnicul, însă ei continuau să se izbească şi să răpăie peste farfuriile de metal de pe policioară, peste şaua calului meu, peste arme şi coburi.

Cine ştie ce oală descoperită şi goală a fost uitată pe podea, căci înlăuntrul ei fluturii răpăiau la fel,

ceva mai surd şi mai înverşunat. În colţ mai era şi o coşniţă deşartă şi din ea veneau aceleaşi răpăituri.

Mare minune, mă gîndeam eu, dacă aceste efemere se ascund în timpul zilei şi apar numai noaptea, atunci de ce mai caută atît de nebuneşte lumina ? Dacă le place lumina, de ce nu apar ziua ?

Am ieşit din odaie şi m-am aşezat pe trepte. Undeva, prin conac, o femeie rîdea cu neruşinare.

Azi dimineaţă a sosit vestea că Mehmed-paşa se apucase de mai bine de o săptămînă să turcească ţinutul Cepino, după care urma să coboare spre sud, pe cursul unui rîu oarecare.

Luna strălucea, iar acolo spre nord, sau spre apus, nu ştiam precis unde, ardeau acum satele şi oamenii jeleau.

Femei siluite zăceau cu fustele peste cap, copiii se tîrau printre cadavrele mamelor, iar bărbaţii urlau traşi în ţeapă. Ştiam că se va întîmpla una ca asta. Şi aşa a şi fost.

Gîndindu-mă la cei traşi în ţeapă începu să mi se facă greaţă şi încercai să-mi alung din minte această imagine.

„Trăiesc — îmi ziceam — trăiesc ! Mă pot duce să beau apă rece, mă pot duce să mă culc, să dorm. Trăiesc !"

Ce puteam face eu ? Şi parcă ce era de făcut ? De-o parte erau turci, de cealaltă bulgari. Unii erau mai puternici şi-i măcelăreau pe ceilalţi. Şi iarăşi mi-am zis că cel mai bun lucru este să fiu pregătit ca atunci cînd furtuna sîngeroasă va ajunge şi în această vale liniştită, să-mi păstrez cumpătul.

Şi aşa, încet, încet, privind luna, am ajuns să cred că nu există nici un fel de omoruri, de ţipete, nici Mehmed-paşa, sau oamenii din Cepino. Robul Abdulah stătea pe trepte cu ochii la stelele palide.

Atunci veni unul din oamenii lui Suleiman-aga şi-mi spuse că sînt chemat la el. Nu m-am supărat pentru că nu-mi era nici somn, nici nu eram flămînd ori însetat.

Suleiman-aga mă aştepta în chioşcul lui. Şedea turceşte pe perne groase şi bea cafea.

— Ce preferi, mă întrebă el, cafea sau sirop? Sau vrei ceva dulce?

— M-ai chemat, aga? i-am răspuns.

El începu a rîde la fel cum face un bunic cu nepotul său.

— Nu se întreabă aşa, Veneţianule, ci se aşteaptă, se soarbe sau se mestecă, pînă cînd, uite aşa, printre altele, se vorbeşte şi despre ceea ce îi interesează pe oamenii care s-au adunat la un loc.

— Şi care-i folosul?

— Aşa e, care-i folosul? Aşază-te la marginea chioşcului şi vei vedea că picioarele o să-ţi atîrne. Sînt dator să-ţi spun că un om ca să ajungă la adevărata înţelepciune, trebuie să înveţe să stea cu picioarele încrucişate. Oamenii înţelepţi au născocit acest fel de a sta jos.

— Înţelepciunea e departe de mine, aga.

— E departe, într-adevăr, dar eşti în căutarea ei. Eşti încă foarte tînăr. Cînd ai să mai îmbătrîneşti, ai să mai înveţi cîte ceva. Eşti pe drumul cel bun.

— Dar eşti tu oare destul de înţelept să-mi poţi spune dacă drumul meu este cel bun?

— Eu nu sînt un înţelept, însă au existat alţii înaintea mea.

— Aga, dacă totuşi ţii să-mi oferi ceva, atunci porunceşte să-mi fiarbă un ceai de tei, fără miere. Şi să nu-l strecoare.

— Iată încă o dovadă de înțelepciune. Cafeaua ascute mintea și nu-l lasă pe om să doarmă. Și la ce ți-ar trebui o minte ascuțită ?

Așa am pălăvrăgit amîndoi, încet, alene, fără să ne gîndim prea mult și simțeam că ne face plăcere să fim împreună și căutam să nu rămînem singuri. Discutam uneori fără sens, alteori cu prea mult înțeles, însă cuvintele le rosteam așa, printre altele.

Discuția o conducea Suleiman-aga, cînd în serios, cînd în bătaie de joc, pe jumătate zîmbitor.

Era într-adevăr uimitor cît de mult îmi ajuta noua haină a lui Abdulah să pot discuta cu oamenii. Altădată aș fi așteptat să mi se aducă un scaun și zece inși s-ar fi învîrtit în jurul meu.

Într-un timp Suleiman-aga îmi spuse :

— Te-aș ruga să te duci mîine la o mandră și să-i spui cîteva cuvinte din partea mea unui cioban, unui baci, Manol. Să-i spui numai atît : „Suleiman-aga nu poate sta în calea lui Allah".

— De ce m-ai ales tocmai pe mine, aga ?

— Dintre noii veniți numai tu știi bulgărește. Iar pe vreunul dintre oamenii mei nu vreau să-l trimit ; ne aflăm la vreme de răscruce și acum oricine trebuie să fie într-o tabără sau în alta.

— Iar eu mă găsesc la mijloc, nu-i așa ?

— Deocamdată mai stai deoparte.

— Acum ascultă-mă și pe mine. Să-ți spun eu de ce mă trimiți ? Știi că am să-i comunic lui Karaibrahim și vrei ca acesta să afle că te ții deoparte.

— De ce dai glas celor ce gîndim amîndoi ?

— Ca să fie limpede.

— Ce este limpede în lumea asta ? Pînă și fiul Dumnezeului vostru, Isus Hristos, a vorbit în pilde. Privește acum la oamenii dinspre apus — și mai

vrei să fie totul limpede ? Viaţa este limpede ? Sau moartea ?

Şi aga începu din nou să vorbească. Eu sorbeam ceaiul de tei parfumat, îl strecuram între dinţi şi limbă ca pe vinul cel mai scump şi eram atent ca frunzele să-mi rămînă în gură. La sfîrşit scuipai ultimele înghiţituri pe fereastră. Mai întîi au căzut picăturile, iar în urma loc se răsuci încet, în aer, o frunză. Atît picăturile, cît şi frunza erau negre în bătaia lunii, altfel, de un verde luminos la soare.

— S-ar putea să uit să-i spun lui Karaibrahim.

— Ai să-i spui.

Da, aveam să-i spun. Puteam oare să pornesc prin pădure fără ştirea lui ? În realitate nu eram decît un prizonier şi numai atenţia ce mi-o acorda omul din faţa mea şi mintea lui mă făceau să uit acest lucru.

— Desigur. Dar de ce nu te duci să-i spui tu însuţi ?

Oare ce-i trebuie înţeleptului atîtea ocolişuri şi vorbe ticluite ?

— De ce ? Luna străluceşte şi sînt cu chef, aşa că am să-ţi spun. Deoarece Karaibrahim nu e ca mine, sau ca tine. El crede că poate îndrepta lumea ; el şi alţii ca el. E ca un cal cu apărătoarele la ochi ; ştie alfabetul pînă la a treia literă. Nu vede cum merg lucrurile. Nu-şi dă seama că aici se află în Rodopi, nu în Anatolia.

— Ascultă, aga ! Hai să ieşim să vorbim afară, la lumina lunii. Tu-l judeci pe Karaibrahim că vrea să îndrepte lumea. Dar tu nu ţi-ai jertfit întreaga-ţi viaţă ca să îndrepţi lumea ? De ce nu-i lasi pe răzvrătiţi să se ridice, pe tîlhari să jefuiască, iar rîurile să ducă cu ele podurile ? Nu-i şi asta treaba lui Allah ?

Aga se ridică în picioare, coborî din chioşc şi începu să se plimbe în sus şi în jos prin cerdacurile acoperite, aşternute cu preşuri colorate. Paşii nu i se auzeau, numai scîndurile scîrţîiau uşor.

— Ai stins sfeşnicul? întrebă el. Intră prea multe insecte. Şi-acum ascultă: Trebuie să îndreptăm ceea ce se poate îndrepta. Ciobanul îşi paşte turma, plugarul îşi ară ogorul, aga îşi vede de treburile lui. Mie mi-a fost încredinţată această vale, iar eu am căutat s-o îndrept, după cît m-am priceput. Şi trebuie să-ţi spun că am izbutit.

— Valea asta se află într-un munte, iar muntele face parte dintr-un imperiu. Şi a venit ziua în care imperiul îşi aminteşte de această vale. După cum vorbeşti, gîndeşti ca un împărat.

— Şi de ce să nu fiu împărat? Cel puţin peste această vale.

— Pentru că eşti doar un trimis al imperiului. Pentru că dacă ai fi fost împărat peste acesti oameni, trebuia să fii alesul lor şi trebuia să-l întîmpini pe Karaibrahim acolo sus, la trecătoare, cu puşca în mînă şi să-l întorci din drum. Asta e, Suleiman-aga, şi iartă-mi cuvintele amare.

— Acelaşi lucru mi l-a spus şi un om simplu, cînd a venit Karaibrahim. Mi l-a spus cu alte cuvinte, însă sensul era acelaşi.

N-am îndrăznit să-i spun că şi eu auzisem cuvintele lui Delio.

— Mi-ai spus că nu sînt în nici o tabără. Acum şi tu te dai deoparte. Ce veste trimiţi bulgarilor? Că-i părăseşti? Nu făceai aşa dacă erai omul lor. A existat aici o ordine, aga, însă a fost ordinea ta.

— Oamenii ascultau şi se supuneau, erau mulţumiţi.

Am tăcut. Știam cît erau de mulțumiți. Robul Abdulah o putea ști, lui Suleiman-aga, însă, nu-i era dat să înțeleagă.

— Iar acum amîndoi o să stăm de o parte, Suleiman-aga și o să ne uităm cum sînt căsăpiți oamenii și cum sînt spînzurați.

— Nu-mi pare rău de cei spintecați și spînzurați, rosti surd Suleiman-aga. Să moară. Ce oameni au murit ! Ce oameni au pierit ! Și ăștia să nu moară ? Și eu am să mor. De ordinea stabilită îmi pare rău. Ceea ce trebuie să se facă, să se facă după lege.

— Totul se face după lege, Suleiman-aga, însă nu după legea ta, sau a mea. Tu singur ai pomenit ce se întîmplă prin imperiul sultanului.

— Știu, spuse scurt Suleiman-aga, și se opri cu fața spre mine, în mijlocul cerdacului. Scîndurile nu mai scîrțîiau. În spatele lui se arcuia bolta unei nișe, în care scînteiau arme.

Am regretat cele spuse, dîndu-mi seama că am cam uitat cine sînt. El vorbea ca un împărat, iar eu, prostul, ca un bufon, căruia i se îngăduie orice.

Parcă aș fi băut rachiu, nu ceai de tei.

— Știu, continuă Suleiman-aga, cel ce spînzura și azvîrlea oamenii în prăpastie. Dar mai știu că ceea ce face Karaibrahim nu va ajuta la nimic ! Ai dreptate cînd spui că nu sînt de nici o parte. Mai rău este că tot timpul am stat de o parte. Sînt bătrîn și obosit. Mă sfîrșesc. Dacă aș fi fost mai tînăr... nu știu ce aș fi făcut. Însă tu, Venețianule, cu turban pe cap, ascultă-mă. Mi-ai spus destule, eu am să-ți spun un singur lucru : ne aflăm în vreme de răscruce — unul la stînga, altul la dreapta. Nimeni nu va rămîne la mijloc, sau nicăierea. Și ține minte — chiar și noi doi o să fim ori la stînga, ori la dreapta, ori la Allah.

Întorcîndu-se coborî greoi treptele. De jos, de pe trepte, repetă :

— La dreapta sau la stînga. Sau la Allah.

. . . . . .

În fiecare dimineaţă făceam exerciţii de scrimă cu Karaibrahim. Îl învăţam să se bată cu arme cu lama dreaptă. Nu-mi amintesc cînd am pus mîna pe spadă pentru întîia oară.

Odinioară, cu ani în urmă, spadei îi dedicam tot timpul meu. Ea îmi dădea încredere — pesemne simţeam nevoia să mă sprijin de ceva. Mă duceam la recepţii sau la ceremonii, luam parte la vînătorile regale şi înfruntam de chis privirile nerușinate ale curtenilor. „Poţi să-ţi dai aere cît pofteşti, însă dacă-ţi dă mîna poftim pe pajiştea din spatele abaţiei Saint-Germain, sau la Pré-aux-Clers, ori în jurul Palatului Luxembourg.“ Unii, veneau. Am ucis şapte. Atunci încetară să mai vină şi nu-mi era uşor pentru că era epoca spadei. Oamenii se băteau pentru un lucru de nimic, deşi duelul era interzis ; ori poate de aceea. Stau şi mă gîndesc astăzi cîţi oameni am ucis, pentru nimica toată, din vanitate. Dacă ştiam într-adevăr ceva bine, ştiam să lupt cu spada. Mulţi dintre nenorociţii aceia de curteni care s-au azvîrlit asupra ienicerilor la Kandia ştiau să lupte cu spada şi asta le dădea încredere şi mîndrie. Se gîndeau la încăierarea cu turcii ca la un duel. Fie-le ţărîna uşoară.

Karaibrahim învăţase toată viaţa cum să lupte cu sabia. Trebuie să recunoaştem că ienicerii instruiţi — căci în vremea aceea cei neinstruiţi erau de trei ori mai mulţi — erau în stare să spintece grozav de bine. Povestea Karaibrahim că orice elev

la ieniceri trebuia, dintr-o singură lovitură, să taie zece rînduri de postav înfăşurat în jurul unei sîrme, cu sîrmă cu tot. Cine nu-şi poate face o idee ce înseamnă una ca asta, n-are decît să încerce.

Am văzut un om despicat în două pînă la mijloc dintr-o singură lovitură. În faţa unei asemenea isprăvi, spada nu prea făcea treabă. E drept că-n faţa unei spade încercate nici iataganul nu ajuta cine ştie ce.

Karaibrahim se ţinea bine. Era sprinten, slab şi uşor, cu picioare de fier şi avea umeri largi. Deseori însă mîna lui pornea fără de voie să taie. Cu toate astea mă bucuram că trebuia să fac eforturi să-l pot învinge, deşi exerciţiile le începusem nu de mult. Eram sigur că într-o luptă pe viaţă şi pe moarte cu spada, Karaibrahim putea fi un adversar cît se poate de periculos, pentru că avea voinţă, ştia să te momească şi dispreţuia moartea.

Azi dimineaţă, în timp ce puneam apărătoarele la spade — el avea o minunată spadă, purtînd emblema lui Andrea Ferrari, care-mi amintea şi de precedentul ei posesor — i-am povestit despre cele discutate cu Suleiman-aga.

Karaibrahim ascultă cu interes şi luă poziţie de luptă.

— Aşadar bătrînul a zis „să trăiţi", spuse el şi atacă. Am ştiut eu.

Îmi era necaz pentru siguranţa lui şi uşurinţa cu care vorbea, aşa că printr-o cuartă joasă, îi sprijinii vîrful spadei în gît.

Se supără la rîndul lui, deşi mă străduiam să nu-l supăr. Îşi închise ochii şi mai mult, unul aproape de tot.

— Mîine să vii mai devreme să mă înveţi lovitura asta.

— Şi acum ce-ai de făcut ? îl întrebai eu cu oarecare indiferenţă, parînd atacurile lui.

— Marele-vizir stă în faţa Kandiei şi aşteaptă, rosti el sec, iar după aceasta nu se mai auzi decît ţăcănitul spadelor.

. . . . . .

După amiază am pornit spre stîna lui Manol. Mă conducea unul din oamenii lui Suleiman-aga, călare pe un măgar. Privea cu dispreţ la calul meu şi căuta asemenea cărări, care să mă silească să cobor din şa, în timp ce el îşi legăna picioarele pe măgar.

În curînd începui a crede că ticălosul mă tot învîrteşte şi mă duce înadins în direcţii diferite, să nu-mi pot da seama încotro mergem. Aş fi vrut să-i spun că nu este nevoie să se ostenească într-atît, deoarece tot nu mă descurcam printre aceste creste şi poieni înveşmîntate cu păduri de brad, dar am tăcut. Încercasem şi la început să-l întreb cîte ceva, dar el nici nu deschise gura.

Am mers aproape tot drumul prin păduri de brad. În pădure ramurile copacilor creşteau mult deasupra pămîntului, la o înălţime de două, trei şi chiar cinci staturi de om, încît mergeam ca într-o biserică, printre coloane drepte, sub bolta verde. În partea de nord a pădurii, dinspre poieni, ramurile coborau pînă la ierburi, se împleteau cu florile, încît copacii păreau un perete verde, şi nimeni, om sau fiară, nu se putea strecura printre ei. Cărare nici că exista sau, dacă era, era undeva prin pădure, căci prin poieni soarele o uscase şi o ştersese, iar dacă nu ştiai unde s-o găseşti, tre-

buia să cauţi mult şi bine locul unde se strecura pe sub ramurile copacilor.

Soarele nu pătrundea în pădure. Nu se vedea nici înaltul cerului şi nici orizontul depărtării.

Primprejur se pare că erau poieni largi, pentru că de la ele venea zvon de turme, dar nu se puteau zări.

Clopotele sunau atît de dulce, încît păreau că împrăştie un parfum adormitor. De aproape se distingeau alte clopote şi e pur şi simplu de mirare cum un obiect atît de obişnuit, un clopoţel, poate suna tot atît de diferit, ca o violă, un caval sau un clavecin. Iar clopotele mari sunau surd ca tobele unui detaşament de oaste.

Clopotele turmelor depărtate se contopeau într-un cîntec susurat şi chinuitor de frumos care se pierdea, ca să înceapă din nou. Uneori era înăbuşit de tunetul unei cascade.

În cele din urmă am ieşit din pădure şi-n faţa noastră se desfăşurau înaltele păşuni de pe piscuri. Iarba creştea înaltă şi uda nu numai copitele calului, ci şi tălpile mele din scări. Însoţitorul meu, călare pe măgar, era negru pînă la genunchi de umezeală.

Soarele apunea şi, din nou, ca şi atunci cînd am apărut prima oară în trecătoare şi am văzut valea desfăşurată la picioarele noastre, din nou, pe munte totul era nemişcat şi liniştit. Era totuşi ceva deosebit. Mă găseam în inima muntelui.

Piscurile apropiate erau scăldate de ploaie. Păduri întunecate, maiestoase şi misterioase se învecinau cu livezi înflorite. Din înaltul albastru al cerului spălat, se auzeau cîntecele adormitoare ale păsărilor. Din cînd în cînd se zărea cîte un nor spînzurat, care nu-şi schimba conturul luminat de soarele pe ducă.

Mergeam prin livezile ude de ploaie, ce miroseau a iarbă jilavă, a fîn proaspăt cosit. Cînd calul călca pe o buruiană necunoscută se răspîndea un alt miros, delicat şi sălbatic.

Livezile de pe coastă erau, de departe, de un verde luminos, dar apropiindu-ne puteam vedea că erau în întregime galbene, acoperite de coada şoricelului, cu pete violete între ele. Cînd am păşit peste ele, petele violete nu erau altceva decît scaieţi măgăreşti, care se înălţau mult mai sus decît coada şoricelului. Peste tot zumzăiau roiuri de albine. Nu e de mirare că măgarul călăuzei mele îşi întindea, din cînd în cînd, botul spre ei. Iar greierii cîntau, mai bine spus ţîrîiau atît de des. încît totul părea a fi un singur glas. Ţîrîitul greierilor se ridica deasupra livezilor odată cu parfumul florilor. În jurul capului meu se-nvîrteau neîntrerupt un fel de musculiţe. Cum stăteam în şa, am izbit odată cu mîna. În palmă zăcea o insectă delicată, proaspătă şi umedă, ca şi cum ea ar fi fost scăldată în ploaie, cu trupşorul de un cafeniu strălucitor şi aripi transparente şi lipicioase. Avea două firişoare lungi şi subţiri în partea dinapoi a trupşorului ei şi acestea o făceau parcă şi mai uşoară şi mai gingaşă. A fost de ajuns o simplă atingere cu mîna ca s-o răpună.

Celelalte zburătoare se alergau în văzduh prin faţa mea, se ridicau în înaltul cerului, se atingeau şi se despărţeau.

Pe marginile cărăruii se ridica iarba înaltă şi deasă, ca pe o cîmpie cu vegetaţia dezlănţuită, încît nu m-am putut stăpîni, am sărit de pe cal şi am început să merg prin ea. Iarba-mi ajungea pînă la piept. Mă uitam în jurul meu. Mă foiam prin iarbă de colo, colo. Împrejurul meu nu rămînea nici o urmă. Căutam un loc. De-aş fi putut intra

în această iarbă cu vreo femeie, să aştern o haină şi să mă culc. Singuri pe lume !

M-am suit pe cal şi i-am dat pinteni. Călăuza mă privea ca pe un nebun.

— Ai pierdut ceva ? nu s-a putut reţine şi m-a întrebat.

De data asta nu i-am răspuns eu.

Soarele apuse. Peste livezi se-ntinse umbra. Aerul deveni rece şi tăios. Pe ici, pe colo, din pădurea care tot timpul rămăsese în dreapta noastră, năpădeau valuri de ceaţă. Părea că cineva ar fi aprins focul, iar fumul se ridica sus, atît de clar se vedeau vetrele pîclelor. Copacii din partea aceasta se conturau limpede pe temelia albă, iar cei din fund se pierdeau în ceaţă. Pădurea părea zugrăvită pe pînze, întinse una după alta.

Călăuza mea începu să lovească şi să împungă fără milă măgarul. M-a cuprins neliniştea. Aşteptam ceva. Şi îndată ce am auzit acel zvon, am înţeles ce anume aşteptam : să aud clopotul mînăstirii.

În locul lui, însă, se auzi un glas, ce nu se ştia de unde vine, dar părea că se întinde peste tot muntele.

Cineva citea o rugăciune :

„Tatăl nostru, carele eşti în ceruri..."

Pe nesimţite m-a cuprins deznădejdea. La fel cum mă răscolise şi în ceasul de ieri, tot aşa acum nu-mi dădea pace şi mă neliniştea. De două ori, una după alta, muntele mă întorcea în trecut — ieri cu ajutorul clopotului, azi cu rugăciunea.

Mă simţeam urmărit, nedreptăţit şi speriat.

Călăuza mea îşi oprise măgarul şi asculta glasul armonios, prelung şi deznădăjduit, înălţîndu-se către Dumnezeu.

Omul striga, să fie auzit undeva, departe, tînguindu-se şi implorînd, ca şi cum s-ar fi simţit vinovat, iar după fiecare vers se oprea să-şi tragă sufletul.

Cînd cuvîntul „amin" zbură deasupra livezilor şi crestelor de munte, repetat de ecou, călăuza mea îşi întoarse măgarul.

Faţa îi era încruntată. Mi se părea că înjură pe sub nas.

— E în partea cealaltă ? am întrebat eu, pentru că mi s-a părut că a arătat cu capul direcţia cea dreaptă.

— Ne întoarcem, răspunse călăuza mohorîtă. Văzînd nedumerirea mea, mă lămuri pe scurt :

— Timpul îngăduit de lege a trecut.

Pesemne că făcusem o figură nedumerită, deoarece el se supără şi-n cele din urmă începu să vorbească.

— Şi cum îţi închipui tu că o să intrăm în stîna lui Manol ? Acolo sînt pe puţin cincizeci de cîini. În timpul zilei, cînd te apropii de o turmă, sau de o stînă, te caţeri pe cel mai apropiat vîrf şi strigi ciobanilor. Ei pun cîinii la popreală, pentru că aşa cere legea. Ziua muntele este liber pentru oricine. Însă, după ce a fost rostită rugăciunea de vecernie, cîinii sînt sloboziţi şi vai de cel pe care-l întîlnesc şi nu-l cunosc. Cine poate hoinări noaptea prin munte, în afară de un tîlhar, sau unul cu conştiinţa pătată.

Mi-am dat seama că am bătut drumul în zadar. Dacă aş fi fost mai înţelept aş fi înţeles după figura tovarăşului meu de drum că într-adevăr ne pîndea o primejdie.

— Şi nu putem să ajungem repede pe un vîrf, de unde să putem striga ciobanilor ?

— Pînă acolo mai e cale bună, cam de un ceas, zise călăuza.

Dădea mereu ghes măgarului şi-mi explica.

— M-am păcălit, pentru că azi au citit rugăciunea ceva mai devreme. Iar o să pună la fript frigările. E cu ei un bătrîn, se numeşte Kralio, care în tinereţea lui a învăţat să citească şi a adus, cine ştie de unde, o carte groasă, *Sfînta Scriptură*. În fiecare seară, după rugăciune, citeşte un rînd, două. A ajuns la optzeci de ani şi abia a citit jumătate din carte. Zice mereu că Dumnezeu n-are să-l ia la el, pînă nu isprăveşte de citit cartea în întregime.

Deodată tăcu, opri măgarul şi începu să-şi facă cruce. Dinspre pădurea din faţa noastră veneau lătrături de cîini, iar din stînga, unde acum se întindea pădurea, răsări o lună uriaşă, roşie.

— De ce te-ai oprit ? l-am întrebat enervat de toate aceste rugăciuni, tărăgănări şi spaime.

— Sînt în faţa noastră, şopti omul, fugăresc un cerb.

Am luat parte la sute de hăituieli cu cîini, eu însumi am avut gonaci renumiţi, şi cu toate că cei de pe aici sînt cîini ciobăneşti obişnuiţi, mi-am dat seama după lătratul lor că într-adevăr sînt pe urma unui vînat.

— Cu atît mai bine, o să-i întrecem, am zis eu.

Omul ridică o mînă obosită şi arătă înaintea lui.

— Auzi sau nu ? Vine altă haită. Asta o să iasă înaintea cerbului. Dacă o să simtă gustul sîngelui s-a isprăvit cu noi.

Stăteam în livadă şi ascultam lătratul cîinilor. În poiana unde ne aflam noi, era lumină, însă pădurea zăcea într-o beznă de nepătruns.

Acolo, în întuneric, lătratul celor două haite de cîini se uni, prefăcîndu-se într-un potop de urlete,

rînjete și chelălăeli. Cerbul se apăra. Apoi totul se potoli.

— S-a isprăvit, șopti călăuza mea.

Cît am mai stat, nu știu. În spatele nostru se porni un urlet tărăgănat și trist. Pe un dîmb golaș, un cîine proptit pe picioarele din față, urla la lună.

— Ne-au simțit ! strigă cutremurat omul și sări de pe măgar. Urlă la om. Au turbat din pricina lunii.

Dinspre pădure răspunse un lătrat. O fi fost altul într-adevăr, sau așa mi s-a părut, însă m-au trecut fiorii.

Călăuza mea după ce sări de pe măgar, se încolăci în iarbă, la picioarele lui și se acoperi peste cap cu mantaua. Eu am rămas în șa, însă calul meu tremura din tot trupul. Cine și cui îi transmitea frica, animalul mie, sau eu lui, nu știu, dar tremuram laolaltă. Am tras din coburi cele două pistoale și am mulțumit Domnului că erau cu cremene și nu cu fitil, fiindcă acum n-aș fi fost în stare să scapăr scînteia.

Lătratul și urletul încetară. Așteptam.

Atunci, pe creasta muntelui, pe cerul de seară încă luminos, începură să salte umbrele cîinilor. Nu lătrau, se zăreau doar umbrele lor. Se conturau pentru o clipă, apoi se pierdeau pe panta întunecată, înclinată spre noi.

I-am văzut alunecînd în vale. În întuneric mi s-a părut că zăresc, conducîndu-i, un animal uriaș, cît un măgar sau un vițel.

Am strîns frîul calului, să nu se sperie de detunătură și am tras în gol. În locul ecoului, răsună un strigăt de om.

— Jos ! Jos !

Călăuza mea sări în picioare și dînd din mîini ca un apucat începu a se tîngui cu glas pătrunzător.

— Oameni ! Oameni ! Măi ! Ne-au mîncat, măi !
— Jos ! Jos !

M-au văzut că sînt pe cal ? Îmi strigau, oare, să cobor ?

Unde erau — în cer ?

Ciinii se apropiau. Li se auzea răsuflarea. Ciinele uriaş care-i conducea, se propti pe labe la cîţiva paşi de mine. Şi ceilalţi ciini, din urma lui, cînd ajungeau la aceiaşi distanţă se culcau greoi la pămînt, ca şi cum în faţa lor se căsca o prăpastie. Dar cînd un ciine trecu mai în faţă, un rînjet scurt al conducătorului îl trimise înapoi.

Pe culme, în faţa lunii, unde văzusem cum se prăbuşeau ciinii la vale, apărură trei umbre omeneşti. Oameni ! Fiţi binecuvîntaţi ! Pe fratele meu de l-aş fi văzut, nu m-aş fi bucurat mai mult.

Călăuza mea care se culcase jos, acoperit pînă peste ochi, ca în faţa unei vedenii cu îngeri, îşi descoperi sperios capul şi privi în sus.

Nu m-am putut abţine şi am început să rîd uşurat.

Oamenii se desprinseseră de cer, se pierdură pe panta întunecată, apoi se apropiară, alungînd ciinii cu lovituri de picior. Totuşi ciinii nu se ridicară, ci se tîrîră mai într-o parte. Cînd ajunseră în rînd cu ciinele uriaş, acesta se ridică în picioare şi rămase lîngă cei trei bărbaţi.

— Cine sînteţi şi unde mergeţi ? întrebă unul din ei.

Luna strălucea în spatele lor, încît nu le vedeam feţele. Doi dintre ei erau mai înalţi şi mai laţi în umeri, cu zeghe grele şi glugi înalte. Al treilea, cel din mijloc, era mai scund, purta o manta roşie şi era cu capul gol. El era cel care vorbea.

— Îl caut pe baciul Manol, am răspuns eu.

Îi iubeam pe cîteştrei şi aş fi vrut să le spun

ceva cu căldură şi recunoştinţă. Totdeauna mai tîrziu, cînd întîlneam pe vreunul din ei, sau auzeam vorbindu-se despre ei, simţeam aceeaşi căldură în sufletul meu. Cei trei erau fraţii Goran şi Şerko, fiii lui moş Gaiuşko şi Momcil, fiul lui Manol.

— Ce vreţi ? De unde veniţi ? întrebă Momcil din nou.

Abia acum călăuza mea se ridică în picioare şi răspunse :

— Ne-a trimis Suleiman-aga. Eu sînt unul din oamenii lui.

— Aşa e, îl cunosc, bolborosi Şerko, care stătea lîngă cîine.

— După ce o să vă înapoiaţi, să aprindeţi Sfintei Fecioare cîte o lumînare, vorbi, de data asta, Goran. Despre glasul lui spuneau muntenii că atunci cînd intra într-o colibă şi spunea un „bună seara", stingea zada de răşină care lumina.

— Taci, şopti fratele lui. Unul dintre ei poartă turban.

Eu şi uitasem de el.

— Tu într-adevăr eşti dintre oamenii lui Suleiman-aga şi eu te cunosc, spuse neîncrezător Momcil. Dar celălalt ?

Nu eram supărat pentru neîncrederea lui. Turcii le ocupaseră satele.

— Suleiman-aga mă trimite să-i spun ceva baciului Manol. Îl cunoaşteţi ?

— Sînt fiul lui. Ce-ai să-i spui ? E ceva deosebit ?

— Dacă e ceva important sau nu, asta nu ştiu, dar ceea ce trebuie să spun, am să spun în faţa lui Manol.

— Omul vorbeşte drept. Să-l ducem la stînă. Nenea Manol a spus că se-ntoarce mîine, rosti Şerko sau Goran.

— Mai bine să-l ducem chiar acum, vorbi repede Momcil.

— Momcil, taică-tu a poruncit să stăm sus, la stînă.

— Ştia el c-o să-i vie vreo veste ? Nu ştia...

Dacă văzu că amîndoi fraţii se codesc, adăugă încet :

— Goran, Şerko, încă n-am dat ochii cu Eliţa.

— Hai şi du-te cu bine.

— Să trecem pe la stînă, să iau ce i-am adus. Să nu mă duc cu mîinile goale, se rugă Momcil.

Am pornit prin livezi şi am trecut pe lîngă stînă, unde am lăsat călăuza şi calul. Mergeam pe jos şi nu puteam să-mi stăpînesc tremurul, cînd uriaşul cîine pestriţ, alb cu negru, alerga lîngă mine.

Pe cît am putut, am cercetat pe tovarăşii mei de drum. La Momcil ceea ce bătea la ochi era gîtul alb, lat şi puternic — lat cît faţa, cu două vine drepte şi groase de fiecare parte. O asemenea ceafă am văzut în desenele cu Alexandru Macedon. Pe un asemenea gît orice cap ar părea mic. Glasul lui, după ce-am pornit spre moară, s-a auzit arareori şi era moale şi liniştit. Puţine glasuri ar fi părut bărbăteşti, pe lîngă glasurile lui Goran şi Şerko. Ei erau, în noaptea aceea, două gheme de plete şi bărbi zburlite, cu cîte doi ochi mari, strălucitori.

În pădure se făcu dintr-odată întuneric. Cetina şi pămîntul erau negre şi se contopeau în noapte, în vreme ce trunchiurile golaşe ale pinilor prindeau lumina, cine ştie de unde, şi păreau albe. Fiindcă pe ele nu se observau nici noduri,

nici licheni, nici ramuri uscate, se înălţau în beznă ca nişte lumînări albe, de ceară. Mergeam prin întuneric şi tăceam. Am observat că nici însoţitorilor mei nu le era prea plăcut să meargă noaptea prin pădure. Şerko desprinse cu cuţitul, dintr-o rădăcină groasă, o zadă pe care o aprinse şi am început a vorbi de una, de alta.

Nu mă temeam în pădure, nu eram singur şi mă bucuram de însoţitorii ce îi aveam. Căldura simţită în urma întîlnirii nu mă părăsise încă. Cărarea nu era abruptă, ci moale şi acoperită cu ace de brad. Se mergea printre tulpinile imense. Iarbă sau mărăcini nu erau, paşii abia se auzeau, iar glasurile vibrau joase şi molcome.

M-au întrebat ce fel de om sînt şi de unde vin. Le-am vorbit despre Paris. Au început să mă întrebe ce fel de oameni sînt acolo, cum se îmbracă, ce mănîncă. Apoi Goran mă întrebă ruşinat despre femei. Le-am lăudat aşa cum mi le aminteam atunci.

— Şi fecioarele noastre sînt frumoase, zise Momcil.

Amîndoi fraţii rîseră.

După aceea am vorbit despre oştiri, despre Kandia, despre mare şi despre piraţi. Vorbeam cu modestie şi nu-mi amintesc să fi pronunţat deseori „eu" şi n-am lăsat să se înţeleagă ce anume am fost în acea ţară îndepărtată, soldat sau prinţ. Iar aceşti ciobani puteau gîndi că păstorii franţuji seamănă cu mine. Şi de ce nu ?

În cele din urmă Momcil îşi dădu seama şi mă întrebă despre un lucru pe care-l uitasem, altminteri nu mi-aş fi dat drumul la gură.

— Tu îi lauzi pe franţuji şi ţara lor. Atunci de ce porţi turban turcesc pe cap ?

Nu-mi amintesc ce și cum i-am răspuns. Apoi n-am mai vorbit. Însoțitorii mei grăbiră pasul, că abia mă mai puteam ține de ei, iar cînd ieșeau în poienile luminate de lună rupeau ferigă și o vîrau în brîurile lor. Printr-o poiană alunecă un fuior de pîclă, încît Șerko se opri, își făcu cruce și din două, trei lovituri de cuțit desenă pe un copac o cruce albă. I s-o fi părut, pesemne, c-a zărit o nălucă. Și pe alte trunchiuri se vedeau cruci. Cîinele adulmeca prin pădure, fără zgomot, ca o fantomă, fugărind cine știe ce.

Ici-colo pîcla se mai ridica, la fel ca fumul din vatră și luna străpungea prin ea guri albe de peșteră. Cu ușurare am auzit glasuri omenești depărtate.

La marginea pădurii Momcil m-a oprit :

— Așteaptă aici !

Am rămas din nou singur, iar colo jos vorbeau oamenii, vuia apa și se vedea un foc.

Momcil se înapoie repede.

— Bătrînii s-au adunat ceva mai încolo, iar tata chiar acum a sosit. Vino !

Pășeam printr-o poiană cu iarba mică, pe ici-colo se vedeau plopi și brazi și stînci de marmoră risipite. Copacii erau albi și piatra la fel. O apă nevăzută vuia și bolborosea ca o cascadă.

Momcil se grăbea, desfăcea tufele cu mîinile ca să trecem de-a dreptul dar nici măcar o singură dată nu mai scoase un cuvînt sau un strigăt. Pricepusem că vrea să mă părăsească și să se ducă la Elița, despre care vorbise, acolo sus, pe platou.

Dintr-o dată se opri și mă apucă de mînă. Am auzit șoapte. În fața noastră într-o poieniță, luminată de argintul lunii, stătea un bărbat sprijinit de o stîncă albă și vorbea. Abia mai tîrziu

observai că în umbra fermecătoare a mesteacănului de lîngă el, aproape de tulpina albă și subțire, stătea o femeie în picioare și-l asculta.

Luna lumina direct stînca și chipul bărbatului pe care-l colora cînd în alb, cînd în argintiu, înfățișîndu-l în marmora stîncii din spatele lui.

Luna cădea peste fața femeii printr-o perdea de frunze, încît abia se distingea, învăluită și moale, ca trunchiul de mesteacăn din spatele ei.

Bărbatul vorbea încet și cuvintele lui nu se înțelegeau, pentru că în pădure, undeva, curgea apa.

O adiere mișca frunzele mesteacănului și fața femeii se legănă. Bărbatul rămase la fel de nemișcat.

Femeia ieși din umbra în care stătuse ascunsă și luna o învălui și pe ea. Era albă și subțire ca o zînă. Făcu un pas și se sprijini pe umărul bărbatului. El ridică mîna și o trecu peste umărul ei.

Un suspin adînc, scăpat printre dinți, mă trezi ca dintr-un vis. Lîngă mine Momcil își acoperea fața cu palmele, care i se înălbiseră de tot.

Atunci am recunoscut bărbatul-stîncă... Era ciobanul cu țeasta în mînă, tatăl lui Momcil, baciul Manol.

Și-am înțeles că fecioara-mesteacăn era Elița.

. . . . . .

Manol veni în fața morii și i-am transmis cuvintele lui Suleiman-aga : „NU pot să stau în calea lui Allah".

Chiar cînd mă asculta, nu stătea cu fața la mine, ci puțin într-o parte. Plecă îndată, fără să-mi răspundă. Nu m-a întrebat nici cum am ajuns, nici cum am să mă întorc, nici unde am să înoptez.

Am rămas în faţa morii plin de dispreţ faţă de mine însumi.

Mi-am dat seama că, fără să vreau, mă chinuisem să-i vorbesc mai dulce, să-l măgulesc, căutînd să văd pe faţa lui o aprobare. Iar el părea că nici nu mă observă.

„Iată un om greoi, primitiv, poate chiar crud" — gîndeam eu. Trăsăturile feţei lui erau împietrite şi neluminate de nicio strălucire interioară, iar mişcările îmi păreau încete şi leneşe. Chiar aşa şi era. Supărarea nu mă mai orbea. Îmi era, însă, necaz pe el, căci mă enerva şi-mi deştăma liniştea şi pacea, apoi supărarea lui învălui creierul cu gînduri urîte. Aş fi vrut să-l scutur, să-l silesc să se mişte mai iute.

„Omul ăsta vine de la o întîlnire de dragoste — gîndeam eu — cel puţin aceasta să-i fi încălzit sîngele."

Şi-mi făceam socoteala cum să-l jignesc.

Capitolul IV

— O dai tu, ori ba, Iovo de la munte,
pe mîndra Iana la legea turcească ?
Măre căpitane, capul mi l-oi da,
da' pe Iana ba la legea turcească !

În aceeaşi seară, cînd fruntaşii obştei se adunară la moara lui moş Galuşko, s-a întors şi omul trimis să vadă ce se întîmplă la Smolen. Împreună cu el a venit şi un locuitor din Smolen, un preot. După ce mîncă şi bău, preotul se apucă şi povesti :

— Păgînii trecură prin foc şi sabie şi izbutiră să islamizeze populaţia din satele Vievo, Smolen, Uporovo, Biala-Reka, Podvis, Vîtlovo şi o mică parte din Ezerovo şi Belovidovo.

Satele Raikovo, Ustovo, Dolno şi Gorno-Ruenovo, Kutlovo, Petkovo, Ocinovo, Levocevo, Peştera, Osikovo, se împotriviră cu îndîrjire şi-şi păstrară credinţa.

Cînd se săvîrşi îngrozitoarea şi silnica turcizare a bulgarilor din jurul Smolenului, cotropitorii au adus o groază de nenorociri :

Pe unii dintre săteni i-au făcut să-şi lepede credinţa, pe alţii i-au omorît, iar pe cei scăpaţi i-au hăituit prin păduri.

Turcii au incendiat biserica „Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel", mitropolia şi seminarul teologic. Au distrus toate cărţile, iar podoabele scumpe le-au jefuit.

Au vrut să pună mîna şi pe episcopul Visarion, însă acesta, împreună cu o parte din bulgari, a izbutit să fugă într-o noapte şi s-a refugiat la Raikovo. Acolo au găsit adăpost şi au dat cu ochii şi de alţi bulgari din satele apropiate.

Oamenii văzînd că împreună cu ei se află părintele lor spiritual, Visarion Smolenski, prinseră curaj şi se însufleţiră pentru o nouă luptă cu turcii, apărîndu-şi cu dîrzenie credinţa. Astfel îşi salvară de turcizare satul, precum şi pe celelalte din jur.

Cît priveşte satul Smolen şi cele din jur, fură omorîţi mulţi bărbaţi, femei şi copii, care n-au vrut să se lepede de credinţa lor. Multe văduve cu orfanii lor, ce nu au izbutit să se refugieze în satul Raikovo, au fost nevoite să înopteze prin păduri, pierind de foame şi nesomn. Ajunse din urmă de hoardele turceşti, au îndurat grele umi-

linţe şi silnicii, pe care numai un păgîn le poate săvîrşi. Aceste murdării nu le pot descrie, căci mi se încleştează fălcile.

Turcii, însă, pîndeau prilejul să-l piardă pe episcopul Visarion, ca să nu mai aibă cine să susţină credinţa bulgarilor, care şi aşa erau deznădăjduiţi din pricina răului ce-i ajunsese. Nu primeau ajutor de nicăieri, şi numai episcopul Visarion era cel ce-i sprijinea în credinţa şi nădejdea lor, că răul acesta va trece şi vor veni zile mai bune.

Într-o zi în zori, Visarion Smolenski porni însoţit de o gardă de zece călăreţi înarmaţi, de la Ddlno-Ezerovo la Gorno Ezerovo. Cu totul pe neaşteptate, între casa lui Revaci şi moara lui Suro, în poiană, se ivi o numeroasă ceată de turci şi renegaţi înarmaţi. După o luptă sîngeroasă, i-au prins de vii pe episcop şi pe însoţitorii săi — Momcil Gluho, Ghego Suhar, Naiden Grivninski. Decio Rugan, Belko Mecikaria, Strahil Boicio, Grudio Grîncio, Vîlcio Grozdan, Stoiko Mircio şi Raicio Raio. Turcii îi dezarmară, îi legară cu mîinile la spate şi-i duseră iute la Smolen, ca nu cumva să-i ajungă vreo ceată de creştini, să-i libereze şi să-i răzbune aprig pe prizonieri.

La Smolen, din porunca lui Abdi-Bei, se trudiră, la început cu binele şi cu blîndeţe, să-l convingă pe episcop să-şi răscumpere viaţa, trecînd la mahomedanism, deoarece, ziceau ei, îndată ce va face acest lucru, în scurt timp şi ceilalţi bulgari creştini îl vor urma resemnaţi. Însă episcopul refuză să primească islamismul.

Atunci turcii îl dezbrăcară şi lăsîndu-l gol-puşcă au început să-i smulgă bucăţi de carne vie cu un cleşte pregătit înadins.

Episcopul Visarion îndură aceste chinuri groaznice, fără să se teamă şi fără să ceară îndurare.

Sîngele şiroaia din trupul acestui mucenic. După asta l-au bătut nemilos cu vergele de fier pînă cînd căzu în nesimţire. După ce-şi reveni, îl împunseră cu cuţitele şi tăiară bucăţi din trupul lui, apoi îi puseră pe cap o pirostrie înroşită în foc, bătîndu-şi joc de el. Nici asta nu le-a fost de ajuns. Îl batjocoriră şi-l chinuiră în faţa tuturor, plimbîndu-l în pielea goală prin sat. Episcopul îndură şi această batjocură cu smerenie. În cele din urmă, un turc îndîrjit ieşi din gloată şi-i împlîntă un cuţit ascuţit în piept ; episcopul Visarion se prăbuşi la pămînt şi începu să se roage.

Turcii sălbăticiţi crezură că-i ocărăşte sau îi blestemă şi se năpustiră turbaţi asupra lui, bătîndu-l cu pietre pînă ce îl sluţiră şi-i făcură trupul o bucată de carne. Apoi porunciră însoţitorilor episcopului să sape un mormînt într-o grădină, aproape de locul de horă din Smolen şi acolo îngropară cadavrul episcopului Visarion Smolenski...

Cînd popa isprăvi de povestit, bău vinul şi începu să plîngă. Mi-am amintit de episcopul Visarion că-i plăcea să mănînce şi să bea şi avea o barbă stufoasă şi un pîntec enorm. Îşi răscumpărase lăcomia printr-o moarte de mucenic. M-am rugat lui Dumnezeu să mă ierte c-am gîndit astfel despre episcop.

Momcil îl scutură pe popă şi-l întrebă :

— Ce sate au mai rămas bulgăreşti ?

Popa, printre lacrimi, repetă numele lor.

Rosti şi Manol :

— Zece sate. Zece şi cu trei ale noastre, treisprezece. Nu-s nici multe, nici puţine.

Apoi adăugă :

— Rodopii sînt crucificaţi. Mîna dreaptă e ţintuită de Mehmed-paşa, iar mîna stîngă de Abdi-

bei. La picioarele lui, spre Marea Albă, slujitorii sultanului ferecă punți ca să-i treacă suita. Coama Rodopilor e smolită și făcută scară pentru blestematul episcop grec din Filipopole. Nu trebuie să așteptăm ajutor de nicăieri. Nu ne rămîne decît să răbdăm, așa cum au răbdat și alții, sau să murim.

— Sau să fugim la Petglaseț, i-am spus eu.

El însă îmi răspunse :

— Nu putem și nu trebuie să fugim cu toții. Aci ne vom apăra. După cum cerbul se întoarce și înfruntă cîinii și vînătorii cu coarnele lui, să poată fugi căprioarele cu puii, la fel și noi o să-l înfruntăm pe Karaibrahim. Să mergem. Și am pornit spre adunarea fruntașilor satelor.

Oamenii cei mai de seamă din cele trei sate : Prosoina, Zagrad și Podvis se adunaseră în poiana din spatele morii lui moș Galușko.

Se așezară de o parte și de alta, de-a lungul unor pînze albe întinse pe o masă lungă și foarte joasă. Stăteau pe trunchiuri cojite de pini, cîte treizeci de inși de fiecare parte. La un capăt ședea moș Galușko cu guzla pe genunchi, iar la celălalt, baba Srebra. La dreapta lui moș Galușko, ședea Manol, la stînga moș Kralio. Lîngă Manol era egumenul mînăstirii „Sfîntul Ilie", iar lîngă el, preotul din Prosoina. Mai ședeau apoi la rînd Smileț Miho, Doicio Radul, Radoslav Stîpo, Rusio Rojen, Radul Bego, Stoian Doicin, Rad Dragoslav, Stoiko Protvet, Nikola Sargun, Mănuș Secul, Liuto Brest, Stan Stan, Rale Dobrivoi, Blajko Prișăleț, Todorce Dobre, Neagol Dean, Novak Vlad, Iancul Gulia, Vrajeț Cernogor, Gheorghi Lăca, Hran Iasen, Kostin Smil, Dobril Grudnik, Velko Bulcin,

Iglavin Vral, Dolio Groban, Vraju Cilinghir, Strahil Savaşo şi alţii.

Despre ceilalţi nu se pomeneşte cine şi unde s-au aşezat. Nici eu nu-mi amintesc.

Doamne iartă-mă că am uitat numele sfinţilor tăi mucenici. Tu, însă, îi cunoşti. Îi pomenesc nepoţii şi strănepoţii lor. Şi muntele îi pomeneşte şi-şi aminteşte de ei, pentru că nici pietrele de morminte, ca să-şi amintească oamenii numele lor, nu fură cruţate.

Pe pînzele albe era împrăştiată cetină proaspătă cu vin şi lapte, bucăţi de brînză şi de pîine. Dinspre pădure venea miros de miel fript şi aburi de fiertură de berbec. Avea să se pornească vînt, deocamdată se auzea tunetul scocului de la izvor, care se arunca neobosit în sus.

Deasupra poienii strălucea luna. Pădurea era neagră şi la fel era şi poiana, pentru că florile se culcaseră. Doar coada şoricelului strălucea albă şi se părea că pe fiecare floare se căţăraseră licurici, ce nu se mişcau de loc. Străluceau şi feţele şi palmele oamenilor din jurul mesei. Focul nu îi lumina şi nu ardea lemnul de zadă, ci din fiecare ţîşnea lumina, ca dintr-o buturugă de pin din vatră. Buturuga de pin nu fumegă ca cea de brad şi nu arde ca o lumînare, ci luminează toată noaptea clar şi cald ca o stea desprinsă de pe bolta cerească.

Ce frumoşi erau oamenii! Ce bărbi stufoase aveau, ce mîini vînjoase, ce umeri puternici şi ce piepturi păroase. Nici unul nu era tînăr şi nici unul nu mînca pîine de la străin. Nici unul dintre ei n-a furat şi n-a ucis, decît, poate din oile vecinului, dar una ca asta era socotită o glumă şi fiecare îşi dobîndise averea prin munca propriilor

brațe și prin truda feciorilor. Erau tare frumoși frații mei, în bătaia lunii, cu fețele lor aspre și cu buzele strînse. Nimeni nu scotea o vorbă și nici nu-ntindea mîna spre bucatele de pe masă. Așteptau să înceapă a cînta moș Galușko. Răsunară strunele și, deodată, moș Galușko începu să cînte :

— O dai tu, ori ba, Iovo de la munte,
pe mîndra Iana la legea turcească ?

Apoi tăcu. Așa se obișnuiește la Rodopi — cîntă ce cîntă, se opresc să mai ia o îmbucătură, mai schimbă o vorbă, mai beau o ulcică cu vin. Cîntecul lui moș Galușko aducea a bocet, a tînguire, aidoma unui vechi ison bisericesc, tărăgănat. Cînd ridicam, vreodată, glasul într-o biserică goală, mi se părea că din gît mi se înalță un cîntec din Rodopi.

Moș Galușko cîntă din nou :

— O dai tu, ori ba, Iovo de la munte,
pe mîndra Iana la legea turcească ?

Se lăsă tăcerea, căci întrebarea era pusă fruntașilor adunați acolo. Întrebarea stăruia tainic asupra mesei.

Norii treceau prin fața lunii și aceasta ba se arăta, ba se ascundea din nou. Și fețele oamenilor, aci se luminau, aci se cufundau în umbră. Erau adunați șaizeci de inși, însă fiecare stătea singur și se întreba. Nici unul nu se uita la celălalt.

Tăcerea pusese stăpînire pe poiană. Pădurea prinse a murmura și vîntul a sufla. Izvorul susura și prin aer se răspîndea miros de rășină și de carne friptă. Fiecare cunoștea răspunsul. Pentru nimic în lume nu se putea răspunde altfel decît :

— Măre căpitane, capul mi l-oi da
da' pe Iana ba la legea turcească !

Luna se pierdu cu totul. Pădurea vuia în jurul trunchiurilor şi cei tineri respirau cu sfială. Mirosea a fîn şi a zăpadă. Deodată se auzi de departe clopotul de la mînăstirea „Sfîntul Ilie". Era în miez de noapte.

Moş Kralio spuse :

— Doamne, Doamne, cu ce ţi-am greşit de ţi-ai întors faţa de la noi ? Ce ţi-am cerut ? Avuţii, putere, pizmă asupra vecinilor ? Am dorit numai pace, ca să mîncăm pîinea făcută de mîinile noastre.

Moş Galuşko cîntă mai departe :

Mîinile-amîndouă i le retezară
şi mi-l întrebară, şi-l tot cercetară :
„O dai tu, ori ba, Iovo de la munte,
pe mîndra Iana la legea turcească ?"

Era întuneric. Vîntul se năpusti, ca focul care ţîşneşte din hogeacuri spre înălţimi, sau se lasă spre grămada de mărăcini uscaţi. Totuşi, era încă potolit şi glasul scocului de la izvor îl biruia.

Preotul din Prosoina începu să vorbească încet şi toţi îl ascultau :

— Să ne răscumpărăm. Să vindem turmele, clopotele, casele. Să adunăm salbele de galbeni şi pungile cu argint şi să-i dăm tribut de răscumpărare agăi. Poate îşi îndreaptă privirea spre ele şi ne lasă în pace. Mai bine ne culcăm goi în mormînt, dar deasupra noastră să străjuiască crucea.

Moş Galuşko cîntă din nou :

— Măre căpitane, capul mi l-oi da
da' pe Iana ba la legea turcească !

Flăcăii aprinseră focuri și se răspîndi un miros de rășină și tămîie. Se făcu lumină, dar o lumină ireală, jucăușă.

Stan Stan zise :

— Ei au venit nu pentru avuțiile noastre, ci pentru sufletele noastre. Încă din *Sfînta Scriptură* se știe că sufletul n-are preț și, chiar dac-ar avea, este atît de mare pentru unul singur, încît va trebui să te lași păgubaș de a răscumpăra chiar pe fratele tău. Cum o să răscumpărăm, atunci, trei sate ?

Moș Galușko mai cîntă :

Bietele picioare i le retezară
și mi-l întrebară, și-l tot cercetară :
„O dai tu, ori ba, Iovo de la munte,
pe mîndra Iana la legea turcească ?"

Atunci străluciră fulgere albastre, dar erau lipsite de putere, căci nu se auzi tunetul. Vîntul se abătu ca apele unor torente și vui prin pădure. Urletul scocului se lupta cu el și se auzea cînd cascada, cînd vîntul, amîndouă avînd glasuri la fel. Deasupra muntelui, un stol de păsări trezite zbura neliniștit.

Baba Srebra strigă :

— Să fugim ! Și lupul cînd cade în capcană, își roade laba și fuge. Să părăsim casele și ogoarele și să ne ascundem în inima pădurilor. Vom mînca ierburi și rădăcini pînă trece furtuna. Apa trece, pietrele rămîn. O să clădim noi case și vom aduna noi turme însă credința nu ne-o putem recăpăta.

Moș Galușko cîntă cu toată puterea ca să biruie vîntul :

Măre căpitane, capul mi l-oi da
da' pe Iana ba la legea turcească !

Vîntul spulbera focurile, iar fiecare fulger le stingea. Feţele oamenilor deveneau cînd roşii, cînd albastre. Se împrăştie mirosul florii ce înfloreşte numai pe ploaie şi furtună. De departe se auzi urletul prelung şi jalnic al cîinilor aruncaţi în prăpastia neagră, care-şi aminteau cum alergau împotriva vîntului.

Începu să vorbească Nikola Sorgun, iar cuvintele lui abia se auzeau :

— Dacă vom fugi toate cele trei sate, vor răsări în pădure trei sate noi. Şi după cum turcul a venit pînă aici, la fel o să vină şi acolo. Dacă unii or să plece, iar ceilalţi vor rămîne, apoi aceia care vor rămîne să dea...

Şi plînsul nestăvilit al lui moş Galuşko întrerupse vorbele lui :

Şi-i scoaseră-apoi ochii amîndoi,
nu-l mai întrebară, nu-l mai cercetară,
ci mi-o luară-n şea pe mîndra Iana,
pe mîndra Iana, pe o iapă rea,
şi mîndra Iana cetinel grăia...

Cîntecul se apropia de sfîrşit şi în el nu se afla nici un răspuns şi nici un fel de ajutor. Iar furtuna abia începea. Se auzi cel dintîi tunet şi pentru prima oară vorbi şi cerul.

După tunet însă vîntul se molcomi şi din nou se auzi glasul apei de totdeauna.

În liniştea ce se lăsase Manuş Sekul strigă :

— Să stăm uniţi în credinţa noastră. Să stăm uniţi ca o pădure, copac lîngă copac. Iar fruntaşii să stea uniţi ca şi copacii din margine care-şi lasă ramurile pînă la pămînt. Nici unul să nu se desprindă, nici unul să nu se încline, căci de izbuteşte furtuna să se strecoare printre copaci, culcă la pămînt pădurea întreagă.

Dacă un singur dinte se rupe, tot pieptenele se distruge.

Moș Galușko abia îngînă și toți îl auziră fiind încă liniște :

„Iartă-mă, cu bine, frate-al meu, Iovane !"

Se auziră scrîșnete din dinți. Iar Vraju Cilinghir spuse :

— Să stăm uniți ca o pădure... Nu există furtună care să ne doboare. Totuși pădurea este cuprinsă de foc, o prăvale torentul și o schimbă-n cenușă fulgerul. Dacă ne vom feri de furtună, cine ne va apăra de foc, de torent și de fulger ?

Atunci cerul își deschise baierile și ploaia plescăi, fulgerele străluciră și răsunară tunetele. Pădurea era numai vuiet, încît părea că lua în brațe fiecare trăsnet din cer și-l rostogolea peste munți. La fiecare fulger se vedea cum saltă scocul de argint al izvorului, ca o fantomă întrupată din apă, care se străduie în fiece clipă să zboare spre ceruri, dar care cade de fiecare dată greoaie la pămînt. Vuietul lui nu se mai auzea.

Focurile se stinseră. Prin întuneric tunetul și vuietul pădurii ajunse în zbor cîntecul lui moș Galușko, în vreme ce zdrăngănitul guzlei ude nu se mai auzi :

„Iartă-mă, cu bine, mîndră Iana, iartă !
că mîini nu mai am, să te strîng la piept,
că picioare n-am să te mai petrec,
și nici ochi nu am să te mai privesc !"

Astfel se sfîrși cîntecul și începu furtuna. Ploaia răpăia de parcă venea potopul, furtuna apleca copacii peste poiană, frîngîndu-i pînă la pămînt și ridicîndu-i din nou. Totuși nici unul dintre

fruntaşi nu se ridică de la locul lui. Pe întuneric, tineretul, care făcea de pază în jurul poienii, acoperi pe părinţi şi pe bunici cu zeghe ciobăneşti.

La lumina fulgerului am văzut cum Goran o ducea pe baba Srebra în moară.

Momcil se aplecă spre Manol şi strigă :

— Berbecul a fiert.

Şi au adus berbecul fiert, iar moş Kralio smulse spata, o curăţă de carne şi se uită la os. Ciobanii din partea locului ghiceau astfel viitorul, după spata de oaie.

Se auzi glasul lui moş Kralio :

— Pe spată se vede o cruce !

Spata încă caldă, porni de-a lungul mesei şi fiecare îşi ştergea faţa leoarcă de apă cu palma şi aştepta fulgerul ca să vadă crucea. De şaizeci de ori străluci fulgerul, pînă cînd spata ajunse iar în mîinile lui moş Kralio. Cu toţii văzură că pe spata de oaie era înscrisă o cruce. Am văzut-o şi eu deşi nu credeam.

Cînd apucă din nou spata, moş Kralio strigă :

— Nu vă ridicaţi.

Nimeni nu se ridică.

Moş Kralio mai adăugă :

— Cîntecul l-am auzit şi văzurăm şi spata. Totuşi nu se face să ne despărţim, fără să hotărîm ce avem de făcut. Să împărţim friptura pe cetină şi să ne gîndim.

Cît timp să fi cîntat moş Galuşko şi cît să fi fost ceasul nimeni nu ştia. Părea că trecuse un an.

. . . . . .

Atunci se ridică în picioare Manol, care strigă :

— Să mergeți după mine, am să vă conduc la un adăpost. Bătrînii să intre din nou în moară.

Nimeni nu s-a mirat, deși nu știau să se afle în împrejurimi un loc uscat sau vreo peșteră, iar dacă ar fi fost lumină s-ar fi uitat unul la altul, pentru că toți credeau că Manol știe de la tatăl său comori tainice și locuri ascunse prin munte.

De aceea au pornit în urma lui. Tuna, iar fulgerele făceau să apară crucile albe săpate în trunchiurile pinilor și astfel le mai veni inima la loc.

Făcliile de zadă nu ardeau, chiar și așa pădurea putea lua foc. Toți ne desfăcurăm brîiele și înaintam ținîndu-ne de ele. Am mers așa, prin întuneric, un ceas și mai bine, urcînd tot timpul.

Cînd am ajuns la niște stînci, cunoscute de toți, călcarăm pe pămînt uscat. Manol porunci :

— Aprindeți faclele.

Cu facla într-o mînă desfăcu tufișurile și se deschise o intrare într-o peșteră. Spuse cu acelaș glas :

— Intrați și nu vă temeți.

Cei dintîi care au intrat, cu faclele în mîini, traseră un țipăt și ieșiră mergînd de-a-ndăratelea mai repede decît atunci cînd au mers obișnuit.

Am intrat și eu.

Peștera era plină cu morți. Niște morți cum nu s-au mai văzut. Nici cadavre, nici schelete. Capetele nu erau nici țeste, dar nici fețe omenești. Erau așezați în ordine prin peșteră, unii culcați, alții sprijiniți pe lîngă pereții stîncii. Unul stătea culcat, cu ochii căscați, tocmai în fața deschiderii peșterii.

După ce ne-am revenit, i-am privit mai atent la lumina faclelor.

Morții erau uscați, iar pielea le era întinsă și lipită de oasele care nu se vedeau goale. Erau

goi şi li se vedeau dinţii albi, pentru că buzele le erau trase înapoi.

Şi ochii li se uscaseră, iar capetele arătau mai groaznic decît o tigvă. Hainele atîrnau pe ei zdrenţe şi de bună seamă, s-ar fi risipit în pulbere dacă le-ar fi atins cineva. Dar cine îndrăznea să le atingă?

Galbeni, înfiorători şi tăcuţi stăteau morţii uscaţi în faţa noastră. Toţi morţii erau femei. Mai erau şi copii, schelete mărunte şi uscate, aşezaţi şi culcaţi pe lîngă mamele lor.

Unul, topit, cît un pisoi, oasele lui fuseseră încă moi, şedea la sînul gol al mamei sale. În poala unei femei erau doi copii.

Manol sparse tăcerea:

— Aceşti morţi zac aici de trei sute de ani.

Nu putreziseră pentru că peştera era uscată şi zvîntată, iar pe jos numai nisip — sau Dumnezeu ştie de ce!

Manol spuse în continuare:

— Cînd turcii au ocupat Elindenul, ei s-au adăpostit aici. Mîine, la lumina zilei, veţi privi în jos şi veţi vedea satele voastre. Femeile au stat aici, aşteptînd întoarcerea bărbaţilor care se luptau cu turcii. Au aşteptat o zi, au aşteptat două, au aşteptat o săptămînă, două. Nimeni nu s-a mai întors.

De aici îşi vedeau satele ocupate de turci. În numai două ore ar fi putut fi acasă, dar niciuna n-a coborît.

Toată lumea tăcea. Atunci moş Kralio zise:

— Manol, Manol, tu ne-ai adus aici înadins. Dar, dacă tot am venit, să ne aşezăm şi să vorbim.

Parcă ce se putea vorbi, cînd în jurul tău şedeau şi tăceau morţii care te priveau cu ochii lor us-

cați, iar dinții le străluceau în lumina faclelor, ca o midie de sidef deschisă într-o apă mică?

Ele erau femei, iar noi bărbați. Și cine nu era bărbat, deveni în noaptea aceea.

Sfatul fruntașilor alcătuit din cincizeci de bărbați în viață și cincizeci de femei și copii morți, hotărî să apărăm, cu orice sacrificiu, credința noastră. Hotărîră ca în această peșteră, după ce mumiile vor fi îngropate, să se strîngă alimente, la fel și în Petglaset și în alte ascunzători prin păduri. Dar, tocmai alimentele cam lipseau.

Altceva nu s-a mai putut hotărî, pentru că nimeni nu știa ce se mai putea întîmpla. Dar, așa cum ne înțelesesem, orice ar fi făcut turcii, la fel le-am fi răspuns și noi.

Cu toții am părăsit peștera cu inimile strînse, iar vîntul șuiera tare, încît am început să respirăm și să oftăm, de parcă niște doage de butoi, ce încingeau piepturile, ar fi plesnit.

Iată, afară venise ziua și ploaia se oprise, iar cerul strălucea. Răsări soarele. Ceturile se ridicară pe lîngă piscuri și se schimbară în nori și într-adevăr, dintre pîcle se arătară cele trei sate, iar plăcile ude de ardezie de pe acoperișurile caselor străluceau. Atunci, printre nori, se întinse curcubeul.

M-am gîndit atunci și mă mai gîndesc și astăzi, că morții stătuseră în fața peșterii și priviseră la acoperișurile caselor din satele lor. Și atunci o fi scînteind soarele. Și ochii lor, astăzi uscați, străluciseră de salba lacrimilor, iar buzele, moi și roșii le ascundeau dinții albi. Avuseseră sîni grei de lapte, și pîntecele calde, cu copii nenăscuți. Și totuși n-au coborît. Iar Elindenul era din nou plin de oameni.

Mi-au venit în minte cuvintele Domnului din Biblie, cînd, după potop, peste lume se ivi curcubeul.

„Iată, ca semn al legămîntului pe care-l încheiu cu voi şi cu tot sufletul viu, ce este cu voi, neam în neam şi de-a pururi. Pun curcubeul meu în nori ca să fie semn al legămîntului dintre mine şi pămînt. Cînd voi aduna nori deasupra pămîntului, se va arăta curcubeul meu în nori. Şi-mi voi aduce aminte de legămîntul meu pe care l-am încheiat cu voi şi cu tot sufletul viu şi cu tot trupul şi nu va mai fi apa potop, spre pierzare a toată făptura. Va fi deci curcubeul meu în nori..."

Iar deasupra Elindenului trona curcubeul.

Capitolul V

Dimineaţa o văzui pe baba Srebra şi pe moş Galuşko. Ieşisem afară şi întrucît nu era nimeni, m-am culcat la soare pe pajiştea de trifoi. În jurul meu zumzăiau albinele, era cald şi mirosea a fîn ; aţipisem. M-au trezit două glasuri bătrîneşti, unul de femeie, iar celălalt bărbătesc. M-am ridicat în picioare şi i-am zărit pe baba Srebra şi moş Galuşko.

Moş Galuşko, albul... Era alb în întregime, însă nu numai de făina boabelor nerămase în spice. ci şi de bătrîneţe. Nu era chiar atît de bătrîn, ar fi putut să fie fiul babei Srebra, însă era albit de tot, cu barba lungă, cu pletele şi sprîncenele căzute. Purta o cămaşă albă de cînepă, strînsă în brîu. Mai tîrziu mi s-a spus că, înainte vreme, oamenii de la munte purtau haine albe.

Un zîmbet straniu, distrat, licărea în ochii şi pe buzele lui.

Dar baba Srebra...

Numai după ce-a închis ochii, ne-am dat seama ce fel de om a fost, după golul lăsat în urma ei. Eram atît de obişnuiţi s-o vedem umblînd încet-încet prin Momcilovo, să ajute fiecăruia şi să mîngîie pe oricine, încît credeam că aşa a arătat întotdeauna şi aşa o să rămînă mereu.

Spuneam atunci : De-am fi ştiut cum va fi fără ea şi ce fel de om a fost, am fi purtat-o pe braţe şi-n fiece zi am fi căzut la picioarele ei. Cînd îi vedeau oamenii umbra rătăcind în jurul pinului bătrîn, nu se speriau de ea, pentru că era tot atît de gîrbovită şi paşnică ca şi copacul, iar bătrîna, deşi era încă în viaţă, nu mai avea decît suflet.

Aşa cum am văzut-o în dimineaţa aceea luminoasă de primăvară, aşa a rămas pînă-n ceasul morţii. Cît să fi fost de bătrînă ?

Mergea întotdeauna încovoiată pînă la pămînt, iar cînd se îndrepta, îşi sprijinea palmele de mijloc şi se ridica chinuitor de greu, ca şi cum ar fi avut pe umăr o sarcină de pietre. Un tulpan de casă, negru, decolorat, îi împodobea faţa şi fiind gîrbovită, o şuviţă subţire de păr alb îi atîrna în jos. Nici nu mă încumet să redau acea bunătate şi blîndeţe, care radia din fiinţa ei, astfel că oricine era supărat sau făcea o nebunie, îşi pleca capul cu vinovăţie în faţa ei. Dinţi nu mai avea şi zbîrciturile i se adunau în jurul gurii supte şi a ochilor întunecaţi şi plini de dragoste. Deşi fiecare zbîrcitură mărturisea bătrîneţea ei, faţa-i avea ceva copilăresc. Se topea şi se cocîrja pe zi ce trece, numai mîinile ei muncite, cu degete noduroase, rămîneau mari, ciolănoase şi, cînd mi-am sprijinit palma de a ei, am observat că era mai

mare. Avea un umăr mai ridicat decît celălalt, poate pentru că totdeauna se sprijinea în toiag, sau după cum spunea chiar ea, din pricina coşurilor grele pe care le purtase în tinereţe. Robotea de dimineaţă pînă seara. Însă orice ar fi făcut, trei lucruri avea la inimă : ţesutul cu broderia, florile cu licorile lor şi cîntecele cu poveştile. Cînd îşi aşternea chilimul pe pămînt, parcă şi-ar fi întins o poiană înflorită. Singură torcea lîna, singură o vopsea cu diferite ierburi, scoarţe de copac, frunze şi rădăcini. Se bucura în faţa culorilor. Uneori mă sculam în miez de noapte şi o zăream, cu cosiţa ei atîrnînd în jos, numai în cămaşă albă, aplecată ca o fantomă asupra lucrului de mînă. Stătea la lumina unei facle. „Ce faci bunicuţo ?“ „Iaca, îmi veni în minte ceva, potrivesc culorile.“ La sfîrşit, cînd puterile o părăsiră, nu făcea altceva decît să vopsească şi să brodeze. Învăţa şi pe celelalte femei. Avea o mulţime de bucăţi de pînză cu broderie pe ele, cusături cum le zicea ea, care treceau din sat în sat, ca să-nveţe femeile cum să-şi împodobească, după modele, portul. Îndată ce i le cereau, ea le şi da, iar din altă parte îi soseau alte desene minunate, pe pînză îngălbenită şi murdară.

A doua pasiune a babei Srebra erau ierburile de leac. După ea, în fiecare buruiană era închis sufletul unei fiinţe bune sau rele, aşa că înainte de a le fierbe sau pisa, bătrîna vorbea cu acest suflet în cuvinte alese şi emoţionante. Aduna singură plantele din poiană, dar avea şi ajutoare, care le căutau prin păduri şi prin munţi, iar apoi le duceau prin sate. Toţi o cunoşteau pe baba Srebra. Fiecare culegător de plante venea în preajma unei sărbători oarecare, iar bătrîna îi aştepta din ajun şi se pregătea să-i întîmpine. „Vine Brani-

mir din Perin. Astuia îi place iepurele...“ Dar într-o zi bătrînul Branimir nu mai veni să-şi mănînce iepurele. Ba unul, ba altul dintre culegători nu mai veneau de sărbători — oprit undeva să se odihnească pe veci, sprijinit de vreun adăpost, lîngă coşul său cu buruieni.

Baba Srebra îşi ţinea buruienile agăţate de grinzile casei, sau în lada zugrăvită de lîngă patul ei. Îndată ce ridica capacul, se răspîndeau parfumuri ciudate. Punea buruieni şi fructe între veşminte, ca să miroasă mai frumos. Şi întreaga ei odăiţă mirosea aşa de frumos a parfum trist de floare trecută, încît omul respira mai adînc şi mai rar.

Baba Srebra iubea broderia şi ierburile tămăduitoare, însă cîntecele erau o parte din fiinţa ei. De cînd se scula şi pînă punea capul pe pernă, bătrîna cînta. Odinioară glasul ei răsuna peste munţi şi peste păduri, însă acum, la bătrîneţe, şi cînd mergea şi cînd torcea sau cînd fierbea buruienile îngîna fără glas, numai pentru ea.

Pentru fiecare treabă avea un cîntec, dar cel mai mult îi plăceau cîntecele de vitejie, despre oamenii care au trăit demult şi au lăsat urmele opincilor prin Rodopi, săpate în stîncă, ca nişte vase de piatră, să se adune în ele apa ploilor, din care să bea păsările cerului. Cîntecele o învăluiau, aşa cum parfumul buruienilor îi învăluia lada.

Uneori mi se părea că zburătăcesc în jurul ei ca păsările. Stau agăţate pe umărul ei, iar cînd se întindea să doarmă, se odihneau şi ele lîngă capul ei. O puteam ruga să cînte orice cîntec, numai unul singur îl îngîna doar odată pe an, la cimitir, sub pinul cel bătrîn, cîntecul ei pentru Momcil.

Îndată ce-mi închid ochii şi-mi amintesc de Momcilovo, o şi văd pe baba Srebra. După ce se

născu Manol, bătrîna uită de simțul ei de dreptate și de grija de a dărui fiecăruia și deopotrivă dragostea ei, devenind sclava lui. „De n-ar fi fost Manolcio, spunea ea, n-aș fi cunoscut ce înseamnă dragostea față de un copil.“ Și avusese patrusprezece fii și fiice.

Iat-o, cînd copilul se deșteaptă în timpul nopții, o vede pe baba Srebra adormită lîngă el. Ea întinde mîna, îl învelește și ușor se pierde în beznă. Cînd îl zărește de departe, începe să meargă mai repejor, toiagul ei bate mai des pe cărare. Îi dăruiește un măr, prune uscate sau un colac cu miere, ascunse sub șorț. Iat-o cum știa să vegheze asupra lui, atunci cînd a căzut în groapa neagră și s-a lovit peste tot. Cînd deschise ochii, se înfioră, își ridică capul istovit și întrebă speriată : „Ah ! Ce mai e, Manolcio ?“ Cînd începuse să aiureze și să bolborosească despre trădători și păcătoși, ea dormea lîngă el și-l liniștea. Credea în semne, însă nu se temea de ele. Peste tot în amintirile mele și ale lui Manol, fiul lui Momcil, care la rîndu-i era fiul lui Manol, își are locul baba Srebra, cu dragostea ei, cu bunătatea și cu cîntecele ei.

Acum o vedeam pentru prima dată, așa cum mi-a rămas în minte înainte ca Manol, fiul lui Momcil, care la rîndu-i era fiul lui Manol, să fi fost născut.

Moș Galușko mă întrebă :

— Tu-l cunoști pe omul acela, care cu trei zile în urmă a venit la moară ? A mîncat miere și dus a fost.

Mi-am dat seama că vorbea de Karaibrahim.

— Îl cunosc. Să-i spun multă sănătate ?

Moșul tăcu, apoi zise :

— Nu.

Și mă întrebă iar :

— Dar tu de unde eşti, străine ? Nu pari a fi turc.

— Sînt veneţian şi, de cînd am trecut la islamism, mi se spune Abdulah.

Atunci baba Srebra îmi spuse :

— Blestemat să fii.

Acestea au fost cele dintîi cuvinte pe care le-am auzit din gura ei. Nu mă aşteptam la una ca asta, iar frumuseţea dimineţii îmi deschisese inima, aşa că aceste vorbe m-au durut mult. În zadar mă chinuiam să zîmbesc.

Moş Galuşko fie că nu auzise cuvintele babei, fie că se prefăcu că nu le auzise. Era cam surd, din pricina uruitului veşnic din moară şi din obişnuinţa de a se asculta mai mult pe sine însuşi şi mai puţin pe cei din jurul său.

— Tu ai văzut ieniceri ? mă întrebă moşul.

— Am văzut, i-am răspuns eu.

— Este adevărat că sînt cruzi ?

— Sînt numiţi cîinii turbaţi ai împărăţiei sultanului. Şi-ntr-adevăr sînt ca nişte cîini atinşi de turbare, pentru că nimeni altcineva nu se aruncă să sfîşie pe semenii lui ca ienicerii.

— Eu am un fiu ienicer, spuse cu simplitate moş Galuşko.

Se-ntoarse şi intră în moară.

Am rămas faţă-n faţă cu bătrîna, iar dînsa mă privea fix cu ochii ei buni, încît nu ştiam ce să fac cu mîinile.

După ce mă blestemase, nu mai spunea nimic ; mă privea doar. Părea atît de iubitoare şi atît de înţeleaptă, încît, dacă n-aş fi auzit blestemul, nici n-aş fi crezut că l-a rostit vreodată.

Moş Galuşko ieşi din moară, ducînd într-o mînă o farfurioară cu miere, iar în cealaltă o cupă de lemn plină cu vin roşu.

— Ţine, străinule, mă îndemnă el, aseară n-am fost aici, ca să te cinstesc.

Mă simţeam încurcat în urma celor rostite de bătrînă, cît şi de propriile-mi mărturisiri despre ieniceri, încît n-am putut întinde mîna să primesc farfurioara.

Moş Galuşko, aşa cum stătea cu mîinile ocupate, le întinse şi arătă ceva sus pe munte.

— Uite acolo, zise el, se află un oraş, în întregime din pietre albe, dărîmat. Odinioară acolo trăiau oamenii munţilor. Am văzut zeii lor ciopliţi din piatră. Aveau picioare de capră. Şi începu să rîdă încetinel : Vezi aceste jgheaburi ? Îţi dai seama cîtă apă a curs ? Curge, curge...

Se plecă şi puse farfurioara jos pe o piatră de marmoră.

— la priveşte aceste mîini. Îţi dai seama cîte grăunţe au trecut prin ele ? Boabe frumoase şi mari. Ce spice puteau creşte din ele ! Pietrele de moară le prefăcură în făină. Secara au mîncat-o oamenii, iar ovăzul, cînd era cîte un an bun, îl mîncau şi măgarii. Curge, curge...

Ascultam surprins şi emoţionat. Omul cînd este împins şi scos din apele lui, este uşor de zdruncinat. Îmi veni să plîng cînd văzui zîmbetul distrat şi puţin trist al moşneagului.

Iar el repeta încet şi clătina din cap :

— Curge, curge...

Stînd aşa şi uitîndu-mă la el, am simţit dintr-o dată că într-adevăr totul curge şi trece ; şi norul şi apa şi pădurea şi chiar piatra.

Atunci vorbi şi baba Srebra :

— Fiecare piatră stă la locul ei. Ai văzut tu, bătrîne să rodească un copac răsădit în alt loc ? Unde cade sămînţa copacului, acolo trebuie să-şi înfigă rădăcinile şi acolo să rodească. Ai auzit tu

ca cineva să cînte vreun cîntec în altă limbă, decît aceea în care l-a cîntat mamă-sa ? Cînd un armăsar uitîndu-şi neamul se urcă pe o măgăriţă, catîrul născut este sterp.

Odinioară, cînd turcii aveau sultani înţelepţi, nu îngăduiau ienicerilor să se însoare. Iar cînd aceştia au început să calce legea, nevestele lor nu rămîneau grele. Copiii care uneori se mai năşteau, erau omorîţi. Cine este acest om şi de ce cauţi să-l linişteşti ? Un copac dezrădăcinat, o piatră strămutată de la locul ei. Ce aşteptăm de la el ?

— Binele, răspunse moşul. Totul e după spinarea omului. Fiecare se încarcă după puterea sa. Dacă s-a gîrbovit, Dumnezeu l-a făcut cu spinarea moale.

— Tu o să ierţi tuturora, moşule. E mai bine să se frîngă, decît să se-ncovoaie.

— Trebuie să existe omenie. Şi binele şi răul şi Dumnezeu, toate laolaltă sălăşluiesc în oameni. Dacă n-ar exista oameni, Dumnezeu n-ar avea unde să-şi găsească adăpost. El este şi-n ierburi şi-n dobitoace, însă numai în om capătă înfăţişarea lui.

— Dar în om sălăşluieşte şi Diavolul.

— Şi-n Dumnezeu sălăşluieşte Diavolul Nu cumva crezi tu, măicuţo, că dacă Dumnezeu ar vrea, n-ar putea strivi orice Diavol ? Pentru El dracul nu-i nici cît puricele pentru un cîine. Sare, sare, dar, cînd va scrîşni odată din dinţi ia-l de unde nu-i.

— Ascultă, moşule, după spusele tale, s-ar părea că Dumnezeu a binecuvîntat şi fiarele care au dat foc caselor noastre. După cele ce mi-ai spus, mi se-nvîrteşte capul, ca piatra ta de moară. Totuşi, prea mult nu mă mir de ce spui, fiindcă aşa sînteţi voi bărbaţii — vă uitaţi la stelele de pe cer

și nu luați în seamă scînteia, care stă s-aprindă casa voastră. Totuși eu știu ce știu : asta e bine, asta e rău. Iar ceea ce știi tu, e ca ceața. Ai pe ochi o negură prin care ți se pare că vezi.

În timp ce vorbeam, moș Galușko rupse o crenguță din salcia care se afla lîngă el și, continuînd să vorbească, mi-o întinse și-mi făcu cu ochii semn spre miere. Privii și eu și văzui că-n mijlocul ei se oprise soarele, care o topea cu totul.

Luai farfurioara, înfipsei într-însa capătul vărguței, care semăna cu o lopățică, și învîrtind-o scormonii soarele și-l ridicai pînă-n dreptul gurii mele. Am ridicat iute ca să nu picure, iar mierea străluci galbenă, în fața ochilor mei și am înghițit-o.

Am închis ochii, și soarele, cel adevărat, îmi strălucea în față, iar sub pleoape simțeam ceva galben, parcă curgea miere, densă și dulce, umplîndu-mă pe de-a-ntregul.

Am deschis ochii și soarele mă orbi. Am băut din cupa de lemn. Nu era un vin obișnuit, avea în el ceva putred și proaspăt. Era un vin de zmeură. Închizînd din nou ochii, pe sub pleoapele mele tremura o licoare roșie, scînteietoare.

— Bunico, zisei eu, dacă aș fi murit, acum nu mai mîncam soare și nici nu mai beam suc.

Baba Srebra mă privea mereu gînditoare, cu ochii ei negri. De bună seamă, mă privise și înainte, cît timp mîncasem mierea și băusem vinul. Clătină din cap și spuse :

— Mîna îi este bună și plină de semne, dar a venit să facă rău. Dacă noi n-o să-i nimicim, au să prăpădească ei toată omenirea de prin munți.

Mi-am privit palma, dar n-am înțeles nimic.

— Bunico, zise moș Galușko, oamenii de pe muntele ăsta sînt ca unul singur care-i nemuritor. Doi inși mor, doi inși țin piept ; asta e ca și cum Omul s-a tăiat cu securea la mînă și-n timp ce degetul cel mic i-a putrezit, cel mare s-a însănătoșit. Așa e făcut, că orice s-ar întîmpla, el să rămînă viu. Nu este chiar atît de înfricoșător ce va veni. Și nici atît de însemnat. Muntele nu moare.

. . . . . .

În aceeași dimineață, cînd am mîncat soare și aveam miere sub pleoape, soarta mi-a scos-o în cale, pentru întîia oară, pe Elița. O văzusem și mai înainte, de departe, în timpul nopții, la lumina lunii, dar atunci mi se păruse a fi o zînă, nicidecum femeie.

Acum stătea înaintea mea, în poiana din fața morii și eu o priveam.

Ori de cîte ori vreau să mi-o închipui pe Elița, îmi vine în minte cu claritate chipul ei, așa cum îl văzusem în vreo trei-patru împrejurări.

Și chiar cînd îmi amintesc de alte lucruri, ea îmi apare în minte, deși în niciuna dintre aceste împrejurări nu mă gîndisem îndeosebi la ea. Numai în dimineața aceea, după ce am văzut-o, am simțit că n-am s-o mai uit.

În fața mea se aflau Rodopii.

O năframă albă strălucea peste părul-i castaniu, ca ghețarii pe piscurile înalte. O haină de lînă albastru-închis, îi cădea de-a lungul trupului ca prăpastia împădurită cu pini, pe care am zărit-o în depărtare de pe marginea trecătorii. Pe șorțul ei se împleteau dungi verzi și roșii-aurii, ca li-

vezile întinse, smălțuite cu flori. Tîrliceii albi din picioare erau asemenea pomilor roditori, înfloriți, de la poalele muntelui. Iar ilicul îi era cusut în fir de argint, ca și cum de pe munte se prăvăleau, învolburîndu-se, pîrîuri și cascade.

Ochii ei păreau străpunși de lumină și erau căprui strălucitor, ca ochii căprioarelor.

Buzele-i înfiorate se lipeau și se dezlipeau, ca aripile unui fluture aninat de o floare.

Cînd începu să vorbească, glasul ei mi s-a părut foarte profund și foarte femeiesc, față de figura-i feciorelnică.

— Iartă-mă, străine, îmi spuse ea, că nu te-am întîmpinat după cum se cuvine. Mielul nu era pentru a fi mîncat, ci pentru sacrificiu, iar pîinea n-a ajuns pentru toți oaspeții. Iartă-mă.

N-am răspuns, dar m-am înclinat adînc, într-o reverență de mult uitată, pe care n-o mai făcusem, de cînd am ieșit de la curtea lui Ludovic al XIV-lea.

— Se află pe la voi asemenea femei, străine ? întrebă încetișor cineva de lîngă mine.

Momcil se apropiase cu pas neauzit și se așezase alături.

Fără să vreau am început să-l îndrăgesc și mă bucuram de venirea lui. Acum, la lumina soarelui, se vedea că ceafa lui puternică și frumoasă era brună și arsă de soare.

Gura îi era largă, cu buze înguste și puternice. Nasul, scurt și drept, la fel și sprîncenele. Obrajii îi erau supți, iar partea de sus a feții ieșea în relief cu tîmplele late și fruntea înaltă. Pletele îi cădeau pe umeri, ca și ale tatălui său, dar păreau mai moi și mai luminoase.

Cu toate că fața îi era arsă de soare, se vedea că este palidă, iar ochii îi erau înfiorați.

— Femeile noastre sînt altfel, i-am răspuns şi adăugai îndată: Nu, noi nu avem asemenea femei.

Momcil privea undeva, în faţa lui, şi nu mă asculta.

— Eliţa, zise el, mă întorc sus, la oi. Culege un bucheţel de busuioc şi dă-mi-l să-l moi într-o farfurioară verde, în apă rece, şi să-l pun lîngă gîtul meu. Cînd am să plec şi cînd am să mă întorc, să-mi miroasă a busuioc, a suflet de fecioară.

— Bucheţelul meu, Momcil, l-am cules de-acum, rosti Eliţa.

O spuse, la fel cum te-ai apleca, ai lua o piatră de pe jos şi-ai lovi pe cineva între ochi. Buzele îi tremurau, iar ochii îi scînteiau cu îndrăzneală şi deznădejde. Credea că-l lovise pe neaşteptate, pentru că nu ştia nimic despre cele petrecute noaptea trecută, de aceea cîtă vreme mai stătu aşa şi aşteptă urmarea, îşi plecă genele surprinsă.

Buzele i se lipiră una de alta şi dunga roşie dintre ele se pierdu.

— Atunci dă-mi un urcior cu apă să beau şi să plec, spuse încetişor Momcil.

— Ştii şi singur unde e izvorul, spuse iute fata, se întoarse şi fugi.

Momcil şi cu mine priveam în urma ei.

— Aşteaptă-mă să-mi iau cele trebuincioase, zise el şi se pierdu undeva, în lături, însă eu cred că voia să rămînă singur, pentru că se înăbuşea.

În dimineaţa limpede poienile şi pădurea de lîngă moară păreau pustii. În timpul nopţii însă, mi se păruse că în jurul nostru forfotesc oameni mulţi şi mişună ceva în beznă, iar acum totul a dispărut, s-a împrăştiat. Priveam cum apa ţîşneşte cît un stat de om şi cade din nou şi mă gîndeam la puterea ei neîmblînzită. Apa cobora în

eleşteu spre moară printr-un trunchi scobit şi înclinat, verde tot de mucegai, iar ici-colo, pe marginea lui creşteau flori. Pe de lături se mai zărea şi un jgheab de lemn strîmt, înverzit, încît se pierdea printre ferigi şi busuioc. Nu-mi puteam da seama dacă apa curge pe el, atît era de netedă şi luminoasă suprafaţa undei. Parcă era o bucată de gheaţă. Cineva aşezase pe trunchiul scobit o piatră plată, împotriva curentului, încît apa zvîcnea supărată în sus, la fel ca în mijlocul izvorului, dar fără prea multă putere, deşi era la fel de mînioasă. Astfel un om putea să bea în voie din şuvoiul dezlănţuit care-i ajungea singur la gură. Dacă n-ar fi fost această piatră, nimeni nu şi-ar fi putut da seama cît de iute şi de puternic curgea apa.

Am băut şi cînd am ridicat capul, am privit scocul uriaş, pe care cobora apa în moară. Şi-n el unda strălucea netedă, nemişcată parcă. M-am apropiat şi m-am întins, izbutind să-mi înmoi palma în ea. Apa îmi îndepărtă mîna, sări în sus şi mă stropi tot.

Momcil apăru liniştit, însă palid.

— Sînt două drumuri pînă la conacul lui Suleiman-aga, îmi spuse el. Unul este drept, scurt şi uşor. De aici cobori pînă în satul nostru, Podvis, iar de acolo, tot pe malul rîului, ai să treci prin Zagrad şi-ai să ajungi la Prosoina. Conacul este deasupra satului. Pe drumul ăsta nu pot să te conduc şi nici nu te sfătuiesc să o apuci. Ai voştri sînt în Prosoina, mai sus n-au îndrăznit să se ducă.

Am crezut că nu vrea să se arate cu mine, un turc, prin satele lui.

— Drumul celălalt înconjoară sus, pe culme. Ai trecut pe el. Dacă vrei, am să te însoțesc pînă la trecătoarea cu cruci, de unde se vede Prosoina.

— De ce-ți pierzi vremea cu mine ? îl întrebai eu de-a dreptul.

— N-am treabă astăzi. Și apoi, tu ești un musafir. Musafirul tatălui meu.

Fără să-i răspund am pornit în sus pe cărarea care ducea pe lîngă eleșteu. Momcil mergea în urma mea.

— Așteaptă, îmi spuse el, cînd, după vreo zece pași, o luarăm pe lîngă apă.

Se opri, scoase din sileaf o salbă de arginți și îngenunchie pe mal. Unul cîte unul, rupea bănuții din salbă și-i arunca în apă. Nu se afundau dintr-odată, deoarece apa izvora și de pe lîngă mal, ci se învîrteau ca frunzele de toamnă, înainte de a se culca pe-o parte și a se scufunda. Apa nu era adîncă, era limpede și se vedea că nici pe fundul ei nu stăteau liniștiți, căci unda-i legăna încoace și-ncolo, ca și cum ar fi fost bătuți de vînt. Cînd izbuteau să se așeze cu fața la soare, aruncau pe fața lui Momcil o strălucire de argint.

El se sculă în picioare, își frecă genunchii și mă întrebă :

— Cînd ți-ai schimbat credința, te-a durut sufletul ?

I-am făcut semn din cap că da.

— Și pe mine mă doare. Greu se rupe omul de ale lui.

În salbă erau o sută de bănuți, iar în sufletul omului, o sută de chinuri. Cînd rupi șnurul se împrăștie și nu vor să se afunde, ba mai mult, strălucesc din adîncul apei.

Am pornit-o în sus prin pădure.

Capitolul VI

Nu-mi aduc aminte cum a fost vremea în ziua aceea. Nu a plouat. Cred că a fost frumos ca şi în zilele dinainte — răcoroase, cu ploi scurte după-amiaza.

Întîlnirea lui Karaibrahim cu fruntaşii văii Elinden a avut loc în marea curte interioară a conacului lui Suleiman-aga. Curtea era înconjurată din patru părţi de ziduri, din trei părţi de cerdacuri, iar printr-al patrulea perete se căsca în umbră trecerea spre poarta cea mare. Pe acolo au intrat fruntaşii şi poarta s-a închis în urma lor. Se opriseră în mijlocul curţii, cu spatele la poartă. În faţa lor se găsea moş Kralio, cel ce citea în fiecare seară, în faţa staulului cîte un rînd-două din *Evanghelia* lui. Îşi vîrîse în gulerul cămăşii o batistă albă, semnul lui Suleiman-aga că-i cheamă cu gînduri bune şi tot aşa le va da drumul. În urma moşneagului, care trăgea nădejdea să trăiască încă pe atît pe cît trăise, stăteau ceilalţi fruntaşi.

Mai mult de jumătate din ei erau îmbrăcaţi la fel, în straie ciobăneşti şi semănau cu nişte soldaţi din aceeaşi oaste.

Purtau veste cafenii, împodobite cu găitane şi cioareci scurţi de dimie albă, strînşi pe picior cu cureluşe negre. Pe umeri aveau mantale roşii. În sileafurile lor de piele nu se zăreau arme, ci buchetele de flori şi alte buruieni. Ceilalţi erau agricultori, meseriaşi, şi cîţiva pescari, toţi îmbrăcaţi astfel încît le cunoşteai îndeletnicirea. Cu toţii erau cam vreo cincizeci, şaizeci de oameni.

Din cerdacul din dreapta au coborît spahiii, iar în urma lor scutierii. Ultimii aşternură pe calda-

rîm perne, şi peste acestea, chilimuri colorate, pe care spahiii se aşezară turceşte. Cu toţii străluceau în fireturi de aur şi pietre scumpe.

Îşi puseseră toate armele ce le aveau, iar mustăţile şi le înegriseră şi răsuciseră. La subsuori îşi îndesaseră ierburi aromate, aşa că toată curtea se umplu de mirosuri plăcute.

În spatele lor, în picioare, stăteau scutierii înarmaţi.

În cerdacul din stînga se strecurară, unul cîte unul, oamenii lui Suleiman-aga şi se aşezară în stînga fruntaşilor. În fruntea lor era Delio, cu privirea lui neruşinată, surîzător, cu brîul atîrnînd şi cureluşele de la cioarecii scurţi desfăcute, cu picioarele crăcănate. Ţinea mîinile în şold, cu degetul mare înfipt în sileaful în care îşi înfipsese două pistoale şi două cuţite cu mînerele de sidef.

Şi ceilalţi oameni ai lui Suleiman-aga erau înarmaţi.

Împreună cu cei ai lui Karaibrahim, să fi fost o sută.

Sus, în cerdacul chioşcului din dreapta, se arătă Suleiman-aga, însoţit de cei patru funcţionari ai săi. Unul dintre fruntaşi îl zări, şi cu toţi întoarseră capul spre dînsul.

— Noroc, aga, îi strigară vreo douăzeci dintre fruntaşi, iar moş Kralio îşi flutură batista albă.

Aga înclină uşor din cap şi se aşeză turceşte. În spatele lui patru inşi rămaseră în picioare. Un slujitor îi aduse ciubucul, dar aga îl respinse. Stătea cu coatele pe genunchi sprijinindu-şi faţa în palme.

Obloanele ferestrelor de deasupra trecerii întunecoase, din spatele fruntaşilor, începură să se mişte, ca bătute de vînt. Pesemne că acolo se ascunseseră femeile din conac.

Unii dintre spahii ridicară capetele și începură să-și răsucească mustățile. Între ei și fruntași se înălța o fîntînă de marmoră. Între fruntași și oamenii lui Suleiman-aga se-ntindea un cerc larg de cenușă, neatinsă, de la focul din seara trecută.

Vîntul nu adia, căci cenușa nu se împrăștia ; era liniște deplină, încît se auzea zvonul limpede al apei care dădea în albia de piatră.

Atunci, pe scara din mijloc, coborî Karaibrahim, îmbrăcat într-o haină violetă, cu iminei roșii. Pe cap purta un turban alb cu surguci din pene negre. Se opri la mijlocul scării, privi atent în curte, se înclină spre Suleiman-aga și începu să coboare mai departe.

Treptele scîrțîiau, imineii lui de asemenea, pintenii zdrăngăneau. În spatele lui Karaibrahim coboram eu, iar în urma mea cei trei hogi : șeicul Șaban-Șebil, mola Sulfikar Softa și imamul Hasan, fiul lui Velko.

Karaibrahim se așeză pe un scaun fără spetează, eu am rămas în picioare în stînga lui, iar în dreapta, cei trei hogi.

Trimisul sultanului, Karaibrahim, cel ce va nimici valea Elinden, se așeză față-n față cu victimele sale, cu oamenii pe care urma să-i bată, să-i chinuiască, să-i ucidă.

Șaizeci de perechi de ochi, ale fruntașilor, se fixară asupra lui. Se gîndeau ce fel de om o fi, căutau să-i ghicească caracterul și sufletul. Doar Manol mai vorbise odată cu el și cîțiva îl văzuseră mergînd călare prin satele lor, ceilalți, însă, îl vedeau acum pentru întîia oară.

În clipa aceea, cînd privirile erau fixate în așteptare, asupra lui Karaibrahim, am întrezărit realitatea, care se petrecea sub ochii mei, și mi-am dat seama de zădărnicia speranțelor bulgarilor, in-

diferent dacă în faţa lor se găsea Karaibrahim sau altcineva.

Cele patru ziduri despărţeau pe cei adunaţi în curte, de toată lumea din jur. Ar fi trebuit să fie năruite ca cineva din afară să-şi poată da seama ce se petrece înăuntru. În spatele lui Karaibrahim se ţesea o urmă strălucitoare, drumul detaşamentului său, ca şi mîzga uscată şi strălucitoare lăsată de un melc. Urma aceasta ducea pînă la Mehmed-paşa, se lărgea, pornea spre sultanul aflat la Adrianopole, o lua repede spre Kandia, unde urmele melcilor se încrucişau într-un păienjeniş lîngă zidurile cetăţii, vrînd parcă să treacă prin ele, ca să acopere fortăreaţa cu mîzga strălucitoare, la fel cum păianjenul înfăşoară o muscă în plasa sa. Karaibrahim era doar un singur melc, care se tîrîse înaintea celorlalţi, era avangarda urmei lăsată de melc şi, ca şi acesta, trebuia să fie rece şi bălos.

În spatele fruntaşilor se ţesea, de asemenea, o urmă luminoasă, ca un fir ce se ţese după un vierme de mătase. În spatele fiecărui bulgar rămînea un astfel de fir, şi poarta închisă în urma lor împletea aceste fire într-o coardă de mătase. Se muncise să le taie cu crestăturile ei de lemn, dar nu făcuse decît să le împletească mai puternic, pentru că ele mergeau departe, dincolo de poartă, împînzeau tot muntele, cîmpiile din spatele lui, coborau sub pămînt şi se legau strîns de oseminte şi ruine. Dacă un om, cu puterea lui Dumnezeu, ar fi putut aduna aceste fire în mîna lui, ar fi ridicat odată cu el, tot pămîntul bulgăresc, cu rădăcini şi morminte, ca pe un peşte mare într-o plasă cu fire de argint.

Karaibrahim nu avea de făcut altceva decît să-şi dea silinţa să acopere cu urma lui de melc

munții înconjurători. Fruntașii nu aveau de făcut altceva decît să se țină de firele de mătase. Și pentru unii și pentru alții, urma din spatele lor era ca un cordon ombilical prin care curgea pînă la ei sîngele din inima mamei lor. Fără aceste urme Karaibrahim ar fi fost un tîlhar, iar fruntașii niște lepădături.

Ce gîndeau spahiii din dreapta ? Ei se rugau ca fruntașii să reziste, ca să le poată jefui turmele și lua femeile. Atunci nu numai că n-ar fi plătit cîte un aspru pentru o oca de pîine și cîte trei aspri pentru o oca de carne, dar aveau să mănînce numai drob de miel, iar capul aveau să și-l culce pe pieptul unei femei, iar picioarele, în poala alteia.

Oare ce gîndeau slujitorii din dreapta lui Suleiman-aga ? Ei erau creștini. Păreau că-i păzesc pe fruntași, dar, în realitate, unii dintre aceștia le erau tați și frați. Ce puteau face ei ? Unde ducea urma din spatele lor ?

Oare ce se petrecea în mintea lui Suleiman-aga, aflat sus, în chioșc ? Pînă-n această zi el a fost stăpînul atotputernic și judecătorul văii. În aparență urma de melc trecea și prin spatele lui. Dar nu i s-ar fi putut oare cere să strîngă în mîna lui firele de mătase și să ridice ca pe un pește uriaș întreg muntele ? Avea el destulă putere pentru acest lucru ?

În spatele meu nu se găsea nici o urmă. Era tăiată. După mine nu rămînea nimic, ca după o șopîrlă care a trecut peste piatră, sau ca în urma unei corăbii ce spintecă valurile. Nu eram de nici o parte. Nu aveam nevoie de nimeni și nimeni nu avea nevoie de mine. Puteam să ies pe poartă și nimeni nu și-ar fi dat seama că lipsesc. Acest lucru, așa credeam eu, însemna a fi liber, fără

acele fire pe care oamenii din jurul meu le tîrau după ei, ca niște păianjeni. De aceea ei nu se puteau prăbuși, dar nici nu puteau zbura. Singurătatea, odată cu durerea, îmi aducea și libertatea.

În timp ce mintea mea împărțea oamenii în albi și negri și-i orînduia pe cîmpuri albe și negre, socotind că biruința va fi de partea celui ce va juca mai bine, sufletul îmi era neliniștit.

Nu puteai sta în această curte, în fața așteptării, în mijlocul cutezanței, renunțării, supunerii, ferocității, cupidității, a destinului implacabil, fără să ți se strîngă inima.,

Primul vorbi șeicul Șaban-Șebil, chiorul. Scoase din sîn un sul și-l duse la inimă, la frunte și la buze. Nu-l desfășură și începu să rostească turcește, iar imamul lui Suleiman-aga traducea în bulgărește.

— O nesfîrșită îndurare se revarsă asupra acestei văi. Pînă acum oamenii de aici au trăit într-o casă cu două caturi. În catul de sus trăiau dreptcredincioșii, mîncau pilaf și se bucurau de binecuvîntarea lui Allah, iar bulgarii trăiau în catul de jos laolaltă cu vitele și cu măgarii. Dar padișahul acestui măreț stat, Allah să-i binecuvînteze numele, sfîntul ocrotitor al sfintelor orașe Meca și Medina, părintele supușilor săi și spaima dușmanilor, s-a hotărît să vă întindă mîna și vă spune : „Veniți voi, cei ce sălășluiți în catul de jos, în întuneric, veniți în catul de sus, unde ne scăldăm în lumina adevăratei credințe, pentru a vă lumina și voi, iar după moarte să puteți intra în rai".

Șeicul se opri din cuvîntare. Inima mi se făcuse cît un purice. Mi-am dat seama cît de monstruoasă și falsă este această întîlnire. Cît de odios căuta Karaibrahim, care sta în fața oamenilor li-

nistit şi zeflemitor, să-şi bată joc de ei, cerîndu-le în acest chip să se lepede de credinţa lor.

Dacă această faptă semăna cu ruperea cordonului ombilical, dacă exista totuşi o a doua naştere, atunci şi moartea trebuie să fie prin preajmă, trebuie să se audă strigăte sfîşietoare, cum fusese şi pe puntea corăbiei.

— Aga, rosti moş Kralio cu voce tremurătoare, tot pipăind cu mîna batista albă, din jurul gîtului său, încă de cum ai pus piciorul aici ne-am dat seama pentru ce ai venit. De prisos sînt cuvintele hogei. Noi ne-am adunat şi ne-am hotărît să-ţi spunem : Capul ni-l dăm, însă credinţa — niciodată.

Tăcu. Se auziră cuvintele imamului, care traducea acestea în turceşte.

Apoi se făcu tăcere, însă nimeni nu se urni să plece.,

Atunci vorbi Karaibrahim şi, pentru că hogea tăcea, a trebuit să traduc eu cuvintele în bulgăreşte :

— Am tot nădăjduit că voi primi un alt răspuns din partea voastră. Puteam să vin de-a dreptul cu paloşul şi cu făclia şi astăzi în vale ar fi fost numai dreptcredincioşi şi morţi. Rezultatul va fi acelaşi, dacă nu astăzi, fără îndoială peste o săptămînă, sau peste o lună. În vale vor fi numai dreptcredincioşi. Eu am venit aici pentru o treabă şi o voi duce la bun sfîrşit. Cînd am intrat în această vale, m-a întîmpinat sunetul demn de dispreţ al clopotului, cînd am să ies, mă va conduce cîntarea muezinului.

— Dacă ai să ieşi, se auzi un glas din mijlocul gloatei.

Mă cutremurai. Printre oamenii lui Suleimanaga se iscă mişcare. Delio rîse. Spahiii, tulburaţi,

se întrebau unul pe altul ce spusese bulgarul. Din chioşcul lui, Suleiman-aga începu a tuşi. Numai Karaibrahim rămase nemişcat.

— N-am să răspund fricosului care ridică glasul în spatele celorlalţi. Sau, bine — am să-i răspund. Chiar de n-aş mai ieşi viu, o să vină un altul. Aţi adăpostit pe băjenarii din Cepino şi v-aţi încredinţat încă o dată, că padişahul este milostiv cu supuşii, însă e crunt faţă de răzvrătiţi.

Peste Elinden se va auzi glasul muezinului.

Moş Kralio ieşi în faţă. Era alb ca şi batista de la gît.

— Dacă vorbeşti aşa, aga, am să-ţi spun şi eu ceva, deşi nu mai avem ce vorbi şi orice am spune e de prisos. Du-te de aici, nu mai însîngera muntele şi te vom binecuvînta în veci. Noi sîntem supuşii credincioşi ai padişahului şi n-o să fim mai credincioşi dacă ne vom schimonosi sufletele. Sau, poate, crezi, aga, că, primind credinţa ta, o s-o purtăm şi-n suflet ? Ce nevoie ai de trădători şi de robi ? Oricum ai ciopli lemnul, tot lemn rămîne.

— Dar se încovoaie. Lemnul poate să rămînă lemn, dar un cap tăiat nu mai creşte la loc. Cît priveşte credinţa voastră către padişah, să-ţi spună ciobanii tăi, care au vîndut oi porcilor de veneţieni. Dreptcredincioşii cad sub zidurile Kandiei, în timp ce voi cîntaţi din cimpoaie. Las-să fim legaţi cu aceeaşi frînghie, să ne învăluie aceeaşi credinţă, fiii tăi să moară sub steagul verde şi atunci n-o să-i mai aşteptaţi pe veneţieni, să vă răsculaţi, ci o să-i întîmpinaţi cu otravă.

Din nou se aşternu tăcerea. Într-adevăr, nu mai era nimic de rostit. Fruntaşii stăteau cu capetele

plecate, însă nu din supunere, ci cu îndîrjire, ca berbecii sau ca taurii.

Karaibrahim zise :

— Vă dau timp începînd de azi înainte, pînă-n a treia zi, după prima duminică. Dacă nu veniţi să primiţi de bună voie credinţa cea adevărată, îmi voi lua mîna liberă. Iar dacă voi vedea pe careva că pleacă în bejenie cu cai şi cu merinde, voi fi slobod să fac cu prinşii ce voi crede de cuviinţă. Acum plecaţi cu toţii.

— „Apa trece, pietrele rămîn", rosti moş Kralio pe turceşte.

Atunci Karaibrahim se ridică şi se duse la o roată de cenuşă, care zăcea ca un aşternut gros, deopotrivă de înalt, înconjurată cu o cunună de mărăcini aproape întregi, abia atinşi de foc. Se aplecă şi luă un pumn de cenuşă.

— Nu ca un torent, ci ca un pîrjol am să trec peste voi. Şi nu va mai rămîne decît o cenuşă moale şi caldă ca asta.

Şi-ntradevăr, cenuşa se-ntindea peste tot la fel de moale şi caldă.

Dintre fruntaşii încremeniţi ieşi Manol, se aplecă şi luînd de jos o mînă de mărăcini încă neatinşi de foc, zise :

— Totuşi, pe margine vor rămîne copaci înegriţi de foc, dar nemistuiţi.

Mărăcinii pe care focul nu-i nimicise se înşirau în cerc, la marginea cenuşii, zbîrliţi, înfioraţi şi potrivnici.

Karaibrahim şi Manol stăteau unul în faţa celuilalt. Unul în mînă cu un pumn de cenuşă, celălalt cu un mănunchi de mărăcini. Se înfruntau

din priviri. Karaibrahim, fără să-şi schimbe expresia feţii, începu să înjure printre dinţi, pe turceşte.

Fără să-mi dau seama, din deprindere, am ieşit în faţă şi am început să traduc în bulgăreşte cuvintele lui :

— Ciinilor ! Fii de căţele ! De aceea muierile voastre nasc ciini. Ciinii o să vă roadă oasele.

Deşi situaţia era cumplită îţi stîrnea totuşi rîsul. Karaibrahim înjura pe turceşte, iar eu repetam cuvintele lui pe bulgăreşte. Înjurătura tradusă nu are însă nici un haz, aşa că am tăcut.

Karaibrahim continua să strige. Încetînd de a mai traduce, în mintea mea se făcu lumină şi-am înţeles cum turcul încearcă să-l jignească, să-l mînie şi să-l facă pe Manol să-şi piardă cumpătul.

Spahiii săriră în picioare şi puseră mîna pe arme. Dacă se întîmpla ceva în timpul certei iscate, făgăduiala lui Suleiman-aga de a fi lăsaţi să plece sănătoşi şi în bună pace, cădea. Cine poate răspunde de faptele unui om îndîrjit ?

Manol păli. Ţinea strîns în mînă mănunchiul de mărăcini, încît de-a lungul lui începu să picure sînge.

M-am uitat spre oamenii lui Suleiman-aga. Delio continua să stea cu braţele încrucişate, însă se săltase pe vîrfuri şi am avut impresia că rînjeşte. Oamenii din spatele lui aveau feţele întunecate, iar palmele lor fremătau pe mînerele armelor.

Am ridicat o privire neajutorată spre chioşc. Ce mai aştepta Suleiman-aga ? Stătea pe perne turceşte şi asculta.

Cînd m-am uitat din nou la Manol, acesta zîmbea, dar mai era încă palid. Ţinea ochii întredeschişi, iar în surîsul lui se putea citi dispreţul.

Atunci am observat ceva care mă zăpăci, ceva de necrezut şi totuşi aievea. Faţa lui Manol şi a altor bulgari era brăzdată de un fel de bucurie întunecată. Avea să se petreacă ceva grozav, dar şi măreţ, cu care-şi vor măsura puterile. Se va vedea atunci că nici forţele lor nu sînt de lepădat.

Manol îl dispreţuia pe Karaibrahim şi parcă regreta că acesta nu se arătase un duşman demn de el.

În timp ce ultimul continua să strige şi să înjure, vîntul aduse, pe neaşteptate, urletul deznădăjduit şi insuportabil al cîinilor azvîrliţi în prăpastie. Urlau toţi în acelaşi timp, de parcă ar fi fost pe undeva, pe aproape, în jurul conacului. Am simţit moartea dînd ocol curţii.

Karaibrahim tăcu. Se înăbuşise. Poate că strigase ca să se întărîte, să se înfierbînte şi să se mîntuie de această linişte sinistră a lucrului hotărît şi determinat, care atîrna peste conac şi să se simtă eliberat şi stăpîn pe voinţa lui.

Cîinii urlau şi vîntul împrăştia urletul lor, făcîndu-l şi mai jalnic. Manol zise :

— Asculţi oare ? Ai chemat cîinii şi ţi-au şi răspuns. Vrei să prefaci valea noastră într-o văgăună neagră, unde să ne roadem unul pe altul, bulgarii mahomedani şi bulgarii creştini. Nu eşti chiar atît de prost să ne urci pe toţi la catul de sus. Tu vrei ca noi, care vom ajunge sus, să jucăm pe capetele celor de jos. Asta vrei. Să ne faci din lupi, cîini ciobăneşti ; să hăituim lupii. Vrei să primim credinţa ta. Du-te, mergi prin Rodopi, peste

pămînturile bulgăreşti şi schimbă totul după legea ta. Atunci vino şi-mi spune : „N-a mai rămas nici un singur bulgar, voi sînteţi ultimii". Abia atunci ne vom gîndi dacă ne putem supune pentru că, dacă n-a mai rămas nici un bulgar asupra căruia să ridicăm mîna, n-am avea cum să lovim în fraţii noştri. Sau vom muri fără să ne apărăm, pentru că nu vom avea la ce bun să mai trăim. Du-te, umblă, schimbă-mi toţi fraţii în turci şi atunci vino la mine.

— N-o să rămînă nici un om din neamul tău, spuse Karaibrahim, încet şi apăsat, care să nu deseneze crucea cu sîngele lui şi să nu scuipe peste ea.

— Eu am o sută de fraţi, răspunse Manol, lăsînd mărăcinii să-i cadă din mînă. I-am privit mîna şi mi-am amintit de cuvintele babei Srebra. Avea o mînă generoasă şi frumoasă, cu o palmă lată şi tare, brăzdată puternic. Sîngele pricinuit de mărăcini se scurgea prin adînciturile palmei, conturîndu-le.

M-am uitat şi la mîna lui Karaibrahim. Aruncase cenuşa şi praful îi desena liniile palmei. Baba Srebra ar fi spus că e o mînă săracă, pentru că o întreţăiau numai două linii de-a curmezişul şi alta pornind în jos spre încheietură.

Manol se întoarse şi intră în gloata fruntaşilor.

— Duceţi-vă, zise Karaibrahim, şi număraţi zece zile de azi înainte. Începînd de mîine se vor petrece asemenea întîmplări, încît cine le va auzi, îi vor ţiui urechile amîndouă. Va curge atîta sînge, că va putea rostogoli şi o piatră de o sută de ocale. Care lege va fi mai tare, aceea să învingă.

— Aga, vorbi din nou moș Kralio, ce mai poți face unor oameni care sînt gata să-și jertfească capetele ? Tu, stăpîne, trebuie să știi că nimic nu mai pot păți niște oameni hotărîți să moară.

— Sînt lucruri, moșule, mult, mult mai cumplite decît moartea. Ai să vezi.

— Dacă sînt într-adevăr astfel de lucruri, despre care eu n-am auzit, n-ai să faci decît să ne dorim moartea și mai mult.

Stăteam deoparte și ascultam aceste povești lungi despre sînge și despre moarte.

Oamenii aceștia nu-și puteau da seama despre însemnătatea cuvintelor ce le rosteau.

Moartea ! Eu mă întîlnisem cu ea. Despre aceasta nu se vorbește. O să-i vedem cînd are să le apară în fața ochilor.

Aveam dreptate cînd mă gîndeam la firul de mătase ce-l purtau pe umeri. Nu voiau să se rupă de ai lor, să le ajungă vrăjmași. O să vedem, cînd va veni vremea, dacă e mai ușor să fii propriu-ți vrăjmaș. Dacă cuțitul înfipt în coastele fratelui tău doare mai tare decît cel înfipt în pieptul tău. Atunci va ieși la iveală dacă dîrzenia lor nu este de fapt decît o simplă indignare sau încăpățînare. Atunci va ieși la iveală dacă dîrzenia lor e numai o rațiune întîrziată, o lîncezeală și o lipsă a dorinței de schimbare.

Atunci se va alege cine e mai tare : țeapa sau credința în Dumnezeu.

Sau făceau pe vitejii pentru că aveau batista albă și făgăduiala lui Suleiman-aga ? Astfel au ieșit pe poartă și s-au dus slobozi spre pădurile și poienile lor.

Mă gîndeam cu amărăciune și necaz.

Nu cumva îi invidiam ?

Capitolul VII

Prin cel codru verde cîntă de te pierde
ghiers de cîntecel cătin-cătinel
și-ascultă la el un călugărel
și blastămă-așa cu inima rea :
— Bată-te-ar, te bată Dumnezeu, bre fată,
Ce nu-mi stași în față mai de dimineață,
pînă să nu-mi fie de călugărie ?
Fire-ar fi pierit straiul meu cernit...

Veni și prima zi, din cele zece făgăduite ca răgaz de Karaibrahim. Era către asfințit și, în afară de ea, mai rămîneau încă nouă zile.

M-am așezat în poiana singuratică, lîngă tulpinile de pini albe și jupuite, pe care stătuseră fruntașii, lîngă cetina uscată și cărbunii focurilor stinse. Ramurile nu arseseră, pentru că ploaia stinsese focul. Scocul morii vuia într-una, ca și atunci.

Nici în zece, nici în o sută de zile, de-ar fi fost să merg și să tot merg n-aș fi aflat ajutor pentru locuitorii văii Elinden. Dar gîndul meu nu sta locului și-n tot acest timp se avînta, căuta peste tot să găsească o ieșire sau o mînă prietenească. Și înainte de toate gîndul meu cutreiera prin Rodopi. Dar aici nu vedeam decît conurile pinilor de pe marginea potecilor și fiecare fir de iarbă ce se frînsese sub tălpile mele. Iar în mijlocul cîmpiilor, printre ierburile înflorite, vedeam cămăși brodate și veșminte de lînă, dar ele nu erau boarfe azvîrlite, ci muribunzi. Vedeam rădăcini dezgropate, nu de rîturile porcilor sălbatici, ci de degetele copiilor înfometați. Satele erau pustii, vetrele stinse, iar pe praguri, urme de sînge. Ve-

deam pîntecele sfîrtecate ale femeilor gravide, ca să le fie uciși înăuntru copiii nenăscuți.

Vedeam femei gravide care-și loveau cu pietre pîntecele, să nu dea naștere copiilor păgînului.

Vedeam suferința și sîngele și atîtea grozăvii ce nu se pot descrie.

M-am speriat și n-am vrut să mai privesc nimic.

Atunci am auzit bubuituri ritmice de tobe și am zărit ceva asemenea unui furnicar, care mișuna prin munte. M-am apropiat — era armata lui Mehmed-pașa. Am privit fețele soldaților — priviri goale, inimi goale, pîntece goale. Nu știam cu ce se vor umple aceste goluri.

După ce-am străbătut cu piciorul Rodopii de-a lungul și de-a latul, am fugit spre sud și am privit marea. Pe cuprinsul ei se încrucișau corăbii care lăsau o dîră albă înspumată în urma lor. Jumătate din oamenii de pe punte se gîndeau la Kandia, cealaltă jumătate la pradă. Am zărit Kandia, un fel de amestec de trupuri, arme, țărînă, viermi și fum. Deasupra gloatei am zărit linia albă a zidurilor fortăreței, dar mi-am amintit că ele trebuie să fie negre, din pricina fumului și a prafului de pușcă și pe dată se înegriră. Sus, pe ziduri, erau niște oameni mărunți, care strigau ceva, pesemne cereau ajutor, dar nu puteam desluși vorbele lor.

Am pornit apoi spre apus și am mers prin pustietăți. Nu știam pe unde merg, pînă ce n-am zărit un palat făurit din aur și strălucire. Acolo regele franțujilor mînca și bea. Nu vedeam chipurile oamenilor, nici veșmintele și nici locuințele lor. Observam numai mantiile, cupele, dinții albi și pielea albă. Auzeam ceva, care zumzăia ca un stup de albine și suna ca o traistă cu bani. Deși am strigat, nimeni nu m-a auzit și am asurzit.

Atunci m-am îndreptat spre miază-noapte şi a trebuit să calc din nou pe pămîntul bulgăresc, aflat în suferinţă îndelungată.

Am văzut seceri, îmblăciuri, sape, ciuturi, coase şi oameni negricioşi care lucrau cu ele.

La oricine strigam, se uita la mine, iar eu mă feream din faţa privirilor lui. Mai spre miază-noapte, după ce am trecut un fluviu alb şi adînc, Dunărea, am văzut stepe troienite şi, undeva, departe, oameni bărboşi, încotoşmănaţi în cojoace, care mergeau în urma săniilor. Cînd i-am strigat, cuvintele ajunseră prin vijelie pînă la ei, s-au întors şi au pornit spre mine. Şi veneau, şi veneau, şi abia se apropiau, pînă cînd tălpile îmi îngheţară şi-am plecat îndărăt.

Am intrat în tabăra sultanului, să cad înaintea lui şi să-i cer îndurare. Eram înconjurat de lănci, puşti, pistoale, junghere, iatagane, corturi roşii, steaguri verzi şi cavaleri în galben. Jur-împrejurul cortului sultanului erau pari în care stăteau înfipţi oameni şi capete. Cînd am păşit în faţa lui, s-a întors către mine şi m-a privit. Eu am trecut atunci prin întunecaţii-i ochi şi am auzit bubuind în capul lui : „Aş vrea să-mi ucid fraţii".

Atunci m-am întors în poiană, iar lîngă mine stăteau orînduite, la marginea cetinii uscate, trunchiurile albe de pin. Eram sfîrşit de puteri şi deznădăjduit. Deodată mi-au venit în minte chipurile fraţilor mei. Cît erau de frumoase şi de puternice şi cum mai semănau glasurile lor prin furtună şi cum le mai fluturau bărbile ! Şi-atunci mi-am zis : Ceea ce se poate face, trebuie s-o facem singuri !

În acest timp cineva îmi atinse umărul şi, întorcîndu-mă, am văzut-o pe Eliţa. Ea îmi spuse :

— Părinte, ai aţipit.

O priveam şi era atît de frumoasă încît am simţit cum mi se strînge gîtul, mi se opreşte răsuflarea, iar fălcile mi se încleştară.

Mi-am amintit chipul lui Manol, cînd o privea şi mi-am dat seama că nu dorinţa sălăşluia în inima lui, ci durerea. Pentru că şi pe mine mă durea inima.

Încet, fata îmi spuse :

— Părinte, n-am mamă, iar tatăl meu primeşte şi binele şi răul ca daruri venite de la Dumnezeu. Am ceva care mă apasă şi n-am înaintea cui să-mi descarc sufletul. Ascultă-mă, rogu-te şi-mi fii şi mamă şi tată.

O priveam, şi frumuseţea ei ştersese din gîndul meu toate drumurile pe care hoinărisem. Mă durea inima şi mult nu mai aveam ca să blestem şi soarta şi rasa-mi preoţească. Fata continuă să-mi vorbească.

— Am crescut împreună cu Momcil, fiul lui Manol. Într-o zi, în urmă cu mulţi ani, ne scăldam în rîu şi am văzut că sîntem deosebiţi. De atunci a început să-mi fie ruşine de el, totuşi doream să-l văd. În primăvara trecută am înţeles cum vin copiii pe lume şi de atunci am dorit ca el să fie tatăl copiilor mei. Îmi plăcea să-i ies în întîmpinare la moară, îmi plăcea să-l privesc de sus, din înaltul muntelui şi să-l văd pe lîngă oiţele lui. Cînd ştiam că va veni, îmi îmbrăcam rochia cea mai frumoasă şi cînd ştiam că mă aude, cîntam cîntecele mele cele mai dragi. Iar acum a apărut Manol. M-a privit, iar eu am amuţit. A venit la mine, cum se duce un rege la sclava lui şi m-a apropiat, aşa cum lupul îşi apropie mielul. Îmi spunea că e pustie casa lui, că i se trece viaţa, că ar dori să mai aibă fii şi fiice, iar eu m-am lăsat

pe umărul lui. Fie că stătea mai sus decît mine și eu nu mă puteam împotrivi voinței lui, fie că eu stăteam pe o ridicătură și mă privea de jos în sus, totul mi se părea ca în vis. Părinte, aceasta este iubirea, sau sînt farmece ?

Ce puteam să-i răspund ? De ce venise la mine ? Ce știam eu despre iubire. I-am răspuns, cum i-ar fi răspuns și tatăl ei.

— Totul vine de la Dumnezeu. Întreabă-ți inima.

Elița mă privea cu ochii larg deschiși, limpezi, în care nu citii rușinea sau căința. Îmi șopti încetișor :

— Știu că e păcat, însă, dacă mi-aș întreba inima, i-aș lua pe amîndoi.

Cînd fata tăcu, am văzut urcînd spre noi pe Momcil și pe fratele ei, Goran. Momcil purta pe umăr un șoim de vînătoare. S-au oprit înaintea noastră și Momcil, alb ca o floare, o întrebă cu glasul sugrumat :

— Spune-mi, Elița, este adevărat că pînă duminică te vei mărita cu tatăl meu ?

— De ce mă întrebi ? spuse fata.

Flăcăul o întrebă din nou și mi se păru c-o să înceapă să plîngă.

— Spune-mi, Elița, este adevărat ?

Stăteau față-n față și se priveau ca și cum eu și Goran nici n-am fi existat. Șoimul de pe umărul lui Momcil o privea pe Elița cu ochii rotunzi, sălbatici și reci. Apoi își săgetă capul într-o parte, pironindu-și privirea în ochii lui Momcil, iar eu am tresărit, ca de atîtea ori, deoarece mi se tot părea că acum, acum, pasărea aprigă o să-i scoată și o să-i ciugulească ochii negri.

Mînia străluci în ochii Eliței, i se aprinse fața și buzele, și-i strigă lui Momcil :

— Îţi aminteşti cînd ai venit toamna să ne luăm rămas bun şi m-ai găsit dormind în poiană ? Cămaşa îmi era descheiată şi fusta de lînă ridicată-n brîu. Tu m-ai strigat şi eu m-am ridicat. De ce nu te-ai aplecat atunci ?

Momcil o privea şi nu-şi putea crede urechilor că aude asemenea vorbe. Fata continuă să strige :

— Cînd am venit sus după tine şi ne fugăream prin pădure, ţi-aminteşti ? M-ai prins lîngă un pin, obrajii îmi ardeau, sînii îmi dogoreau. Te-am rugat drăgăstos să mă laşi şi tu m-ai lăsat. De ce m-ai lăsat ?

El deschise gura şi nu fu în stare să răspundă nimic. Iar ea striga mereu şi era gata-gata să plîngă.

— Ţi-aduci aminte în noaptea aceea fără lună, cînd stelele păreau de două ori mai numeroase, ţi-am spus să vii cu mine la izvor ca să-mi umplu cofele ? Te ţineam de mînă, iar tu-mi şopteai : „Nu-ţi fie teamă, nu-ţi fie teamă". Nu ţi-a dat prin cap că mă duc în fiecare seară după apă, fără tine ? De ce nu m-ai îmbrăţişat atunci ?

Abia acum el izbuti să bolborosească :

— Eliţa, Eliţa, Eliţa...

Iar ea bătu din picior şi-i spuse cu ură :

— Strigă-mă acum „Eliţa", pentru că de duminică încolo ai să mă strigi „mamă".

Văzînd că flăcăul îşi îngroapă faţa-n palme, ea îi şopti :

— Se opri pasărea pe umărul tău, apoi zbură şi adăstă pe un alt umăr. De ce te miri ? Unul e Manol peste tot muntele.

Întrucît Momcil, luîndu-şi mîinile de pe faţă, o privea ca şi cum n-ar fi cunoscut-o, iar Goran rămăsese încremenit, ea se supără iarăşi şi strigă :

— Iată, bolovanul ăsta, Manol l-a mutat de la ușa morii, pînă aici, ca să nu fiu văzută cînd mă pieptăn. Dacă sînteți bărbați, mutați-l din loc să văd și eu.

Momcil se aplecă asupra bolovanului. Se încordă ca un arc și se răsuci ca iedera în jurul trunchiului de stejar, iar ceafa lui albă se roși toată. Șoimul își înfipse ghearele în spinarea lui încovoiată și dădea din aripi țipînd amarnic. Nu-mi dădeam seama dacă-l ajută să se ridice sau îl apasă spre pămînt.

Reuși doar să întoarcă bolovanul, după care se dădu la o parte.

Atunci îl zmuci și Goran și urlînd izbuti să-l ridice, dar îl scăpă din mîini de se cutremură pămîntul. Cînd își veni în fire spuse înăbușit :

— Se vede că n-a fost singur cînd l-a mutat. Însă de mutat, l-a mutat, fiindcă înainte bolovanul era lîngă ușa morii. Altminteri nu cred.

Pe aici cînd se spune „nu e singur" se înțelege că Necuratul dă o mînă de ajutor, așa cum se spune în cîntecul : *„Femeia asta nu e singură, pînă și mie mi-a dat buruieni"*.

Elița începu a rîde :

— Nu era singur. Eram cu el și mă privea. Iar tu, Momcil, așa cum n-ai putut ridica bolovanul, nu se știe dacă vei putea avea feciori frumoși cum au fost strămoșii tăi, pentru că și tu ești un flăcău frumos. Nu se știe însă dacă și fiii tăi vor fi frumoși.

Îl privea triumfătoare și cu ură, apoi se întoarse și o luă la fugă spre moară. Momcil își scoase cuțitul cel greu și începu să taie mestecenii din jur, încît zburau crenguțele și așchiile. Șoimul de pe umărul său începu să dea din nou din aripi și să țipe. Elița se opri în ușă și-i strigă :

— Crengile poți să le tai, dar bolovanul nu l-ai ridicat.

Ruşinat îşi băgă cuțitul în sileaf. Din moară ieşi Manol şi se îndreptă spre noi. Îmi spuse fără să se uite la fiul său şi la Goran :

— Părinte Aligorko, duminică mă însor. Rămîi la nunta mea.

Începu să îngrămădească cu opinca crenguțele tăiate de Momcil. Adunate, păreau un mic foc verde, cu limbi albe, pe ici pe colo. Manol spuse, fără să-şi ridice privirea :

— Ştiu, Momcil... Nu va fi oare acelaşi lucru dacă copiii ei vor fi fraţii, şi nu fiii tăi ? Tot sînge de-al tău vor fi.

Momcil îi răspunse cu un glas ce părea străin :

— Pentru tine n-ar fi acelaşi lucru dacă vor fi nepoţii, nu fiii tăi ? Tot sînge de-al tău vor fi.

Răspunsul lui Manol întîrzia. Ochii lui priveau în jos spre grămada de crenguțe. După un timp spuse :

— Aşa e. Tu, însă, poți să ari orice ogor şi oriunde ai arunca o sămînță, va răsări un spic. Pentru mine va fi cel din urmă ogor pe care voi călca, altminteri niciodată nu voi mai păşi în urma plugului. Este ultima păşune în care îmi voi scoate oile la păscut, altminteri niciodată n-am să mai urc muntele. Tu ai toți munții, mie nu mi-a rămas decît o singură poiană. Tu ai turme de oi, eu n-am decît un singur mieluşel. Tăcu...

Momcil îl privea fix, la fel ca şi şoimul său, dar Manol nu ridică capul să se uite la el. Cînd zgomotul paşilor celor doi flăcăi se stinse, după ce ei se afundară în pădure, abia atunci Manol îşi ridică privirea şi i-am recunoscut cu greu înfăţişarea schimbată. Înflorise şi se înmuiase în el

ceva, ca un bulgăre de țărînă, care absoarbe ploaia caldă.

— Dacă nu ne-am fi dus atunci, amîndoi, în cimitir, îmi zise el, n-aș fi observat că și pe morminte cresc rădăcinile ierburilor. Mi se păruse că mă uscasem, dar pe creangă mai stăruia o floare.

Eu crezusem că mai văzuse și oase și țeste, dar despre acestea nu i-am mai amintit.

— Poate că și femeia mea o fi fost frumoasă ca Elița, zise el. Nu mai știu. Nu-mi amintesc. Tinerețea vede numai de ea ; e lacomă și nesățioasă, nici nu se uită ce ține în palme ; nu înțelege frumosul. Tinerețea nu înțelege nimic. Trebuie să cadă umbrele asfințitului ca omul să poată vedea cum soarele luminează numai o jumătate din trunchiul copacului, în timp ce cealaltă jumătate e învăluită în întuneric. Se cuvine ca umbrele să se lungească, pentru ca omul să vadă și să înțeleagă frumosul.

Amîndoi o luarăm încet, la vale, prin pădure, pentru a merge în satul Podvis. Mi se păru că pașii lui Manol sînt mai grei decît altădată. După un timp el spuse :

— Părinte, știi cumva, cîntecul : *„Văduvul e ca bruma grea, pe ce cade frige ; flăcăul e ca roua, pe ce cade rodește“*. O fi adevărat ?

Mergea înaintea mea, iar umerii i se desenau largi și mijlocul vînjos. Era bogat, era puternic, de ce nu i-aș fi spus adevărul ? De ce să-l cruț, de vreme ce Dumnezeu fusese darnic cu el și nu-l părăsise încă.

— Manol, spusei, cîntecul merge din gură în gură. Dacă n-ar fi fost adevărat, s-ar fi găsit cineva să-i pună capăt.

El se întoarse, mă privi, iar în ochi îi juca un zîmbet.

— Părinte, zise el, tu ai dat în mine într-adins, dar nu trebuia, pentru că mai este un cîntec, pe care şi tu îl ştii. Şi începu să-l cînte încet :

Cine are maică, taică,
şadă la ei şi tot şadă ;
cine are neamuri multe,
vadă-le şi le tot vadă ;
cine are de-o mîndruţă
cu nesaţ să-i fie dragă —
că sînt vremuri de răscruce.

Nu mai auzisem de mult glasul lui Manol. Tare frumos mai cînta !

Cuvintele se împleteau cu cîntecul de caval, de parcă dintr-un singur gîtlej ar fi ieşit două glasuri. După ce isprăvi de cîntat mă privi şi repetă :

— Au venit vremuri de răscruce.

— Numai la asta mi-e gîndul, am spus eu.

— Trei zile după nunta mea e ziua cînd trebuie să-i răspundem lui Karaibrahim. Ţi-aminteşti de seara în care s-a vorbit despre copacii din margine, care apără pădurea ? Dintr-ăştia sînt şi eu, ca un molid, şi-mi lipsesc puterile să-mi rup rădăcinile şi să pornesc într-altă parte. Cînd pădurea va fi tăiată, aici mă vor prăvăli. E destul că-mi rămîn trei zile. Nu mă invidia.

Porni înainte, iar eu mă uitam la umerii lui...

Capitolul VIII

Cînd Karaibrahim auzi vestea că Manol se va cununa în a şaptea zi a sorocului fixat, îşi spuse în gînd :

„Allah i-a luat minţile şi o să-l predea în mîinile noastre."

Altfel nimic nu se schimbase în viața noastră. Oamenii beau, mîncau și trîndăveau, iar Karaibrahim nu-i silea să facă nimic, doar le cerceta armele. Nu știam ce avea să facă după ce se va scurge și ziua a zecea. De bună seamă că nici dînsul nu era hotărît. În fiecare zi făceam exerciții de scrimă cu sabia și am observat că loviturile lui nu mai erau atît de precise, iar privirea-i pierduse din agerime. Mi s-a părut nedormit și obosit. Mă gîndeam că trebuie să fie vorba despre vreo femeie și chiar Ghiulfie îmi destăinui că se îmbracă în fiecare noapte ciobănește și se duce undeva. Fapta dovedea o mare îndrăzneală, pentru că putea fi ucis, fără să-i mai găsim măcar leșul.

Veni și ziua nunții lui Manol. Ghiulfie spunea că se cade să fie poftit și Suleiman-aga, iar acesta avea să trimită daruri bogate. Dar aga nu fu poftit și nici el nu trimise daruri. Se coborî noaptea și începu să se audă de departe cîntec de cimpoaie. Nopțile, deși înstelate, erau întunecate, pentru că luna răsărea tîrziu și soarele o găsea palidă și subțire.

Tocmai mă culcasem cînd fui strigat. Spahiii și scutierii lor erau aliniați într-una din curțile interioare ale conacului.

Karaibrahim era îmbrăcat simplu, fără podoabe și panașuri.

— În seara asta, Allah ne va da în mîini pe necredincioși, spuse el. Dimineața o să vă treziți lîngă făpturi fermecătoare și am să dau fiecăruia cîte un pumn de aur, dacă-mi va spune că femeia lui a fost strunită de un bărbat adevărat. Duceți-vă și scoateți de pe haine tot ce strălucește: aur, pietre prețioase sau fier. Dați jos pintenii, iar cizmele legați-vi-le de gît cu un curmei de salcie. O să mergeți desculți, apoi o să-i siliți pe necre-

dincioşi să vă lingă sîngele de pe picioarele voastre rănite de ţepi şi mărăcini. Am să vă conduc pe o cărare tainică, pe care am aflat-o. Dacă cineva va vorbi în pădure, în dimineaţa următoare am să-i ţintuiesc limba cu un cui înroşit, să-şi miroasă propria-i carne friptă. Dacă vreunul va trage un foc, am să-i tai degetele arătătoare de la amîndouă mîinile, să nu mai poată ţine vreodată arma. Şi-acum sînteţi liberi.

De departe venea mereu zvonul cimpoaielor ; bulgarii petreceau în satul Podvis.

Ne-am strecurat printr-o poartă dosnică a conacului şi îndată am pătruns în pădure. Karaibrahim spuse că Suleiman-aga s-a jurat că nimeni nu va părăsi conacul, dar noi am postat la cele cinci porţi cinci oameni cu fitilurile puştilor aprinse, cu poruncă să tragă în oricine va încerca să iasă din conac.

Drumul prin pădure a fost greu. În afară de mărăcini şi pietre, mai erau şi urzici. Nimeni însă nu scotea o vorbă. Ne căţăram, coboram, ne tîram pe stînci. La început mi-am zis că pot ţine minte drumul parcurs. Vega era jos de tot, steaua polară la dreapta, scorpionul cu roşul intens, la stînga. Într-o poiană, am văzut că Vega era deasupra capetelor noastre, ca în fundul unei fîntîni cu pereţii largi. Celelalte stele nu se mai zăreau.

Am început să coborîm pe o vale şi după ce am înconjurat o stîncă uriaşă, care ne ascundea cerul, sub noi străluciră focuri şi ne copleşiră cîntece şi glasuri de cimpoaie. Reflexele focurilor jucau pe feţele noastre. Se vedeau oamenii, mici şi negri, cum se învîrteau prinşi de mînă, în jurul focurilor. Se vedeau pînă şi cimpoierii, cum îşi umflă cimpoaiele. Se auzea un singur glas în care se con-

topiseră fluieratul cavalelor, şuierul cimpoaielor şi cîntecele oamenilor.

Noi ne aflam deasupra lor, ne uitam şi ascultam. Ochiul cel mai încercat al unui comandant de oaste n-ar fi putut număra cîţi oameni erau — o mie, cinci sute, poate două mii... Credeau că sînt feriţi de primejdii, dar peste o jumătate de oră aveau să fie în mîinile noastre. Ce s-ar fi întîmplat dacă aş fi ridicat pistolul şi aş fi tras în sus ?

Am observat, la strălucirea depărtată a focurilor, cum muşchii netezi ca nişte cureluşe de pe faţa lui Karaibrahim încep să zvîcnească. Sub mustaţă îi străluci un dinte. M-am cutremurat, fiindcă, citindu-mi parcă gîndurile, mă pîndea ca un tigru, să nu fac ce-mi trecuse prin minte.

Karaibrahim şopti :

— Opriţi-vă aici şi aşteptaţi-mă. Cărarea e în jos. Să vină doi inşi cu mine. Şi se-nfundă în întuneric.

L-am aşteptat vreme îndelungată, şi cu cît îl aşteptam, cu atît mai mult mi se părea că nu se va alege nimic din asaltul nostru. Mai pricepeam şi eu atîta din arta războiului, ca să-mi pot da seama ce sorţi are un detaşament ce aleargă noaptea prin păduri şi coclauri, faţă de nişte vrăjmaşi care cunosc fiecare trunchi de copac. Parcă şi focurile mi se păreau tot mai departe. Exista doar o singură posibilitate : să fie dezarmată, fără zgomot, straja.

Karaibrahim se întoarse pe nesimţite. Îl priveam cu încordare. Ne spuse :

— Nici n-au strajă ! Sînt nebuni !

Bulucbaşiul Sivri spuse :

— Nu se poate, aga, trebuie să fie vreo cursă.

Karaibrahim repetă :

— Strajă nu există.

După care tăcu, dar părea că nici lui nu-i vine să creadă. Apoi porunci :

— Kemancigioglu, ia treizeci de oameni şi treci la dreapta focurilor. Bersengiarab, ai să iei alţi treizeci de oameni şi după ce Kemancigioglu se va opri, ai să treci de el şi te vei duce în spatele focurilor. Nu vă fie teamă, necredincioşii sînt orbiţi de flăcări şi de vin, iar în pădure e întuneric. Ascundeţi-vă fiecare după un copac. Cînd am să m-arunc în mijlocul horei, aprindeţi fitilele puştilor şi săriţi în lumină ; în lanţ, unul lîngă altul. Ţineţi minte, mai înainte am spus că am să-i tai degetele celui ce nu m-ascultă. Ei bine, acum cînd izbînda e atît de aproape, îi voi tăia capul. Bulucbaşi Sivri, tu ai să alegi treizeci de oameni cu puşti franţuzeşti fără fitil, cu cremene şi ai să mergi în urma mea.

Mie nu-mi spuse nimic, dar eu am mers alături de el. Cu inima bătînd puternic, ne îndreptam spre focuri. Pasiunea vînătoarei pusese stăpînire pe mine şi am uitat că pîndeam nişte oameni. Mi se părea că mă furişez după sălbăticiuni. Ei săracii jucau şi cîntau. Îmi părea că e ceva sălbatic şi straniu în veselia lor, în zgomotele puternice şi tumultul cimpoaielor şi fluierul cavalelor îndreptate spre stele. Totul părea exagerat. Dar, de fapt, nu aici, cu secole în urmă, bacantele goale l-au sfîşiat pe Orfeu ?

Ne-am orînduit în semicerc, în jurul focurilor, ascunşi după copaci. Inima-mi bătea nebuneşte în pieptul meu sprijinit de scoarţa roşie-argintie a unui pin şi părea că însuşi copacul tremura.

Îmi lipisem faţa de aceeaşi scoarţă şi-mi auzeam inima bătîndu-mi în copac, iar sudoarea se prelingea şiroaie pe trunchi. Eram transpirat leoarcă din pricina drumului şi a emoţiei. Gîtlejul îmi

era uscat și tălpile goale îmi ardeau. Mînerele pistoalelor stăteau gata-gata să-mi alunece din mîinile ude.

Bulgarii învîrteau hora, negricioși, cu spatele spre noi, topiți de flăcările focului. La capătul mesei lungi, stăteau Manol și Eliţa. Ea era toată-n alb, iar el purta mantaua roșie. Pletele-i cădeau pe umeri, iar obrazul era ca arama, în lucirea flăcărilor.

La dreapta și la stînga lor se afla cîte un butoi si oricine bea trebuia să izbească ulcica de pămînt. Se auzea pocnetul vaselor lor sparte din mijlocul strigătelor și a tumultului.

M-am cutremurat și am înghețat de frig, cînd cineva m-a atins. Era Karaibrahim, care își scoase cialmaua și mi-o încredință mie. Am luat-o. El porni liniștit pe marginea pădurii, spre focuri. Capul lui pleșuv strălucea. Fără să-mi dau seama, cu cialmaua în mînă, am pornit după el. Nimeni nu se uita la Karaibrahim. Îndată ce ajunse lîngă horă, despărți cu o lovitură brațele împletite ale dansatorilor și dintr-o săritură fu chiar lîngă cimpoieri. Smulse cu dreapta cimpoiul din mîinile și gura unuia, și-l ridică în sus. Sprijini pistolul din mîna stîngă de burduful cimpoiului și trase. Acesta pocni de cîteva ori și se auzi șuierul aerului din burduful găurit. Fluieratul și cîntecele încetară. Hora îngheță. Doar într-o margine a poienii se mai cînta și se mai striga încă.

— Ajunge, strigă Karaibrahim, și aruncă la pămînt pistolul descărcat. Mai avea un pistol în mîna dreaptă, iar stînga îi era liberă. Eu, parcă eram un lunatec. Am trecut prin inelul desfăcut al horei si m-am dus lîngă dînsul. Karaibrahim îmi luă din mîini cialmaua și și-o puse pe cap. Urechile îmi țiuiau, însă mă simțeam ușor stînd

în lumină. Oamenii ne priveau în tăcere, nimeni nu mişca. Ultimul rîs se stinse. Flăcările trosneau. Un copil începu să plîngă. Manol se ridică încet. Urechile începură să-mi ţiuie şi mai tare. Karaibrahim întinse mîna stîngă înainte şi, printr-o mişcare largă şi ritmică, o învîrti în jurul său. Pesemne că fachirii indieni, în acest fel îşi hipnotizau privitorii. În acelaşi timp luminiţele ochilor fixate asupra noastră dispărură. Oamenii se întoarseră fără zgomot, fără glas. La marginea pădurii, de jur împrejur, stăteau oamenii lui Karaibrahim. În ambele laturi, ca nişte lumînări străluceau fitilele muschetelor, dar în centru era întuneric. Ţevile largi şi negre priveau spre noi. De gîtul turcilor atîrnau cizmele, de-o parte şi de alta cîte una, ca şi cum pe fiecare îl încălecase un diavol nevăzut.

Manol strigă. Nu l-am văzut, însă el trebuie să fi fost.

Aceasta ar fi fost clipa hotărîtoare. Fascinaţia pieri ; în faţa noastră ochii străluciră din nou. Cine ştie ce s-ar fi putut întîmpla, dacă lîngă noi n-ar fi venit moş Kralio, care ridică mîna.

— Staţi, strigă el. iar bulgarii ce-şi duseseră mîinile la brîu, le lăsară să cadă neputincioase. Clipa zburase.

Nenorocitule, care ai vrut să opreşti măcelul din poiană. De ce ai făcut-o ? Aşa a fost soarta ta, eu să-ţi fiu călău, eu, proscrisul, venit tocmai de la Paris. Dacă acest lucru s-ar fi întîmplat mai tîrziu cu o lună, tu cel dintîi ai fi sărit împotriva pustilor. Eraţi de cinci ori mai mulţi decît noi. Dar tu mai credeai în dreptate, în cuvintele omeneşti, Dumnezeu ştie de ce. Fiara crede numai în colţii şi în ghearele ei.

Clipa trecu. Oamenii fură copleşiţi de gînduri. Văzură bine ţevile puştilor. Cei ce erau beţi, se treziră.

Fiecaruia i se părea că dacă se aruncă împotriva turcilor, va muri cel dintîi.

Karaibrahim cîştigă. Era un jucător încercat, în timp ce ceilalţi abia acum învăţau.

— Aga, rosti bătrînul.

Numai demnitatea şi curajul îi mai rămîneau. La ce bun ?

— Aga, de ce ai venit ? Mai sînt trei zile.

Fără să-mi dau seama am tradus aceste cuvinte în turceşte, dar nu mai era nevoie.

— O să le petreceţi la conac, ca musafiri, răspunse Karaibrahim, zîmbind fioros. Se încovoie, rînji arătîndu-şi dinţii, şi-şi pironi ochii la bulgarii din jurul lui, ca un om obişnuit să înfrunte oamenii, ca şi cum ar fi fost nişte fiare. Îl apucă cu mîna pe moş Kralio şi-l împinse la o parte.

— Stai acolo. Toţi fruntaşii să vină aici.

Trei, patru spahii răsăriră în cercul făcut de oameni şi se uitară atent la feţele lor.

Aceasta putea să fie a doua clipă, cînd bulgarii trebuiau să se năpustească asupra noastră. Din nou, moş Kralio o făcu să se irosească.

— Oameni buni, le strigă el, nu vă împotriviţi, să nu iasă cu vărsare de sînge.

Vărsare de sînge ! Dumnezeule !

Ca pe nişte boi aleşi din turmă, despărţiră spahiii pe fruntaşi de restul bulgarilor şi-i aduseră lîngă mine şi Karaibrahim.

Unii veneau şi singuri, ştergîndu-şi sudoarea de pe frunte, tot aşa cum cu o clipă mai devreme şi-o ştersesră prinşi în horă.

— Acesta, acesta și acesta ! îi arătă Karaibrahim. El le ținea minte chipurile de la conac. Trecu pe lîngă moș Galușko și baba Srebra și nu-i băgă în seamă.

— Acum adunați toți bărbații !

Cîțiva spahii începură să tragă de-o parte bărbații. Femeile începură să țipe, copiii și ei, însă bărbații îi mîngîiau în tăcere și se adunau pe lîngă focuri. Oamenii înarmați, cu spatele la noi, despărțiră femeile de bărbați. Vedeam numai ochii bulgarilor.

Abia atunci Karaibrahim se întoarse către Manol.

Acesta ședea la celălalt capăt al mesei, ținînd-o strîns pe Elița, cu brațul peste umeri. Între el și Karaibrahim se întindea masa neterminată. Flăcările focurilor erau aproape stinse și mai joase, fiindcă nimeni nu mai aruncase vreascuri. În lumina lor Manol părea mai înalt și mai întunecat. Cu țeava pistolului turcul îi arătă pe cei doi peste masă și spuse :

— Prindeți-l ! Viu !

Șase turci desculți începură să se apropie de Manol, aplecați, cu pași de lup și cu mîinile atîrnînd înainte, ca niște pehlivani.

Manol o mîngîie pe Elița, o dădu de-o parte și se ridică drept, cu brațele încrucișate pe piept.

Cînd cele șase perechi de mîini îl înșfăcară în același timp, parcă se cutremură de scîrbă, se trase îndărăt și se smulse dintre ei. De data asta nu mai ținea brațele încrucișate.

Întinseră din nou mîinile către dînsul, dar el ridică brațul și izbi. Lovi de trei ori și trei inși se prăbușiră la pămînt.

Lovea înfundat, ca un ciocan, numai cîte o singură dată într-un vrăjmaș. Nu se lupta ca să le

scape din mîini ; stătea nemişcat. Nu se apăra. Dacă ar fi fost înfuriat, era în stare să-i omoare pe toţi şase. Dar, poate aşa era mînia lui : tăcută, mîndră şi deznădăjduită.

Ceilalţi trei turci reuşiră să-l ţintuiască pe loc. Unul îi sări în spinare, îl strînse cu braţul pe după gît şi-i propti un genunchi în şale. Alţi doi îi răsuciră braţele la spate. Cînd văzură că nu încearcă să se smulgă din strînsoare, îi dădură drumul, iar el rămase în mijlocul lor drept, cu pieptul desfăcut. Părul nu i se răvăşise şi-i cădea în şuviţe pînă pe umeri.

— Ai noroc, Manol ! zise Karaibrahim.

Călca încet pe feţele albe de masă, cu picioarele goale printre carnea friptă şi pîine, izbind uşor în cupele cu vin şi în urcioare.

Ajunse în faţa lui Manol, şi-i scoase din sileaf cuţitul lat.

Atunci, cîţiva turci pătrunseră printre bărbaţi şi începură să scoată din brîiele lor orice fel de armă găseau. Pe tăcute îi dezarmară de pistoale şi cuţite. Strălucind la lumina flăcărilor, armele stăteau adunate într-o grămadă la marginea focului, o grămadă mută, la fel ca şi stăpînii lor.

Cei care îi căutară de arme pe fruntaşi, lăsară să scape în sînul lor pungile găsite.

După ce ultimul pistol zăngăni peste grămada de arme, Karaibrahim mă arătă cu degetul şi zise :

— Veneţianule, bravo !

M-am dus la el agale, parcă eram lovit în cap, avînd mereu sentimentul că ceea ce se petrece nu este aievea, ci un vis. Mă aşteptam la cu totul altceva, decît cele întîmplate. Credeam că mă cheamă să-i spun ceva lui Manol. Călcam prin iarba care trecea printre degetele mele ca un păr

des prin dinţii unui pieptene. Deodată l-am auzit pe Karaibrahim spunînd :

— Făgăduiala e făgăduială. Iată acestea de aici, cu coroniţe albe, toate sînt fecioare. Aici, fecioara e fecioară. Alege cel dintîi. Să n-o alegi însă pe Eliţa.

Am înţeles că vrea să dăruiască spahiilor fecioarele făgăduite, în faţa mamelor, taţilor şi logodnicilor.

Am ridicat capul şi am văzut în faţa mea chipurile fecioarelor. Focurile aproape se stinseseră. Doamne, ce frumoase erau.

Frumoase ca zînele tinere, îngrozite, albe. Am întins mîna şi am prins de umăr pe cea mai apropiată dintre ele. Fiorul din trupul ei l-am simţit prin umărul ce-l ţineam în căuşul palmei.

Se trase înapoi însă tot aşa tăcut, ca şi cum în noaptea aceea toată lumea amuţise. Abia acum înţeleseră şi bulgarii ce se întîmplă, deoarece, mai înainte, nu pricepuseră cuvintele lui Karaibrahim.

Peste poiană se răspîndi un strigăt, o scrîşnire din dinţi, un horcăit răguşit. Animalele aduse ca dar de nuntă, legate într-un colţ al poienii, începură să mugească, să behăie.

Baba Srebra, care era cu spatele la noi, strigă :

— Bărbaţi sînteţi voi ? Cîini, asta sînteţi !

Mîna îmi îngheţă pe umerii fecioarei. Pe lîngă mine zbură, la înălţimea pieptului, ceva negru şi înfricoşător. Zbură şi se lipi de unul dintre spahii, care îl ţineau pe Manol. După o clipă, omul se rostogolea pe spate cu beregata desprinsă de gît, cu o rană ca ţeava unui pistol descărcat, iar de jur-împrejur ţîşnea sîngele şi clipoceau băşici. Omul nu mai striga prin gură, ci prin rana deschisă.

Cîinele fioros al lui Şerko se ridică pe labele dinapoi şi, fără să sară, căzu pe umerii celuilalt

turc, care-l ţinea pe Manol. Acesta izbuti să-şi acopere gîtul cu braţul, iar cîinele începu să-i rupă mîna.

Manol dispăru. Văzusem omul rostogolit prin poiană şi cîinele care-l omorîse, iar mîna mea continua să stea pe umărul cald şi încremenit.

Am auzit glasul lui Karaibrahim :

— Manol, întoarce-te ! Şerko, cheamă cîinele !

Eliţa zăcea frîntă de mijloc, pe unul din genunchii lui Karaibrahim, cu părul despletit, atingînd pămîntul, ca şi cum i-ar fi sprijinit capul. Ochii îi erau închişi, iar Karaibrahim îi lipise pistolul în piept.

Manol se-ntoarse. Ajunsese la cei dintîi copaci din pădure. La început privi peste umăr, apoi se întoarse cu tot corpul. Alături de el stătea Şerko. Ceva mai departe, aproape în pădure, se vedea un al treilea om, palid, îmbrăcat într-o rasă. Era preotul din cimitirul cu uriaşele cruci de piatră.

— Culcat, Şaro ! strigă Şerko.

Cîinele lăsă omul, se duse încetinel, mîrîind, şi se culcă la picioarele stăpînului său. În timp ce cîinele nu se oprise încă, porni şi Manol, se întîlniră şi se duse spre grupul fruntaşilor.

Preotul dispăruse cu totul.

— Popa ! Prindeţi-l pe popă ! Dar omul se pierduse prin pădure.

Mircio dădu fuga prin poiană şi, sprijinindu-şi fruntea de tîmpla lui Manol, începu să plîngă.

— Veneţianule, am văzut pe care o vrei. Femeile o să le împărţim pe lumină. Buluebaşi Sivri, leagă pe fruntaşi şi pe bărbaţi. Fruntaşilor, mîinile ; bărbaţilor, picioarele. Numai pe fruntaşi şi pe fecioare o să le ducem la conac. Ceilalţi bărbaţi, femeile şi copiii îi vom lăsa aici.

— Stăpîne, zise bulucbaşiul Sivri, să-i înjunghiem.

— Fac parte din turma padişahului.

— Să-i luăm atunci pe toţi.

— Îndată ce-i vom frînge pe fruntaşi, restul o să ne cadă singuri în palmă. Aştia sînt ciobani, merg după turmă. Haide! De-acum încălţaţi-vă cizmele — pentru că încă le mai purtau atîrnate de gît — jumătate din voi, încălţaţi-vă, jumătate staţi de pază.

În acest timp, turcul pe care-l muşcase cîinele se ridică de la pămînt şi, legănîndu-se, porni spre animal şi spre Şerko.

— Întoarce-te! îi porunci Karaibrahim cu asprime. Turcul nu auzi.

Din două salturi îl ajunse, îl apucă de umăr, întorcîndu-l şi, cu o singură lovitură peste faţă îl trînti la pămînt.

— Omul ăsta, zise Karaibrahim, arătîndu-l pe Şerko, ne va creşte fiare, cum e cîinele acesta blestemat, de nu mai există altul în toată împărăţia padişahului.

Apoi arătă spre turcul ce zăcea la pămînt şi zise :

— Acest om nu va trage la sorţi pentru femei. Ce va mai rămînea, să fie a lui! Am hotărît!

Doi inşi se apucară să-i lege pe fruntaşi, în timp ce ceilalţi ţineau puştile şi pistoalele sprijinite de pieptul lor.

Cineva îl apucă pe Mircio şi-l tîrî prin poiană, iar băiatul muşca şi se smucea. Era unul dintre hogi, chiorul şeic Şaban Şebil. Blestemaţii, amîndoi au fost cu noi, iar în pădure, pe lîngă pistoalele din mîini, mai ţineau şi un cuţit în gură.

Celălalt, molaua Sulficar Softa, se apropie de Karaibrahim.

— Aga, zise și începu a rîde, noi sîntem oameni sfinți, nu vrem femei : dă-ne băiatul. Un băiat pentru amîndoi. Sîntem oameni săraci ; ne ajunge o jumătate pentru fiecare. Și așa șeicul are doar un singur ochi și o singură mînă ; mai mult de jumătate, nici că-i trebuie.

Karaibrahim încuviință printr-un semn cu mîna. Am simțit că-mi vine să vomit — mi-am adus aminte de viața petrecută pe corabie.

Astfel Mircio încăpu pe mîna celor doi ticăloși de hogi.

Manol ridică capul și vorbi :

— Karaibrahim, am să te întreb un singur lucru, dar să-mi răspunzi drept : fiul meu, Momcil, a fost ucis ?

— Ce întreabă acest om ? zise Karaibrahim mîndru și rece.

— Despre fiul său, am tradus eu cuvintele lui Manol.

— El stătea de pază pe cărarea pe unde trebuie să fi venit voi, adăugă Manol.

— Spune-i că pe cărare nu se afla nici un om. Fiul său m-o fi auzit și a fugit.

Toată lumea înțelese că Momcil a părăsit cărarea la care trebuia să stea de pază. Mi-am amintit de bărbatul-piatră, de fecioara-mesteacăn și de chipul lui Momcil din noaptea aceea cu lună. Și cum în dimineața următoare monezile de argint jucau în izvorul care nu voia să le primească.

Astfel, într-o singură noapte, rămase Manol fără nevastă și fără amîndoi copiii.

. . . . . .

Am intrat împreună cu Karaibrahim în ca a lui Manol pregătită pentru prima noapte a nunții.

Am păşit pe trepte, împingînd uşa împodobită cu crengi şi cu flori şi-am intrat în catul de sus. Luminau două candele şi din întuneric se contura tot ce era alb. Pereţii erau albi, proaspăt văruiţi. Aşternutul alb, fără pătură deasupra, era desfăcut. Cămaşa de noapte, albă, a Eliţei atîrna pe pat. Tavanul era împodobit cu flori albe. Cine să fi dereticat pe-aici ? Manol nu avea printre neamurile sale nici o femeie.

În colţul odăii străluciră alb-argintiu clopotele lui Manol.

Aici urma să-şi petreacă Eliţa această noapte, dar acum Karaibrahim avea s-o tîrască undeva, departe.

Turcul stătea în mijlocul odăii, cufundat în gînduri, poate din pricina sîmburelui de lumină din candelă sau a încordării după cele întîmplate în această noapte. Dintr-odată se destinse şi privi tăcut aşternutul alb.

M-am cutremurat la gîndul că s-ar putea s-o aducă pe Eliţa aici, în aşternutul pregătit pentru altcineva, nu pentru el.

Karaibrahim îşi mută privirea de la patul desfăcut şi o întoarse către strălucirile din colţul odăii.

— Şi aici tot clopote, strecură încetişor printre dinţi.

Cuvîntul fu rostit aşa : „clopote", pe bulgăreşte, apoi repetă, „cianuri", pe turceşte.

Se apropie, pe neaşteptate, îşi scoase iataganul şi-l trecu dintr-o mişcare peste toate. Casa se cutremură ! Asurzii : zeci de clopote se împrăştiară

rostogolindu-se pe duşumea, ca nişte fructe coapte căzute dintr-un pom scuturat.

Karaibrahim, fără a mai aştepta să se potolească zgomotul, izbi a doua oară şi ultima prăjină cu clopote se izbi de podea.

În odaia nu prea mare, turcul începu să alerge printre clopote, să le arunce, să dea cu piciorul în ele şi să le izbească de pereţi.

Simţeam că-nebunesc. M-am ghemuit într-un colţ şi am închis ochii. N-am îndrăznit să fug din odaie. Turbatul de Karaibrahim mă putea tăia în orice clipă.

N-am să uit toată viaţa lupta aceasta cu clopotele de argint. Nu mai auzisem geamăt de clopot pleznit. Tunau, răsunau, bolboroseau, se rostogoleau, săreau, se izbeau de tavan. Zvonul lor zbura prin odaie ca o pasăre cu aripi de fier, plesnindu-mă peste faţă. Părea că fără să mai conteneasc ă străluceau şi cădeau fulgerele şi se prăvăleau tunetele.

Vedeam zgomotul strălucitor şi orbitor, faţă de care iataganul lui Karaibrahim părea o pană de porumbel alb.

Nu mai ştiu cît s-a mai războit Karaibrahim cu clopotele — poate pînă dimineaţa, poate cîteva clipe...

Într-un timp, clopotele îl biruiră ; împiedicîndu-se, căzuse şi se rostogolea printre ele.

Cînd era gata-gata să-mi pierd minţile, zgomotul asurzitor se potoli încet-încet. Mai răsuna slab şi potolit un clopot singuratic, iar alte două-trei, îi mai ţineau isonul, abia auzit.

Am deschis ochii. Mă aşteptam să-l găsesc pe Karaibrahim zăcînd la pămînt, mort.

Nu mai era acolo ! Fugise...

Capitolul IX

Nașule Bogdan, Bogdane!
Ce tot beți, ce tot mîncați
și din inimi nu oftați?
Ia ieși, nașule, afară
că turcii-n ogradă zbiară.

Soarele răsărea și apunea, noaptea se lăsa pentru ca o altă zi să-i urmeze. Una după alta se scurgeau zilele, pînă la sorocul dat de Karaibrahim. Tot așa, din zi în zi, se apropia și nunta lui Manol. Întreg Elindenul se pregătea s-o serbeze, fiindcă Manol plănuia să nu facă nuntă de văduv, ci una de flăcău ce se-nsoară pentru întîia oară.

De ce hotărîseră așa? Să-i arate lui Karaibrahim că nu le păsa de amenințările lui? Sau ca să-și înăbușe frica? Nu știu, însă mie mi se strîngea inima și mă rugam ca ziua nunții să vină și să treacă cît mai repede. În fiecare zi din săptămînă mai era și o sărbătoare, în cinstea căreia oamenii cîntau și petreceau. Totuși, chiar și atunci cînd cîntau și împleteau coroniță, bărbații aveau grijă să păzească cărările, să-și curețe pistoalele, să-și ascută cuțitele. Își duceau turmele pe munte și mulgeau oile. Momcil se oferi primul să păzească cea mai depărtată cărare.

În cele din urmă veni și ziua mult așteptată. Nunta începu.

După ce-am stat și am privit cum se veseleau oamenii, nu m-am putut stăpîni și am pornit spre Zagrad, să trec și pe la ciobanii puși să păzească drumul. Nu mă împăcam cu veselia lor nestăpî-

nită şi, nefiind din partea locului, nici nu-i înţelegeam.

Mă bucuram, doar, văzînd-o pe baba Srebra cum mîngîie cu privirea vacile, oile şi catîrii dăruiţi pentru nuntă, fiindcă aveau să fie ale celor din Momcilovo. Şi erau vreo douăzeci de vaci, două-trei sute de oi şi patruzeci de catîri.

Cum stam de vorbă cu Şerko, cîinele lui începu dintr-odată să urle şi chiar îşi apucă stăpînul de mantaua roşie, trăgîndu-l. Abia atunci mi-am dat seama că nu se mai aud cîntecele cimpoaielor şi peste munte se aşternuse liniştea. În timp ce străjile rămăseseră cu privirea aţintită în întunericul drumului, cu mîinile streaşină la ochi, eu cu Şerko şi cîinele ne-am repezit spre poiană. Ieşind din pădure, am zărit, la lumina focurilor, toţi nuntaşii înconjuraţi de turci cu puştile aţintite spre ei.

În mijlocul tuturor stătea Karaibrahim.

Spre Manol se îndreptau şase pehlivani cu spinările încovoiate. El ridică mîna şi-l plezni pe unul, de-i săriră ochii. Ceilalţi cinci se năpustiră asupra lui. Lovi şi pe al doilea de-i risipi dinţii pe pămînt, dar alţi patru se aruncară asupra lui. Cînd îl izbi şi pe al treilea, îi frînse ceafa în două, însă ceilalţi trei se prăvăliră asupra lui şi-i răsuciră mîinile la spate. Atunci cîinele zbură pe lîngă focuri şi sări asupra turcului din dreapta lui Manol, care se scutură de ceilalţi doi şi veni lîngă noi. Se auzi însă glasul lui Karaibrahim, iar Elita zăcea frîntă pe genunchii lui. Cînd văzu asta, Manol, încet, se întoarse înapoi la ei ; iar eu m-am ascuns în pădure. După ce-am ajuns sus pe cărare, mi-am tras sufletul şi am început să strig :

— Momcil, Momcil, Momcil.

Din pădure ieşi Goran împreună cu Sevda. Acesta mă întrebă ca şi cum ar fi fost trezit dintr-un vis frumos.

— Părinte, de ce strigi ?

I-am povestit ce se întîmplase. Îşi dădu imediat seama că turcii trecuseră pe aceeaşi cărare, în timp ce el era-n pădure. Îşi cuprinse capul mare în palmele-i uriaşe şi începu să alerge în jos, pe cărare. Am strigat după el :

— Hai, întoarce-te !

Sevda fugea împreună cu el, atîrnată de brîul lui ; iar el o tîra în urma lui. Se întoarse brusc, îi prinse gîtul cu amîndouă mîinile şi o îngenunchie la pămînt. Se ridică în picioare, strîngîndu-şi şi desfăcîndu-şi degetele îngrozitoare înaintea feţei lui, ca şi cum încă o mai strîngea de gît. Începu să plîngă ca un copil, dar plînsul lui semăna a rîs.

L-am întrebat :

— Unde-i Momcil ?

Nu mă auzi. Repetai întrebarea şi abia atunci îmi răspunse printre lacrimi :

— Acolo.

Şi-mi arătă muntele.

— Vino să-l găsim, i-am spus eu, fiindcă s-ar putea să se întoarcă pe alt drum şi să cadă în mîinile turcilor.

Am pornit în noapte prin pădure. Îl strigam mereu pe Momcil, însă nimeni nu ne răspundea. Doar în poieni se auzea ecoul şi o pasăre speriată bătu din aripi. Strigătul revenea slab şi fără putere, de atîta rătăcire prin păduri şi peste culmi şi se culca la picioarele mele, zicînd „Nu e“ sau „Nu l-am găsit“.

Glasul îmi răguşi şi urechile îmi ţiuiau de atîta strigăt şi de ţîrîitul neîntrerupt al greierilor, şi-i spusei lui Goran :

— Strigă tu, aşa încît să se audă.

El îşi clătină capul, pentru că încă mai plîngea, iar gîtul îi era înfundat de lacrimi.

Momcil răsări în faţa noastră, ca din pămînt şi strigă mîniat :

— Taci !

Cu amîndouă mîinile îşi apăsă urechile, de parcă şi-ar fi pierdut minţile. După ce l-am privit mai de aproape, am văzut că-şi strînge pleoapele din toate puterile, de parcă voia să închidă toate porţile ce duceau spre sufletul său şi să rămînă singur.

I-am strigat :

— Nenorocitule, de ce ai fugit de pe cărare ?

Mă auzi, şi luîndu-şi pentru o clipă mîinile de la urechi, îmi răspunse :

— Să nu mai aud cimpoaiele, cavalele şi chiuiturile nuntaşilor.

Se opri deodată, îşi încordă auzul şi răsuflă cu uşurare zicînd :

— Au încetat. Se face dimineaţă ?

I-am mărturisit, deşi în sufletul meu mînia se topise şi simţeam pentru el numai milă, dar tot trebuia să afle :

— Turcii l-au prins pe tatăl tău şi pe Eliţa.

Am crezut că va muri pe loc. Cum stătea lîngă mine înlemnit şi împietrit, părea că se va prăbuşi ca un bolovan în poiană.

Cu mîna dreaptă îşi trase cuţitul şi-l înfipse în palma stîngă. Îşi întinse mîna în faţă, cu palma în sus. Sîngele îi umplu palma şi se prelinse printre degete, curgînd pe pămînt. Se auzea cum ţă-

rîna îl sorbea și-l înghițea. La lumina stelelor sîngele părea negru, ca păcura.

Cînd tot sîngele negru se scurse în pămînt, iar acesta îl înghiți, Momcil se-ntoarse și-l privi pe Goran. Se priviră amîndoi lung, fără să scoată nici un cuvînt.

Momcil făcu cîțiva pași înapoi și dispăru în pădure. Se auzi cum aleargă pe poteci și crengile trosneau și se rupeau sub pașii lui.

Goran o zbughi și el pe partea cealaltă, fără să i se mai audă plînsul.

Apoi peste pădure se așternu tăcerea.

Rămas singur m-am așezat în poiană, pentru că umerii mei nu mai puteau duce povara zilelor îngrozitoare, care aveau să vină și picioarele mi s-au tăiat în fața drumului îngrozitor ce mă aștepta. Și împreună cu mine pe toți oamenii din Elinden.

Trupul meu istovit ședea în poiană pe iarba umedă de rouă, și cu gîndul trăiam zilele viitoare, iar picioarele apucaseră de-acum pe cărările viitorului.

Momcil avea să rătăcească prin munți, alungat de oameni și de gîndurile sale, pînă cînd se va întoarce printre ai lui, sau pînă cînd șoimul avea să-i ciugulească ochii stinși, undeva prin pustietăți.

Karaibrahim urma să-i închidă pe fruntași în conac și să-i schingiuiască, pînă cînd le va supune voința, sau pînă vor muri.

Oamenii din Elinden se vor risipi prin păduri. Unii se vor opri în Petglaseț, alții aiurea, iar o parte din ei se vor înapoia în vale cu cealmaua înfășurată în jurul capului. Alții nu se vor mai în-

toarce nicicînd, niciunde, găsindu-şi lăcaşul de veci în mormintele lor din munte.

Multe drumuri se desfăceau în faţa oamenilor din Elinden şi fiecare urma să o apuce pe al său. Şi eu aveam drumul meu. Acum trebuia să mă ridic şi să merg la mînăstirea „Sfîntul Ilie" ca să povestesc stareţului egumen despre nefericita nuntă a lui Manol. Şi părintele stareţ, împreună cu toţi fraţii săi trebuiau să-şi aleagă şi ei drumul. Să se ascundă prin peşteri şi să aştepte să treacă furtuna, sau să trăiască pînă la sfîrşitul zilelor ca fiarele sălbatice.

Apoi trebuia să cobor în hruba neagră a mînăstirii şi să-mi umplu traista cu cărţi vechi, ferecate în argint şi cu zapisurile în slovă de aur ale ţarilor bulgari Ioniţă, Asan şi Alexandru, apoi să pornesc prin munte şi prin satele incendiate. Mai trebuia să mă întorc la Sfîntul-Munte, să las cărţile şi să mă pregătesc împreună cu ceilalţi monahi să-l întîmpinăm pe Mehmed-paşa, care se ducea spre peninsula sfîntă.

Mergeam pe cărări ferite. Vedeam taberele turcilor, mă ascundeam prin tufele de mărăcini şi auzeam pe lîngă mine tropotul cailor lor.

Pentru a mă îmbărbăta, citeam la lumina pîrjolurilor slovele scrise cu litere purpurii, prin care marii ţari bulgari dăruiau mînăstirilor din Rodopi pămînt şi oameni. „Eu, Asan al II-lea, fiul bătrînului Asan, ţar şi conducător al tuturor bulgarilor şi romeilor..." Aşa scria acolo şi trebuia să ascund aceste slove de furia flăcărilor, care, mîine, aveau să cuprindă străvechea mînăstire, să-i înegrească pereţii, să-i prăbuşească bolţile şi să-i topească clopotele.

Nu puteam să plec de-a dreptul spre miază-zi, căci trebuia, mai întîi, să mă abat către apus. Acolo,

într-un sat cocoțat sus pe munte, unde pămîntul e atît de puțin încît oamenii îl cară în coșuri pe catîri ca să-și poată îngropa morții, acolo se află o căsuță de piatră și în ea așteaptă o femeie cu părul alb. În fața căsuței se află un măr bătrîn și, cînd am plecat, i-am spus : „Așteaptă-mă pînă cînd merele acestui pom se vor înroși". Și ea, zi de zi, a privit cum se deschid florile albe, cum leagă fructe verzi și a așteptat ca ele să se roșească. Și-a așteptat fiul. Am să-mi plec capul pe umărul ei și am să-i spun : „Mamă". Și pentru cîteva zile n-o să mai fiu monahul Grigore, ci o să fiu și eu un om ca toți oamenii. O să fiu Nikola, care, pe cînd era copil, se cățăra în mărul acesta. Am să tai lemne, am să sap, am să mă urc pe acoperiș, ca să pun la loc vechile plăci de ardezie înverzite și mutate de zăpezi, înainte de a-mi îmbrăca din nou rasa mea albită de soare și de a-mi arunca pe umeri traista grea, cu cărți.

Și femeia aceea bătrînă mă va petrece din prag și-mi va da un măr roșu, simbol al legămîntului nostru.

Dar n-aveam să apuc pe acest drum. Știam aceasta, încă de cînd picioarele mele au pornit să-l străbată, în închipuire.

L-am făcut în inima mea și am mers zile și luni pe el. Dar tălpile mele n-aveau să apuce în lungul lui, nici cît un bob de orz.

Mi-era scris să rămîn în Elinden. Știam aceasta și-mi venea să plîng.

PARTEA A TREIA

MANOL ȘI CEI O SUTĂ DE FRAȚI AI SĂI

Capitolul I

Mă numesc Slav. Înainte mă numeam Abdulah, dar mă porecliseră Veneţianul. Odinioară am fost marchiz şi purtam numele unei familii ilustre.

Îi mulţumesc lui Manol, care m-a învăţat ce înseamnă o viaţă de om.

Îi mulţumesc Eliţei, căci fără ea niciodată n-aş fi cunoscut iubirea.

Îi mulţumesc babei Srebra că m-a făcut să iubesc cîntecele şi m-a învăţat să deosebesc buruienile otrăvitoare de ierburile de leac şi pe oamenii răi de cei buni.

Îi mulţumesc lui Charles că m-a învăţat să lupt cu spada, şi lui David că m-a învăţat să călăresc.

Îi mulţumesc vîslaşului necunoscut, care m-a învăţat bulgăreşte.

Le mulţumesc mamei şi tatălui meu. Mama, îndată ce mă născu, mă dădu în grija doicilor. Tata vedea în mine un mijloc de a-şi atinge scopurile, mai puţin un fiu. Totuşi, le mulţumesc că m-au născut.

Mă bucur că am scăpat cu viaţă şi că mai trăiesc şi acum.

Implor soarta numai pentru un singur lucru — să-mi ajute să privesc moartea la fel cum a privit-o Manol.

Am avut bogăţii şi le-am pierdut. Aş putea să le adun din nou, dar nu vreau. Am cunoscut oameni mari, care acum sînt în mormînt. Mi-aş da viaţa, cîtă mi-a mai rămas, să-i pot învia fie şi pentru o clipă. Iată, mă uit la mîna care scrie aceste cuvinte, la pielea cafenie cu pete negre şi vinele de culoare cenuşie. Privesc umbra mîinii mele pe foaie. Odinioară mîna mea era tînără, pielea netedă, degetele drepte, unghiile roz. Cînd degetele tale vor răsfoi aceste pagini, mîna care le-a scris va putrezi în pămînt, oscioarele ei vor ajunge cafenii ca nişte rămurele, cum trebuie să fie, desigur, acum, oasele mîinii lui Manol. Mai tîrziu vor putrezi şi ele.

În fiecare seară mă dezbrac şi-mi privesc trupul. O barbă lungă, albă, cade peste pieptul meu costeliv. Ale mele or fi aceste coaste arcuite, nodurile de la genunchi şi muşchii aştia slabi ? Nu mă mai recunosc. Mă culc şi mă gîndesc că orice noapte poate fi ultima. Nu-mi vine să cred că voi muri. Însă, dacă stau să mă gîndesc cîţi oameni au murit înaintea mea, mai că-mi vine să cred că, în curînd, am să mă duc şi eu.

De bună seamă, am să mor în aşternutul meu, pentru că, pînă acum, de o sută de ori am dat ochii cu moartea pe meterezele fortăreţelor, pe punţile corăbiilor, prin munţi, prin păduri şi totdeauna s-a ferit din calea mea.

Atunci de ce mă ostenesc şi fac nopţi de veghe în faţa unei lumînări de ceară, chemînd amintirile, în loc să-mi încălzesc, ziua, bătrînul meu trup la soare ? De ce nu m-apuc să transcriu ecleziastul lui Solomon şi la sfîrşit să trec numele meu ? De-

şertăciune a deşertăciunilor, totul e deşertăciune. Cu ce se alege omul din toată truda şi strădania sa de sub soare ? După moarte nimic nu mai rămîne, nici de pe urma nebunului, nici de pe urma înţeleptului.

Solomon a fost singur. Eu nu sînt singur. Cît priveşte trupul meu, el va da de lucru groparilor pentru îngrăşarea pămîntului. Nu trupurile, ci faptele oamenilor sînt luate în seamă. Ele sînt nemuritoare.

În fiecare dimineaţă, înainte de a mă scula din aşternut, şi în fiecare seară, înainte de a adormi, stau culcat pe spate cu ochii închişi şi rostesc numele oamenilor ce mi-au fost dragi. Mai întîi îi chem pe cei morţi, apoi pe cei în viaţă. Au trecut însă atîţia ani încît nu mai ţiu minte, dacă, nu cumva, vreunul dintre cei vii trebuie trecut la morţi. Şi pentru că nu sînt sigur de acest lucru, îi chem şi pe morţi, ca şi cum ar fi în viaţă.

Eliţa, baba Srebra, Manol, Momcil, moş Galuşko, Goran, Morozini, de Beaufort... Apoi rostesc numele lor, începînd cu ultimul, astfel cei de la urmă ajung să fie cei dintîi. Nu fac acest lucru ca să-i împac pe toţi deopotrivă, ci mă gîndesc că fiecare la rîndul său e vrednic să fie pomenit în frunte.

Ei îmi apar din bezna caldă de sub pleoapele mele şi chipurile lor se apleacă peste mine. Uneori se deslueşesc repede, alteori abia îi recunosc, chinuitor de greu. La început căutam să mi-l imaginez pe fiecare într-un moment anumit din viaţa lui şi mă trudeam să prind clipa cea mai deosebită. Apoi mi-am amintit că umbrele se-ntorc şi revin în amintire împreună cu faptele lor şi noi le vedem, pe neaşteptate, în acţiuni şi întîmplări de mult uitate. Eliţa cară apă. Momcil mănîncă, Manol zîmbeşte.

Cînd s-au petrecut toate acestea ? ! Rar stau de vorbă cu ei. De cele mai multe ori doar îi chem și-i las să dispară din nou. Îmi ajunge. Niciodată nu sînt singur. Îi mulțumesc părintelui Aligorko, pentru ce m-a învățat într-o noapte pe țărmul unui lac minunat. Să fii om, înseamnă să trăiești împreună cu oamenii, să-i iubești, să le dăruiești ce ai mai bun în tine. Ce e mai de preț în mine, sînt amintirile.

În ele retrăiesc mulți oameni, care și-au vărsat sîngele, iar, acum, ne sînt pildă vie. Cînd eram tînăr, credeam că îmi este sortit să ajung un om de seamă, poate chiar rege al Franței. Pentru că și familia mea a dat regi. Orice s-ar fi întîmplat, n-avea preț pentru mine, ci așteptam să cadă din cer clipa unică și ireversibilă. Mă vedeam în fruntea unor oști fără număr. Cînd am pornit spre Kandia, mi-am închipuit că acum a sosit clipa mult așteptată. Cînd stăteam în conac, credeam că pașii m-au purtat pînă aici, anume, ca să-l ucid pe Karaibrahim.

Astăzi înclin să cred că scopul vieții mele a fost să scriu aceste pagini despre măreția și căderea văii Elinden.

A sosit vremea ca oamenii, înainte de a face ceva, să-și dea seama de ce vor să facă. A sosit vremea ca oamenii să nu mai repete de o sută de ori aceleași greșeli și, privind la toate cîte se-ntîmplă în jurul lor, să-și ceară iertare și să se rușineze, pentru că sînt oameni și, avînd în minte faptele celor care au trăit înaintea lor, să se mîndrească că și ei sînt oameni.

. . . . . .

Nu-mi dau seama dacă sînt un nobil francuz care-și amintește c-a trăit în Rodopi, sau sînt un

locuitor din Rodopi, care își amintește că a trăit în Franța.

Acum nu sînt nici în Rodopi, nici în Franța.

Pînă la patruzeci de ani am trăit la curtea lui Ludovic al XIV-lea, și credeam că asta e esența vieții mele. Nu am fost un om, ci sămînță pentru a putea deveni om.

La patruzeci de ani am pornit spre Kandia. De două ori au pornit-o francuzii, ca într-o cruciadă, să salveze fortăreața de păgîni. Urmau să se bată cu însuși marele vizir. Aici s-a adunat floarea cavalerilor din Franța.

Cele dintîi au sosit regimentele de sub comanda marchizului de Fainilade, avînd ca ajutor pe marchizul de Trésme. Apoi au venit marchizul de Saint Paul Longueville, cavaler de Béndon, cavaler d'Harcourt și alți prinți din casele de Lotaringia și Bouillon. Mai erau acolo D'Ampère, Beauvent, Colbert, Chastellain, mareșalul de La Motte, Fénelon cu amîndoi fiii săi, Sevigné și alți șaisprezece mii de soldați.

Flota era comandată de prințul de Beaufort, iar regimentele erau conduse de prințul de Noailles. Printre ei mă număram și eu.

Străzile pustii, semănate cu ghiulele și cadavre, fortărețele mărunte și însîngerate răcoriră mintea noastră înfierbîntată. Noi, însă, ca orice francuz, eram îngîmfați, strălucitor de viteji, venisem să ne luptăm, nu să căscăm gura. Străluceam de aur, briliante și fireturi, dar și de însuflețire. În zadar Morozini ne implora să nu ieșim în afara zidurilor fortăreței. Ne explica că lupta aceasta nu seamănă cu celelalte de pînă acum.

În secret, ne-am hotărît să atacăm dușmanul. Asta ne atîța închipuirea. Voiam ca trei sute de

cavaleri să năvălim asupra a două mii cinci sute de turci. Era, într-adevăr, o faptă eroică.

Am ieşit odată cu crăpatul zorilor, printr-o spărtură a zidului. Ar fi păcat să afirm că oamenii noştri n-au fost viteji ; mai mult, au fost nebuni. Ne-am aruncat asupra turcilor, însă duşmanul fusese prevenit. Totuşi, l-am luat din scurt, l-am scos din tranşeie şi l-am fugărit. Una după alta căzură întăriturile lui. Morozini trăgea turbat din toate tunurile fortăreţii să ne sprijine, acum, după ce nu l-am ascultat şi am năvălit afară. Kandia se revărsa ca un vulcan. În jurul nostru cădeau ghiulelele. Din fortăreaţă năvăliră alte oşti. Noi urlam şi tăiam. Ne conducea un călugăr franciscan cu crucifixul în mîini ; prinţul de Thierry şi notabilii de Fénelon, de Villamour, La Fontaine au făcut minuni de vitejie. După aceasta, povesteau că eu aş fi fost cel mai viteaz. Nu-mi amintesc nimic.

Din fortăreaţă au văzut că turcii se concentrează în tabăra lor, ca să ne lovească din spate. Cu neînchipuită greutate am izbutit să întoarcem soldaţii înebuniţi. Un călugăr capuţin încălecase pe un tun şi ne blestema că ne lepădăm de crucifix. O luarăm la fugă înapoi, după ce-am lăsat pe cîmpul de luptă cinci sute de nobili. Ceva m-a izbit în creştetul capului şi mi-am pierdut cunoştinţa.

. . . . . .

Mi-am revenit, în cala unei corăbii. Mai zăceau acolo şi alţi prizonieri, dar mai numeroşi erau şobolanii. Lumina nu pătrundea niciodată pînă la noi. Din cînd în cînd, auzeam cîte un val de apă plescăind peste scînduri, spălînd astfel murdăriile noastre.

Trei zile, sau poate trei ani corabia s-a legănat pe valuri neîntrerupt, iar eu vomitam mereu. În trei zile, din om m-am transformat într-un animal scîncitor și tînguitor. Intrau turcii, își băteau joc de mine, făceau tot ce voiau. Mai tîrziu mi-am dat seama de toate. Apoi mă legănam, vomitam și plîngeam peste propriile-mi murdării.

În a patra zi ne-au scos pe puntea vasului și pentru că fusese ucis nu știu care amiral de-al lor, au început să ne tragă în țeapă. Totul îmi era indiferent.

Deodată, spintecă aerul primul strigăt, care n-avea nimic omenesc. M-am uitat și am văzut țepile. Nu le văzusem niciodată. Auzisem despre ele și-mi închipuiam că sînt țepi ca toate țepile. Acestea erau ca niște grinzi ; groase cît piciorul unui om și-ar fi putut să fie catarge de corăbii. Vîrfurile lor, ascuțite grosolan, străluceau.

Mi-am imaginat, nu, am simțit cum țeapa asta îmi străpunge corpul, cum mă despică și-mi sfîșie măruntaiele. Am început să țip.

Cineva se aplecă deasupra capului meu și-mi spuse să repet cîteva cuvinte. Le-am repetat. Aș fi făcut orice. Astfel am devenit musulman.

Apoi Karaibrahim m-a luat ca scutier. Nu știu dacă mă văzuse pe corabie, cînd nu mai eram om. Nu știu dacă nu coborîse și el în cală și nu-și bătuse joc de mine. Se purta bine cu mine, căci era măgulit că un vestit marchiz din Franța îi lustruiește sabia.

Într-o zi Karaibrahim mă chemă în cabina lui și acolo am dat peste un nenorocit, numai oase, ca un schelet, cu ochii pierduți și gura întredeschisă. Mi-am dat seama că este un vîslaș de pe galeră. Mai avea lanțuri la glezne și la mîini.

Karaibrahim îmi spuse :

— Acest om te va învăța limba lui.

Pentru întîia oară am auzit vorbindu-se bulgărește. Limba turcă o învățasem încă din Franța, din plictiseală și din vanitate, înaintea plecării spre Kandia. Voiam să-i întreb pe pașii luați prizonieri despre viața din haremuri.

Bulgarul, care era din Rodopi, se afla în pragul nebuniei și al morții. Deseori atipea. Uneori începea să cînte stins, frînt și atunci ieșeam din cabină. Apoi bulgarul dispăru.

Abia în Rodopi mi-am dat seama că mahomedanizarea ținuturilor din munți era hotărîtă și Karaibrahim știa acest lucru, cu șase luni înainte de a pătrunde în valea Elinden.

Capitolul II

Mă aflam în fața a trei fecioare. Cîteșitrele erau blonde cu ochi albaștri, ca trei fructe identice ale aceleiași ramuri cu trei frunze. Erau una mai frumoasă ca alta. În timpul nopții uitasem ce fată îmi alesesem și nici ea nu se arăta. De aceea spahiii mi-au propus să-mi aleg una dintre cele mai frumoase fete capturate. Mi-am dat seama că soarta celor trei fete era hotărîtă. Apoi m-am gîndit că, de fapt, nici eu nu eram mai bun decît oricare dintre spahii. Rușinat, am ales fata din mijloc. O duseră în odaia mea.

Ziua trecu în pregătiri febrile pentru noaptea ce avea să vină. Oricît ar fi vrut spahiii și soldații, nimeni nu se atinse de niciuna din fecioare.

Își păstrau victimele pentru ceasul sorocit. Karaibrahim interzisese pătrunderea în sat „deoarece tot ce era acolo aparține padișahului".

Totuși spahiii găsiră de undeva vin și nu prea cred că păsările și mieii din frigări erau dați de Suleiman-aga. Acesta nici nu se arătă în timpul zilei ; de altfel nici Karaibrahim.

Toată ziua nici eu nu am intrat în odaia mea.

Veni și seara. Luna avea să răsară tîrziu. Se aprinseră focurile, răpăiră tobele, și atunci conacul se umplu de plînsetul și gemetele femeilor. N-am să uit cît oi trăi noaptea aceea. Îmi amintesc, clipă de clipă, ce-am făcut și ce-am gîndit. Probabil că eram beat.

M-am îndreptat spre odaia mea. Țipetele, plînsetele, suspinele amestecate cu rîsetele, batjocurile, înjurăturile făceau să-mi sîngereze inima. Turbam în mijlocul acestei furtuni cu fulgere ; îmi venea să urlu și să mă tăvălesc. Nu puteam suporta această schilodire a voinței omenești, frîngerea brațelor și a picioarelor, această silnicie. Fiecare odaie îmi amintea de cala corăbiei mele.

O suflare ușoară de gingășie îmi mîngîie fața. Odaia mea era un golf liniștit.

Aș fi vrut să mîngîi încet, cu încîntare, să ating ușor cu palmele o piele omenească, un genunchi, un grumaz, tîmplele, albul încheieturilor.

Aș fi vrut să mă destind în îmbrățișarea unei femei. Să uit totul. Să mă pierd.

Dar, de la mijloc în jos, ceva mă sfîșia și-mi crispa mușchii. De acolo se ridica spre piept un rînjet și un horcăit de fiară. Întreaga-mi ființă era asemenea mării. Peste micile ei valuri sufla ușor un vînt cald, iar din întunecatele abisuri pornea o apă tulbure care încerca să răzbească

în sus. Sevele albe și negre ale trupului meu se luptau între ele.

Am deschis ușa odăii. Pentru o clipă mi s-a părut că e goală și inima mi se strînse. Am ridicat opaițul, dezamăgit, gata să plîng, dar ușurat oarecum. Traversai odaia — genunchii îmi tremurau și dintr-odată mă săltară în sus. Am îngenunchiat în fața fecioarei. Se sălbăticise, era îngrozitoare. Dar trebuia să fi fost de o sută de ori mai groaznică ca să mă poată îndepărta. Frumusețile ce le ascundea mi se păreau de o sută de ori mai atrăgătoare decît ea.

Mai tîrziu, după noaptea aceea, mi-am amintit trăsăturile ei, așa cum le văzusem atunci. Nu mai rămăsese nimic din frumusețea ei. Totul în ea se ascuțise, înlemnise și se schilodise. Eu, însă, nu-i vedeam înfățișarea de nebună, simțeam numai dorințele mele. În fața mea stătea ceva cald, rotund, moale. Era întuneric, șoapte, cosițe, sufocare, împăcare, destindere.

Am început să-i vorbesc, mai întîi în bulgărește. Încurcam cuvintele ca un nebun. I-am spus că trăiește, că e frumoasă. Nu era fericire mai mare decît aceea de a ne îmbrățișa, a ne înveli cu velința pînă peste cap și a încălzi întunericul cu suflarea noastră. Să ne desprindem de conacul ăsta, de munte, de Kandia, de pămîntul întreg, chiar și de stele.

Femeia aceasta ascundea căldura și întunericul sub veșmintele ei, la sîn, lîngă pielea ei. Sîsîia ca o pisică înghesuită.

Mi se pare că i-am vorbit pe franțuzește, chiar așa a fost. M-am căznit s-o îmbrățișez, s-o sărut. Ea se tîra pe lîngă pereți, parcă avea spinarea frîntă. Nu se ridica și nu fugea prin odaie. Nu ridica mîna să mă lovească. Nu ne luptam, ne atingeam ca

orbii sau că paraliticii. Îi apucam talpa goală şi încercam s-o sprijin de faţa mea. Ea se tîra şi mă lovea cu picioarele. Era trist şi umilitor. M-am oprit înăbuşit şi istovit. Inima bătea să m-asurzească. Dincolo femeile ţipau şi gemeau.

Din odaia vecină am auzit strigăte, trupuri prăbuşindu-se şi lovituri. Asta era viaţa. Puternică şi primară.

A mea era o ruşine.

Înhăţai fata şi începui s-o scutur, s-o rostogolesc. Mi-am dat seama că o strîngeam de gît şi o dădeam cu capul de podea. O omoram !

Am sărit şi am fugit afară, repezindu-mă pe scări. Conacul nu era păzit. Dacă cineva i-ar fi condus pe bulgari pînă aici, ne-ar fi măcelărit ca pe oi. Dar înăuntru femeile gemeau şi ţipau.

Luna răsărea tîrzie şi mică, după lună plină. Împrăştia o lumină deosebită, obosită şi mohorîtă, de parcă vedeam printr-o sticlă afumată. Lumina ca în eclipsă.

Mergeam prin pădure, mă împiedicam şi dădeam din mîini, ca şi cum aş fi încercat să înduplec fata. De după un copac sări înaintea mea un om. Am înţepenit, sudoarea îmi îngheţă şi am simţit că mă trec rîuri-rîuri.

Omul se prăbuşi la picioarele mele, îmi îmbrăţişă genunchii şi începu să plîngă :

— Paşă ! Paşă ! Fata mea !

Săriră şi alţii, îngenunchind prin poiană. La lumina lunii se vedea părul lor alb.

— Nepoata mea !

Se rugau de mine, în loc să mă omoare cu pietre. Mi s-au părut nişte pripăşiţi dintr-altă lume : nu mai semănau cu ciobanii mîndri, pe care îi văzusem la conac şi pe lîngă focuri, la nuntă.

Încă nu-şi veniseră în fire.

Din conac se auzeau țipetele și gemetele femeilor.

Am scăpat de ei, lovind cu piciorul în dreapta și-n stînga, peste mîini și fețe, așa cum și pe mine mă lovise fecioara din odaie. Mi-am revenit, cînd am auzit curgînd un izvor. Am alunecat pe un fel de mal și m-am întins pe burtă lîngă șuvița subțire de apă. Am băut și m-am spălat.

Încet, încet mă cuprinse frica. Auzeam țipetele și rîsetele îndepărtate și peste ele liniștea și clipocitul egal al izvorului. Am plecat spre conac.

Pădurea luminată de luna tîrzie îmi părea acum o peșteră, în care razele transparente ridicau coloane de albe stalactite.

Din pămînt ieșeau aburi, ca un fum. Se făcuse frig.

Am ieșit într-o poiană largă. Luna se ascunsese după un nor. Prin întuneric, din toate părțile, zumzăiau un fel de vietăți, scurt și aspru, ca și cum s-ar fi rupt un fir de oțel întins. Zornăitul venea din stînga și din dreapta, din toate părțile, niciodată în același timp, iar mie mi se părea că una și aceeași musculiță de oțel se rotește în jurul capului meu, mă îmbrobodește într-un păienjeniș de argint și-mi străpunge capul cu străluciri scurte. Licuricii masculi se înfiorau alarmați, se pierdeau, și iarăși luminau căutînd ceva ce nu găseau.

Tăiau o scurtă urmă aprinsă, iar eu, cu o nerăbdare chinuitoare, voiam să ghicesc încotro se îndreaptă, însă, în întuneric, își schimbau drumul și luminau în altă parte. Și în zornăitul și strălucirea neîntreruptă era ceva neisprăvit, care tot întreba și rămînea fără răspuns. În ierburile ude de rouă, luminau liniștite, cu strălucire rece,

femelele licuricilor, pline, greoaie, mari, neinaripate, aşteptînd să fie găsite.

Am ajuns la zidul conacului şi am pornit pe lîngă el. Deasupra mea, prin ferestre veneau strigăte obosite, suspine şi gemete. Luna se ridica, iar lumina ei slăbea. Eram atît de obosit, de parcă toată noaptea aş fi mers pe jos. Şovăiam dacă să intru sau nu, cînd am auzit un glas dulce de femeie deasupra mea.

— Pe unde mi-ai umblat, Veneţianule ?

Nu i-am zărit faţa, însă am recunoscut glasul Ghiulfiei. Stătea în spatele zăbrelelor de lemn de la fereastră. M-am bucurat. Am auzit un glas omenesc străin de nebunia şi întîmplările dezgustătoare ale acestei nopţi. Am reintrat în conac pe tăcute. Prin curte se zăreau trupuri rostogolite. Sub paltinul uriaş era întuneric. Focurile dogoreau, jarul strălucea roşu ca zmeura.

Nu dădeam tîrcoale, cum îmi închipuisem mai înainte că va fi intrarea mea în conac, ci mergeam de-a dreptul ; căutam pe cineva. Aveam pe cine. M-am urcat în cerdac. Era pustiu. O uşă scîrţîi şi Ghiulfie mă strigă :

— Intră.

În cameră era întuneric. Mă întrebă din nou :

— Unde mi-ai umblat ?

— Cît mai departe de conac, i-am răspuns eu. Femeile ţipau şi plîngeau, am recunoscut eu codindu-mă. Nu-i de mine aici, Ghiulfie.

Ea mă apucă de braţ şi, apropiindu-şi buzele de faţa mea, îmi şopti :

— Vreau să mă duc să aud ceva, însă mi-e frică. Vino cu mine.

Deschise un fel de dulap şi am coborît împreună nişte trepte. Era întuneric deplin. Nu m-am mirat, fiindcă pătrunsesem prin multe intrări secrete.

Pipăiam treptele cu talpa. Cu mîna dreaptă mă sprijineam de zidul zgrunțuros, iar cu stînga o țineam pe Ghiulfie. Peretele era rece, pe cînd palma femeii, caldă și moale.

Am atins podeaua. Jur-împrejur era piatră, iar deasupra noastră scînduri. Peste capetele noastre se auzeau glasuri, tropăituri, horcăieli. Am vîrît mîna-n brîu, să scot cremenea ca să pot privi în jur. Ghiulfie m-a oprit cu amîndouă mîinile :

— Să nu faci una ca asta. Acest tunel înconjoară conacul pe lîngă temelia exterioară. În unele odăi se intră prin dulapuri. Dacă faci lumină, au să ne vadă printre crăpăturile dintre scînduri.

Mi-am dat seama și am întrebat :

— Tunelul nu e la același nivel cu pivnița și cu grajdurile ? Nu acolo sînt închiși fruntașii ?

— Așa e, răspunse Ghiulfie, de aceea se îngustează, însă nimeni nu-și dă seama.

— Să mergem să-i auzim, m-am rugat eu.

— Nu ! mă refuză Ghiulfie. Ajunge cu atîtea suferințe. Vino.

Am mers puțin. Apoi Ghiulfie se opri. Mi-am dat seama că se codește. Vorbi prin întuneric :

— Ține minte locul ăsta. Aici se află ieșirea secretă. Tu ești un om bun. Faci ce poți. Oamenii care au săpat-o au venit și au plecat. Nu știm de ea decît eu și aga. Dacă ai să faci lumină, ai să vezi că în perete este prinsă o grindă afumată. Ea se dă la o parte.

Am mers mai departe. După un timp Ghiulfie se opri din nou. Am vrut s-o întreb ceva, însă îmi strînse mîna să tac. Ne-am ascuțit auzul. Tăcerea era deplină. Femeia îmi șopti :

— Sus e odaia lui Karaibrahim.

Undeva, deasupra mea, foarte aproape, respira Eliţa. Nu voiam să mă gîndesc şi să-mi închipui nimic. Mă înăbuşeam.

Am auzit-o pe Ghiulfie şoptind :

— Am fost aici şi mai-nainte. M-am speriat. Să nu crezi nici o femeie. Nici pîs n-a zis şi cică e apă neîncepută. Barem să fi strigat şi ea de văzul lumii. Iată, tace şi acum.

Am întins mîna să-i astup gura. Degetele mele atinseră ceva cald şi umed. Mă muşcă.

Şi noi ne-am zvîrcolit pe pămîntul rece, ca doi viermi goi, în bezna subteranei. Tăceam. Eu şi Ghiulfie.

În noaptea asta mi-am dat seama cît era de caldă şi deznădăjduită.

. . . . . .

În întunericul tunelului nici n-am simţit cînd a răsărit soarele.

Abia m-am urcat pînă în odaia mea.

Deschizînd uşa, am observat că în odaie e întuneric. Corpul fecioarei acoperea fereastra. Se spînzurase şi atîrna lungă şi subţire, iar vîrfurile degetelor de la picioare atingeau podeaua. Folosise curelele şeii mele. Am dat-o jos. Era foarte grea şi începuse să înţepenească. În odaie se făcu lumină. Într-un colţ am zărit batista fetei şi i-am acoperit cu ea faţa îngrozitoare. Părul blond şi încîlcit de mine peste noapte îi atîrna în şuviţe. Rămăsesem în genunchi în faţa ei, privind trupul care mă scosese din minţi cîteva ceasuri mai înainte. Nu-i cunoşteam nici numele.

De ce a renunţat la viaţă ? Ce-a dobîndit în schimb ? Poate fi ceva mai presus decît viaţa, şi eu să nu ştiu ?

Ce valoare mai avea acum trupul ei ? Puful de pe obraji şi de la subsuori ? Genele lungi ce-i încadrau ochii albaştri ?

Mulţumescu-ţi ţie, Savaot sau Allah, tot una, că trăiesc.

M-am trîntit în aşternut. Nu mai aveam puterea să chem pe nimeni şi am adormit într-o clipă.

M-am trezit ca şi cum m-ar fi bătut cineva. Zării corpul fetei întins pe jos şi, împiedicîndu-mă, mă repezii afară.

Eliţa ! Eliţa ! şi tăcerea din odaia lui Karaibrahim mă înebunise.

Am văzut-o pe Eliţa printre ramurile paltinului, de cealaltă parte a curţii.

Îşi rezemase coatele de gard şi mă privea printre frunzele copacului. Dintr-odată am început s-o urăsc. Din întreaga-i înfăţişare lipsea cu desăvîrşire deznădejdea. Cozile îi atîrnau peste gard, ca doi şerpi fără viaţă. Îşi împletise chiar şi părul. Voiam să mă întorc, cînd slujitorul lui Karaibrahim se tîrî pînă la mine. Îmi spuse, căscînd şi frecîndu-şi ochii cu dosul palmelor şi ridicîndu-şi şalvarii :

— Stăpînul te cheamă să vă antrenaţi cu săbiile.

Chiar şi în dimineaţa asta Karaibrahim nu voia să renunţe la exerciţii.

Am intrat să-mi iau spada şi, fără voie arătai slujitorului cadavrul fetei.

Ne-am duelat sub cerdac, în faţa Eliţei. Amîndoi eram la fel de înrăiţi. După faţă se putea vedea că turcul petrecuse o noapte fără somn. Era slăbit şi obosit, lucru cu totul neobişnuit la el.

După un timp mi-am ridicat privirea şi am zărit cele două cozi lungi, castanii. M-am înverşunat. De trei ori i-am smuls sabia din mînă azvîrlin-

au-i-o la zece paşi de el. De trei ori am rămas drept sprijinindu-mi dispreţuitor sabia de vîrful cizmei, în timp ce el se ducea, se apleca şi-şi ridica arma.

Eliţa ne privea de sus.

De data asta nu mi-am dat seama dacă era supărat sau nu. Îi era indiferent. Avea şi de ce. O avea pe Eliţa.

Am plecat. M-am întors brusc şi am început să urc treptele spre Eliţa. De emoţie abia respiram.

Pe la mijlocul scării m-am dat de o parte ca să-i fac loc să treacă uneia din fetele care dormiseră la spahii.

Era numai în cămaşă albă, sfîşiată şi însîngerată, cu părul despletit. Avea ochii cadavrului pe care dimineaţa îl coborîsem din funie. Murise, dar mergea.

Am aşteptat-o să treacă şi am început să urc mai departe.

O uram din tot sufletul pe Eliţa.

Cînd am pornit spre ea, se întoarse spre mine, ca să mă vadă. Cozile îi alunecară cu un fîşîit, de pe muchia îngrăditurii, însă nu de tot şi rămaseră aplecate într-o parte, ceea ce făcea ca faţa ei să fie uşor înclinată. Slăbise. Era galbenă ca ceara. Buzele îi erau crăpate, însă în ochi îi strălucea o lumină înfiorată. Nu semănau cu ochii nenorocitei care trecuse adineaori pe lîngă mine. Pe sub ochi i se vedeau umbre vineţii. Desigur, aşa arăta o faţă suptă din cauza unei nopţi fără somn, plină de voluptate.

Era frumoasă, mai frumoasă ca înainte. Însufleţită, misterioasă, pasionată. Îmi venea s-o scuip. Umbrele vinete de sub ochi păreau a fi urmele unor degete de bărbat. Îmi închipuiam locurile de sub veşmintele ei, pe pielea albă, unde se mai pot vedea pete de acestea vineţii, ruşinoase.

Mi-a venit în minte Sevda, cu umbrele de pe obrazul ei, ca un fruct atins de o putreziciune umedă.

Abia acum am observat că veşmintele Eliţei erau în orînduială.

Mă privi lung, se întoarse, fără să-şi plece capul şi porni încet spre odaia lui Karaibrahim.

Nu îndrăzneam să mă retrag în camera mea, de frica cadavrului, îmbrăcat în cămaşa-i zdrenţuită. Avea faţa vînătă, în întregime vînătă, nu ca umbrele de sub ochii Eliţei.

În curte mă întîmpinară ca pe un erou. Aflaseră şi se întrebau ce i-aş fi putut face unei femei, încît să se spînzure. Victimele lor loviseră cu picioarele, ţipaseră, se trîntinseră, se prosternaseră, însă dimineaţa erau toate în viaţă. Plescăiau din limbă şi mă invidiau. Oare ce făcusem? Nu făcusem nimic.

Am ucis-o?! Eu, laşul, n-am fost nici măcar în stare să siluiesc o femeie. Eu am ucis-o. Crezuse că mă voi întoarce. Neaşteptîndu-se s-o părăsesc şi gîndul că am dispreţuit-o, a fost pentru ea mult mai îngrozitor decît silniciile ce şi le închipuise.

Dacă m-aş fi reîntors la ea, ar fi trăit, cum trăia şi Eliţa.

Pînă la miezul nopţii uitasem de moartă. Atunci a venit la mine şi Ghiulfie.

În întuneric nu vedeam cît era de grasă, că era o adevărată avalanşă de carne.

Dar ce însemnătate avea dacă era grasă sau nu. Era deşteaptă şi bună. Cînd voia, ştia să mîngîie ca o mamă. Cu ce era mai presus, oare, moarta aspră şi frumoasă? Cu ce era mai presus Eliţa?

Capitolul III

După trei zile a expirat și termenul dat de Karaibrahim fruntașilor.

Atunci, el porunci să-i scoată din temniță în curtea interioară a conacului. Trei zile nu le-au dat nimic de mîncare și de băut.

Suleiman-aga, care în cele trei zile nu se arătă în cerdac, trimise un om la Karaibrahim să-i spună că în trei zile și un măgar poate muri de sete. Karaibrahim îl întrebă :

— Spune-mi, nu cumva pe pereți curge apă ?

— Curge.

— Să-i lăsăm să lingă pereții. Iar de foame, nimeni n-a murit în trei zile.

A treia zi dimineața Delio voia să intre în temniță și garda nu-i dădu voie. Se opri în ușă, își astupă nările, din cauza duhoarei care venea dinăuntru si întrebă gîngăvit :

— Cîți sînteți ?

După ce-i răspunseră, fu nevoit să intre-n temniță si să treacă printre prizonierii culcați. Îi numără și-i ieșiră șaizeci și trei.

— Parcă înainte erați șaizeci. Care sînt cei trei oameni noi ?

Moș Kralio îi răspunse, pentru că nădăjduia, ca aceia care nu făceau parte dintre fruntași și nu fuseseră în curtea conacului la confruntarea cu Karaibrahim, să fie lăsați să plece.

— Sînt opt oameni noi, iar cinci dintre cei vechi lipsesc.

Si spuse, numărînd numele lor. Am ținut minte doar unul, care avea să fie printre cei șase oameni aleși de Karaibrahim. Îl pomenesc aici, să-l cu-

noască nepoții lui, dacă aceste rînduri vor ajunge pînă la ei — bătrînul se numea Volcio Krilatița

Mă aflam la ușă, cînd Delio ieși din temniță și își descălță opincile murdărite pînă sus cu excremente.

Moș Kralio îl întrebă curios, dinăuntru :

— Dar de ce întrebi ?

— Auziți lovituri de ciocan deasupra capetelor voastre ?

Și într-adevăr, de trei zile, dinspre odăile lui Suleiman-aga, se auzea neîntrerupt cum se cioplea piatră.

— Aga a poruncit să se sape pe o placă de marmoră numele voastre. Vă ridică un monument funerar. Dacă cineva se dezice și alege credința turcilor, să spună și numele lui va fi șters.

Delio rînji surd, iar dinăuntrul temniței răzbiră vaiete și blesteme.

Pe la amiază oamenii lui Karaibrahim îi scoaseră pe fruntași în curtea interioară ; pe ultimii zece, pe brațe.

Toți se adunară grămadă în jurul fîntînii, dar ea era păzită de patru turci cu iataganele scoase. Unul dintre ciobani, a cărui vîrstă nu se putea desluși, tot încerca să se apropie de fîntînă strigînd :

— Apă, vreau să beau.

Seimenii îl împingeau înapoi, ștergîndu-și mîinile de haine. El cădea și iar pornea, cînd în picioare, cînd tîrîndu-se și repeta într-una :

— Apă, vreau să beau.

În afara fruntașilor și a celor patru păzitori ai fîntînii, nu mai era nimeni în curte. Unii dintre fruntași stăteau culcați, alții în picioare. Mulți își acopereau ochii cu palmele sau cu mantalele să nu-i orbească soarele, alții își acopereau ure-

chile, să nu audă murmurul apei. Cei care priveau, se uitau țintă la șuvoiul argintiu de apă.

Cînd Karaibrahim coborî treptele, cîțiva dintre cei culcați se ridicară în picioare. Atunci se auzi glasul lui Manol :

— Muntele se uită la voi.

Și aproape în același timp :

— Apă, vreau să beau.

Muntele nu-i vedea — curtea era împrejmuită din toate părțile cu cerdacuri și ziduri. Și era mai bine. Ce mai rămăsese din ciobanii mîndri, care cu zece zile înainte se aflau în același loc ? Veșmintele înecate în murdărie și țărînă, fețele negre sau verzi de umezeala jilavă pe care o linseseră de pe pereți. Bărbi încîlcite și zburlite, mîini învinețite din pricina legăturilor.

Cînd m-am apropiat de ei, le-am văzut ochii. Priveau întunecat, sălbatic și deznădăjduit.

Karaibrahim se opri în același loc, unde stătuse înainte cu zece zile. Se așeză pe același scaun fără spetează și purta aceleași haine. Lîngă el erau cei doi hogi : chiorul și pîntecosul. Hasan, fiul lui Velko, lipsea. Acum Karaibrahim își acoperi nările și gura cu o batistă, pentru a se feri de duhoarea și glasul lui răzbătea surd și schimbat, iar ochii îi scînteiau necruțători.

Mi-am amintit de cele petrecute cu zece zile înainte. Țineam minte și ce gîndisem atunci. Nu cumva se rupsese firul dintre acești oameni și munte ? Nu cumva rămăseseră singuri ? O mai fi curgînd prin ei sîngele strămoșilor, sau se-nchisese într-un cerc și-n fiecare bătea numai inima lui ?

Bulucbașiul Sivri de lîngă fîntînă întrebă :

— Aga, să-l scot și pe acela cu cîinele pestriț ?

— Lasă-l. Ce fel de fruntaş mai e şi ăla? răspunse Karaibrahim şi tăcu. Nimeni nu scotea o vorbă. Apoi Karaibrahim puse întrebări şi eu le traduceam în bulgăreşte şi aveam impresia că-i întreb eu însumi. Acum zece zile mă simţeam singur, eram singur şi acum, dar fără să vreau, făceam parte din grupul oamenilor cu hainele curate şi cu cealmalele pe cap. Cei din faţa mea, murdari şi deznădăjduiţi, îmi aminteau infernul de pe corabie. Nu aveam nici un chef, voiam să plec cît mai repede din faţa lor, sau ei din faţa mea.

— Cine a vorbit dintre voi, acum zece zile?

Se înfăţişă moş Kralio, gîrbovit, slab, cu barba şi cu părul înainte albe, acum înegrite.

— Bătrîne, îi zise Karaibrahim, cele zece zile au trecut.

Moş Kralio tăcea.

Se auzi glasul celui înebunit de sete :

— Apă, daţi-mi să beau.

Karaibrahim îi spuse şi eu am tradus :

— Bea din izvorul adevăratei credinţe.

Atunci moş Kralio îi strigă :

— Fii blestemat !

Karaibrahim se ridică în picioare şi vorbi cu glasul la fel de egal şi liniştit.

— De ce a fost nevoie de aceste trei zile de suferinţă? De ce atîta încăpăţînare? Cu toate acestea eu vă iert. Iată în faţa voastră şi focul a cărui cenuşă v-am arătat-o rîndul trecut. Presăraţi-vă cenuşă pe cap, şi fiecare dintre voi să-şi pună peste ea aceste fesuri sau aceste cealmale. Mai adăugă : Şi turmele vor fi iarăşi ale voastre şi fiecare se va duce la casa lui. Asupra tuturor va pluti binecuvîntarea lui Allah.

În timp ce Karaibrahim vorbea, prizonierii care erau în picioare i-au ajutat pe ceilalţi să se ridice.

Așa cum se sprijineau îngemănați unul de altul, se înghesuiră într-un șir și nu numai mîinile le păreau legate, ci întreaga gloată, ca și cum ar fi fost înlănțuiți cu o singură frînghie. Și însetatul se alătură șirului. Semănau cu un animal enorm cu șaizeci de capete și o sută douăzeci de picioare. Moș Kralio se rezema cu spatele de ei.

— Ceea ce aveam de spus, am spus, îi zise el lui Karaibrahim. Fă cu noi ce poftești. Sîntem în puterea ta.

Și tăcu. Toți tăceau, chiar și cel înebunit de sete. Se auzeau ciocăniturile de piatră dinspre cerdac și în același timp ciocănituri în poarta de lemn a conacului.

De sus cineva strigă :

— Aga, vor să intre iurucii.

Karaibrahim porunci :

— Spuneți blestematului de cioplitor să înceteze, iar iurucii să aștepte.

Ciocănitul dinspre cerdac încetă, dar cel din poartă se înteți și glasul din cerdac strigă din nou.

— A venit însuși conducătorul iurucilor, Ismail-Bei.

Karaibrahim se gîndi puțin și spuse :

— Lăsați-l să intre.

Deschiseră poarta și în curte intră călare iurucul Ismail-bei, însoțit de cei șapte fii ai săi, de asemenea călări.

Cu privirea ageră, beiul scrută ceata fruntașilor legați și-l zări pe Manol. Acesta îi întîlni privirea și oarecum rușinat, îi zise încet :

— Bine ne-am văzut, tată Ismail.

— Bun găsit, baciule Manol.

— Ce fericit ești, tată Ismail, fiindcă ai șapte feciori.

— Dar tu Manol, fiul meu, care ai o sută de fraţi. Cum mă pot eu măsura cu tine ?

Se uită apoi roată-n jur şi, întorcîndu-se către slujitorul care-i deschisese poarta, îl întrebă :

— Unde este Suleiman-aga ? De ce nu iese să mă întîmpine ?

Din cerdac se auzi o voce :

— Aici sînt, beiule. Bine ai venit.

Toţi ridicară privirile şi pentru întîia oară, după trei zile, îl zăriră pe Suleiman-aga. Era îmbrăcat în haina lui scumpă de culoare violet, pieptănat şi tuns, însă palid şi slăbit.

Din gloata fruntaşilor se înălţă glasul tremurător al lui Vraju-Kehaia.

— Aici sîntem, aga ! Priveşte în ce hal am ajuns. Nu tu ne aruncai în văgăună, pentru vorbe desfrînate ? Nu tu l-ai ucis pe fiul meu ? Uită-te acum la fiicele mele ! Fii blestemat, ucigaşule !

Suleiman-aga se făcu că nu-l aude, iar Ismail-bei, fără să descalece, îi spuse :

— Aga, acest om care-i aici, legat ca un criminal, pe nume Manol o sută de fraţi, fiu fără tată, mi-a dat mie, Ismail-Bei, cele cincizeci de clopote de argint ale sale, iar eu i-am dat pentru ele o vatră de sat.

Karaibrahim îi luă vorba din gură :

— Şi unde i-ai dat această vatră, beiule ? Unde ?

Beiul, care nici nu se uitase pînă acum la Karaibrahim şi nici nu-l salutase, fiindcă obiceiul îl obliga pe acesta să-l salute cel dintîi, nu-l băgă nici acum în seamă. Karaibrahim se făcu alb la faţă de ciudă şi de furie.

— Întreabă-l pe el, zise Suleiman-aga, arătînd spre noi. Pe ienicerul din faţa ta, Ismail-Bei. Şi iartă-mă, sînt bolnav, nu pot coborî pe scară.

Dacă vii pînă sus, mă voi închina ţie pînă la moarte.

— Cum o să viu pînă sus, de vreme ce tu n-ai coborît să mă întîmpini, rosti Ismail-Bei cu glas tare şi nedumerit. Ce se întîmplă aici, aga ? Tu eşti stăpînul acestei case, sau aceşti străini ? Care dintre ei este ienicerul ? Nu-l văd.

Nimeni nu-i răspunse.

— Atunci spune-mi tu, cel cu tufa de păr pe frunte, unde sînt clopotele mele ?

— Cine eşti tu ? îl întrebă Karaibrahim.

— Eu sînt Ismail-Bei, din a şaptezeci şi opta vatră. Caut clopotele lui Manol.

— Clopotele le-am pus bine, dar de unde pot şti eu că sînt ale tale ?

Iurucul privi în jur curtea şi cerdacurile.

— Este cineva aici, care să spună că Ismail-Bei nu rosteşte adevărul ?

— Am să-ţi dau clopotele, spuse Karaibrahim.

Iurucul trase de frîu şi-şi întoarse calul cu capul într-o parte.

— Aga, pot să te întreb ceva ? se adresă el lui Karaibrahim.

— Întreabă-mă.

— Atunci te întreb. Pentru ce sînt legaţi aici oamenii aceştia ? Nici unul dintre ei n-a furat şi n-a ucis. Eu îi cunosc.

— Se împotrivesc voinţei lui Allah.

— Baciul Manol mi-a zis că Mehmed-paşa turcizează lumea în cîmpie. Eu i-am spus : „Pepenele verde, chiar dacă-i întorci vrejul, tot nu se îndulceşte". Acelaşi lucru am să ţi-l spun şi ţie, să-l ţii minte, aga. Un pepene verde copt în silă, nu se face dulce.

Conducătorul iuruc vorbea liniştit, cu oarecare nepăsare. O ureche mai ascuţită ar fi deosebit în glasul lui dispreţul. Karaibrahim nu se putu stăpîni :

— Beiule, cînd ai intrat în curte, m-am mirat că straiele îţi sînt la fel ca ale ciobanilor ăştia legaţi aici. (Şi într-adevăr iurucii purtau straie la fel cu ale bulgarilor : aceiaşi cioareci scurţi şi opinci, aceiaşi pantaloni cu găitane, ilicuri şi cămăşi. Numai mantale roşii nu purtau.) Acum însă nu mă mir. Bagă de seamă că poarta este în spatele tău şi nu în faţa ta. Uşor poate fi zăvorîtă. Pentru ce ai venit ?

— Tinere, dacă tu zăvorăşti poarta, oamenii mei vor zăvorî trecătorile. Tu ai s-o închizi cu o prăjină de brad, oamenii mei vor închide trecătorile cu suliţi de fier. Nu mă ameninţa, sînt om bătrîn.

Karaibrahim se ridică în picioare. Fiul cel mare al iurucului, Iusuf, dădu pinteni şi se alătură tatălui său.

Bulgarii legaţi se puseră în mişcare, iscînd larmă.

Hogea chiorul şi Şaban Şebil ieşiră în faţă. Hogea smulse din sîn un sul, îl sărută şi-l înălţă către Ismail-Bei. Acesta nu-şi opri calul din joc, ci făcu semn hogei să înmîneze sulul fiului său.

Hogea sărută din nou pergamentul şi-l înmînă iurucului. Iusuf citi ceva şi făcu semn tatălui său. Ismail-Bei îşi struni calul, iar în acest timp Iusuf sărută sulul şi-l restitui hogei. Iusuf şopti ceva la urechea tatălui său.

Ismail-Bei îşi înclină capul, în semn de închinăciune, apoi îl înălţă. Ridică mîna.

— Iartă-mă, Manol, iertaţi-mă şi voi, ciobanilor. Asta e voinţa lui Allah.

Îşi ridică calul pe picioarele dinapoi şi-l răsuci în aşa fel ca să-l scoată pe poartă. Fiii săi îl urmară,

întorcîndu-şi caii după el. Tocmai cînd să se piardă în întunecimea tunelului, se auzi glasul celui mort de sete.

— Vreau apă, Ismail-Bei. Dă-mi un cuţit să-mi tai vinele.

Iurucul îşi opri calul şi privi în urma lui. Şopti ceva fiului său Iusuf, nu se auzi ce. Acesta descălecă, pentru prima oară un iuruc atinse cu talpa pietrele din curte, luă de pe şa un burduf mic şi umflat. Se întoarse spre ciobanii legaţi şi întrebă :

— Care dintre voi a vrut să bea ?

Din măruntaiele animalului cu o sută de picioare ieşi însetatul şi deschise gura. Iusuf ridică burduful şi-l apăsă. Un fir alb şi subţire de lapte cădea şi clipocea în gura ciobanului. Murmura şi fîntîna. Ciobanul îşi plecă capul şi se părea că-şi revenise. Era oarecum ruşinat. Firul de lapte îl împroşcă peste fruntea plecată, apoi se stinse. Iusuf coborî burduşelul şi întrebă :

— Mai vrea cineva să bea ?

Atunci toţi ciobanii, care urmăriseră cu priviri înebunite firul alb de lapte, îşi plecară capetele. Însetatul, care-şi mai potolise focul din el, se duse şi se ascunse-n mijlocul mulţimii. Îi făcură loc în tăcere, şi tot aşa se strînseră la loc.

Iusuf se întoarse la calul său, legă burduşelul cu o cureluşă şi se azvîrli în şa.

Ismail-Bei strigă din poartă :

— Nimeni să nu spună că Ismail-Bei a trecut pe lîngă un om însetat şi nu i-a dat să bea. Dacă cineva dintre voi sau fiii şi fiicele voastre se vor abate pe la corturile mele, se va găsi întotdeauna pentru ei un aşternut şi o velinţă. Allah nu opreşte să primeşti un om sub acoperişul tău.

Unul după altul caii iurucilor trecură prin tunel şi tropotul copitelor se auzi tot mai surd, pînă ce se stinse cu totul. Poarta se închise cu un scîrţîit în urma lor.

Karaibrahim mai aşteptă să se vînture parcă şi duhul rămas în urma lor, şi zise :

— Ascultaţi-mă, voi, fruntaşilor, care acum vă asemănaţi cu nişte sperietori. Voi v-aţi spus cuvîntul. Rămîne să mi-l spun şi eu pe al meu. Nu va rămîne nici un singur om în această vale care să nu deseneze o cruce cu sîngele său şi să nu scuipe peste ea. Am să vă chinuiesc şi am să vă omor cu focul, cu apa, cu pămîntul, cu aerul, cu fierul, cu lemnul şi cu piatra, cu ascuţişul şi cu latul. Renunţaţi de pe acum, pentru că de aici încolo, suferinţele îndurate au să vi se pară cît degetul meu mic de groase, iar cele care vor veni, vor fi cît mijlocul meu. Da, v-o făgăduiesc şi am să mă ţin de cuvînt.

Fruntaşii tăceau.

Atunci Karaibrahim porunci să fie vîrît la loc, în temniţă, acest animal cu o sută de picioare. Îl lăsă de o parte numai pe moş Kralio.

Bătrînul neajutorat privea cum tovarăşii săi sînt înghiţiţi de poarta neagră.

Singuri, faţă-n faţă, au rămas moşul gîrbovit şi puternicul Karaibrahim. Acesta se aplecă asupra bătrînului, ca un vultur asupra unei găini jumulite. Moşul tremura din toate încheieturile, de părea că toată bărbăţia lui plecase laolaltă cu ceilalţi. Stăteam lîngă dînşii, traduceam, şi-n fiecare clipă mă aşteptam ca moşul să rostească : „Iertare, aga !“

— Hai acum, ceilalţi nu-s de faţă. Schimbă-ţi credinţa.

— Nu pot, aga.

— De ce nu poţi ?

— Uite așa, nu pot.

— Dar dacă ceilalți și-o schimbă ?

— Dacă ceilalți și-o schimbă ? Am să văd atunci, aga. Să fiu eu ultimul.

— Nu e tot una, ghiaurule, dacă ai să fii primul sau ultimul ? Odată ce tot ai să-ți schimbi credința fă-o tu primul.

— Dar ceilalți ?

— Cum ceilalți ? Doar ți-am spus, e totuna dacă ești primul sau ultimul.

— Nu e totuna, aga.

Moșul strînse dinții, încît părea că nici cu cuțitul nu mai puteai să-i descleștezi fălcile.

Karaibrahim își plecă fața, lărgindu-și nările. Acolo, la rădăcina exterioară a nasului pielea i se făcu albă. Două dungi albe se vedeau pe saua coroiată a nasului său. Se ridică în picioare. Credeam că se va desface în bucăți.

Porunci bulucbașiului care ședea lîngă fîntînă :

— Intră în temniță și caută cinci ciobani dintre cei mai bătrîni. Cu ăsta de aici să fie șase. Nu, n-am să-i tai. Bărbieriți-i, dați-le să mănînce ce-or vrea. Dacă cer ceva, îndepliniți-le voia. Apoi dă-mi de știre.

Bulucbașiul rămăsese cu gura căscată.

Karaibrahim adăugă :

— Scoateți-l și pe Vraiu-Kehaia, care a cîrtit împotriva lui Suleiman-aga.

Karaibrahim plecă și-n ziua aceea nu l-am mai văzut. I-am auzit doar glasul.

. . . . . .

În aceiași zi sosi la conac și Sevda, care nu se mai arătase din noaptea nunții lui Manol. Ghiul-

fie o întîmpină supărată. Sevda tremura toată și privea în jurul ei.

— Ce vrei ? De ce ai mai venit ? strigă stăpîna.

— Păi, să plece omul acesta.

— Nu, va sta aici.

Femeia începu să plîngă în hohote.

— Vine seară de seară și apoi pleacă, stăpînă. M-a omorît, m-a sfîrtecat. Am fugit.

— Cine, fa ?

— Vine, înfiorător, păros, ochii îi strălucesc. Mă strînge de gît. „Tu ești vinovată... Din pricina ta... am rămas fără suflet"... Apoi... și pleacă tocmai dimineața.

— Cine, fa, nerușinato ?

— Goran, fiul lui moș Galușko. Zice că l-am înșelat în seara nunții, încît și-a părăsit postul. Uită-te.

Și Sevda își sumese mînecile, ca să-și arate, vînătăile de pe brațe. Se desfăcu și la piept. Mă uitam și eu, însă mai atîțată se uita Ghiulfie.

— Dacă nu poți să faci dragoste, spuse ea cu glasul surd, dacă nu poți să faci dragoste, de ce te mai apuci ?

— Eu nu pot să fac dragoste ? Eu nu pot ? Dar mi-e frică.

Își aminti ceva, o privi țintă pe Ghiulfie, se mai gîndi și zise :

— Mă tem să nu-i fac vreun copil. Dacă o să fie mare ca el ? Am să mor sfîrtecată. Tu știi de cîinele fratelui său : dacă se urcă pe o cățea, aceasta moare, atît de mari sînt cățeii pe care îi fată.

— Și ce vrei de la mine, cățea ce ești ?

— Ascunde-mă în conac. Altfel am să-l vînd. Nu mai pot îndura. Să vină să-l prindă.

— Un cuvînt dacă mai scoţi din gură, am să-i spun agăi, să te tragă în ţeapă. Atunci are să-ţi plesnească şi pîntecul şi inima-ţi murdară. Rămii în conac.

Cînd Sevda se îndepărtă, legănîndu-şi trupul armonios, zise în urma ei plină de răutate :

— E stearpă ca şi mine. Ştie acest lucru. Mi-a spus-o înadins despre copil, ca să-mi facă în ciudă. O cunosc eu.

— După ce o cunoşti, Ghiulfie ? am întrebat-o eu.

— Îmi dau seama mai mult după cum se uită la bărbaţi. Pe fiecare îl roagă să-i facă un copil. N-o vezi cum e ?

I-am spus încet, fără să mă ruşinez, însă cu un glas din care să se vadă că altcineva, înaintea mea, a spus astea :

— Sînt trei lucruri care nu se pot sătura, chiar patru, care nu spun niciodată „ajunge". Primele două sînt iadul şi pîntecul sterp.

— E adevărat. Ah, e foarte adevărat. Şi care sînt celelalte două ?

— Pămîntul, care nu se mai satură de apă şi focul, care nu spune niciodată „ajunge" !

— Şi asta e adevărat. Însă mai e ceva, am să-ţi spun eu : dorinţa bărbatului de femei şi copii.

Stătea în faţa mea, uriaşă, rotundă, cu pielea albă strălucind, întinsă parcă pe o tobă, cu buzele-i mici, care rîdeau. Am văzut că, în acelaşi timp, din ochi îi curg lacrimi.

— Iartă-mă, Ghiulfie, îi şoptii eu emoţionat.

Îmi părea rău că i-am vorbit ca de la bărbat la bărbat.

N-aş fi vrut s-o pierd.

Îşi şterse supărată lacrimile.

— Știi tu de ce neruşinata asta mi-a vorbit despre Goran şi-mi arăta sînul ? Pentru că ştie că sînt nebună după el.

La rîndul ei vorbea cu mine ca şi cum ar fi vorbit cu altă femeie.

— Mulţi bărbaţi am întîlnit, dar numai de trei ori mi-a tresărit pîntecul. Şi asta numai uitîndu-mă la ei. La fel simt şi femeile gravide, cînd le mişcă copilul pentru prima oară. Unul dintre aceşti bărbaţi e Manol, celălalt e Goran, iar al treilea e Karaibrahim. Ştiu că numai aceşti trei oameni pot să-mi rodească pîntecul. Însă n-am cum să-i ademenesc.

. . . . . .

Urmează pagini negre şi înfiorătoare. Mă gîndesc dacă să le mai scriu. Mă cuprinde deznădejdea. Oboseala îmi îngreuiază mîna, capul mi-e greu şi n-am chef de nimic. Cum am să răzbesc prin această mare de suferinţe şi grozăvii ? Privesc în faţa mea şi văd teancuri de foi pe care trebuie să le umplu cu poveşti despre suferinţa omenească. Cînd îmi amintesc, înaintea-mi, pentru cîteva clipe, mi se perindă acele zile sumbre, în care părea că soarele însuşi se cernise. Memoria nu vrea să fie trezită. Inima se împotriveşte. Dacă voi începe să scriu, trebuie să fac un efort şi să scot din apa neagră a fîntînii amintiri de mult înecate. Zile de-a rîndul, trezindu-mă, voi şti că mă aşteaptă imagini cumplite.

Toată înţelepciunea mea, toată liniştea mea, adunate în ani grei de încercări se clatină îndată ce-mi vin în minte zilele acelea.

Știu, știu, omul nu e fiară, de aceea și scriu aceste rînduri. Existau însă și oameni-fiare. Păcat de ei, că răul i-a ales să fie vitele lui de povară. De ce a fost nevoie de toate acestea? Trebuie, așadar, să încep. Îmi închipui că sînt pescuitor de perle. Am scos din fundul mării grămezi de stridii și le-am lăsat să putrezească. Prin carnea descompusă, în mijlocul duhorii, scormonesc cu degetele înfiorate să găsesc mărgăritarele ascunse.

Din ziua aceea, în care Karaibrahim scosese fruntașii flămînzi și însetați în curtea interioară a conacului, mi-am pierdut echilibrul. Totul s-a petrecut brusc. Am simțit că ceva mă poartă cu sine și nu mă pot împotrivi. Eram ca o frunză pe furtună. Vîntul mă izbea, ba într-o parte, de o piatră, ba în altă parte, de un ciot de lemn. Nu-mi dădeam seama dacă trăiesc aievea sau totul e un coșmar. Priveam neîncetat în jurul meu și gîndurile mă copleșeau, ca o avalanșă. Lovitură după lovitură cădeau asupra mea și-ndată ce-mi acopeream cu palma rana, în același timp eram lovit în altă parte. Trăiam, dar nu mă mai bucuram de viață. Aveam doar un singur gînd — să rezist. Să nu țip, să nu-mi sfîșii hainele, să nu mă prăbușesc sub tăvălugul îngrozitor care zdrăngănea și se rostogolea prin Elinden. Să nu greșesc. Știam că totul se va sfîrși, dar uneori nu mai credeam nici eu lucrul acesta. La început mai puteam să mă destind cu Ghiulfie, dar nici asta nu era odihnă.

Eram închiși în conac — noi, oamenii lui Karaibrahim, femeile capturate, bulgarii ferecați și Suleiman-aga, cu oamenii lui. Tot conacul era blestemat și eu eram blestemat să stau cu ei. Nu puteam ieși, să colind prin muntele verde, să mă culc pe iarbă. Eram blestemat. Acolo mă

aştepta moartea. Nu puteam decît să privesc pe fereastră cum răsare şi cum apune soarele.

Vîrfurile verzi ale copacilor aruncau asupra muntelui o velinţă sub care fierbea şi pîndea o altă viaţă, care îmi plăcea.

Toată după amiaza călăii lui Karaibrahim s-au ocupat de cei şase ciobani bătrîni. Mi-am amintit cum romanii îl îmbrăcaseră pe Isus într-o mantie purpurie.

I-au bărbierit şi i-au spălat ca pe nişte copii. Le-au dat să mănînce. Li se uitau în gură. Moş Kralio refuză. Vraju-Kehaia plîngea. Lacrimile îi curgeau în farfurie şi el mînca. Şi ceilalţi patru mîncau liniştit, fără grabă. Muşchii de la tîmple şi bărbie li se mişcau ritmic. Semănau cu nişte călători la un popas, gata să se ridice şi să plece iar la drum lung. I-au întrebat ce mai vor. Unul dintre ei ceru să mulgă o oaie. Îi aduseră o vacă. Începu să mulgă cu mişcări îndemînatece, rar, iar o sută de inşi îl priveau pe de lături, ca şi cum ar fi făcut cine ştie ce minune.

Vraju-Kehaia ceru voie să strige. Toţi rîseră. Trase aer în piept şi strigă încît apa din fîntînă încetă să mai curgă :

— Fata mea, unde eşti ?

Din cerdac, ca dintr-o peşteră adîncă, miorlăi un glas de femeie :

— Sînt aici, bunicule !

Îi astupară gura, dar nu-l bătură.

Al treilea ceru să-l scoată din conac, să poată vedea muntele.

Al patrulea ceru voie să strîngă pîinea care rămăsese pe masă.

S-au dus să-l întrebe pe Karaibrahim, însă acesta îi înjură sălbatic.

Nu-mi amintesc ce a mai cerut şi al cincilea. Moş Kralio nu vroi nimic.

Îndată ce se întunecă, bulucbaşiul Sivri veni şi spuse că moşnegii trebuie să intre la ceilalţi prizonieri. Îi legară şi-i duseră.

Crezusem că aga se aştepta ca cei şase aleşi să povestească celorlalţi cît de frumos este afară, în libertate, dar m-am înşelat.

Vorbeam cu Ghiulfie în cerdac. Era tristă — se dusese la Suleiman-aga şi acesta o izgonise. În curte începuseră să mişune oamenii cu făclii aprinse în mînă. Karaibrahim se pregătea să se ducă la fruntaşi.

Mă repezii în odaie la Ghiulfie. Mă căutară să traduc, însă nu m-au găsit. Îl aduseră pe hogea Hasan. Abia atunci mă gîndii să intru, prin dulap, în tunelul secret. Mi-am dat seama uşor în ce parte e temniţa. Pietrele zidului au fost anume lăsate fără tencuială, ca să se audă ce se petrece înăuntru. Acum, printre pietre se strecura lumina.

Am deslușit glasul lui Karaibrahim.

— Aceşti şase inşi, pe care voi înşivă i-aţi ales astăzi, vor muri cei dintîi. În fiecare zi voi ucide pe cîte unul, ca să fie pentru toată săptămîna. Vinerea mă odihnesc. Pe primul am să-l trag în teapă, pe al doilea am să-l tai în bucăţele, încît fiecare bucăţică să poată fi cărată de o furnică, pe al treilea am să-l îngrop de viu într-un furnicar, pe al patrulea am să-l întind pe pămînt, ca să-l mănînce muştele, pe al cincilea am să-l ard de viu, iar pe al şaselea am să-l jupoi de viu. V-am mai spus odată — am să vă chinuiesc cu pămîntul, cu focul, cu apa, cu aerul, cu lemnul, cu piatra şi cu fierul.

Hogea Hasan, fiul lui Velko, repetă cu greu aceste cuvinte.

Fruntaşii tăceau. Printre pietrele grele se strecurau raze subţiri de lumină. Mă lipisem tot de zidul umed, de aceea îngheţasem şi tremuram.

Karaibrahim continuă :

— Şi aşa, săptămînă după săptămînă, cîte şase. Manol, unde eşti ?

Manol nu răspunse.

— Nu cumva te-ai speriat, Manol ? Pe tine am să te omor ultimul. Mi s-a povestit că acum o sută de ani, cînd a căzut insula Cipru, după cum va cădea şi Kandia, ai noştri au jupuit de viu un căpitan veneţian şi i-au umplut pielea cu puf. apoi l-au îmbrăcat cu hainele lui. El însă a mai trăit, aşa, jupuit de viu, încă trei zile şi privea la pielea-i îmbrăcată în veşmintele sale. Aş vrea să ştiu dacă şi tu vei rezista, să te priveşti aşa, faţă-n faţă. Hasan hogea traduse cuvînt cu cuvînt în bulgăreşte.

Fruntaşii tăceau.

Karaibrahim vorbi :

— Numai cîte-un singur om va privi cum moare fiecare dintre voi, ca apoi să vă povestească. Cînd o să vă gîndiţi cum a fost, o să vă pară şi mai înfiorător.

Apoi porunci bulucbaşiului Sivri :

— Dezleagă-i pe cei şase şi lasă-le aceste zaruri şi o faclă. Să dea cu zarurile, să vadă care dintre ei va muri mîine.

Lumina se micşoră. Rămase doar un fir palid, tremurător, care se legăna printre pietre ca un păianjen poleit.

De două ori auzisem vorbele lui Karaibrahim : o dată pe turceşte şi odată pe bulgăreşte. Fără să vreau le traduceam în gînd.

Se auzi zăngănitul fiarelor, care închideau poarta temniţei.

Apoi glasul stins al lui moş Kralio :

— Manol, iartă-mă !

—De ce te rogi de mine ? Roagă-te de Karaibrahim, îi spuse Manol.

Moşul mai zise odată :

— Manol, fie-ţi milă. Şi începu să plîngă.

Se auzi glasul lui Manol, liniştit şi puternic.

— Dacă vrei, predă-te.

Moşul îi spuse printre lacrimi :

— Fii blestemat ! Nu mă predau !

— De ce mă blestemi ?

— Nu mă privi aşa ! Nu mă privi !

Manol îi spuse :

— Muntele te priveşte.

Vraju-Kehaia începu să ţipe :

— Fii blestemat ! Blestemat să fie muntele ! Blestemată fie şi mama ! Nu vreau ! Nu vreau !

Păienjenişul de lumină se rupse. Dincolo, facla arsese. Aşteptam şi tremuram de frig în beznă. Nimeni nu mai scoase o vorbă.

Am ieşit din subterană. O îmbrîncii pe Ghiulfie şi am plecat în odaia mea.

. . . . . .

La început m-am culcat pe spate. Apoi am început să mă zbat ca un nebun. Îl uram pe Manol.

Eram în viaţă. El, însă, mă împiedica să trăiesc.

Vroiam să-l strivesc, să-l încovoi, să-l văd întins şi jalnic.

Prostănacul ăsta de Karaibrahim nu ştia decît să taie şi să spintece.

În mine se treziseră generaţiile de nobili franţuji, care veacuri de-a-rîndul chinuiseră, oprimaseră şi zdrobiseră fiinţe şi voinţe omeneşti. Tremuram cuprins de o pasiune tainică, irezistibilă,

mai puternică decît pasiunea pentru fecioara spînzurată în noaptea aceea. Mă luptam cu ispita, o alungam. În timp ce ea venea din adîncuri, din beznă. Bolboroseam ceva, mă răsuceam, oftam. Îl chinuiam pe Manol. El era lîngă mine. Atîrna în mîini cu o sută de kilograme la picioare. Coastele îi spărgeau pieptul, vinele i se rupeau, pielea îi crăpa. Corpul i se lungi într-atît, încît unea tavanul cu podeaua. Îi încălţam ghete din curele ude. Îl puneam să călărească pe ace. Îl frigeam la foc slab, legat cu un cerc de mijloc, alergîndu-l în jurul unui stîlp, iar de jur-împrejur ardeau focuri. L-am îngropat de viu şi gura i se umplu de ţărînă. Şi încă multe altele.

Idiotul ăsta de Karaibrahim ! Voiam să sar, să deschid larg uşa lui, să-l ridic din culcuşul în care dormea alături de Eliţa cu părul despletit. Să-i urlu în ureche să vină să-i arăt cum se torturează, să smulgem făclia şi să ne repezim în subterană.

Înaintea mea se zgîrcea un corp omenesc cald. Şi ceea ce îi făceam, un altul voia să-mi facă mie, iar acum mă zbuciumam şi mă crispam fiindcă mă apăram. Nu mă puteam desprinde din hăţişul gîndurilor îngrozitoare, care mă scuturau ca frigurile.

Strigam : „He ! He ! He !". Şi ceva negru şi fără formă venea spre mine.

N-am simţit cînd a intrat Ghiulfie. Îndată ce mă atinse, am ţipat. Îmi astupă gura.

Dimineaţa, înainte să plece, mă privi în ochi.

— Nu eşti tu acesta, îmi spuse şi clătină din cap.

Eu eram.

Capitolul IV

Bat-o Dumnezeu de cucă sură
că tot cîntă prea de timpuriu,
înainte de Bunavestire,
de amăgește tinerii haiduci.

De o sută de ani se înalță conacul lui Suleiman-aga în mijlocul Elindenului și zidurile lui sînt tot mai albe, în vreme ce valea este tot mai cernită. Înainte era ca un cuib de corbi, din care își luau zborul seimeni flămînzi, care picau pe sufletele creștinilor, ca pe hoituri. Astăzi strălucește alb, ca un ou de șarpe, din care iese un zmeu nevăzut, care vrea să întunece cu aripile-i puternice toată valea.

Prin munții dimprejur, oamenii din cele trei sate se împrăștiaseră ca puișorii speriați, alungați din cuibul lor, în care, acum, se clocea doar oul alb de șarpe. Oamenii stăteau în munți și așteptau. Așteptam cu toții pe trimișii noștri, fiindcă, acolo jos, la conac, ședeau legați în fiare și erau chinuiți șaizeci de bulgari, care erau solii noștri, intrați în bîrlogul fiarei. Nu ne venise nici o știre de la ei, nici despre ei, nici măcar un cuvînt scris. Nu vrăjmașul îi făcuse prizonieri și-i ferecase, ci noi, muntele, i-am trimis să-i dovedească lui Karaibrahim că niciodată nu va putea frînge voința noastră.

În fiecare zi mă urcam pe vîrful „Bealataglava“ [1] și de pe stîncile abrupte priveam conacul. Închideam ochii și chemam din amintire chipurile fruntașilor. Ele veneau unul cîte unul,

[1] Căpățîna albă (bulg.).

aureolate de lună, ca în seara aceea, lîngă moară. Le trimeteam gîndurile mele bune, iar ele plecau, ca şi cum nu m-ar fi auzit. Cînd deschideam ochii, vedeam conacul alb sclipind în razele soarelui şi ştiam că în spatele zidurilor lui este frig şi întuneric şi în acest frig şi întuneric zac prizonierii.

Iar noi îi aşteptam. Ce puteam face altceva? Cei tineri se supărau şi spuneau: „Să-i atacăm", cei vîrstnici clătinau doar din cap fiindcă părinţii lor le povestiseră ce bolovani au cioplit şi ce trunchiuri au cărat, atunci cînd au înălţat zidurile albe ale conacului.

Privind conacul şi acoperişurile caselor din cele trei sate, mi-am amintit de mumiile pe care le găsisem în peşteră. Şi ele stătuseră în locul acesta şi priviseră aceleaşi plăci de gresie de pe acoperişuri. Şi n-au apucat să vadă sfîrşitul. De aceea nu-mi făcea nici o plăcere să intru în peşteră şi să-mi apară în faţa ochilor feţele îngrozitoare cu orbitele goale.

Acum, în acelaşi loc se adunaseră două sute de oameni, mai ales femei şi copii, cei mai mulţi rude ale nenorociţilor aflaţi în puterea lui Karaibrahim.

Oamenii de prin părţile astea cred că rîndunelele nu pleacă iarna spre sud, ci se ascund prin peşteri sau se preschimbă în lilieci. De aceea, îndată ce vedeau vreunul spuneau: „De ce nu putem face şi noi ca rîndunelele sau ca liliecii şi să ne trezim numai atunci cînd asupra văii se va aşterne primăvara, încît amintirea lui Karaibrahim să se şteargă ca zăpada?"

Ei se trezeau dimineaţa şi înainte de a pune o îmbucătură în gură dădeau o fugă în sus pe cărare, lîngă zidurile surpate ale templelor păgîne,

de unde se vedea conacul. Acesta se afla tot la locul lui.

Aşa trecură cinci zile de aşteptare şi durere. Încă din prima zi o fecioară se îmbolnăvi de spaimă şi îşi chema prietenele închise la conac. Fraţii ei aduseră din sat lăzile de zestre şi le aşezară pe nisipul peşterii, ca fata să le privească, să se bucure şi să se gîndească la măritiş.

Dar ea se ruga de suratele ei să îmbrace hainele cele noi şi, care li se potriveau, le dăruia. În a treia zi muri. În aceeaşi zi se născu un copil şi-i aduseră o carapace mare de broască ţestoasă, în care-l aşezară, iar cînd plîngea, îl legănau.

După ce le citeam rugăciunea de dimineaţă nenorociţilor îngenunchiaţi şi o rosteam acolo, sus, cu glas înalt, în mijlocul ruinelor templelor zeilor bătrîni, o porneam pe culme, pe muchia văii Elinden, pînă la trecătoarea „Miloto-Gospodi". Stăteam acolo, între crucile mari de piatră şi trăgeam putere din liniştea muntelui. În prima zi cînd am intrat în cimitir, am observat că o cruce, cea mai mare, pierise. Oricît am căutat-o, n-am găsit-o. A doua zi pieri altă cruce. În ziua treia după înmormîntarea fecioarei, m-am dus în cimitir, gîndindu-mă la surorile moartei, aflate în conac. Privirea îmi era ascuţită de suferinţă şi am văzut că cineva săpase o groapă, apoi o acoperise cu dale de iarbă proaspătă, să nu se cunoască.

Cineva ascundea crucile în pămînt. Ele stau acolo, pînă-n ziua de azi, şi doar acestea au rămas, fiindcă, mai apoi, turcii le-au sfărîmat pe acelea pe care le-au găsit în cimitir. Cînd va răsări din nou soarele peste Rodopi, de-ar veni mai repede vremea aceea, oamenii vor săpa la dreapta trecătoarei „Miloto-Gospodi" şi vor da de crucile îngropate în pămînt.

Noaptea următoare m-am ascuns în pădurea de lîngă cimitir și am tremurat de frică. Pe la miezul nopții se ivi printre cruci o umbră și am auzit lovituri de sapă. Cînd mă uitai mai bine, îl recunoscui pe Momcil. M-am sculat și l-am strigat, iar el începu să se retragă cu spatele, ca din fața unei fantome și se topi în pădure. „Momcile !", l-am strigat, dar nu-mi răspunse.

A doua zi, cînd mă întorceam, am văzut de departe, într-o poiană, un șoim care căzuse asupra unei căprioare. Bătea din aripi s-o asurzească și încerca să-i scoată ochii. Căprioara, căzută în genunchi, își scutura capul, dar pasărea de pradă nu o slăbea deloc. Atunci, din pădure ieși un om și pasărea își luă zborul. Acesta apucă ciuta de picioarele din față și o ridică. Animalul se sprijinea pe picioarele din spate, iar cu cele din față, de umerii omului. Părea că se privesc în ochi. Apoi căprioara se răsturnă într-o parte și începu să geamă și mi-am amintit că tot așa Momcil omorîse țapul, atunci cînd Vraju-Kehaia îl întrecuse pe Manol. Îl ridicase pe picioarele dinapoi, îl privise în ochi și-l înjunghiase drept în inimă.

M-am repezit în jos spre el, dar șoimul țipă și se aruncă asupra mea. Mi-am acoperit fața cu mîna, dar cînd mi-am descoperit ochii, nu mai era nici Momcil, nici șoimul, nici căprioara.

Și Momcil aștepta. Rătăcea singur prin păduri, alungat de oameni și aștepta să vadă ce se va întîmpla la conac.

Numai un singur suflet n-a mai așteptat și acela era al unei femei, al Sevdei, care în fiecare zi se urca pînă la peșteră și de acolo la „Bealata-glava" și mă întreba mereu : „Părinte, ai văzut ceva ?" Cînd, în a cincea zi, turcii au ieșit și s-au dus să îngroape pe cineva de viu în furni-

carele de lîngă conac, iar noi, fiind prea departe, nu am putut vedea despre cine era vorba, Sevda începu să plîngă şi-mi spuse : „Părinte, binecuvînteză-mă, am să cobor la conac". Şi coborî într-acolo. Nu, n-a fost aşa, n-a fost aşa ! A plecat încă din a treia zi.

Însă ceilalţi aşteptau.

Dar ce s-ar fi întîmplat dacă venea vestea că fruntaşii şi-au plecat capul şi au scuipat crucea ?

Oare aceşti oameni ar fi coborît în satele lor, pentru ca bărbaţii să-şi pună cealmalele, iar femeile să-şi acopere faţa ?

Oamenii aşteptau. Fiecare aştepta în felul său, aşa cum fiecare om se deosebeşte de altul. Peste munte sufla vîntul, aducînd plînset şi cîntec şi flutura năframele negre şi batistele albe. Cu cît vîntul se făcea mai puternic, cu atît se înteţeau plînsetele şi cîntecele, iar viaţa şi moartea fierbeau în aceeaşi oală. Ziua mamele plîngeau în peşteră, cu feţele ascunse în şorţuri, iar noaptea fetele lor umpleau pădurea cu şoapte. Nunţile se ţineau lanţ, fără peţitori şi alai şi veneau la mine să-i binecuvîntez, dar de două ori mai mulţi se cununau singuri. Dimineaţa, cînd veneau ţinîndu-se de mînă, înainte de toate întrebau : „A sosit vreo veste ?"

Copiii rătăceau prin păduri şi începură să culeagă primele căpşuni. Aduceau coşuri pline cu ciuperci. Ne hrăneam cu ciorbă de corniţe de căprioară, un fel de fasole verde, cu teaca subţire, zbîrciogi şi mînătărci. Mai frigeam bureţi, iar ciuperca ursului o uscam la umbră. Chiar şi copiii, cînd răsăreau din pădure cu pălării de ferigă pe cap, înainte de toate întrebau : „A sosit vreo veste ?"

. . . . . .

Într-o noapte, cînd m-am adăpostit în peșteră, fiindcă afară sufla un vînt rece, pruncul din carapacea de broască țestoasă începu să plîngă, iar mama lui țipă. Nu îndrăzneam să deschid ochii, de teamă să nu văd fețele mumiilor, dar simții lumină printre pleoape și am privit. Cineva zvîrlise rădăcini uscate în foc și fumul plutea spre intrare, învăluind omul care stătea în picioare acolo și pe care nu-l recunoșteam. El înaintă cîțiva pași spre foc și văzurăm că era Momcil. Părul îi cădea peste față și pe umeri, încîlcit și plin de mărăcini, ca o coamă de cal sălbatic.

Slăbise la față, încît gîtul îi părea mai gros și mai musculos decît al oamenilor sculptați colo sus, pe plăcile de marmoră. Ochii îi străluceau. Îmi spuse :

— Am dezgropat mormîntul lui Enihan-baba, cuceritorul Rodopilor. Acolo sus, peste mormîntul lui s-a clădit un așezămînt pentru dervișii, care să ne amintească că cel care a condus urdiile cuceritoare a nimicit pe strămoșii noștri și ne-a cărat în neagră robie bunicile. Am aprins un foc ca să lumineze locul și să alunge duhurile și am deschis mormîntul. N-am stins focul, fiindcă voiam să-i ard oasele și să-i împrăștii cenușa în vînt, ca sufletul lui să nu i-o poată aduna în ziua judecății de apoi. În mormînt n-am găsit nici un os.

Și repetă :

— În mormîntul lui Enihan-baba nu se află nici un os.

Oamenii se trezeau unul cîte unul, scoteau capul de sub velințe și se uitau la Momcil. Iar el strigă deodată tare :

— Lipsesc oasele ! Nu există nici un Enihan-baba. Rodopii n-au fost cuceriți. Nimeni n-a în-

vins valea noastră. Iar noi, de trei sute de ani, ne închinăm unor oameni ca Suleiman-aga şi cîtorva turci. Şi în faţa unui mormînt părăsit. Muntele ăsta n-a fost învins !

Atunci o femeie, cea dintîi, îşi desprinse şorţul în faţa focului şi-l azvîrli asupra lui Momcil. Cîrpa zbură tăcută ca o bufniţă. Începură şi alţii să arunce, şi, cum pe jos nu existau pietre ci numai nisip, aruncau în el cu opinci, cu bucăţele de pîine, cu căciuli. Unul aruncă spre el un pumn de nisip. Nu voiau să-l lovească şi nu-l urau, doreau parcă să-l învăluie şi să nu-l mai vadă. Nisipul plesni pe obrazul său, iar el îşi acoperi faţa cu amîndouă mîinile şi începu să plece spre ieşire de-a-ndăratelea. Bezna îl înghiţi şi oamenii, fără să scoată o vorbă, se culcară şi-şi traseră velinţele peste cap.

A doua zi copiii găsiră în pădure o vulpe moartă. Cînd vînătorii ucid iarna o vulpe, o jupoaie, iar stîrvul i-l atîrnă de cracă. Acolo atîrnă, pînă cînd se usucă şi se înegreşte, fiindcă nici cea mai flămîndă fiară nu se atinge de o vulpe moartă. Poate să atîrne cu anii, nimeni n-o mămîncă, pentru că-i otrăvitoare.

Un astfel de stîrv negru găsiră şi copiii ; îl azvîrliră jos, în grohotiş. Cel dintîi se aplecă, luă o piatră, o aruncă spre leş zicînd :

— Blestemat să fie Momcil !

Al doilea se aplecă, luă o piatră, o aruncă şi spuse :

— Blestemat să fie Momcil !

Pînă seara grămada de pietre ajunsese pînă la brîul unui om. Oamenii aruncaseră toată ziua cu pietre, dar nu mai rostiseră nici un blestem. Am oprit mîna unui bătrîn înţelept şi l-am rugat :

— Nu arunca și dumneata, el a greșit din prea multă dragoste.

Bătrînul îmi răspunse :

— Dragostea îl privea numai pe el, iar straja de noapte era o datorie față de obște. Lasă-l să rătăcească, nedorit, ca un cuc. Știi, părinte, de ce e cucul pasăre blestemată ?... Pentru că, într-o primăvară, începu să cînte „cucu" înainte ca pădurea să-nfrunzească și păcăli cîțiva haiduci. Aceștia apucară muntele, însă căzu zăpada și fură prinși toți, după urmele pașilor. De atunci cucul nu mai are cuibul său. Dumnezeu n-a iertat nici măcar o pasăre, și asta numai pentru vreo zece haiduci. Și tu vrei ca noi să-l iertăm pe Momcil, care a trădat întreaga vale ?

Și aruncă piatra. Parcă m-ar fi lovit pe mine și piatra mi-ar fi rămas în inimă. Acestea s-au întîmplat în ziua a cincea, cînd m-am urcat din nou pe creastă și am văzut că turcii îngroapă un om de viu într-un furnicar. În pieptul meu se aprinse un foc care topi piatra.

Dacă era adevărat că odinioară, în timpul secetei, preoții păgîni aprindeau, în fața acestor altare, focuri uriașe, ca să arate drumul norilor și apoi începea să plouă cu găleata, dacă acestea erau adevărate, atunci numai flăcările din pieptul meu puteau chema astfel de nori, încît potopul să ducă cu el și conacul blestemat și întreg Elindenul.

. . . . . .

În cursul nopții, cel îngropat în furnicar scăpă și veni la noi, în peșteră. Acesta era Vraju-Kehaia. Furnicile îi roseseră legăturile și astfel izbutise să fugă.

Vestea că, în sfîrşit, la noi a sosit un om de la conac, zbură peste munte şi porniră făclii prin beznă să se adune la un foc mare, lîngă mine. Oamenii din cele trei sate erau împrăştiaţi pe la zece, douăzeci de stîne de primprejur şi acum se strîngeau laolaltă, pentru prima oară de la nuntă. Cînd am pus toate făcliile grămadă, flacăra se ridică şi lumină pietrele albe şi feţele palide ale oamenilor. Vraju începu să povestească, încet la început, dar fiindcă oamenii din spatele lui nu auzeau, (de altfel se pornise şi vîntul), se apucă şi strigă.

Întîmplările păreau şi mai înfiorătoare, aşa strigate, parcă ne era şi ruşine să ascultăm asemenea lucruri din gura unui om. Vîntul sufla şi împrăştia focul.

Cînd, în cele din urmă, găsii puteri să-mi ridic capul şi să mă uit, am văzut doar pietrele care se-nroşiseră şi ele din pricina focului, dar nici o frunte înălţată. Îmi venea să-l lovesc pe acest Vraju-Kehaia, să-l fac să tacă. Nu îndrăzneam însă să-l ating, fiindcă era un mucenic.

Atunci, din beznă apăru Momcil, care şezuse şi ascultase, sări lîngă foc şi strigă :

— De ce plîngeţi, proştilor ? Bucuraţi-vă că muntele a născut asemenea bărbaţi.

Nimeni nu mai ridică piatra să-l lovească, deşi acum călcau pe ele. Era doar fiul lui Manol.

. . . . . .

A doua zi Vraju-Kehaia adună pe cei din neamul său, numeros de altfel, şi coborî în Zagrad.

Cînd oamenii au auzit că turcii vor ucide, timp de şaizeci de zile cîte un om pe zi, şi-au spus : „Să ne întoarcem la casele noastre, pentru că pînă

atunci păginii n-or să se atingă de noi". Nimănui nu-i trecuse prin minte că fruntaşii se vor da bătuţi şi fiecare socotise cîte o zi pentru fiecare om, adică şaizeci de zile.

Şi eu socotii la fel. Se strîngea sufletul în mine, cînd mă gîndeam că şaizeci de zile vom privi de pe creastă cum moare un om fără să-i putem da vreun ajutor. Nu-i vom şti nici numele, ca să ne rugăm, măcar, pentru el. Chiar dacă nu-i vedeam, ştiam că în fiecare zi, cîte unul are să moară. De aceea nu m-am mai urcat sus, la peşteră, ci am coborît la moara lui moş Galuşko.

Acesta stătea pe bolovanul alb, pe care-l mutase Manol de la locul lui, pentru ca Eliţa să-şi poată pieptăna părul fără să fie văzută. Stătea şi se legăna înainte şi înapoi, ca şi cum ar fi ţesut la un război nevăzut. Capul lui alb se legăna ca o pendulă. Scocul morii vuia neîntrerupt, azvîrlind în sus apa, care cădea apoi în eleşteu. Piatra ascunsă sub moară se învîrtea, de tremurau pereţii, iar pietrele măcinau în gol.

Moşul nu mă auzi. Cînd îl bătui pe umăr, mă privi de parcă nu m-ar fi cunoscut. A trebuit să-i strig în urechi toate întîmplările acelea îngrozitoare, despre care ne vorbise Vraju. Aşa cum eu, aseară, doream să-l lovesc pe Kehaia, la fel ar fi trebuit să vină cineva, acum, să m-arunce în eleşteu, să mă înece, ca să tac. Dar n-am mai povestit mult, fiindcă am început să plîng de furie şi de suferinţă. Moşul alb mă privea, părînd că ştie lucruri şi mai cumplite.

Roarta morii scîrţîia, pietrele tremurau, iar mie mi se-nvîrtea capul, pentru că m-aplecasem, cînd înainte, cînd înapoi, după bătrîn.

El încetă să se mai legene şi mi-amintesc că am văzut o ursoaică prinsă, legănîndu-se tot aşa şi nu

știu dacă din pricina suferinței fără leac, sau pentru că i se părea că merge undeva. Moșul mă apucă de traistă, fără să vorbească, fiindcă amuțise din noaptea nunții. Ferice de cei care puteau plînge.

Am înțeles ceva și am scos *Psaltirea*. Fiindcă nu știa să scrie, dar cunoștea literele mari, am deschis paginile la rugăciunea prea sfîntă, iar el îmi arătă cu mîna tremurătoare literă după literă, pînă cînd am citit :

— Dar copilul ?

M-a privit întrebător, cu ochi din care țîșnea suferința. Credeam că mă întreabă despre Elița.

Abia mai tîrziu am înțeles că mă întreba ce se va alege de copilul Eliței și al lui Karaibrahim.

Capitolul V

Suleiman-aga dădu învoire oamenilor săi să plece. Dimineața nu mai rămăsesem în conac decît noi, captivele și fruntașii. Karaibrahim intră la Suleiman-aga. Spahiii strigau și-l amenințau pe acesta din urmă, fiindcă se găsi cadavrul unui tovarăș de-al lor, iar una dintre fetele captive dispăruse. Ieși de la Suleiman-aga încruntat la chip, dar, de fapt, se bucura.

— Aga, îi strigă Kemancidjogli, de ce nu i-am tăiat ? Acum o să ia drumul codrilor și o să se adune în haite.

Karaibrahim ridică din umeri.

— Cincizeci de inși mai mult sau mai puțin, e totuna.

Din cei o sută de oameni ai lui Suleiman-aga, abia dacă mai rămăseseră, pe atunci, vreo cincizeci, ceilalţi fugiseră încă din primele zile.

— Aştia sînt înarmaţi, susţinu Kemancidjogli.

— Mai bine că au fugit, decît să fi rămas în conac, spuse Karaibrahim şi plecă.

Suleiman-aga rămase singur. Nu mai avea pe lîngă el decît pe cei doi slujitori turci şi trei argaţi. Mai rămăseseră cîteva femei pe lîngă Ghiulfie.

În aceiaşi zi scoaseră pe unul din cei şase bătrîni şi-l traseră în ţeapă.

A doua zi veni un cioban, de la turmele lui Suleiman-aga şi povesti plîngînd cum Delio dăduse foc la două saivane : unul de oi de rasă segmal, celălalt cu miei şi berbeci, ioz. Cele două saivane se aflau pe două versante, unul în faţa celuilalt.

— Cînd mieii behăiau după mamele lor, se cutremura tot pămîntul negru. Cînd oile behăiau după mieii lor se despica cerul albastru, plîngea ciobanul.

Era un vechi obicei haiducesc să se pună în frigare la foc mielul viu. Cel ce ţinea piept la behăitul animalului, rămînea în ceată. Acela care-şi astupa urechile şi o lua la fugă, se întorcea în sat. Delio a ars de vii o mie de oi şi o mie de miei.

Treizeci de inşi au legat seara ciobanii, trei inşi îi dezlegară dimineaţa. Ceilalţi n-au putut îndura.

Şedeam lîngă aga. Venisem să-i arăt că pentru mine e la fel dacă e stăpînul unei văi bogate sau un bătrîn singuratic. Mi s-a părut că buzele lui tremură şi şoptesc :

— De ce ? De ce ?

Apoi zise :

— Dacă am hrănit o fiară, era firesc să mă muşte.

Ciobanul mai spusese că jumătate din oile lui Suleiman-aga au fost duse de înşişi ciobanii lui, bulgari, iar cei doi baci turci au fost măcelăriţi.

Aga se întoarse spre mine :

— La ce am mai trăit pînă acum ? Nu-mi pasă că m-au lăsat seimenii. Dar ţăranii ? Am fost cioban, iar ei erau oile mele. Am fost un bun cioban. I-am apărat de lupi, am curăţit păşunile de bolovani, am aruncat punţi peste rîuri. Am muls laptele, am tuns lîna. le-am fript pe jăratic şi le-am mîncat. Păi, dacă sînt cioban ? Dacă oile sînt date în grija mea ? Ce altceva puteam face ?

Iar eu ce-i puteam răspunde ?

Ciobanul, care nu putea uita saivanele aprinse, încă nu se oprise din plîns, cînd sosiră doi tătari, călare pe acelaşi cal şi călăuziţi de un om de-al lui Suleiman-aga.

Scîntei scăpărau de sub copitele calului zdrobit de îndoita greutate, iar tătarii îşi agitau săbiile lucitoare şi ameninţau călăuza că o vor tăia. Aga îl trimisese să afle ce se întîmpla cu Mehmed-paşa şi acum uite-l, se întorcea cu tătarii.

Se duse înainte de toate să bea şi să mănînce, însă eu cred că a intrat la Karaibrahim.

Am cerut voie să mă scol şi să plec, dar aga mă opri cu un surîs.

În camera vecină grămăticul cioplea inscripţia de pe piatră, de parcă-mi bătea ceva în cap.

Călăuza veni. Era un bătrîn trecut prin ciur şi dîrmon, cu ochi vicleni. Începu să blesteme pe tătarii care au vrut să-şi treacă şi ei caii pe cărarea tăinuită. Trei zile au mers poticnindu-se şi la

urmă un cal s-a înecat, iar tătarii s-au mîniat şi puţin a lipsit să nu taie călăuza.

Mă miram de Suleiman-aga, cum îl rabdă să-i tot toarne la poveşti şi cum aşteaptă liniştit să audă veştile pentru care-l trimisese.

La rîndul lui şi omul adăsta să fie întrebat, dar pînă la urmă povesti singur.

— N-a ieşit nimic, aga.

— Ai dat, după cum te-am povăţuit ? Dacă ţi se va cere postav roşu, tu să dai mătase cu fir. Dacă ţi se cer groşi albi, tu să dai galbeni aurii.

— Nu vrea nimeni, nimic, aga. Toţi sînt ca nişte fiare. Vor sînge. Şi n-aveam de ce să mai întreb. Încă de cînd am urcat Vrîsnica, s-a văzut totul. Spre miază-noapte arde. În noaptea asta am văzut pîrjoluri şi încoace, de m-am speriat să nu fi luat foc şi la voi.

Tăcu. Şi aga tăcea. Atunci omul zise :

— Tătarii ăştia sînt bineveniţi, aga. Îţi aduc veste bună.

Din nou tăcu, apoi începu din nou a vorbi:

— La Mehmed-paşa sînt nepoţii tăi, puii de lup ai fratelui tău. Te sapă.

Tăcu şi nu mai scoase un cuvînt. I-a dat agăi o trăistuţă destul de grea.

— Iată şi aurul, aga. Totul e înăuntru.

Aga dădu din cap, dar nu întinse mîna şi omul fu nevoit să lase aurul pe podea. Plecă nedumerit.

— Cheamă-i pe tătari, spuse Suleiman-aga în urma lui.

În odaia vecină, blestematul de grămătic săpa într-una la placa funerară, parcă voia să năruiască şi temeliile chioşcului.

Cei doi tătari, cu picioarele strîmbe, îmbrăcaţi cu cojoace, intrară şi umplură chioşcul cu o duhoare de sudoare şi opăreală.

Erau din Crimeea. Ţineau în şah pe moscoviţi şi pe polonezi, iar sultanul îi ţinea pe ei, cu garnizoanele sale din Kafa şi Tana, conduse de un beiler-beg.

Îi înmînară lui Suleiman-aga un sul ce conţinea o scrisoare şi făceau pe grozavii, altminteri păreau amabili şi surîzători. Aga spuse unuia dintre ei :

— Ridică asta de jos.

Acesta ridică punga şi ochii lui se îngustară ca tăiaţi cu briciul, cînd îşi dădu seama de greutatea ei.

— Deschide-o, zise aga, fiindcă nici prin gînd nu le-ar fi trecut că înăuntru ar putea fi aur.

Tătarul o dezlegă şi privi, iar tovarăşul său se uită şi el peste umărul celui dintîi.

— E a voastră, zise Suleiman-aga.

Amîndoi se aruncară pe podea, ca la un semnal.

Aşa, cu ochii în pămînt, unul din ei zise, nu ştiu care, pentru că amîndoi semănau, de parcă erau gemeni :

— Păzeşte-te, aga ! Mai mult nu ştiu.

Glasul îi era moale, surd şi neclar, mai ales că buzele lui atingeau podeaua.

Se sculară şi plecară, după care aga rămase mult timp tăcut, cu sulul în mînă. Din odaia vecină se auzea un ciocănit egal de daltă. Zgomotul părea că vine din pivniţă.

M-am închinat, în gînd, în faţa lui Suleiman-aga, că nu desfăcu îndată sulul.

Se sculă şi deschise una dintre uşi. Pe podeaua odăii stătea cu picioarele încrucişate, nu grămăticul, ci însuşi Hasan Hogea şi cioplea o placă de marmoră. Sprîncenele şi barba îi erau acoperite de un praf alb. Mi-am amintit de moş Galuşko, cel alb — pe unde o fi acum nenorocitul ? — şi de

cuvintele lui despre boabele de grîu, care nu putuseră deveni spice.

În pulbere se prefăceau numele fruntaşilor şi ce mai spice ar fi putut răsări din sămînţa lor.

— Citeşte, îi zise Suleiman-aga, şi-i întinse sulul.

Hogea lăsă dalta şi ciocanul, îşi şterse mîinile transpirate, trecîndu-le prin păr — era fără cealma — şi apucă sulul.

Îl desfăcu şi începu să-l cerceteze. Aga, nici acum nu-l sili să se grăbească.

— E către cadiu, spuse Hasan. Ţie îţi e adresată, însă e scrisă ca şi cum ai fi un simplu cadiu. E de la sultan.

Am zărit pe hîrtie pecetea lui Mohamed, fiul lui Ibrahim atotputernicul, însă omul n-o duse la buze. Începu a citi : „Către cel mai drept dintre judecătorii dreptcredincioşi, cel dintîi dintre demnitarii spirituali recunoscînd faţa unică a lui Dumnezeu ; tezaur de virtute, înţelepciune şi hotărîri întemeiate pentru întreg poporul ; moştenitor al învăţăturilor proorocilor şi trimişilor lui Dumnezeu ; celui distins cu mare milă a atotputernicului, judecător al Elindenului, preţuitul nostru, înmulţească-se cunoştinţele şi virtuţile sale..."

— Nu citi mai departe, îl opri Suleiman-aga. Vezi ce vrea !

— Scrie că pentru cinstea ta, te răsplăteşte cu o robă de postav roşu, un brîu alb de mătase şi un lanţ de aur, decoraţie ce se poartă la gît. Să te duci la Adrianopole să le primeşti.

— Ce spui de asta ?

— Sultanul are cunoştinţă de scrisoarea asta, cît şi răposatul său tată.

— După cum e dreptatea mea, la fel e şi răsplata lui. Mai departe.

Hogea continuă :

— „Nu lăsa în nici un caz să fie nevoie de o a doua sfîntă poruncă. Aşa să ştii şi să te încredinţezi semnului meu sfînt.“ Asta e tot.

— „Şi să te încredinţezi semnului meu sfînt“... Suleiman-aga silabisi cuvintele unul după altul. Şi asta cum vine ? Despre porunca repetată... Pe cine poftesc de două ori pentru răsplată ?

— Aşa scrie.

— Isprăveşte cu inscripţia şi pregăteşte-te de drum. Mîine pornim. Omul nu poate fugi din calea destinului. Nici de răsplată. Mai ai mult de lucru ?

— Mai am de scris încă un nume şi cuvintele de dedesubt : „Pierderea a fost mare, însă aşa a fost voia Domnului. Pentru amintire şi alinare.“

— Merge şi fără ultimele cuvinte. Înţeleg şi aşa. Totul se întîmplă după voia lui Dumnezeu şi ce fel de alinare poate fi o placă de mormînt ? Al cui e numele care a mai rămas ?

— Al tatălui meu, zise hogea.

Abia mi-am înăbuşit strigătul.

— Cum, hogea, tatăl tău se află printre fruntaşi ?

— Azi l-au tras în ţeapă, răspunse el.

. . . . . .

Cum s-a înserat, am pătruns în tunelul secret. Mi-am luat din odaia lui Ghiulfie o pătură şi o pernă să-mi fie mai bine pe pietre. Femeia îl pregătea pe aga pentru drum şi plîngea. Odată plecat ea rămînea singură şi fără sprijin. Abia mai recunoşteam pe femeia vicleană şi neruşinată.

Curgeau lacrimile din ea, ca dintr-un burduf găurit, iar cărnurile îi tremurau.

Printre sughițuri îmi spuse că una din slujnicile ei l-a văzut pe Karaibrahim îmbrățișînd-o pe Sevda. Apoi a auzit-o pe aceasta bătîndu-și joc de Eliţa. Îi striga că turcul i-ar fi făgăduit conacuri în care să stea și să înșire mărgăritare. Și că mîinile și fața ei albă nu se cade să fie arse de soare.

— Ei și ce dacă ?

Mi-era milă de ea și-mi părea rău că trebuia s-o evit, dar nu puteam suporta lacrimile.

— Cum adică ? întrebă ea. Păi, dacă primește dreapta credință ? Aga pleacă și Karaibrahim rămîne împreună cu Sevda. Ea va conduce conacul.

„Va să zică asta e buba", mă gîndii eu.

— Nu te teme, crezi tu că va schimba Karaibrahim pe Eliţa cu Sevda ?

— Dumnezeule, cît ești de prost ! Ca și cum n-ai fi bărbat. Eliţa e ca o apă limpede, pe cînd Sevda e ca un vin spumos. Cine bea apă cînd are vin ? O sută de ani să mai învețe Eliţa și tot n-are să știe fițele Sevdei. Aia așa s-a născut... Apoi, mai știi ? S-ar putea, într-adevăr, ca turcul să n-o părăsească pe Eliţa.

Cînd am plecat, Ghiulfie nu mai jelea ci vărsa venin împotriva Sevdei.

— Trei bărbați am plăcut și eu în viața mea și căţeaua asta s-a culcat pînă acum cu doi dintre ei. Știi tu ce i-a spus Eliței ? Că o să-i ia și bărbatul, pe Manol ! Auzi tu ?

Dacă o va face și se va culca cu toți trei, am să mor.

Manol era bărbatul Eliței. Uitasem. Ce fel de bărbat i-a fost, dacă nici nu s-a atins de ea ?

Am coborît la el. O iubeam pe Elița, însă acum nu mă interesa că Manol e bărbatul ei. Ceva mai important mă atrăgea spre el și ceilalți fruntași. Voiam să-i înțeleg. Ciobanii păstrau în ei un mare secret : cum de nu se temeau de moarte ? Eu ajunsesem pînă la adevărul că lucrul cel mai de preț este viața, dar omul nu se poate bucura într-adevăr de ea dacă în acest timp își amintește mereu și tremură de frica morții. Ori, ciobanii nu se temeau de moarte. Altfel, cum ar fi putut îndura ? Dacă aș fi putut afla taina lor, dacă aș fi înțeles unde se ascunde tăria lor, aș fi dobîndit de o sută de ori mai multe bogății decît acelea pe care le-am pierdut.

M-am hotărît ca în fiecare seară să cobor în tunelul secret lîngă peretele temniței lor și să ascult ce vorbesc. Și-or deschide inimile înaintea morții, mai ales că habar n-aveau că îi ascultă cineva. Nu eram atît de prost să nădăjduiesc că așa am să dezleg taina. Poate că, la început, n-aș fi înțeles nimic. Totul trebuia tălmăcit, cugetat, căutat.

S-ar putea să mă fi atras spre ei puterea, și eu voiam doar să fiu lîngă cei mari, frumoși și neînvinși. M-am culcat deci lîngă perete și începui să trag cu urechea.

Vorbeau de saivanele pîrjolite și-l blestemau pe Delio. Nu-și aminteau de fărădelegile lui mai dinainte. Pieirea în acest fel a mielușeilor îi scotea din minți, li se părea un semn prevestitor, un sacrilegiu față de Dumnezeu. Pentru astfel de fapte îngrozitoare, spuneau cîntecele bătrînești, făptașii zăceau bolnavi nouă ani, din oasele lor răsărea iarba, șerpii își făceau cuib în părul lor, puteau vedea, dar nu puteau mișca mîinile. Cine știe ce răzbunare îl așteaptă și pe Delio ?

Slavă Domnului, nu vorbeau de Velko, cel tras în țeapă.

Apoi am înțeles că nu vorbeau de cel ucis chiar în aceeași zi. Omul care era trimis să urmărească moartea tovarășului său spunea doar „A murit" sau „Încă se mai chinuiește", mai mult nu rostea.

Cîteodată rîdeau liniștit, ca și cum s-ar fi aflat la caselor lor. Adesea își aminteau de turmele lor și de cei dragi. Se interesau ce-or fi făcînd. Unii mai plîngeau.

Îmi sprijineam capul de perete și stăteam cu ochii închiși.

În tunel era foarte întuneric și nu avea nici o însemnătate dacă priveam înăuntru sau nu, fiindcă tot nu vedeam nimic. Mă lăsam furat de cuvintele lor ; nu-i compătimeam și, uneori, uitam că sînt condamnați la moarte. Nu mai știam dacă dorm și visez, sau aud într-adevăr voci omenești.

Uneori mai aţipeam și auzeam vorbindu-se ca prin vis.

Am tresărit fiindcă nu se mai auzi nimic de dincolo. Am deschis ochii și am văzut că printre pietre se strecura și tremura un păienjeniș de lumină. Se auzi glasul Sevdei :

— Manol, baciule, Manol !

— Pleacă de-aici, rosti acesta.

— Manol, repetă înfiorată Sevda.

— Pleacă de-aici, rosti acesta tăios.

— Las-o, Manol, se rugară cîteva glasuri. Poate că aduce vești.

— Cine poate intra în temnița asta ? Numai un om de-al lui Karaibrahim. Ce așteptați de la una ca ea ?

— Eliţa e cumva mai bună ? Nu cumva Eliţa ta sus, cu turcii... ? rosti Sevda înăbușindu-se.

Se auzi un strigăt. Apoi Manol spuse cu glasul lui obișnuit :

— Hai, du-te de aici.

— Manol, iartă-mă. Am să te scap, Manol ! Nu acum. Am plătit străjerilor. În altă seară. Așteaptă, Manol. Ai răbdare, așteaptă !

Vorbea într-una, încurcat și cu patimă.

O fi știind ceva Karaibrahim ? Nu cumva o fi trimis-o chiar el, ca să-l despartă pe Manol de ceilalți ? Sau poate singură plătise străjile...

Dintr-odată lumina se stinse. Am auzit glasuri stinse, înăbușite :

— Culcă-te aici, aici.

Apoi se auzi zdrăngănitul lanțurilor de la ușa temniței. Se făcu din nou lumină. Altcineva intrase în temniță.

Era Suleiman-aga, care îi spuse lui Manol :

— Mîine n-am să mai fiu în Elinden. Vreau să te slobozesc de aici. O iei pe Elița și pleci din vale.

Acesta îi răspunse :

— Eu ți-am oferit o întreagă împărăție, iar tu n-ai renunțat la credința ta, care nici măcar nu-i a ta. Și tu vrei ca eu să ajung un renegat pentru o femeie.

Aga îi spuse :

— Nu vreau să renunți la credința ta. Asta nu mă privește. Dacă vrei, am să-ți trimit și turmele. În toamnă, cînd oile pleacă spre Marea Albă, am să poruncesc ca oile tale să fie despărțite și ți le voi trimite unde dorești. Părăsește degrabă Elindenul.

Manol răspunse :

— Dar ceilalți ?

— Nu-i pot slobozi pe toţi. Nu mai am autoritate, nici putere. De-abia pe tine dacă te mai pot scăpa.

Manol îl întrebă :

— Spune-mi, aga, tu ţi-ai fi părăsit tovarăşii ?

Acesta tăcu îndelung înainte de a răspunde.

— Nu ştiu. După ce mi-am ucis fratele, nu i-aş fi părăsit. Manol, niciodată n-am avut un prieten.

— Atunci n-ai cum să mă înţelegi.

Suleiman-aga adăugă încetişor :

— Manol, făclia se stinge. Aici nu foloseşti nimănui. Pleacă. Luptă. Mai mult n-am ce-ţi spune.

Ciobanul începu să rîdă :

— Cum ziseşi aga ? Nimeni n-are nevoie de mine ? Nu e aşa. Aci sîntem trimişii muntelui şi el ne aşteaptă.

— Atunci întoarce-te în munte.

— El aşteaptă să vadă ce facem noi aici.

Tăcere... Lumina dintre pietre se subţie.

— Atunci, te las cu bine, Manol. Eu n-am o sută de fraţi. M-am înşelat. Am să ţiu minte noaptea aceea din vîrful muntelui.

Glasul agăi era plin de amărăciune.

— Mergi sănătos, aga şi iartă-mă. Drum bun.

Manol îi ură cu glas liniştit, grav.

Lumina se stinse. Lanţurile zornăiră din nou şi dintr-o dată se auzi plînsul nerusinat al Sevdei. Cît timp ţinuse voroava, a stat culcată pe jos, în murdărie, între trupurile legate. Şi acum plîngea deznădăjduită, ca orice femeie slabă şi neajutorată.

— Mă auzi, îi zise Manol. Scoală şi ascultă. Găseşte-l pe Momcil şi spune-i că pumnalul cu care am dezgropat mormîntul mamei sale stă ascuns sub ultima placă de gresie a acoperişului. Aceea cu cruce deasupra. Cu acest cuţit să-l omoare pe

Karaibrahim. Abia atunci am să-l iert. Tăcu, apoi adăugă încet : Din mormînt. M-ai auzit ?

— Am auzit, răspunse Sevda cu vocea tremurînd. Placa din margine ; aceea cu cruce.

— Apleacă-te, am să mă întorc pe-o parte. Scoate-mi din deget inelul. Să-l dai înapoi Eliței. Eu nu pot. Trage, trage tare. Și acum, du-te !

Se lăsă tăcerea. Apoi Manol vorbi din nou :

— Să-i spui că nu-i mai sînt bărbat. Nici nu i-am fost. De acum încolo e slobodă, inelul să n-o apese. M-ai auzit ?

— Am să i-l dau, Manol.

Glasul Sevdei părea liniștit și supus.

— Și dacă ai să-l întîlnești pe părintele Aligorko, spune-i să-l găsească pe Ismail-bei. Să-l roage să-mi împrumute pentru o zi clopotele de argint. Cînd mă vor duce la moarte, să le bată, colo sus, pe munte. Să le aud pentru ultima oară.

Cînd lanțurile de la poarta temniței fură trase, m-am ridicat și-am plecat, pipăind cu mîinile întinse, ca un orb. Nu mai puteam sta.

Suleiman-aga plecă în ziua următoare. Încălecase pe alt cal, nu pe acela uriaș din ziua cînd ne-am întîlnit prima dată.

Pe acela mi l-a dăruit mie, împreună cu arbaleta ruginită.

— Îți dăruiesc două lucruri care nu fac nici doi bani. Doar ca amintire pentru ceea ce a fost odată. Să-ți amintești că acum e cu totul altceva și cu totul altfel va fi. Mai amintește-ți că ceea ce a trecut, trecut rămîne. Oul s-a spart, iar puișorul a zburat. Amintește-ți de ce ți-am spus și mai înainte : A venit vremea de răscruce și orice om va trece fie la dreapta fie la stînga. Tu în ce parte vei fi ?

— La mijloc, i-am răspuns.

Începu să rîdă.

După asta porunci grămăticului să facă acte pentru pămînturile dăruite oamenilor din Elinden. Tuturor familiilor din vale le dădea trei munți.

Cu el mai plecau hogea, grămăticul, trei slujitori turci și cei doi tătari. De șa, în fața agăi, erau atîrnate două trăistuțe cu bani.

Nimeni nu ieși să-l petreacă în afara conacului — nici Ghiulfie și nici Karaibrahim.

Suleiman-aga își struni calul, înconjurînd paltinul, după care dădu pinteni și se năpusti spre gura neagră a bolților de la ieșire. Copitele răsunară a gol, ca un butoi.

Am dat fuga la fereastră, să-l privesc de acolo. Îl găsii pe Karaibrahim.

M-am mirat cînd am văzut că în satul mort mai sînt oameni. Erau puțini, cam vreo sută, care se orînduiseră pe amîndouă părțile drumului. Îndată ce aga îi văzu, descălecă și porni pe jos. Îl vedeam din spate.

Pătrunse printre oameni. Nu se auzi nici un glas. Am văzut cum deasupra capului său străluciră snopi de scîntei. Aga azvîrlea în drum aspri de argint. Nimeni nu se apleca să-i ridice.

Cît ținu drumul prin sat, pînă se pierdu la cotitură, aga arunca bani în drum, ca și cum ar fi semănat grăunțe. Eram gata să plec, cînd Karaibrahim mă făcu atent :

— Privește !

Abia acum am văzut că acolo unde se vedea drumul apucînd după panta muntelui, pe poiana dintîi și apoi tocmai sus, la trecătoarea „Miloto-Gospodi", lîngă cruci, erau o mulțime de oameni. Bulgarii, ascunși prin păduri, apărură în fața agăi. Jos, în poiană erau femeile și copiii, se

cunoşteau după culorile hainelor. Sus, în trecătoare, roşul se vedea peste tot; erau mantalele ciobanilor. Mi se strînse inima.

Am aşteptat chinuitor de mult să apară micul grup de călăreţi, pentru ca, apoi, să se apropie încet de oameni.

Aga trecu şi se pierdu în pădure. A trecut multă vreme pînă să iasă în trecătoare, în rînd cu uriaşa cruce de piatră, care se contura în zare. Priveam pata roşie de lîngă cruci şi aşteptam. Aga trecu şi pe acolo, însă se opri. Apoi pata roşie se desfăcu, se strînse din nou şi se pierdu în verdele pădurii.

Am mai stat să-l văd pe aga ieşind şi pe vîrful celălalt al culmei, acolo de unde văzusem noi Elindenul.

Am crezut că se va opri şi se va uita, aşa cum făcurăm noi atunci. Noi pentru prima oară, el pentru ultima oară, dar călăreţii nu se opriră, trecură mai departe şi dispărură. Mai tîrziu am aflat că Delio cu cei doi tovarăşi ai săi îl opriră pe aga, dar Goran îi făcu de petrecanie lui Delio.

Capitolul VI

Îmi aduc aminte limpede cum am urcat, una după alta, treptele care m-au dus la acea teribilă hotărîre. Venisem în valea Elinden şi încercam să mă bucur că trăiesc. N-am izbutit. Trăiam, dar nu mă bucuram de viaţă. Mă revoltam împotriva oamenilor care mă împiedicau să mă cufund în propria-mi mocirlă şi încercai să trec de partea celor care-i nimiceau. N-am izbutit.

Căutam mereu, cu înfrigurare. Trebuia să mă grăbesc, fiindcă timpul nu-mi dădea răgaz. Nu mai puteam dormi. Îmi pusesem nădejdea în ciobani şi tremuram de zece ori la gîndul că, în sfîrşit, voi afla taina lor. Dar cînd ieşeam la lumină, inima-mi rămînea deşartă. Nu asta căutam. Nu asta!

În prima zi au tras un om în ţeapă. În a doua, îngropară de viu pe Vraju-Kehaia într-un furnicar. Mai la deal, lîngă conac, erau nişte furnicare uriaşe; grămezi de ţărînă şi cetină de pin uscată, înalte cît un stat de om. În ele trăiau furnici mari şi negre, cu maxilarele ca nişte cleşti. În a treia zi îngropară, pînă la genunchi, într-un astfel de furnicar, pe al treilea bătrîn şi-l tăiară, făcîndu-l fărîme. Fiecare bucăţică să poată fi purtată de cîte o furnică

În aceeaşi zi Sevda se turci. În cele din urmă, în valea Elinden, o fiinţă omenească, frumoasa văduvă, căţeaua satului Podvis, trecuse la mahomedanism.

Acoperiră cu văluri două din slujnicele Ghiulfiei; altminteri ar fi fost hazliu ca două femei cu faţa descoperită să acopere cu feregeaua pe Sevda. Îi tăiară părul blond şi lung în mijlocul curţii şi-i făcură zulufi. Îi puseră pe cap un fes roşu, turcesc, cu un şirag de argint şi-i acoperiră faţa. Îi dădură numele de Safidé.

Karaibrahim despărţi aripa pustie a conacului pentru harem.

Totuşi Safidé găsea mereu motiv, pentru te miri ce, să treacă prin curtea noastră interioară, însoţită de cele două slujnice. În conac se găseau o sută de femei frumoase, dar noi, bărbaţii, ne uitam după singura femeie cu văl. E drept că şi Sevda ştia să umble.

Ghiulfie se ascunsese în camera ei. N-aveam chef s-o întîlnesc, dar în fiecare seară treceam pe la ea, ca să cobor în tunelul secret. Era umflată de plîns, iar ochii îi străluceau de furie, pentru că „desfrînata aia de căţea" luase în primire conacul.

Veni şi ziua a patra, în care trebuia să ardă de viu pe cel de al patrulea bătrîn, dar renunţară la rug şi-i tăiară capul.

In ziua aceea am făcut un nou pas către marea hotărîre.

În dimineaţa următoare turcii îl găsiră pe bulucbaşiul Bersendjiarab mort în faţa conacului. Ieşise să-şi facă nevoile şi săgeata îl nimerise drept în gît. Zăcea, cu pantalonii pe vine şi cu nasul în propria-i murdărie.

Turcii turbaseră. Le zic eu „turci", dar erau fiare din zece naţii şi o sută de rase. Şederea în conac îi plictisise. Crîcneau şi-l înjurau în ascuns pe Karaibrahim. Cînd treceau pe lîngă el, se uitau în pămînt. Acum, nimic nu-i putea stăvili. Deschiseră poarta conacului şi năpădiră satul. Acolo mai erau nişte nebuni, care continuau să locuiască în casele lor nădăjduind cine ştie ce. La amiază aduseră vreo zece bărbaţi, zdrobiţi în bătaie, tremurînd, prinşi prin sat. Hotărîră să-i căsăpească pe toţi.

Le tăiară capul, nu pe butuc, ci punîndu-i să stea turceşte în mijlocul curţii. Se întreceau, care poate reteza capul dintr-o singură lovitură.

De ce priveam şi eu ? Ca mai tîrziu să nu pot uita aceste imagini.

La sfîrşit apăru un harap, care fusese călău în oraşul unguresc Ofen. Sili pe un bătrîn cioban să se aşeze turceşte, dar îi legă mîinile în faţă, aşa încît să stea cu palmele una peste alta, deschise

între genunchi. Îi potrivi capul, mult timp, de parcă ar fi vrut să-l bărbierească, în vreme ce bătrînul stătea supus așa cum îl punea.

Apoi îi zise :

— Acum, numără pînă la zece.

Și bătrînul începu să numere încet :

— Unu, doi, trei...

Călăul stătea drept, în spatele lui, pipăind ascuțișul iataganului său lat.

— Șase, șapte, opt...

Am crezut că bătrînul se va opri din numărat. De ce să mai numere ? Toți tăceau. Se auzea clipocitul apei.

— Nouă...

Călăul lovi. Scînteierea tăișului străluci într-o suprafață plană de argint, ca și cum, pentru o clipă, ar fi atîrnat în văzduh o oglindă rotundă, care trecu prin gîtul omului și ieși de cealaltă parte întunecată.

Capul căzu pe genunchi, în palmele deschise, cu gîtul în jos. Și toți auziră cum buzele șoptiră :

— Zece.

Corpul tot mai stătea drept. Țîșniră-n sus două șuvoaie de sînge limpede, spumos, cît un stat de om și căzură pe pămînt.

Răsunară strigăte și bătăi din palme. Călăul stătea îndobitocit, sigur pe sine, cu înfățișarea de fiară și ochii sîngeroși, surîzînd cu mîndrie.

Corpul se clătină, se prăbuși în lături și dispăru după gloata turcilor care-l înconjurară pe tovarășul lor. Acesta le povestea ceva, rînjind mereu, prosteşte, ca și cum nu înțelegea desluşit, ce se petrecea în jurul său.

„Am să-l ucid, mă gîndeam eu. Am să-l ucid.“ În acest fel îmi mai ușurai sufletul. M-am mirat,

ascultîndu-mă, de propriile-mi cuvinte. Mă simţeam mai liniştit.

Va să zică asta trebuia să fac. Să jertfesc un om demonilor care mă chinuiau noaptea. Să-mi plătesc păcatele că am stat de o parte, în timp ce alţi oameni mureau în chinuri.

Noaptea, cu sufletul împăcat, am ascultat ce mai vorbeau ciobanii, apoi m-am întors la mine în odaie şi m-am culcat.

Ştiam că voi dormi bine. Mîine, peste o săptămînă, peste o lună, într-o ocazie prielnică, aveam să-l pedepsesc pe ucigaş. Demonii credeau în făgăduiala mea.

Am adormit.

În a cincea zi bătură în pămînt, în formă de cruce, două ţepi, de care legară mîinile şi picioarele victimei. Ciobanul zăcea pe spate dezbrăcat, uns cu miere, ca să-l mănînce muştele. Pleoapele îi erau ţintuite cu două aşchii, ca să privească în soare. Pentru întîia oară m-am sculat după un somn omenesc. Aveam puteri să continui lupta. M-am blestemat că nu m-am gîndit mai devreme să jertfesc pe cineva închizitorilor mei.

Karaibrahim îşi dădu seama că lipsa de activitate din conac îi irită şi-i face pe oameni să turbeze. Să fie îndîrjiţi împotriva bulgarilor, da, asta era bine. Se putea, însă, să-şi atragă furia lor şi asupra sa. Şi atunci îi trimise să curete pădurea de pe culmea de lîngă conac. Să înainteze în lanţ şi să meargă în sus, pînă vor ajunge în poiană. După mine, asta era o muncă fără noimă, însă binevenită. Karaibrahim rămînea singur în conac. Asta îmi convenea.

Pentru întîia dată, cine ştie de cînd, am ieşit liniştit din conac şi am colindat prin poiene. Sus,

pe pantă, se auzeau glasurile turcilor, care se strigau unul pe altul, deşi fiecare vedea pe omul din stînga şi din dreapta lui.

Mi-am scos cămaşa, am aşternut-o pe jos şi m-am culcat în poiană. M-am întins pe burtă, în iarbă. Soarele mă frigea.

Simţeam cum firele de iarbă mă gîdilă pe burta udă de sudoare. Vîntul adia, sus, prin vîrfurile copacilor, iar peste pielea mea jilavă trecea o boare abia, abia simţită. Mirosea a ierburi, mai mult a busuioc, de altfel una dintre puţinele plante al căror miros îl cunoşteam. Stăteam cu faţa în jos şi cu ochii închişi.

Strigătele turcilor nu se mai auzeau. Ascultam muştele şi bondarii. Sute de glasuri. Bondarii bîziiau gros. Nu erau din aceia galbeni, mari ca viespile, ci muşte boureşti, tăuni mici cu ochi verzi Ţînţarii ţiuiau răutăcios şi subţire.

Se amestecau laolaltă sute de ţiuituri şi bîziituri, dar eu nu le cunoşteam şi nu le puteam distinge. Iată cum aleargă două muşte ; observ că una din ele nu zboară liniştită. ci caută mereu ceva.

Poate pe mine ; o atrage corpul meu în liniştea poienii.

Am deschis ochii. Peste mica poiană luminată şi plină de verdeaţă zburau roiuri de fluturi.

Ceva se aşează pe mine şi se tîra pe spinarea mea. Am dat cu mîna ; spatele îmi era străbătut de şiroaie de sudoare. Se usca la soare, dar făcea baltă sub mine la umbră.

Pe nesimţite apărură greierii. Unii dintre ei tăiau o sîrmă cu fierăstrăul. Alţii se frecau pe spinare. Lîngă capul meu şuieră un greier-tocilar. Începu să-nvîrtească roata de piatră a tocilei. Cuţitul se sprijini de ea. Se învîrtea din ce în ce mai

repede, iar cuțitul o atingea tot mai des. Peste ierburi șuiera ritmic rîcîitul metalic.

Mi se părea că, sub soarele clar, văd cum se împrăștie pretutindeni scîntei. Zgomotul se potolea, ba începea și mai înverșunat, înalt, apoi încet și slab, o ultimă atingere ușoară a cuțitului de roata tocilei, ultimele scîntei.

Am auzit și albinele. La o palmă de mine, o albină mare, sălbatică se așeză pe o floare. Era neagră, tivită cu portocaliu pe burtă. Lacomă, brutală, călcă corola cu picioarele-i păroase și se vîri în floare. Înfulecă, înăbușindu-se, după care zbură nemulțumită. Aud zumzetul celorlalte albine domestice. Cuminte, liniștit, plin de răbdare și mulțumire.

Am ațipit. Simțeam cum mă contopesc cu pămîntul, cum cresc dintr-însul, cum m-acoperă ierburile și se leagănă deasupra mea.

Poate că în asta zăcea puterea ciobanilor. În contopirea lor cu muntele, devenind o parte din el : o stîncă, un copac, un fir de iarbă.

Ceva mă înțepă pe mînă. Nu mai era sudoarea, ci o muscă neagră și mare. Cu o mișcare bruscă, am prins-o în palmă. Am privit-o.

Și văzui o cruce neagră pe pămînt. Era trupul ciobanului întins la soare. Roiuri întregi de muște îl acopereau. Dacă s-ar fi apropiat cineva, s-ar fi ridicat într-un nor negru zgomotos, ca un fum.

Eu stăteam culcat și ascultam zumzetul insectelor. Și el le-o fi ascultînd. Veneau să-i sugă sîngele. Nu el, eu zăceam răstignit în poiană. Buzele îmi crăpau de sete. Dacă n-aș fi băut apă, aș fi țipat. Am vrut să mă ridic ; nu mă puteam mișca. Mîinile și picioarele îmi erau ferecate pe pămînt.

Eram plin de deznădejde, încît, pentru prima oară, voiam să mor. Nu numai pentru cele ce se petreceau cu mine în clipa aceea, ci pentru tot ce avea să se petreacă mîine, poimîine, zile şi luni de-a rîndul.

Gîndurile mele găsiră un nou fel de a mă chinui. În fiecare zi, împreună cu victima din conac, urma să fiu răstignit şi eu, căsăpit, îngropat de viu, ars. Şi nici măcar nu puteam muri.

Am sărit în sus. Cum puteam îndura un gînd ca ăsta ? De ce nu l-am înăbuşit în faşă ? Cum să-l mai pot învinge ? Ce sacrificiu de răscumpărare mi-ar mai fi cerut ?

M-am repezit spre rîu. M-am întins pe burtă şi mi-am răcorit faţa în apa limpede. Am băut şi iar am băut, pînă cînd tot trupul mi se curăţi pe dinăuntru. Grozav îmi plăcea să beau apă !

De data asta apa nu mi se păru dulce. Bătrînul zăcea în soare şi murea de sete. Blestematele de gînduri uscară în mine şi cea din urmă dulceaţă a vieţii. Zării tufe de fragi. În afara conacului vremea îşi urma crugul şi fructele se coceau. Fragii atîrnau, picături roşii sub trifoiul verde. Erau atît de copţi încît numai ce-i atingeam şi se striveau în palma mea, ca nişte picături. Cînd îi băgai în gură, trebuia să închizi ochii, ca nu cumva strălucirea soarelui să şteargă gustul delicat, dulce şi aspru, care se mistuia, ca o picătură, pe limbă. Picătură, picătură, picătură !

Crucificatul murea de sete !

. . . . . .

Seara, turcii aprinseră focul în mijlocul curţii, în care se întîlnise de două ori Karaibrahim cu

fruntaşii. Se aşezară în cerc şi priveau femeile care dansau. Doi dintre ei cîntau din clarinet, doi băteau toba, iar alţi doi cîntau din gură manéle. Ceilalţi băteau din palme. Numai şeicul Şaban-Şebil nu bătea din palme. Stăteam în partea de unde se vedea mîna lui sănătoasă, încît nu se observa că e ciung şi nemişcarea lui înfiorătoare mă îngheţă. Mi se părea că femeile care-şi frîngeau trupurile încălzite de foc, năduşite, plînse, se chinuiesc din toate puterile, să-l facă pe el, numai pe el, să bată din palme. Şi nu izbuteau.

Am trecut în partea cealaltă. De aici îi vedeam şi ochiul scurs.

Acum chiorul se apleca înainte ca o fiară.

Şeicul se ridică şi se duse în odaia lui.

Mă uitam la turci. Băteau din palme şi beau vin. Lucru neîngăduit de profet. Simţeam un fel de bucurie întunecată că soarta fiecăruia dintre ei atîrna de mine. Iată, chiar acum mi-aş alege victima. Ei petreceau şi nu ştiau că moartea se putea aşeza în spatele oricăruia. Eram sigur că pe acela pe care-l voi alege, îl voi ucide.

Ţipete de fiară întrerupseră veselia. Turcii săriră în picioare, scoţîndu-şi iataganele. Mircio fugea în jurul cerdacului, iar hogea chiorul îl fugărea şi răcnea. Îl prinseră. Băiatul îl muşcă pe hogea de mînă pînă la os. Îl aruncară în temniţă alături de fruntaşi.

M-am dus în odaia mea şi m-am culcat. Mă hotărîsem pe cine să ucid, pe cine am să jertfesc demonilor mei, ca să-mi ofere o noapte liniştită — pe şeicul Şaban-Şebil, chiorul, ciungul. Da, am să te omor, hogea!

N-am putut dormi. N-am izbutit să-mi cumpăr o noapte de somn. Trebuia o jertfă mai mare, dacă voiam liniște.

. . . . . .

Veni și ziua a cincea. Astăzi, moș Kralio avea să fie jupuit de viu. Și eu voi îndura odată cu el toate chinurile.

De ieri, de cînd ședeam în poiană, știam că voi trăi fiecare mișcare a călăului. Simțeam durere în buricele degetelor, ca și cum aș fi rîcîit cu unghia pe o piatră zgrunțuroasă. Strîngeam și desfăceam mereu degetele.

Pînă mîine, trebuia să rezist pînă mîine. Mîine e vineri, ziua de odihnă.

În odaia mea intră Karaibrahim.

— De ce nu te-ai sculat pînă acum ? mă întrebă el.

M-am sculat și m-am îmbrăcat. Nu mă grăbeam. El mă aștepta răbdător. La sfîrșit îmi spuse :

— Tu ai să-l jupoi astăzi pe bătrîn.

Îmi trăgeam cizmele. M-am ridicat în picioare și l-am privit. Stăteam față-n față.

O minciună și o prostie era tot jocul între ienicer și nobilul francez. O minciună era duelul, călăritul scară lîngă scară.

Era o prostie să cred că el ar respecta rangul meu de altădată, că se poartă cu mine de la egal la egal.

Eu eram robul, el era stăpînul ! El poruncea, iar eu trebuia să-mi plec capul. Privirea lui era din ce în ce mai rece și mi s-a părut rea și batjocoritoare.

„Tu credeai că vei sta de o parte. Nu gîndeai așa ? He ! He ! He ! Vino cu noi, Veneţianule ! Mînjeşte-ţi mîinile cu sînge, pînă-n coate.“ Asta spuneau ochii lui.

El, însă, nu înţelese ce-i spuneau ochii mei : „Am să te ucid“. El stătea şi aştepta să-l refuz, să-l rog să mă ierte, să mă umilesc. Era hotărît să nu cedeze, dar, de bună seamă, n-ar fi renunţat la plăcerea de a mă vedea tremurînd jalnic.

I-am spus scurt :

— Să mergem !

Şi-am pornit în urma lui. Pe scară îmi făcu loc să trec înainte, poate ca să vadă dacă tremur, sau pentru că nu suporta nici un om în spatele lui. Coboram pe trepte. Una, două, trei. Auzeam glasul lui Suleiman-aga : „Şi tu credeai că vei rămîne de o parte ? A venit vremea de răscruce. Ori la stînga, ori la dreapta !“

Nu, aga, nici la stînga, nici la dreapta, ci în sus, sau în jos. Lumea nu stă culcată pe ceva neted, ca o tipsie. În lume există „sus“ şi „jos“ Am descoperit din nou acest lucru.

Adio, bătrînule, care citeai în fiecare seară *Sfînta Scriptură* şi credeai că soarta te va lăsa s-o isprăveşti. N-ai s-o citeşti pînă la capăt. N-o să mai stai în picioare, faţă-n faţă cu muntele veşnic, sub cerul nesfîrşit şi n-ai să mai trimiţi spre el glasul tău slab, omenesc.

— Am isprăvit, i-am zis lui Karaibrahim.

Nu mi-a zis nimic, dar mi s-a părut c-am văzut în ochii lui admiraţie. Dădu doar din cap. Cînd am dat să plec, strigă în urma mea :

— Ia-ţi spada şi vino.

Urma să ne duelăm.

De ce nu l-am omorît atunci ? Ştiam eu de ce amînam. Nu mă temeam. Voiam să mai aud odată glasurile ciobanilor.

Să mă aşez în cealaltă parte, în spatele zidului, nu tremurînd ca un laş, ci ca un egal al lor, ca un frate de care îi desparte numai zidul dintre două celule.

Ne-am duelat. De fiecare dată cînd vîrful sabiei, prevăzut cu apărătoare, atingea capul lui Karaibrahim, vedeam cum intră în el.

Mîine. Cînd am ridicat capul, o văzui pe Eliţa.

Mă cuprinse o bucurie nestăvilită. Din nou mi se părea că lumea e frumoasă, că oamenii sînt buni, îmi sînt apropiaţi şi-i iubesc. Ea mă chemă printr-o înclinare neobservată a capului. M-am urcat pe scară. Nu tremuram, ca rîndul trecut, n-am mai întîlnit pe trepte nici o fecioară ieşită din minţi. M-am oprit în faţa ei şi am privit-o. Buzele ei străluceau cu scînteierea sidefată a pielii albe, muşcate. Umbrele vinete îi făceau ochii şi mai mari. Nu mă mai gîndeam la vînătăile de pe trupul ei. Ea îmi vorbi încet :

— Omoară-l !

Eu am clătinat capul. Care mişcare a capului o fi însemnînd „da" — clătinatul sau înclinatul ?

Ea repetă :

— Omoară-l !

Aş fi putut să-i spun ce-am hotărît. Aş fi putut să-i cer să-mi mulţumească, fiindcă o salvez. O făgăduială, o nădejde, care mi-ar fi luminat ultimele ceasuri chiar dacă nu s-ar fi împlinit.

Nu i-am cerut nimic. Am privit-o îndelung şi am plecat.

Noaptea am intrat în tunelul secret şi am îngenunchiat lîngă peretele temniţei. Voiam să izbesc cu pumnii în el şi să strig :

— Fraților !

Să le spun că mîine îl voi ucide pe Karaibrahim. Că mîine călăul va fi mort. Nu le-am spus nimic.

Am auzit un glas de copil. Uitasem că Mircio era cu ei. El se ruga de Manol :

— Tăticule, prefă-te că te turcești. Te vor lăsa slobod, iar după asta fugi în munte, strîngi oameni și vii să-i nimicești. Tăticule, trebuie să-i omori pe cei doi hogi.

Manol îi răspunse încetișor :

— Fiule, tu ai văzut o fortăreață. Toată lumea, de la un capăt la altul este o uriașă fortăreață. Înăuntrul fortăreții stau oamenii, iar în afară mișună răul. Fiecare om stă între două creneluri și păzește o parte din zid, cît un pas de om. Nu știu, poate că sînt oameni mari, conducători de oști, care apără cîte o sută de creneluri. S-ar putea să fie un mare conducător de oaste care știe ce se întîmplă peste un zid întreg. Eu păzesc partea mea de zid. Știu că trebuie să apăr această bucată. Dacă eu n-aș lupta, cine o va apăra ? Și tu trebuie să lupți pentru partea de zid din fața ta. Nu te privește ce se întîmplă în jurul tău la crenelul vecin. Privești numai înainte și lovești peste mîini și fețe oamenii răi, care vor să se cațere pe zid. S-ar putea ca tocmai în fața ta răul să tragă nădejde că va face spărtura. Tu trebuie să te bați și nici o clipă să nu părăsești crenelul tău cu gîndul că peste o clipă te vei întoarce înapoi. Dacă te-ai mișcat de acolo, răul va pătrunde în fortăreață și cînd vei muri, cu capul tău vor astupa golul dintre cele două creneluri.

Temnița tăcea.

De dincolo se auzi glasul copilului, întrebînd :

— Tăticule, ce este răul ?

Urmă un moment de tăcere, apoi Manol îi răspunse :

— Răul este ceva, care îi desparte pe oameni, pe oamenii buni.

M-am ridicat şi am plecat. Manol îmi răspunsese şi mie. La dreapta un zid, la stînga — alt zid şi la mijloc — tu. Da, fiecare dintre noi păzeşte o poartă prin care poate pătrunde răul.

Eu am lăsat un gol în faţa porţii mele şi acum mă întorceam la ea.

Stăteam întins pe spate şi, pentru prima oară, nu mă străduiam să adorm. Aceasta era ultima mea noapte. Ştiam că, odată cu uciderea lui Karaibrahim, mă osîndeam singur la moarte.

Eu, care înţelesesem că singura valoare în lume este viaţa, renunţam singur la ea. Aşa cum înţeleptul Abdulah robul luase locul nobilului, al treilea om, un revoltat, va lua locul lui Abdulah.

Totul era o nebunie. Era absurd.

Însăşi viaţa renunţa la ea şi prin aceasta renunţa la totul, deoarece ea era temeiul tuturor lucrurilor şi în afara ei nu mai era nimic.

Era lipsit de sens, dar nu se putea altfel. Mai bine un cîine viu decît un leu mort. Era adevărat, înţelept, însă ce folos, de vreme ce leul nu putea deveni cîine ? Mori şi nu te poţi preface în cîine, chiar dacă vrei. Venea vremea de răscruce, cînd leii trebuiau să piară, iar cîinii să trăiască. Păcat că mă născusem om şi nu cîine. Acum nu mai puteam schimba nimic.

. . . . . .

În dimineaţa următoare, cînd m-am sculat, mi-am cercetat atent spada, o minunată lamă de

oțel, cu emblema lui Andrea Ferrari, am îndoit-o, am făcut cîteva exerciții cu ea.

Spada se supunea voinței și brațului meu.

Eram încă în viață.

Pînă și tăișul oțelului era minunat, dar mai strălucitor, mai înfricoșător este omul. Cu multă atenție am fixat apărătoarea în vîrful spadei, în așa fel încît să cadă la prima lovitură mai puternică.

Stăteam în fața lui Karaibrahim. În jurul nostru nu era nimeni. Lui Karaibrahim nu-i plăcea să fie privit, atunci cînd duela. S-ar putea să am o șansă și să fug, după ce-l voi omorî.

Am auzit, de undeva din spatele meu, un zgomot, însă nu mă uitai. Știam că este Eliția, de la care îmi luasem adio.

După ce-am schimbat cîteva lovituri, Karaibrahim își lăsă jos spada și-mi spuse :

— Vezi că ți-a căzut apărătoarea de la spadă.

Aș fi putut să-l ucid chiar atunci.

Am înaintat și i-am apropiat tăișul spadei de piept. A înțeles. Păli, se retrase și printr-o mișcare rapidă scoase apărătoarea de la spada lui.

Am început să ne batem pe lîngă perete, sub cerdac. Sus stătea Eliția și ne privea, ca și atunci, în prima noapte petrecută cu Karaibrahim.

L-am înghesuit puțin cîte puțin, pînă la perete. Dacă ar fi strigat după ajutor, l-aș fi ucis pe loc.

Deodată, pentru o fracțiune de secundă, perdeaua de argint ținută de tăișul spadei lui Karaibrahim se destrămă și văzui pieptul lui gol. Un atac fulgerător și avea să zacă la pămînt cu o lamă de fier rece în inimă. Puteam să văd cum scînteia de viață se stinge în pupilele lui înțepenite, iar ochii îi devin sticloși.

Nu-l înțepai. N-am putut. Mîna mea nu făcu această mișcare. Întîrzie.

Karaibrahim înțelesese că dăduse ochii cu moartea. Îngălbeni. Pe față nu i se ivi nici măcar o picătură de sudoare.

Și a doua oară perdeaua-pavăză se rupse și de data asta am întîrziat, iar perdeaua se trase la loc.

A treia oară mi-am dat seama că nu-l puteam ucide. Atunci eu am fost cel care se îngălbeni și sudoarea mă năpădi. Am început să mă apăr. Ochii lui Karaibrahim luciră. Totdeauna mă uitam în ochii dușmanului, ca să-i ghicesc intențiile. Niciodată n-am întîlnit astfel de ochi tăioși și duri. Eram deznădăjduit. Îmi venea să arunc spada. Îmi venea să plîng. Nu mă temeam de moarte, ci de slăbiciunea mea. Mîna începu să-mi tremure. M-am retras, m-am împiedicat și am văzut deasupra mea frunzele verzi ale paltinului, fîșii albastre de cer și chipul Elitei. Căzusem. După o clipă aceste imagini fură acoperite de fața lui Karaibrahim. Stătea deasupra mea, ca și cum s-ar fi aplecat deasupra unei fîntîni, iar eu zăceam în fundul ei. Trupul mi se muie. Genunchii îmi erau răschirați, iar pietrele îmi zdreleau coatele. N-am simțit răceala fierului.

Karaibrahim se retrase. Am văzut cum Elita se întoarse și dispăru. Cozile îi căzură pe după parmaclîcul cerdacului, ca doi șerpi ce se tîrau în urma stăpînei lor.

Karaibrahim îmi porunci :

— Scoală !

Mă privea curios. Nimeni n-ar fi ghicit, după fața lui, că înainte cu numai un minut, era ca și mort. Chemă doi turci, mă arătă și le porunci :

— Închideți-l pe acest om în încăperea de lîngă odaia mea. Unul să stea la ușa dinspre cerdac, iar

celălalt la ușa dinspre odaia mea. Păziți-l. Voi veni și eu.

Se ducea la marea rugăciune de vineri.

Am pornit după paznicii mei. Rămîneam puțin timp singur și mă puteam gîndi.

Degeaba l-am jupuit pe bătrîn. Am cumpărat într-un mod necinstit o noapte de somn și odihnă din poiană.

Nu puteam să-l ucid nici pe călăul harap și nici pe hogea chiorul. N-avusesem dreptul să stau aseară lîngă perete și să mă gîndesc că acesta desparte două celule în care stau închiși frații.

Nu făceam nici cît negru sub unghie. N-am fost în stare să întind brațul și să-l ucid pe Karaibrahim. De ce ?

Trebuia să mă gîndesc.

Capitolul VII

De copii fără de minte,
se iubiră pînă-acuma.
Veni vremea să se ia.

Cerul se întunecă ; mai mult, se făcu vînăt, de parcă ar fi fost cangrenat. Se dezlănțui furtuna și fulgerele albe ne orbeau.

Noi și cu Momcil ne-am adăpostit sub un pin, la marginea unei poieni întinse. Ploua și fiecare picătură era grea ca plumbul topit și se-nfigea în pămînat, ca și cum cineva cu lacrimi și cu mînie o trimitea asupra lui. Începu să cadă grindina. Tremuram de frig și apa se strecura printre ramurile copacului, de-mi udă barba și părul, dar mă bucu-

ram că puteam respira aerul de munte. Ploaia şi grindina nu ajungeau pînă la nenorociţii de prizonieri din conac.

Momcil îmi zise :

— Părinte, să aprind un foc, ca să ne încălzim.

Am făcut semn din cap că nu, gîndindu-mă la cei din conac care n-aveau nici un fel de căldură sau foc.

Grindina conteni şi străluci soarele. Atunci poiana se desfăşură în faţa noastră, de parcă era argintată, iar strălucirea ei făcu să mă doară ochii. Sub cîte un copac singuratic rămăseseră pete întunecoase, nu din cauza umbrei, ci pentru că locul era mai uscat.

Din pomii uzi picăturile de ploaie curgeau din ram în ram pînă la părul meu, iar de pe umeri şi prin vîrfurile degetelor picurau pe pămînt. Toată pădurea era plină de şoaptă din pricina conurilor coapte, care-şi presărau de sus sporii. Acum şoptea şi pămîntul care sorbea picăturile de apă. Mi-am amintit cum mustea pămîntul în ziua cînd, împreună cu Manol, am intrat în cimitirul cu cruci de piatră.

Momcil îmi spuse :

— M-au iertat, dar nu pe mine, pe Momcil, ci pe fiul lui Manol.

El continua să mai fugă şi să se ascundă de oameni.

Deodată l-am făcut atent :

— Ia priveşte !

Prin livadă strălucind în argint venea o femeie, ca şi cum ar fi plutit pe un lac. Era ca o umbră, fiindcă avea soarele în spate. Momcil se făcu palid şi vru să fugă zicîndu-mi :

— Vine Eliţa.

L-am prins de mînă și mi-am ațintit privirea, dar nu puteam deosebi nimic din pricina strălucirii livezilor ude. Femeia se apropia de noi.

Ajunse în dreptul nostru și stătea dreaptă sub copac, în fața lui Momcil.

Îl țineam de mînă, deși el nu se mai sucea, dar palma i se făcu rece ca de mort. Ochii cu care o privea pe Eliţa îi erau plini de groază.

Ea stătea în fața noastră, iar în păr îi străluceau boabe mari și înghețate de grindină, de parcă și-ar fi presărat mărgăritare.

— Sînt curată, așa cum m-a născut mama, spuse ea.

Sub ochi avea cearcăne vinete și buzele mușcate îi erau albe.

Momcil îi spuse :

— Pleacă de aici !

Eliţa îi spuse :

— În fiecare noapte, Karaibrahim se culca în alt pat, în celălalt capăt al odăii. Zăcea pe spate cu ochii în tavan. Iar eu stăteam culcată și-l auzeam cum respiră. El n-adormea. Nu dormeam nici eu, și așteptîndu-l să se ridice din pat și să vină la mine eram gata să mor. Totuși el nu venea. Și așa au trecut toate nopțile la conac.

Ochii lui Momcil se aprinseră de mînie și de ură :

— Încetează !

Fluieră, ca să-și cheme șoimul, care se ascunsese pe undeva din pricina furtunii. Eliţa repetă :

— Sînt așa cum m-a născut mama.

Căută în sîn și scoase o batistă albă înfășurată. Cînd o desfăcu, am văzut scăpărînd un cuțit.

— Sevda m-a făcut scăpată. Ea l-a văzut pe Manol, iar acesta i-a spus de unde să ia cuțitul. M-am dus eu și l-am luat. Dacă îl vei ucide pe

Karaibrahim cu acest cuțit, Manol te va ierta. Și Elița îi dădu cuțitul. Atunci am văzut că în batista albă străluceau, unul lîngă altul, două inele de aur legate cu o șuviță de păr castaniu. Momcil se uită la ele.

— Unul este al meu. Celălalt al lui Manol. El mi l-a dat înapoi.

Momcil își acoperi ochii cu pumnii încleștați pe cuțitul tatălui său și-i spuse încet :

— Pleacă !

Elița îl întrebă și mai încet :

— Nu mă crezi, Momcil ?

Iar el, apăsîndu-și pumnii pe ochi și pe frunte, răspunse :

— Nu, nu te cred.

În ochii Eliței apărură lacrimi, care străluciră și-i luminară fața slăbită ca și livezile muiate în argintul topit. Apucîndu-l pe Momcil de încheietura mîinii îi șopti :

— Vino !

Și-l tîrî după ea în pădure.

. . . . . .

Cînd soarele coborî spre asfințit, am pornit-o spre peșteră. Într-o poiană înclinată era o stîncă pe care zăpezile și ghețurile, alunecînd primăvara spre adîncuri au clintit-o din locul ei. Stînca era aplecată înainte ca și cum ar fi vrut să se răsucească, iar în spatele ei se căsca o groapă adîncă, culcușul gol de altădată. Acolo creștea o iarbă de un verde întunecat, cum nu se mai putea vedea în altă parte, fiindcă încolțea de-a dreptul din mărunțaiele dezvelite ale pămîntului.

Peste această iarbă zăcea șorțul galben cu roșu al Eliței, de părea că deasupra arde un foc. Aici

își înălțară rugul cei doi tineri, ca să-și încălzească inimile pline de frig. Stînca se mutase, ca să deschidă adîncurile pămîntului, încît fiul lui Momcil, nepotul lui Manol, să fie conceput acolo, în inima muntelui.

Privind șorțul fetei n-am văzut cînd în fața mea se opriră Momcil și Eliţa, mînă-n mînă. Din ochii ei lacrimile dispăruseră, dar străluceau mai tare ca înainte. Momcil mă rugă :

— Părinte, dă-ne binecuvîntarea, să ne putem însoți, doi nenorociți. Ea, mereu hulită în ochii oamenilor, pentru că nimeni n-are s-o creadă, așa cum am crezut-o eu. Iar eu, mereu blestemat de oameni, fiindcă din dragoste pentru ea, am uitat de datorie. Binecuvîntează-ne !

I-am binecuvîntat. Erau atît de fericiți și frumoși, încît mi se strînse inima.

Începui să cobor. Cărarea dreaptă a rîpei se schimbase într-un torent și apa sărea și scînteia printre pietre. Privind la picioarele mele, în fața ochilor îmi jucau scîntei, încît ameţii și nu-mi mai dădeam seama dacă eu merg, sau aleargă cărarea de sub picioarele mele, ori mă duce torentul.

Dar în ziua aceea plină de străluciri nu puteam să uit ochii Eliței.

Cărarea ajunse la rîu și torentul se vărsă în el, ca o coadă de cal alb răsfirată. Aici îl văzui pe Goran prinzînd păstrăvi într-o vîltoare. Apa se învolbura de la dreapta spre stînga. Unor astfel de vîrtejuri li se spune stîngace. Lumea le crede fermecate și aruncă în ele cu farmece găsite, așa că m-am mirat văzîndu-l pe Goran pescuind într-o vîltoare stîngace. Am vrut să trec pe lîngă el, fără să-i spun vreun cuvînt, pentru că nu mă

auzise din pricina zgomotului făcut de apă, însă mi-am amintit de Eliţa. Doar era sora lui.

Cînd coboram spre el, Goran smuci din apă un peşte tremurînd, îl scoase din undiţă şi-l măsură cu o vărguţă să vadă cît e de lung. Îngenunchie în faţa unei grămezi de peşti argintii, stropiţi cu pete roşii. L-am atins pe umăr şi el sări înfiorat în picioare, apoi se făcu palid, după care se înroşi. I-am zis :

— Bucură-te Gorane, sora ta, Eliţa, s-a întors.

M-a apucat de mijloc, parcă aş fi fost un copil, m-a ridicat în sus de bucurie şi m-a învîrtit în jurul său. După ce-mi dădu drumul, văzui că ochii lui se întristară. Mă întrebă :

— Părinte, de ce toată lumea îl învinovăţeşte pe Momcil că a lăsat cărarea în plata Domnului, iar mie nimeni nu-mi zice nimic ? Nu eram împreună cu el pe cărare ? Sau eu nu fac cît el ? Răspunde-mi.

— El a făcut-o după capul lui, pentru dragostea lui, dar pe tine te-au amăgit. Asta e.

Clătinînd din cap, Goran zise :

— Cînd Momcil şi-a luat lumea-n cap, să nu mai audă cimpoaiele, credea că rămîn acolo eu. Cînd am pornit după Sevda, am ştiut că pe cărare nu mai e nimeni.

Stătea cu capul plecat, dar era mai înalt ca mine cu o palmă, aşa că îi vedeam ochii. Erau foarte trişti.

— De ce prinzi peşte în vîltoarea stîngace ?

Goran roşi pînă-n vîrful urechilor şi-mi răspunse :

— Mi-am pus în gînd să prind un păstrăv mare, uite aşa, cît vărguţa asta.

Şi-mi arătă vărguţa lungă de un cot.

— Astfel de păstrăvi se prind numai în vîltorile fermecate. Dacă aş fi putut să-l prind pe împăratul acestui vîrtej, el m-ar fi ajutat.

Sări sprintem şi înălţă un foc, deasupra căruia atîrnă cîţiva peşti.

Pe ceilalţi îi înşiră pe o crenguţă, mi-i întinse şi-mi spuse :

— Stai şi mănîncă, părinte. Eşti flămînd. Iar peştii ăştia du-i femeilor din peşteră.

Eu i-am spus :

— Vino şi adu-i tu.

— Nu mai am cînd, părinte.

După ce am mîncat peştii gustoşi cu carnea albă, care abureau înmiresmat, m-am ridicat şi mi-am şters degetele de crengile joase ale unui pin. După mine se ridică şi Goran şi apucînd o ramură mai înaltă începu să-şi frece palmele pe ea, dar îi dădu drumul şi începu dintr-o dată să plîngă. Se aşeză lîngă focul stins, peste care plutea fumul, şi, plîngînd, îşi ascunse capul între genunchi. Eu tăceam. Începu să-mi povestească :

— Părinte ! În ziua în care Suleiman-aga porni la drum, am vrut să-l văd, însă nu la un loc cu ceilalţi oameni. Aşa că m-am urcat la locul numit „Deviţata", dar acolo îl văzui pe Delio stînd la pîndă împreună cu alţi doi tîlhari. „Nu ţi-e ruşine — i-am spus eu — după ce i-ai mîncat pîinea zece ani." El îmi răspunse : „Ciobane, vezi-ţi de drum. Dacă aga nu ar fi aşa de aproape, aş fi avut un glonţ şi pentru tine." „Uşor îţi este să vorbeşti cu pistolul în mînă", i-am spus eu. El aruncă pistolul, scoase cuţitul şi spuse tovarăşilor săi : „Ia staţi şi priviţi cum am să înjunghii berbecul ăsta". Şi ne-am bătut. El sărea ca o nevăstuică sau ca o veveriţă. Cuţitul lui era mai lung, dar eu am braţele şi mai lungi. Tovarăşii săi îl întrebară : „Delio,

să-i tragem un glonț ? dar el îi înjură. Cînd i-am răsucit gîtul pe un trunchi de copac, strigă : „Ha... !“ Pesemne voia să le strige „Haide, trageți !“ numai că nu mai apucă, pentru că-i tăiai gîtul. Amîndoi tîlharii traseră asupra mea, dar nu mă nimeriră și se pierdură în pădure. Pentru că mîinile îmi erau pline de sînge, le-am întins să le șterg de crengile unui pin. Acum, cînd îmi ștergeam mîinile de grăsime și-mi făceam de lucru peste oasele ronțăite, mi-am amintit iar de sîngele lui Delio. Alaltăieri, pe cînd mîngîiam un cîine, părul lui de pe spinare mi s-a părut la fel cu cetina de pin și-mi veni în minte iar sîngele lui Delio. Nu mai pot atinge un pin, părinte. Am început să urăsc pinii, fiindcă de ei se șterg mîinile însîngerate. Nu-i mai pot atinge. Ce să facă un om de la munte fără pini ? De aceea, de cîte ori ating cetina pinului, plîng. Mi-au furat pînă și pinii.

Și plîngea mereu. Trebuia să plec și-l mîngîiai pe păr. M-am cutremurat, simțind sub degete firele lui aspre. Îi spusei cu glas tremurător :

— Cu bine, Gorane. Vino la peșteră !

Dar el nu-mi răspunse. Cînd am ajuns sus, pe culme, am auzit venind de jos glasul lui :

— Cu bine, părinte.

Și nu l-am mai văzut.

Capitolul VIII

Nu mă gîndeam la nimic. Stăteam la fereastră și priveam afară. Karaibrahim nu veni în ziua aceea. Plouase, dar între timp încetase. Ieșise soarele... Veni și seara.

Întreaga noapte n-am dormit. Și a doua noapte la fel. Karaibrahim a lipsit toată noaptea. Se făcu dimineața. Ieși iar soarele. Pădurea din fața conacului era luminată. Vedeam tulpinile pinilor de un galben-cafeniu luminos, drepte ca un fir întins, cum întretaie pe ici pe colo peretele verde. Mi se părea că pădurea e cusută cu fire negre de lînă, pe o pînză aspră, ca și goblenurile de pe pereții castelelor mele. Roase de vreme își arătau acum urzeala și firele temeliei. Dar tulpinile nu formau și ele temelia pădurii ?

Goblenuri. Mare prostie mai este și destinul ăsta. În dimineața asta eram convins că mi-am părăsit castelele cu goblenuri, că am coborît în infernul corăbiei și am primit islamismul numai pentru că mi-a fost scris ca eu să-l ucid pe Karaibrahim. Dar nu l-am ucis. Peste puțin timp trebuia să vină la mine. Nu știam dacă o să mă întrebe ceva. Nu mă gîndeam ce-am să-i răspund. Nu mă gîndeam la nimic ; priveam pădurea luminată de soare.

Am auzit voci. Se vorbea sub fereastra mea. Era Ghiulfie cu cineva, un bărbat. Mă obișnuisem, de cînd umblam prin tunelul secret, să ascult fără să mă uit. Acum am privit pe fereastră. Bărbatul era Goran, bulgarul acela, un munte de om, care mă condusese la moară. Era fiul lui moș Galușko. Se ruga de Ghiulfie să-l lase în conac. Ținea în mînă cîțiva păstrăvi mari, cum nu mai văzusem.

Glasul lui Ghiulfie era dulce ca un sirop. Pe ea nu o puteam vedea fiindcă vorbea de la o fereastră vecină. Oare nu era Goran unul dintre acei trei bărbați care îi înfiorau pîntecul ? Și nu era el amantul Sevdei, pe care o înăbușea în fiecare noapte ? Iată pe cine căuta flăcăul nostru. Știam că Ghiulfie n-ar fi admis să-i facă nici un rău

Sevdei, dar ea mai avea şi altceva în gînd. În curînd avea să se împace cu dispariţia mea din viaţa ei. Legătura noastră nu era rodnică. Vărsam vedrele într-un butoi spart. Soarta se îngrijise să nu izbutesc să mă leg cu lumea, să rămîn singur şi să nu las nimic în urma mea. Mai bine aşa.

Da, Ghiulfie îl va lăsa să intre în conac. Va spune că ea a cerut peştele. Însă urma să ceară plată pentru asta.

— Păi ce-ar putea cere o femeie bătrînă ca mine ?

El o privea. N-o vedeam, însă îmi închipuiam cum se uită la ea — parcă o vedea pentru întîia oară. Şi îndată ce-nţelese ce voia, se miră, cum aş fi făcut şi eu dacă mi-ar fi spus acelaşi lucru la prima întîlnire dintre noi.

Goran îşi plecă capul.

— Îmi vine greu, rosti încetişor.

Ghiulfie îi cîntă de la fereastră :

— O să-ţi treacă. Leapădă tot ce ai la tine : pistol, cuţit, altfel o să te oprească la poartă. Ticăloasa !

M-am uitat din nou, nemişcat, la goblenul verde al pădurii.

Se auzi un urlet de cîine. Mă înfiorai, deoarece mă gîndii că iar au să înceapă dulăii din Groapa iadului, dar cîinele lătra în curte.

Pe loc mi-am amintit că Goran era frate cu Şerko, închis împreună cu cîinele său Şaro în temniţă, în cealaltă curte interioară. Cîinele îl simţise.

Goran era fratele Elitei. Se prea putea să nu fi venit pentru Sevda ; aici mai erau închişi fratele şi sora lui.

N-aveam destul timp să mă gîndesc și să-mi pun întrebări. Din odaia vecină străbătu glasul lui Karaibrahim. Vorbea cu turcul care mă păzea pe mine. Îl auzii cum se așază pe scăunelul cu trei picioare, în fața vetrei ; scăunelul scîrțîi. Noaptea se făcea frig și, în unele odăi, se aprindea focul. Karaibrahim nu intra la mine într-adins, voia să mă chinuiască.

Mi se făcu rău. M-am așezat și am început să-mi șterg sudoarea de pe frunte. Nu voiam să-l întîmpin în acest fel pe Karaibrahim ; cu buzele învinețite, tremurînd.

De dincolo tună glasul lui Goran :

— Tu ești Karaibrahim ?

Goran vorbea din pragul ușii, care da în cerdac.

— Tu cine ești ? întrebă sec Karaibrahim.

— Sînt Goran, fiul lui Galușko.

— Ieși afară ! zise el cu voce ascuțită.

Prin odaie se auziră pași. Karaibrahim dădu afară nu pe Goran, ci pe paznicul din fața ușii mele.

Goran bolborosi :

— Pe tine te caut, Karaibrahim.

Odaia era străbătută de pași grei, dinspre cerdac spre mijloc. Alunecai fără zgomot pînă la ușa odăii mele. Pașii lui Goran ar fi înăbușit și mersul unui urs. Dușumeaua și tavanul scîrțîiră.

Un strigăt scurt, plin de uimire și durere mă smulse de la ușă. Ceva greu se prăbuși dincolo. În clipa următoare, m-am aruncat înainte și am împins ușa cu umărul. Era deschisă. Am năvălit în odaia lui Karaibrahim și mi s-au muiat picioarele.

Karaibrahim zăcea pe spate și o dungă roșie îi brăzda țeasta pleșuvă și fața. Ochii îi erau plini de groază și gura schimonosită, ca de o mirare neverosimilă.

Goran, aplecat deasupra lui, se ridică și privi în juru-i. Avea o înfățișare de nebun. Parcă era un lunatic trezit pe neașteptate. Nu mișcam, ca și cum aș fi vrut să nu mă zărească. În mîini ținea un cuțit mare. Se uita la Karaibrahim, la mine, la fereastra dinspre pădure, la peștele cu burta spintecată, în care-și ascunsese arma. Privirea i se opri asupra vetrei. Jăratecul era roșu. Sări spre ea și, cum era cu spatele spre mine, am văzut că își lovi pieptul cu amîndouă mîinile. Se auzi un geamăt și căzu cu fața-n foc.

Karaibrahim oftă și se întoarse într-o parte, spre Goran. Am îngenunchiat lîngă el. Se culcă pe burtă. Îl scuturai de umeri. Șopti, cu fața pe scînduri :

— Mai trăiește ?

În odaie mirosea a carne arsă.

Am sărit și cu mare greutate am dat de o parte trupul uriaș. Îl întorsei pe spate și i-am închis ochii.

Din pricina loviturii puternice, sau a căzăturii pe brinci, cuțitul i se înfipsese în piept, pînă-n plăsele. Fața îi arsese. Am ieșit în cerdac și am început să strig, ca ieșit din minți.

Tropăit de pași, strigăte și înjurături. Urlete și lătrat de cîine, lovituri în ușă. Băteau în poarta lor prizonierii. Karaibrahim zăcea cu ochii închiși. Fața și pieptul îi erau despicate. Părea că-și trage sufletul.

Veni val-vîrtej și Sevda. Îl privi pe Karaibrahim, apoi pe Goran și căzu pe scînduri.

Aplecat asupra lui Karaibrahim, călăul Sivri, bulucbașiul, întreba :

— Cine a fost, aga ? Fața lui e arsă.

Am înțeles de ce Goran se omorîse peste foc. Altfel turcii s-ar fi răzbunat pe sora și fratele lui, închiși în conac.

Fără să deschidă ochii, Karaibrahim șopti :

— Nu știu.

Ghiulfie căuta s-o aducă în simțiri pe Sevda. O întreba ceva, șoptit, și-i trăgea palme, cică s-o trezească.

Apoi se-ntoarse către mine și-mi zise :

— Auzi ? E gravidă, cățeaua asta.

Și începu să plîngă, dușmănoasă, ca și cum Sevda o păcălise.

. . . . . .

Ca un stol de viespi care ies din cuibul lor, cînd cineva îl ține cu o piatră, așa năvăliră turcii din conac. Erau turbați, încît nu-și dădeau seama că-i putea costa scump. Lăsară la o parte Prosoina și zburară călare spre Zagrad. Pînă la Podvis nu izbutiră să ajungă.

Se auzeau împușcături depărtate.

Prinseră trei-patru sute de oameni. Am rămas uimit cînd am văzut cîți nechibzuiți rămăseseră în cele două sate.

Cînd l-am mai văzut și pe Vraju-Kehaia, m-am cutremurat. Am crezut că a înviat din morți. Ori îl scosese cineva din furnicar, ori Karaibrahim îi dăduse drumul.

Închiseră prizonierii într-una din curțile interioare. Conacul se umplu de strigăte și țipete. Strigau noii prizonieri, țipau fecioarele ce fuseseră necinstite; strigau fruntașii din temniță. Turcii urlau și ei și trăgeau cu pistoalele. Azi își pierdură viața cinci turci. Ceilalți n-au dormit toată

noaptea. Hogea pîntecosul și molla Sulficar-Softa ieșeau din oră în oră în cerdac și spuneau că aga își trage sufletul. Dacă murea, turcii i-ar fi căsă pit pe toți.

Dimineața întinseră corpul lui Goran în piața din fața conacului și începură să treacă oamenii pe lîngă el. Om după om, moși, babe, femei cu sugaci la sîn și cu copii atîrnați de poale. Oameni întunecați. Apoi fruntașii, murdari, mirosind urît, adevărate umbre. Și fetele, desfătarea călăilor. Se priveau unii pe alții ; abia se recunoșteau. Suspinau și își înăbușeau durerea. Nici un țipăt nu se auzi în piață. Tatăl își vedea fiica prefăcută în zdreanță de turci, fiul își vedea tatăl cu mîinile legate la spate. Tăceau.

În piață, întins pe spate, cu mîinile-i răschirate, zăcea Goran. Avea palmele albe și fața neagră. Se mai zărea cuțitul, ieșind din pieptul lui. Unul cîte unul treceau bulgarii prin fața lui.

Așa se obișnuia, ca cei vii să-i ierte toate mortului din sicriul pus în mijlocul bisericii. Atunci fiecare săruta mîinile împreunate pe piept. Acum fiecare săruta doar cu ochii palmele lui deschise.

— Cine e ?

— Nu știu.

O lovitură. Prăbușire în genunchi. O nouă lovitură.

Un trup întins la pămînt.

— Cine e ?

— Nu știu !

Nu mai traduceam. Călăii și victimele se înțelegeau. Mă clătinam de oboseală și simțeam că-mi plesnește capul.

În locul cealmalei, îmi legasem capul cu un șervet ud. Of, și oamenii ăștia !... Mi se părea că

unul și același om trece de mii de ori și spune același lucru.

Toți îl cunoșteau. Dacă cineva nu-i știa numele, îl aflase în cursul nopții, cînd bulgarii șușoteau, strînși grămadă în curte, în așteptarea morții. Tăceau. Și eu tăceam.

Ei treceau, treceau mereu, oprindu-și privirea asupra feței negre.

Undeva, spre capătul grupului, se născu larmă. Cîțiva turci dădură fuga, dar bulgarii înșirați în tăcere se sileau să nu-i lase să ajungă acolo.

În piață apăru moș Galușko. Orice șoaptă încetă și se lăsă o tăcere de mormînt.

Încet, pas cu pas, moșul traversă piața și se opri în fața corpului fiului său. Îngenunchie lîngă el, îi privi îndelung fața arsă și se ridică în picioare. Își desfăcu brațele deschise gura de două-trei ori, însă nu scoase nici un sunet. Eu nu știam că amuțise.

Apoi, dintr-o dată, spuse :

— Fiul meu, Goran.

O femeie începu să plîngă de mînie și durere. Credeam că moșul înebunise. Rămăseseră înmărmuriți că, din cauza durerii, îi revenise glasul.

Moș Galușko rosti :

— Chemați tot muntele să audă numele lui. De ce-l ascundeți ? Păi, dacă o să murim cu toții, cine o să povestească despre el ? Muntele trebuie să-l țină minte.

Se întoarse spre Sivri, bulucbașiul și-i spuse :

— Călăuzește-mă la căpetenia ta.

Am făcut un pas înainte și i-am spus :

— Karaibrahim mi-a poruncit că oricine recunoaște pe cel mort să fie adus în fața lui.

Turcul zăcea pe pat în aceeași odaie în care fusese rănit de Goran. Era învelit cu o cuvertură

luminoasă — astfel de velințe se numesc sîmbure de soare, fiindcă în mijlocul lînii albe sînt țesute flăcări roșii, care se adună într-un ghem de foc. Părea că sîngele din rana lui Karaibrahim pătrunsese prin învelitoare. În vatră ardea cu flăcări un foc din rădăcini de pini răşinoase, încît mirosea a pădure.

Prin fereastră se vedea muntele însorit. La picioarele lui Karaibrahim şedea Sevda, lîngă foc, amîndoi hogii, iar la fereastră Kemancidjogli. Karaibrahim zăcea cu faţa la perete.

Moş Galuşko făcu cîţiva paşi spre el, în tăcere, ca şi cum n-ar fi vrut să-l trezească, se aplecă asupra lui şi-l strigă :

— Strahine ! Strahine !

Karaibrahim tresări, abia simţit, ca pleoapa unui om care se preface că doarme, dar nu se întoarse.

Moşul rosti din nou :

— Strahine, fiule !

Sevda se ridică în picioare, albă şi îngrozită. Batista cu care-şi acoperea faţa îi căzu jos. Se retrase cu spatele, părînd că pipăie cu mîna ca să găsească ceva. Se sprijini de uşă, o împinse şi scuturâ plasa. Nu izbuti să iasă, pentru că uşa se deschidea înăuntru şi ea nu înţelegea să se dea la o parte. Rămase astfel, să privească şi să asculte.

Turcii nu înţeleseseră nimic, fiindcă moş Galuşko vorbea pe bulgăreşte.

Nu am fost surprins. Presimţisem din clipa cînd Karaibrahim nu spusese numele lui Goran, deşi îl auzise chiar din gura lui.

Karaibrahim n-avea de unde să ştie că eu auzisem tot.

Am adunat una cîte una cioburile sparte şi împrăştiate, mi-am amintit întîmplări, discuţii,

cuvinte răzleţe. Intrarea în vale, mersul lui la moară, salvarea lui Şerko. Karaibrahim era bulgar. Ştiam că nu se atinsese de Elita.

— Strahine, zise încet moşul.

Kemancidjogli îl trase înapoi cu brutalitate. Atunci Karaibrahim se întoarse. Îi văzui faţa. Moţul din frunte îi fusese ras. Tăişul alunecase pe ţeastă şi făcuse o rană nu prea adîncă, însă o alifie verde o contura de-a lungul feţei. Era largă şi înfiorătoare. Abia l-am recunoscut.

Făcu un semn că vrea să vorbească. Îl rezemară pe perne.

Înăbuşindu-se şi oprindu-se după fiecare cuvînt el spuse :

— Kemancidjogli, şeicule Şaban-Şebil, molla Sulficar Softa. Eu sînt ienicer din această vale, Elinden, din satul Podvis. Omul acesta este tatăl meu, cel închis deoparte cu cîinele este fratele meu. Uriaşul, care şi-a ascuns cuţitul în burta peştelui şi a încercat să mă omoare, e tot fratele meu. Fecioara pe care am luat-o de la nuntă, e sora mea.

Se poticni. Îşi închise ochii şi cuta verde de pe faţa lui se întunecă, fiindcă pălise foarte tare. Cînd deschise ochii îşi adună puterile şi zise :

— Închideţi pe bătrîn şi pe fecioară lîngă omul cu cîinele. Aşteptaţi pînă prind puteri, să mă pot răzbuna. Nu vă atingeţi de ei.

Turcii se uitară unul la altul. Kemancidjogli îi spuse :

— Aga, tu vorbeşti bulgăreşte.

Nu băgasem de seamă acest lucru. În toată şederea noastră în vale, în timp ce eu traduceam, Karaibrahim înţelegea fiecare cuvînt. Mi-am amintit că atunci cînd am intrat în casa lui Manol, el rostise cuvîntul „clopote" în bulgăreşte. Acum, în

focul febrei, el vorbi, fără să-şi dea seama, în limba lui maternă.

Karaibrahim nu izbuti să repete ceea ce spusese în turceşte, şi îşi pierdu cunoştinţa. Turcii se uitară la mine. Din nou eram tîlmaciul Abdulah. Puteam să mint ? Să încerc a salva pe moş Galuşko şi pe copiii lui ? Se putea ca aga să moară, înainte de a-şi reveni. Deschise ochii.

Repetai pe turceşte cuvintele lui. El coborî pleoapele în semn că aşa e.

Îl duseră pe moş Galuşko lîngă fiul său, Şerko. Uriaşul cîine cu pete îl întîmpină, lătrînd bucuros. O căutară pe Eliţa, dar n-o găsiră. Eram ultimul om care o văzuse stînd în cerdac. Karaibrahim nu putea spune nimic ; delira şi se zbătea.

. . . . . .

Cînd îşi mai reveni, Karaibrahim ceru să fie mutat în grajd, lîngă calul său. Spunea că acolo e mai cald şi mai întuneric, fiindcă ochii îl dureau din pricina luminii. Eu, însă, mi-am dat seama că s-a mutat acolo pentru că singura fiinţă dragă care îi mai rămăsese era calul. Se lăuda cu singurătatea lui, dar e de la sine înţeles că tremura de frig peste noapte.

Îndată ce rămînea singur, vorbea calului cu glas schimbat, duios, rugîndu-l să-şi întindă spre el botul, făgăduindu-i o şa de aur şi potcoave de argint. Calul se temea de mirosul de sînge, sforăia, dar îndată ce-i schimbau bandajele lui Karaibrahim, necheza şi lovea cu copitele în scîndurile ieslei. Era de mirare, întrucît caii de război sînt obişnuiţi cu sîngele.

Pe mine mă iertă. Îmi spuse :

— Tu nu poţi ucide un om rănit, dacă nu ai făcut acest lucru cînd era în puteri.

Încercă să surîdă. Tăietura verde peste frunte, lîngă ochiul stîng, pe lîngă nas, peste buze şi bărbie îi făcu surîsul strîmb şi înfiorător.

Îşi răsese nu numai smocul de pe frunte, ci şi mustăţile.

— Nu trebuia să te pun să-l jupoi pe bătrînul acela. Noi, conducătorii, nu trebuie să ne murdărim mîinile cu treburi mărunte.

Voia să mă atragă din nou de partea lui, lăsîndu-mă să înţeleg că mă socotea egalul lui. Nu mai avea încredere în nimeni, nici în oamenii lui. Credea că eu am să-l slujesc cu credinţă. Eu, însă, aveam în minte privirea lui, cînd mi-a poruncit să-l jupoi pe bătrîn şi cînd ne duelasem. Şi mai ştiam că, îndată ce se va face bine, mă va ucide.

Mă ţinea zile şi nopţi în grajd, alături de el. Îmi povestea despre anii petrecuţi prin şcolile de ieniceri. Mă silea să am grijă de cal. Nu-mi era greu. Îmi făcea plăcere să mă sprijin de corpul acestui animal curat şi nobil, cu pielea de mătase.

Într-una din zile o aduseră pe Eliţa. O ţineau doi turci. Karaibrahim se ridică în coate şi izbuti să se aşeze. Nu-mi puteam da seama dacă e bucuros sau supărat.

— Unde aţi prins-o ? întrebă el.

— A venit singură, aga.

Printr-un semn, îndepărtă pe cei doi turci. Tăcea şi aştepta.

Eliţa căzu în genunchi pe pămîntul bătătorit al grajdului :

— Frăţioare, iartă-l pe tatăl nostru.

Karaibrahim ridică capul, îşi întinse gîtul şi începu să rîdă. Mărul lui Adam juca pe gîtlejul lui, în sus şi-n jos, ca şi cum ar fi înghiţit greu şi se

îneca. Apoi începu să tușească și duse mîna la piept, acolo unde avea rana.

— De ce fratele meu nu a înțeles că îi sînt frate? De ce sîngele nu i-a spus nimic? Dacă a înțeles că-i sînt frate de ce a ridicat brațul să mă ucidă? Or sîngele matern este atît de slab, încît un om nu poate recunoaște pe fratele său bun, or Goran a fost atît de puternic, încît a trecut peste acest lucru. Dacă e să dăm crezare celor spuse mai înainte, omul nu trebuie să pună preț pe acest lucru. Dacă e adevărat ce am spus la sfîrșit, atunci pot fi eu mai slab decît Goran?

— Frățioare, îi spuse Elița, dacă tu n-ai fi simțit sîngele matern, nu m-ai fi lăsat să zac lîngă tine neatinsă.

— L-am simțit. Și a trebuit să vie această lovitură ca să taie legătura dintre mine și neamul meu. Așa a fost scris. Și ca să fiu luat din valea asta, și ca să mă fac ienicer și ca să mă întorc din nou, să vă aduc la adevărata credință. Și această lovitură a fost scrisă și cîntărită. Însuși Allah a ridicat brațul fratelui meu ca să mă pedepsească, fiindcă mă gîndeam la neamul meu. M-a pedepsit greu, dar nu m-a omorît. Tot cu această lovitură mi-a arătat că omul puternic este singur.

— Manol nu e singur, îi spuse Elița. Crezi că el e slab?

Karaibrahim răspunse imediat, ca și cum se gîndise multă vreme la asta și aștepta doar întrebarea:

— Ciobanii sînt ca oile. Au trăit atît de mult împreună, încît au ajuns ca și ele. Unde se duce o oaie, acolo merg toate. Ai desprins, cred, o oaie de turmă. Ai văzut ce greu este. Ceilalți, ce să mai spună? Le vine greu. Se sprijină cap lîngă cap, ca

oile care se odihnesc la amiază. Omul puternic e totdeauna singur. Uită-l pe Manol.

— Eu nu sînt nevasta lui Manol. Sînt femeia fiului său, Momcil, și o să am un copil cu el.

Karaibrahim se săltă de la mijloc în sus, se depărtă de perne, apoi căzu din nou pe spate.

— I-am făgăduit lui Manol ca fiecare om din neamul lui să înscrie o cruce cu sîngele său și să scuipe pe ea. Trebuie să dau de Momcil.

Vorbind, își aminti ceva și zîmbi cu jumătatea teafără a gurii :

— Naște copilul. Am să ți-l las trei ani. Apoi am să-l iau și am să-l dau la școala de ieniceri. Știi tu cum ajungi ienicer ? Săpatul în bostănărie, foamete, bătaia cu vergi, luptele cu sabia. O singură cămașă pe an, o singură batistă, pe care o primeai într-o cameră întunecoasă, ca să n-o poți alege... Fiul tău va ajunge un bun ienicer.

— Mai bine îl sugrum, zise Elița.

— N-ai să poți.

— De ce ? Nu sînt sora ta ? Hai, trimite-mă lîngă tatăl și fratele meu. Ucide-mă împreună cu ei ; iar dacă vrei să ștergi de pe fața pămîntului tot neamul lui Goran, atunci omoară-te și tu.

— Eu n-am neam, am numai vatra ienicerilor. Tu nu ești om, ci femeie și n-ai suflet. Menirea ta e să naști soldați. Venețianule, du-o în haremul Safidei.

Cînd am ieșit, Elița plîngea. Îmi era milă de ea și doream s-o mîngîi, să-i sprijin capul pe umărul meu.

Ea ridică spre mine ochii ei frumoși, înecați în lacrimi și-mi spuse :

— Deși mi-e frate, trebuia să-l ucizi atunci.

— De ce-ai mai venit ? o întrebai.

— Cum era să nu vin ? îmi răspunse ea. Nu le spune nimic, tatălui şi fratelui meu.

M-am întors la Karaibrahim. Vorbea cu calul său. Am rămas în uşa grajdului. El m-a simţit şi mi-a făcut semn să intru. Mi s-a părut bine dispus şi îmblînzit.

— Priveşte, îmi zise el, uite ce grinzi sprijină tavanul. Doi inşi n-ar putea să le cuprindă. Şi treptele care duc sus tot din grinzi de acestea sînt făcute. Uită-te la pietrele zidurilor. Vezi ce iesle ? Cît e de mare ! Poţi lega la ea şi-un elefant. Cînd eram copil, zi şi noapte mă gîndeam la conacul ăsta. Îl priveam de jos în sus şi mă tot învîrteam în jurul lui. Nu-i puteam trece pragul. Tu nu poţi înţelege acest lucru. Ai trăit în castele. Acum, eu sînt stăpînul lui. Nepătrunse sînt căile lui Allah !

Tăcu un timp, după care urmă :

— Cînd am văzut cuţitul ridicat asupra mea — nici nu mă aşteptam, pentru că ştiam că este fratele meu — am crezut că mi-a sunat ceasul. Totuşi cuţitul m-a izbăvit. Îţi aminteşti de smocul de pe fruntea mea ? Tot părul îmi căzuse şi numai el rămăsese. Tot aşa mai stăruia în mine şi dragostea pentru neamul meu. Nu mă puteam descotorosi de ea. Inima mi se umplea de credinţă faţă de Allah şi de ură faţă de necredincioşi, dar tatăl şi fraţii mei stăteau de o parte. Acum i-am văzut. Cuţitul mi-a retezat smocul de păr. Cînd trec cu mîna — şi îşi mîngîie ţeasta netedă — nu mai simt nimic. La fel, cînd privesc în sufletul meu, nu văd decît credinţă şi ură. M-am izbăvit !

. . . . . .

Bulgarii prinşi de prin sate erau închişi în curtea interioară, cea cu paltinul, ca într-un staul.

Ieşirea spre poartă, spre scări şi spre uşi era barată cu mărăcini şi cu lanţuri, iar în cerdac stăteau străjile. În prima zi, cînd le aruncară bucăţi de pîine, ca la cîini, oamenii se încăierară pentru ele, iar turcii rîdeau. A doua zi nu se mai aplecă nimeni să ridice pîinea. Cîţiva oameni o strînseră şi o duseră la cei mai bătrîni, ca s-o împartă aceştia. În fiecare zi murea cîte unul, dar cadavrele nu erau ridicate. Ei singuri desfăceau pietrele caldarîmului şi încercau să-i îngroape. Noi ieşeam prin cerdacuri şi îi priveam. Se aflau jos, ca într-o altă lume. Karaibrahim poruncise să nu schimbăm nici o vorbă cu ei.

Coboram din ce în ce mai rar în tunelul secret, la fruntaşi. Ghiulfie nu mă mai lăsa în odaia ei. Nu plîngea, privea numai ţintă înainte şi spunea într-una :

— Căţeaua aia de Sevda e gravidă. Ţi-am spus eu — Karaibrahim sau Goran. A mai rămas Manol.

Slăbea văzînd cu ochii şi pielea îi atîrna în cute, ca o zdreanţă.

Nu mai aveam nevoie de ea. Şi nici de fruntaşi nu mai aveam nevoie. Turcii, temîndu-se de Karaibrahim, nu îndrăzneau să-i ucidă, dar luau în fiecare zi cîte zece — douăzeci şi-i sminteau în bătăi. Le trăgeau cîte douăzeci de toiege, şi după cum spunea şeicul Şaban Şebil, „dau de douăzeci de ori şi număr o dată". Din tunelul secret auzeam cum cei bătuţi mai de mult se pregăteau să-i întîmpine pe cei care veneau stîlciţi, de afară. Mircio plîngea şi Manol îi zicea :

— Muntele se uită la noi !

Am înţeles că totul se-nvîrteşte în jurul frăţiei. Oamenii aceştia erau fraţi cu oamenii din vale şi cu cei de pe toate pămînturile bulgăreşti. Voiau să rămînă fraţi şi nu doreau să ridice braţul îm-

potriva semenilor lor. Şi dacă mă gîndeam mai adînc, vedeam că a avea un frate înseamna să fii om. Nu era vorba de sînge şi de legături de rudenie. Karaibrahim spunea că a fi singur înseamnă a fi puternic. După mine ar trebui să spună : să devii fiară. Um om nu trăieşte singur. Singur, sau cu ceilalţi oameni, aceasta era de ales. Karaibrahim se căznea să rămînă singur, să rupă legătura care îl ducea spre oameni. Ciobanii încercau să rămînă împreună. Karaibrahim a ajuns la capătul drumului. Oare ciobanii vor ajunge şi ei la capătul drumului ?

. . . . . .

Sosiră şi alţi turci. Într-o zi, dinspre munte se auziră împuşcături dese. Am sărit cu toţii afară. Pe sub coama muntelui, acolo unde se înălţau crucile de piatră, se ridicau norişori de fum. Cobora o ceată neagră de oameni. I-am recunoscut că sînt turci. Trăgeau în aer nu pentru a se apăra de ciobani, ci de bucurie.

Veniră două sute de oameni, oaste de rînd şi trei sute de călăreţi, oaste de ajutor, sau, după cum li se spune, akingii, başbuzuci. Trei sute de fiare hămesite, fiecare cu traista goală pe spinare şi cu frînghia înfăşurată de mijloc. Veniseră să prade şi să omoare. Îi conducea vestitul Karaimam Hasan hogea, ucigaşul de la Cepino, prietenul lui Mehmed-paşa.

Karaibrahim porunci să-l aşezăm pe o targă şi să-l scoatem în faţa porţii conacului. Voia să vadă cum îi vine ajutorul.

Karaimam era pe jumătate nebun. Nu putea rosti o vorbă ca lumea, ţipa mereu. Vinele de la gît îi erau mereu umflate, faţa aprinsă, iar ochii

stăteau gata să-i sară din orbite. Dădea din mîini, tropăia din picioare, se tăvălea pe jos. La început am crezut că e beat. Ținea pe lîngă el un derviș, care ceasuri întregi se învîrtea în jurul lui, atît de repede, încît poalele hainei sale fluturau mereu și stăteau întinse ca o ciupercă. Se spunea că-l slujise și pe sultan.

Viața în conac începu a se învîrti ca poalele hainei dervișului. Casa devenise neîncăpătoare pentru atîția oameni. Chiar în aceeași noapte dădură de-o parte mărăcinii și începură să aleagă femei și copii, dintre prizonierii bulgari. M-am dus la Karaibrahim și acesta îmi spuse :

— Mările sînt adînci, pentru că primesc toate fluviile din jur. Și pe cele mocirloase. Conducătorii de oști sînt puternici, pentru că primesc pe oricine. Și pe tîlhari. Cu ajutorul acestor oameni voi deveni stăpînul muntelui. Destul de cînd stau în conac. Lasă-i să-și facă de cap. Cînd mă voi pune pe picioare am să-i potolesc. Cheamă-l încoace pe noul hoge !

Nu știu ce-au vorbit. Hogea ieși de-acolo mai smerit.

A doua zi, un grup numeros de turci plecă pe munte. Se spunea, după aceasta, că au fost la vînătoare cu ciini turbați. Nu se mai auziră.

— Încă mai rînjesc și latră, aga, îi spunea Kemancidjoglu lui Karaibrahim. Au mai rămas doi-trei foarte slabi. Le-am aruncat o oaie cu otravă pentru lupi.

În cele din urmă urletul lor nu se mai auzi de loc.

În ziua următoare aproape întregul conac rămase gol. Mai mult de cinci sute de oameni înarmați porniserăm pe munte. Karaibrahim era în mijloc pe o targă. Îl purtau pe umeri șase inși.

Karaimam călărea pe spinarea unor bulgari. Își alesese cinci inși mai voinici, pe care îi călărea, îi bătea cu călcîiele și-i înțepa cu cuțitul în coaste. Nenorociții se cățărau cu păduchele negru înfipt în spatele lor.

Cu noi mai mergeau moș Galușko și Șerko cu cîinele legat.

Înaintam cu greu. Turcii se împrăștiaseră prin pădure cercetînd fiecare vîlcea și fiecare tufiș. Cînd își dădu seama pentru ce am plecat, chiar și hogea pîntecosul se făcu palid și se duse la Karaibrahim.

— Aga, îi spuse acesta, tu știi că în Coran stă scris : „Fiul, chiar dreptcredincios nu trebuie să-l ucidă pe tatăl său, fie el și necredincios".

— Știu, îi răspunse cu dinții strînși Karaibrahim. Și el era palid, poate și din cauza durerilor pricinuite atunci cînd îl scutura targa. Însă pot face așa încît un altul să-l ucidă. Nu mă gîndesc să omor pe nimeni. Pleacă de lîngă mine.

Înaintam și, deși știam bine unde mergem, nu-mi venea să cred.

Groapa iadului, unde se aruncau cîinii turbați, se afla la picioarele unor stînci înalte. Era o rîpă întunecată, largă de vreo cinci-șase picioare, iar peretele de piatră de deasupra ei era acoperit cu mușchi cafeniu și umed. În vîrful stîncilor se zăreau niște ruine.

Cînd am ajuns, Karaibrahim trimise un detașament să urce pe creastă și-i arătă lui Karaimam-Hasan hogea :

— Acolo o să lăsăm o sută de oameni. Stîncile astea păzesc drumurile de cealaltă parte a văii. Sus e și apă.

M-am dus la văgăună și m-am uitat în ea. Mă așteptam să mă înăbușe duhoarea. Nici vorbă

de așa ceva, doar că era foarte întunecată. Nu se deschidea în jos ca o fîntînă, ci începea cu o pantă abruptă, în care un om n-avea de ce să se țină.

După asta stînca se curma și nu se vedea ce este mai departe. Am strigat. Nu venea ecoul. Am înțeles de ce cîinii rămîn în viață și nu se zdrobesc de îndată ce sînt azvîrliți. Desigur, în adîncuri, mai era o pantă, mare sau mică. Turcii se împrăștiară pe stîncile din jur și prin poienele pietroase și formară în jurul văgăunii și a micului grup rămas lîngă ea, o uriașă potcoavă. Dintr-o parte se înălțau stîncile. Acolo, pe culmile din jur se vedeau alte grupuri de oameni. Erau bulgarii, care ne priveau de departe.

Vîntul sufla, cerul părea măturat și cîinele urla. În jurul nostru se desfășura creasta golașă, pustie și sălbatică.

Karaibrahim porunci să-i așeze targa la pămînt și, după ce se sprijini în cot, le spuse tatălui și fratelui său :

— De cînd am venit în vale, mi s-a împuiat capul cu tot felul de povești despre frați, bulgari și credință. Coborîți în Văgăuna neagră și rămîneți singuri cu cîinele. Atunci o să vedem dacă animalul vă va rămîne credincios. Dacă o să-l mîncați voi pe el, veți rămîne unul în fața celuilalt. Atunci o să vedem dacă omul este fratele omului.

Se lăsă pe spate și se sprijini în pernă. Glasul îi era slab și dus de vînt.

Moș Galușko, cel alb, și Șerko nu răspunseră. Vîntul răsfira barba albă a bătrînului și părul negru al flăcăului.

Karaimam-Hasan hogea le spuse :

— Primiți credința cea adevărată.

Ei nu făcură nici o mișcare.

Atunci Karaibrahim făcu un semn. Doi inși cu niște prăjini, cu furcă la capăt, prinseră din două părți gîtul ciinelui și începură să-l împingă spre muchia genunei. Ciinele se zbătea să întoarcă capul și să muște prăjinile, mîrîia, urla, rîcîind cu labele stînca, puternic și furios. Cînd capul său se aplecă deasupra prăpastiei, schelălăi de groază. Un lătrat ascuțit, un urlet și ciinele dispăru. Se auzea cum trupul lui se izbește de stînci. Chelălăia. scîncea, lătra și glasul lui se înfunda din ce în ce în adînc. Un urlet și o izbitură, un lătrat și o izbitură și la sfîrșit se auzi din fundul prăpastiei un urlet deznădăjduit, pătrunzător, neajutorat.

Pentru prima oară am auzit vocea lui Șerko. Trecu în față, cu mîinile legate la spate, se aplecă peste gura genunei și strigă :

— Vin și eu, Șaro !

Vîntul îi ridica părul, ca și cum din prăpastie venea o suflare de uriaș. Un scîncet trist înlocui urletul. Acolo jos nu mai zăcea enorma fiară pletoasă, ci se zbătea un cățeluș oarecare.

Șerko ședea pe muchia prăpastiei și privea în jos. În spatele lui, cu pași înceți și furișați se apropiau doi călăi. Nu-l îmbrînciră înăuntru, ci-l legară de subsuori și începură să-l coboare. Colacul uriaș de frînghie se desfășea micșorîndu-se. Glasul lui Șerko, care la început răsuna, începu să slăbească, dar tot se mai auzea cum încuraja ciinele. Omul atinse fundul prăpastiei. Frînghia era dublă. Sloboziră un capăt și începură să tragă. Acum, firul alb, care se pierduse în beznă, revenea la noi. Nesfîrșit de lungă era frînghia, foarte greu trecea timpul. Funia nu tremura, nu se împiedica, nu se clătina, ca și cum la capătul ei nu

era nimic. Sau poate atîrna un cadavru. Cîinele nu se auzea.

Pe marginea prăpastiei rămăsese numai moş Galuşco. Mărunt, alb, cocîrjat, cu mîinile legate la spate, părea că vrea să se înalţe. Înapoia lui se ridicau stîncile încununate cu ruinele albe. De acolo priveau turcii.

Acestea erau stîncile, pe care mi le arătase în ziua aceea la moară, cînd mîncam soare şi miere ? Rostea : „Curge, curge" şi povestea despre zeii cu picioarele de capră, ai oamenilor care ridicaseră altarele. Zeii noştri aveau talpa piciorului ca noi toţi.

Capătul frînghiei ajunse sus şi căzu pe stîncă. Karaimam păşi în faţă şi zise din nou :

— Primeşte credinţa cea adevărată !

Vorbi fără tragere de inimă, numai pentru că aşa trebuia, încredinţat că nu i se va răspunde. Se grăbi să se retragă ceva mai la o parte de gura căscată a muntelui.

Moş Galuşko nu se clinti. Mi-am amintit că asurzise din pricina huruitului morii şi a zgomotului cascadei. I-am spus lui Karaibrahim :

— Moşul e surd.

Vîntul se întetea. Hogea pîntecosul porni spre moşneag, însă se lăsă pe vine cînd se apropie de muchia genunei şi începu să pipăie cu palmele stînca netedă.

Cînd ajunse lîngă moş Galuşko, se ridică în picioare, părea o minge umflată pe lîngă bătrînul subţirel, şi-i strigă la ureche :

— Primeşte credinţa adevărată ! Şi se lăsă repede pe vine.

Moş Galuşko privea înspre prăpastie, cu o înfăţişare îngrijorată şi neajutorată, care se iveşte

pe chipul surzilor, atunci cînd se silesc să audă ceva. Tresări, dar nu văzu pe nimeni. Pîntecosul îl trase de picioare. Moşul îşi plecă ochii şi-l văzu, la picioarele lui, stînd pe vine. Înţelese şi clătină din cap. Mola Sulficar Softa se tîrî înapoi pe coate şi genunchi. Tăceam. Vîntul şuiera printre stînci.

Karaibrahim porunci :

— Coborîţi-l în prăpastie. Şi văzînd pe cei doi călăi ridicînd capătul funiei adăugă : Dezlegaţi-i mîinile şi daţi-i un cuţit.

Bătrînul luă cuţitul, îl privi şi nu ştia ce să facă cu el.

Haina-i albă tremura pe corpul lui, răsfirată şi bătută de vînt.

— Nu vreau să-l mănînce cîinele, zise surd Karaibrahim.

Moş Galuşko cel alb, cîntăreţul muntelui, coborî în prăpastie, tot aşa cum cu multe veacuri înainte coborîse un alt cîntăreţ al Rodopilor, numit Orfeu, pe vremea cînd pietrele de pe culme se înălţau în minunate altare albe.

Frînghia se întoarse din nou.

Ne-am încordat auzul. Mă uitam spre Groapa iadului, la fel cum se uitase bătrînul cu o clipă înainte. Parcă îl mai vedeam pe muchia prăpastiei.

Vîntul sufla !

Răsunară împuşcături slabe şi răzleţe. În timp ce toată lumea privea spre prăpastie, bulgarii se apropiaseră aproape în spatele turcilor. Făcuseră acest lucru nu pentru a-i ataca, ci atraşi de spectacolul îngrozitor de la marginea rîpei. Nici nu răspunseră la împuşcături. Întoarseră spatele, o

luară grăbiți în sus, pe după stînci și se pierdură în munte.

Atît de repede ne îndepărtarăm de prăpastie, încît se părea că și noi fugim. Vîntul bătea din față, așa că trebuia să ne încovoiem și să înaintăm într-o rînă. Nu ne uitam unul la altul. Semănam cu o gloată tăcută, care se întoarce de la cimitir după ce a auzit țărîna prăvălindu-se peste sicriu. Dar în mormînt rămîn morții, pe cînd în prăpastie au rămas oameni vii. Ei trăiau acolo, în măruntaiele pămîntului, în întunericul negru, înconjurați de hoituri în descompunere. Cît puteau rezista ?

Eu, care eram în viață, nu mă mai bucuram de ea.

Pe cînd intram în conac, vîntul ne aduse urletul deznădăjduit și întîrziat al cîinelui.

Nici turcii de sus, de pe stînci, nu aveau să petreacă o noapte veselă.

Capitolul IX

În ziua aceea soarele strălucea deasupra muntelui. Nu era un soare obișnuit, ci o furtună solară, un vîrtej. Coastele împădurite, luminate de razele ce cădeau peste ele, păreau strivite, copleșite și nivelate de lumină.

Nu se mai deosebea nici coasta, nici umbra și copacii se ridicau ca un perete verde. Soarele zbura peste pantele mărginașe, ce semănau cu niște avalanșe verzi aplecate ca niște creste de un verde luminos, dungate de umbrele vinete din

vîrfurile pinilor. Ici-colo, prin poieni se vedeau pete de un albastru clar ale pădurii dinspre partea însorită, căci din cealaltă parte pădurea se îngemăna cu poiana. Întreaga pădure era presărată cu o pulbere de aur, ce plutea deasupra ei, ca și cum s-ar fi așternut o zăpadă solară.

În această zi fură uciși fruntașii din valea Elinden. I-au scos din temniță și sărmanii se chinuiau să-și țină ochii deschiși, dar pleoapele cădeau singure, pentru a-i apăra de lumină.

Au fost întrebați dacă primesc adevărata credință. Ei tăceau. Au fost întrebați care le este ultima dorință. Ei au cerut : — Ucideți-ne în fața conacului, nu între patru pereți, în piața din fața muntelui.

Karaibrahim le făgădui că așa va face.

Nu mai traduceam, fiindcă aga vorbea bulgărește. Stăteam de o parte și priveam. Karaibrahim hotărîse să-i omoare în piață, ca să-i poată vedea și bulgarii de prin munți, cărora chiar le trimisese vorbă. Cinci sute de turci stăteau în casele de la marginea văii, cu puștile ațintite spre pădure, ca nu care cumva să se apropie cineva încercînd să împiedice execuția.

Șaizeci de gealați își ascuțeau de ieri satîrele pe o piatră neagră. Tăiară pinul singuratic, care se înălța în mijlocul pieții și-i neteziră o parte a trunchiului, pentru butuc. Au săpat chiar și un șanț pentru scurgerea sîngelui.

Fruntașii ieșiră cu mîinile legate la spate, căci așa poruncise Karaibrahim, să fie legați cu o curelușă doi cîte doi și ei mergeau perechi, întorși puțin unul față de altul, fiindcă nu-și puteau mișca mîinile.

Numai Mircio era legat singur și mergea pe lîngă tatăl său, așa cum aleargă vițelul la tăiere, le-

gat numai de coarne, în urma taurului uriaş înlănţuit.

Cînd trecea pe sub bolţile întunecoase, ca să iasă în piaţă, Karaimam-Hasan hogea îi spuse ciobanului de lîngă Manol :

— Schimbă-ţi credinţa şi peste o jumătate de ceas vei mînca pilaf, iar peste ani, sufletul tău va intra în rai, în timp ce ceilalţi se vor rostogoli fără capete.

Ciobanul îi răspunse :

— Cînd apa ceea de colo va înceta să mai curgă, atunci voi înceta şi eu să mă numesc bulgar şi voi ajunge turc.

El nu mai vedea fîntîna, care clipocea în curtea interioară, dar îi mai auzea susurul.

Karaibrahim, care zăcea pe targă, lîngă şirul de osîndiţi, auzi cele spuse de cioban şi-i porunci lui Kemancidjogli aflat lîngă mine :

— Pînă la apusul soarelui fîntîna să fie zidită.

Din întuneric se auzi glasul răsunător al ciobanului :

— Fîntîna o poţi zidi, dar izvoarele din munţi ba.

Îi aşezară în mijlocul pieţii într-un şir zdrenţuit, îngălbenit, însîngerat. Unii din ei abia se mai ţineau pe picioare, zdrobiţi în bătăi. Picioarele, feţele, mîinile le erau numai o rană.

De cealaltă parte se aşezară cei şaizeci de călăi cu satîrele în mîini. Îi priveau pe fruntaşi şi fiecare părea că-şi alege victima.

Din poartă ieşi Karaibrahim, pe targă, purtat pe umeri de şase slujitori goi pînă la brîu. Aşezară targa pe un fel de tribună, să poată privi mai de sus. Karaibrahim tăcea, sprijinit în cot pe o pernă roşie. Dunga verde a rănii îi brăzda faţa de la frunte pînă la gulerul hainei. Din conac ie-

şiră doi inşi care ţineau de ambele laturi o placă mare de marmoră.

Karaibrahim vorbi :

— Pe această placă Suleiman-aga a dăltuit numele voastre. Şi întorcîndu-se către unul din slujitorii pe jumătate goi, care stătea lîngă el, îi porunci :

— Ia un ciocan şi sparge placa !

Turcul îşi scuipă în palme şi ridică barosul greu. De trei ori a trebuit să izbească, ca să crape piatra albă. Şi de trei ori ecoul întoarse lovitura răsunătoare. Am ridicat ochii să privesc muntele, care răspundea, ca şi cum ciocanul lovea în măruntaiele lui de marmoră. Marginile pădurilor de deasupra livezilor, de lîngă satul Prosoina erau tivite de lume.

Se adunaseră bulgarii prin poienile din mijlocul pădurii, şi înegriră locul de lîngă crucile de pe creastă, la trecătoare. Mi s-a părut că sînt oameni urcaţi şi în copacii de pe înălţimi. Niciodată n-aş fi crezut că în Elinden trăia atîta lume. Pesemne că veniseră şi de prin alte părţi. Între gloatele tăcute şi casele mărginaşe ale satului se aşterneau livezile cosite de soare, spre care erau îndreptate puştile turceşti. De jos se vedeau foarte bine bulgarii de pe coaste, iar de sus şi ei vedeau piaţa ca-n palmă.

De o sută de ori izbi slujitorul în lespedea de marmoră, pînă cînd o sparse în bucăţi. Cu cît izbea mai tare, cu atît se fărămiţa în mii de bucăţi curbate, proaspete, care reflectau soarele jucăuş, strălucind puternic în mijlocul pieţii.

De trei ori se opri slujitorul. Tot spatele-i strălucea de sudoare. De trei ori Karaibrahim îi porunci să urmeze.

Cînd loviturile conteniră şi se auzi un fel de scrîşnit, ca şi cum o fiară puternică ar fi sfărîmat oase între colţi, Karaibrahim spuse :

— Destul !

Slujitorul lăsă jos barosul şi îşi şterse fruntea.

Karaibrahim îi porunci :

— Apleacă-te, ia în pumni pietricele şi praf şi presară-le la picioarele ciobanilor.

Slujitorul risipi în faţa picioarelor goale ale osîndiţilor la moarte bucăţelele şi praful plăcii pe care fusese înscris numele lor.

Mircio căzu în genunchi, ascuns în spatele tatălui său, aplecîndu-şi capul peste mîinile lui legate.

Karaibrahim spuse :

— Manol, ieşi în faţă !

Şirul de oameni nu se mişcă.

Karaibrahim continuă :

— N-am să te jupoi de viu, Manol. Am să-ţi tai capul odată cu ceilalţi, pentru că îţi sînt îndatorat.

După ce se mai ridică în cot, îi spuse încet :

— Îţi mulţumesc, Manol ! Trebuie să-ţi mulţumesc pentru un mare bine. Dacă tatăl meu te-ar fi dat pe tine la ieniceri, tu ai fi cunoscut viaţa cea bună, gloria şi armele, iar eu ar fi trebuit să merg în urma oilor şi să miros a lînă şi a brînză...

Atunci Manol îi răspunse :

— Şi eu îţi mulţumesc, Strahine, că tu ai ajuns ienicer în locul meu, că eu am avut parte de viaţă frumoasă, să merg în urma oilor şi să miros a lînă şi a brînză. Îţi mulţumesc, Strahine, că tu ai ajuns Karaibrahim în locul meu.

El tăcu în timp ce eu rosteam în gînd :

„Îţi mulţumesc, Manol, că ai ieşit în drumul meu. După statura ta am înţeles cît de mare tre-

buie să fie omul, şi străduindu-mă să mă aşez în rînd cu tine, mi-am îndreptat spinarea încovoiată şi sufletul strîmbat. Tu mi-ai arătat că, în afara vieţii obişnuite, mai există şi o viaţă sufletească. Îţi mulţumesc, Manol, că m-ai făcut să ajung iarăşi om."

Manol se aplecă peste umăr şi spuse ceva lui Mircio, care stătea îngenuncheat în spatele lui. Copilul înviorat de glasul tatălui său, se ridică şi se aşeză în rînd cu el.

Cel dintîi, păşi în faţă Karaimam-Hasan hogea, fiara din Cepino, care călărea oamenii, şi deschise gura. Voia, încă o dată, să ceară fruntaşilor să renunţe la credinţa lor. Karaibrahim îi făcu un semn cu mîna şi el se întoarse la loc. Aga privi călăii. Aceştia începură să-şi taie fire din barbă, ca să încerce ascuţişul iataganelor.

Manol spuse :

— Strahine ! Vino să-ţi spun ceva, dar să nu ne audă nimeni.

Între turcii adunaţi se iscă un murmur. Unii dintre fruntaşi ridicară capul, fiindcă pînă atunci priviseră numai spre pămîntul care urma să-i primească.

Turcii care ştiau povestea despre haiducul, tutorele lui Manol, nu se mirară, crezînd că acum ciobanul va destăinui locul cine ştie cărei comori, pentru a se răscumpăra. Toţi ochii erau aţintiţi spre Karaibrahim.

Acesta spuse :

— Nu mă pot scula, Manol, iar tu n-ai să aştepţi pînă mă fac sănătos. Spune Veneţianului ce vrei, iar el o să-mi transmită.

Eu făcui cîţiva paşi, dar Manol clătină din cap şi întrebă ceva pe fiul său. Acesta îi răspunse şi

am văzut că din gură îi curge sînge. Fiind aproape îl auzii pe Mircio rostind :

— Chiorul.

Manol clătină iarăşi din cap şi spuse încet :

— Acela n-are decît o mînă.

Apoi rosti tare :

— Să vie hogea, pîntecosul.

Pe lîngă mine se rostogoli pîntecosul molla Sulficar Softa, transfigurat de lăcomie. Se opri în faţa lui Manol şi tropăia pe loc din picioare, de nerăbdare. Manol îl privi în ochi şi, dintr-o dată îşi ridică mîna stîngă şi o puse pe umărul hogii.

Cînd Mircio îngenunchiase în spatele tatălui său îi rosese legăturile de la o mînă. Cu stînga îl apăsa pe hoge. Genunchii i se îndoiră şi căzu pe spate la pămînt. Manol îşi ridică talpa însîngerată şi o puse pe grumaz. Nu apăsă dintr-o dată — se plecă şi începu să-i vorbească încet. Mi s-a părut că îi şopteşte mai multe nume.

Cîteva clipe nimeni nu mişcă. Deodată izbucni un urlet de fiară şi pe lîngă mine zburară oameni cu spume la gură şi cu cuţite în mîini. În faţa lor se azvîrliră fruntaşii legaţi de parcă ar fi vrut să se ia la bătaie. Doreau să-l apere pe Manol de cuţite. La cinci paşi în faţa mea, turcii începură să-i măcelărească pe bulgarii lipsiţi de apărare. Am strîns din pleoape, închizînd ochii. Era tot una ca şi cum i-aş fi ţinut deschişi. Vedeam totul. Sau poate nici nu-i închisesem ?

Am văzut cum peste furnicarul de oameni străluciră cuţitele. Am văzut cum sîngele făcu să pălească strălucirea lor. Am văzut cum peste pădurea legănată de trupuri ţîşniră în sus, spre soare, şiroaie de sînge ca limbile unui foc. Bul-

garii mureau sub un steag roşu desfăşurat şi măturat, parcă, de furtună.

Am strîns pleoapele. Mi s-a părut că intru cu ochii închişi sub flamura roşie, că mă tîrăsc printre picioare, mîini, cuţite şi cadavre şi ajung lîngă faţa hogii cu ochii bulbucaţi şi văd buzele lui Manol mişcîndu-se. Talpa însîngerată apasă pe grumazul gras, iar deasupra zboară cuvintele: „Pentru Mircio. Pentru Elița. Pentru moş Galuşko. Pentru Şerko. Pentru Goran..." şi talpa apăsa din ce în ce.

Vedeam şi auzeam.

Tot muntele răsuna de un strigăt prelung şi înfiorător:

— A-a-a-a-a!

Muntele părea că arde de strigăte. Erau bulgarii de pe rîpele din jur şi ecoul mă asurzea.

Apoi răsunară clopotele ca o lavină de argint, ce se prăbuşeşte de pe munte. Mai cumplit decît în noaptea aceea în care îl înnebuniseră pe Karaibrahim. Băteau clopotele lui Manol!

Apoi împuşcături dese străpunseră ca fulgerele norii încărcaţi de strigăte şi tumult. Bulgarii atacau Prosoina.

Şi peste toate, în mijlocul strigătelor, al tumultului, al ecoului şi împuşcăturilor, auzeam boncănitul groaznic al cuţitelor. Lovitura fierului de fier, în carne, ruperea coastelor, ca şi cum s-ar ciopîrţi un copac, şiroitul sîngelui.

Am trăit-o şi pe asta!

. . . . . .

Strigătele încetară. Zvonul se stinse. Împuşcăturile nu se mai auzeau. Numai de departe ve-

nea bătaia cristalină şi luminoasă a clopotului de la mînăstire. Bătea de îngropăciune. În piaţă zăceau, unii peste alţii, bulgarii măcelăriţi. Nu auzeam nici un oftat. Asurzisem. În mintea mea se făcu lumină. Mă simţeam ca sculat din aşternutul morţii, după o boală grea.

Călăii au început să separe cadavrele şi să le taie capetele. Karaibrahim voia să le trimită lui Mehmed-paşa. Îl dădură la o parte pe pîntecosul hoge, cu grumazul frînt. Atunci dintre morţi se ridică Mircio, cu mîinile legate la spate, şi privi în jurul său, ca scos din minţi. Trăseseră cadavrul tatălui şi de dedesubtul lui ieşi fiul, pentru că Manol îl acoperise, apărîndu-l de lovituri.

Călcînd peste cadavre, porni spre el, cu cuţitul în mînă, hogea chiorul.

Se auzi glasul lui Karaibrahim :

— Eu l-am iertat pe acest copil.

Hogea se opri.

Karaibrahim îi zise :

— Dacă-l mai vrei, ia-l din nou la tine.

Chiorul se întoarse şi scuipă. Cineva tăie legăturile de la mîinile copilului. Îl scoaseră dintre cadavre. El stătea de-o parte ; privea şi nu mişca.

Karaibrahim strigă :

— Aduceţi-l la mine ! Am făgăduit tatălui tău că fiecare din neamul lui are să facă pe pămînt o cruce cu sîngele lui şi o să scuipe peste ea. Haide !

Copilul îşi şterse gura plină de sînge, din cauză că rosese legăturile tatălui său şi desenă o cruce pe pămîntul prăfuit. Încercă să înghită, dar nu izbuti. Gîtul îi era uscat. Pe pămînt scuipă sînge !

Capitolul X

Şi atunci Manol, bietul Manol,
şi atunci Manol mi se-ncoardă,
mîna şi-o sloboade-ndată
şi mi-l ia pe Selim Hogea,
de grumaz pe Selim Hogea,
jos în ţărînă-l tăvăleşte
şi din gură îi grăieşte :
— Aci să zaci, tîlharule,
barem să pieri cu noi odată !

Îndată ce veni vestea că turcii vor căsăpi în faţa conacului pe fruntaşii luaţi prizonieri, m-am dus la iurucul Ismail şi spunîndu-i ultima dorinţă a lui Manol, îl rugai să-mi dea clopotele de argint. El îmi spuse :

— Am să vin eu însumi cu ele.

Aşa şi făcu, nu pentru că se temea să nu se piardă vreunul, ci pentru că voia să fie de faţă cînd Manol va muri. Cu el veniră mulţi iuruci.

Ne-am oprit într-o margine de pădure şi-am atîrnat, între doi pini tineri, clopotele de argint ale lui Manol. De sus, piaţa se vedea ca o tipsie rotundă, argintată, întinsă la picioarele noastre. Caldarîmul alb, conacul văruit şi acoperişurile caselor reflectau razele soarelui, care învăluiau şi striveau totul în lumină.

Am văzut cum au ieşit nenorociţii de prizonieri şi s-au adunat în piaţă, iar în faţa lor s-au orînduit călăii. De sus se vedea cum stăteau ascunşi turcii după gardurile de piatră ale caselor mărginaşe, iar ţevile puştilor scînteiau în soare. Deşi flăcările fitilelor erau aprinse, nu se vedeau, atît era de puternic soarele.

L-am recunoscut de departe pe Manol și pe Mircio, fiul său, stînd unul lîngă altul.

Mai tîrziu nu i-am mai putut deosebi, ci zăream doar un inel de oameni, din pricina lacrimilor care-mi umpluseră ochii. Totul împrejur îmi părea argintat, ca și cum pe dinainte mi s-ar fi perindat clopote.

Atunci mi-am zis : „Părinte, trebuie să bați clopotele îndată ce taie primul om, altminteri Manol s-ar putea să nu le mai audă".

De fapt era același lucru, dacă băteau pentru Manol sau pentru ceilalți fruntași, cîțiva din miile lui de frați.

În jurul meu oamenii se agitau și, plîngînd, i-am întrebat ce se întîmplă, iar ei mi-au răspuns că acolo, jos, un om se îndreaptă spre Manol, dar eu n-am înțeles nimic. Atunci m-am uitat și am văzut — mai bine eram orb — un stol de ciori negre aruncîndu-se asupra fruntașilor. În piață se așternu un covor roșu de sînge.

Au răsunat clopotele. Scuturam pinii ca și cum ar fi fost stîlpii de la poarta judecății de apoi și loveam clopotele de argint cu fruntea însîngerată. Ele sunau, sunau, iar eu mă simțeam din nou un prunc ieșit de curînd din pîntecele mamei. Elindenul nu mai era o vale, ci un lac de argint.

M-am gîndit la ziua cea dintîi, cînd pămîntul era pustiu și neorînduit, iar spiritul Domnului plutea peste ape. Am înțeles că acest spirit trebuia să fi fost tot un sunet de clopot din Rodopi.

Cineva mă atinse pe umeri și-mi spuse :

— Părinte, oprește ! I-au ucis.

M-am trezit. Am auzit strigăte, ecoul muntelui și împușcături. Nu văzusem nimic fiindcă plînsesem tot timpul.

Am auzit cum plîngeau şi ceilalţi de lîngă mine.

Aşa au pierit toţi fruntaşii — vitejeşte. Oricîte păcate mari sau mici vor fi avut, strălucirea morţii lor le-a spălat pe toate. Despre fiecare se va pomeni doar atît : a căzut pe caldarîmul din Prosoina, lîngă braţul drept al lui Manol.

Pe bună dreptate numai în faţa morţii se poate vedea cît preţuieşte un om, pentru că poţi înşela pe oricine, moartea însă, nu.

Peste un an, în rîpa unde azvîrliseră trupurile decapitate, unde a curs sîngele şi s-a mistuit carnea lor, încolţi o iarbă de un verde întunecat.

Iarba din jur era de un verde luminos şi zmălţuită cu flori galbene, pe cînd alături, pe covorul verde întunecat, nu creştea nici o floare. Toamna, cînd iarba cealaltă se rări, se uscă şi se trecu, aici, în rîpă, rămase proaspătă şi grasă, ca o umbră întunecată, pînă la căderea zăpezii.

Capitolul XI

La conac mai sosi încă un pîlc de turci, ceva mai mic, cam o sută de oameni. Cu ei se întoarse şi Hasan-hogea, fiul lui Velko.

Îşi strîngea umărul rănit şi din oră în oră îşi privea palma plină de sînge, repetînd : „Stoiko a fost, el era. M-a recunoscut. Pe mine mă ţintea.“ Nu-i venea să creadă că un locuitor din vale putea să tragă în el, hogea lui Suleiman-aga. Nu-şi dădea seama că trecuse de partea dreaptă, după cum ar fi spus aga. Cînd au ajuns în dreptul peretelui de stîncă Deviţata i-a atacat o ceată de bulgari

şi vreo zece inşi se prăbuşiră în prăpastie cu cai cu tot.

Suleiman-aga murise, dar mai înainte văzuse capul lui Manol. Despre moartea agăi şi despre cea din urmă întîlnire a sa cu Manol îmi povesti hogea :

— Cînd am ajuns împreună la Filipopole, ni s-a spus să ne îndreptăm spre Adrianopole. În acea zi prinţul moştenitor, Mustafa, fiul lui Mahomed, urma să ia cea dintîi lecţie din viaţa sa. Suleiman-aga fusese poftit şi el la ceremonie, fapt care dovedea o cinste mult prea mare şi neaşteptată.

Se adunară la locul unde se ţinea divanul : muftiul, caimacamul, vizirul favorit, purtătorul sigiliului, defterdarul, şeicul Vani, garda dreptăţii şi alte luminăţii ale curţii sultanului. Acolo ne aflam şi noi. Cînd Mustafa, moştenitorul tronului, intră, sultanul se ridică şi porni în întîmpinarea lui, îl sărută pe amîndoi ochii şi îl aşeză alături de el. Predicatorul său, şeicul Vani, citi cuvintele sfinte : „În numele lui Allah, atotîndurător şi iertător". Prinţul Mustafa rosti primele patru litere ale alfabetului şi cu asta lecţia se sfîrşi. Sultanul începu să răsplătească la rînd pe curtenii săi, îndeosebi pe învăţaţi, şi cu propria lui mînă prinse pe pieptul fiului său o podoabă cu pene şi pietre preţioase. În ziua aceea Suleiman-aga nu primi nici un dar. La ieşire toţi mergeau în urma prinţului, iar drumul era presărat cu bani de aur şi argint. A avut loc o masă mare, după care sultanul a stat de vorbă în grădina havuzurilor cu cei apropiaţi de la curte, despre Coran şi prooroci. S-a tulburat într-atît, încît s-a dezbrăcat de haină şi a dăruit-o muftiului. Şeicul Vani l-a emoţionat grozav şi a poruncit oamenilor săi să nu-şi mai pască

sirepii pe ogoarele oamenilor, așa cum făcuseră pînă atunci. Ceilalți curteni se plimbau de colo-colo, fără nici o treabă și filozofau că, odată ce sultăneasa Rebia-Ghiulmuș, coroniţa primăvăratecă de trandafiri, grecoaica, este din Kandia, acesta este un semn bun și e firesc ca sultanul să fie și stăpînul fortăreței. Noi, Suleiman-aga și cu mine vorbeam despre Elinden.

A doua zi sultanul a plecat la vînătoare, lîngă Adrianopole. În a treia zi îl primi în cortul său pe Suleiman-aga, împreună cu alți spahii. Cu noi laolaltă mai erau o mulțime de soli din țări îndepărtate. Am trecut pe lîngă cei patruzeci și doi de cai cu șa de aur ai sultanului și pe lîngă bostangiii, străjerii grădinilor, sprijiniți în toiege și purtînd pălării roșii, ce le cădeau pe spate.

Cortul sultanului era așezat într-o mică piață, înconjurată de steaguri și țepi din vîrful cărora rînjeau capete de oameni.

În jurul împăratului se agitau o sumedenie de muți și pitici. Tronul era înalt pînă la mijlocul unui om și era făcut cam ca o sofa, în așa fel încît se putea sta culcat cu picioarele pe o pernă de purpură.

Sultanul purta o haină roșie-aurie, prinsă la piept cu copci de diamante, iar turbanul avea trei podoabe de pene cu pietre prețioase, două în sus și cea din mijloc culcată pe spate. Diamantele aruncau lumini pe fața lui, încît el abia se mai zărea, așa cum nu se mai vede pădurea cînd soarele strălucește puternic. I se ofereau cărți și daruri, dar ele erau primite de secretar, care le încredința caimacamului, iar acesta vizirului-favorit. Vizirul orînduia darurile pe sofaua pe care era așezat și tronul, iar sultanul nu se atingea de ele.

Veni rîndul lui Suleiman-aga şi sultanul îi făcu cinstea să-l cunoască. Se însufleţi chiar şi întrebă despre Rodopi, despre vînat şi mai ales despre urşii de acolo. Făgădui că în drum spre Larisa, va trece prin Rodopi. Şeicul Vani îndrăzni şi-i şopti ceva sultanului, n-am auzit ce, apoi acesta îi dărui lui Suleiman-aga un caftan scump.

Cînd sultanul ieşea din cort, nişte robi negri păşiră în faţa lui şi-i depuseră la picioare patruzeci şi trei de capete omeneşti, scoase din nişte traiste de păr de capră.

Un trimis rosti că Mehmed-paşa, blestemată să fie seminţia lui, trimise sultanului capetele vrăjmaşilor împărăţiei.

Suleiman-aga şi cu mine recunoscurăm îndată capul lui Manol, aşa cum zăcea la picioarele sultanului. Ochii îi erau deschişi. Am recunoscut şi alte capete, deşi erau sfîrtecate şi date cu sare.

Atunci sultanul zise :

— Fie ca cel ce ucide un nevinovat să dea socoteală şi în lumea aceasta şi în cealaltă.

Iar istoricul Abdi notă îndată cuvintele lui.

Şi mai adăugă sultanul :

— Nu vreau ca oamenii mei să-şi satisfacă patimile, folosindu-se de autoritatea ce le-am acordat-o.

Abdi notă şi aceste cuvinte rostite de sultan stînd faţă-n faţă cu Manol. Oricine le poate citi în letopiseţul lui Abdi.

Atunci Suleiman-aga îl privi şi-i spuse :

— Toate aceste capete de la picioarele luminăţiei tale sînt ale unor oameni nevinovaţi şi nici unul dintre ucigaşi nu va fi pedepsit.

Sultanul nu zise nimic, nici Abdi nu notă cuvintele rostite. Suleiman-aga îngenunchie în faţa

capetelor şi, privindu-le, îi chemă şoptit pe nume. Îndată ce suita sultanului s-a scurs spre ieşire, i-am spus :

— Nebunule !

Iar el mi-a zis :

— Prostule ! Tu crezi că ei m-au chemat să-mi dăruiască un caftan ? Ceea ce mi-e scris, mi se va întîmpla.

În cursul nopţii, în cortul nostru intrară doi călăi, un ţigan şi un evreu şi, prinzînd cu o curea de piele grumazul lui Suleiman-aga, începură să-l strîngă pînă îl sugrumară. Aga stătea în genunchi, se apucase cu amîndouă mîinile de curea şi se uita la mine. Eu şedeam în patul din faţa lui. Cînd muri, îl azvîrliră în afara taberei să-l mănînce cîinii ; era îmbrăcat cu caftanul dăruit de sultan.

În ziua următoare am vrut să mă duc la sultan, dar acesta se retrăsese cu Abdi. Răsfoia la întîmplare pagini din cronicile otomane, iar Abdi îi citea despre măreţele fapte ale strămoşilor săi

M-am înapoiat la Filipopole, însă multă vreme n-am putut să pătrund în Elinden, fiindcă mi s-a spus că bulgarii păzesc trecătorile.

Cînd isprăvi de povestit, Hasan-hogea mă rugă să-i desfac cealmaua de pe cap. Mîna dreaptă îi era rănită.

L-am întrebat :

— Ce-ai de gînd să faci, nebunule ?

Nu-mi răspunse. Stătea cu capul descoperit şi asculta. Ne-am uitat în cerdac şi văzurăm cum erau aruncate boarfele din odăile lui Ghiulfie. Ea stătea îngenunchiată şi plîngea, lovindu-şi fruntea de scînduri.

— Nu-i pe lume un bărbat care să-mi facă copii ? De ce n-am copii ?

Veniseră fiii fratelui lui Suleiman-aga, puii de lup ai lui Hairedin şi o alungară într-o odăiţă îngustă, din catul de jos.

Hasan-hogea se întoarse spre mine şi-mi spuse :

— Sînt bătrîn şi nu mă mai pot întoarce la Dumnezeul strămoşilor mei, dar nu vreau să slujesc un Dumnezeu, care îndeamnă oamenii să se mănînce între ei ca nişte cîini. Mă duc la Karaibrahim şi la Karaimam să le-o spun...

Îl spînzurară de paltin.

PARTEA A PATRA

VREMURI DE RĂSCRUCE

Capitolul I

Să nu-ţi sădeşti vie mare,
să nu-ţi clădeşti casă-naltă,
să nu-ţi iei nevastă mîndră,
să nu creşti copii frumoşi —
ca să nu dai de belea,
să-ţi ţii viaţa, vai de ea.

Trăia într-un sat de la poalele munţilor Pirin, un om care se numea Dobrin. Era negustor şi avea trei fii. Fiul lui cel mai mic se chema Nikola. Eu eram acela.

Cînd aveam douăzeci de ani, într-o noapte, îl aşteptam pe tata să se întoarcă de la drum. Deodată ciinele începu să urle înfricoşător, încît ne-am repezit cu toţii la poartă.

Din faţa noastră, venea pe uliţă un om răstignit şi legat cu lanţuri de o cruce de lemn, care nu atingea pămîntul, încît omul putea mişca degetele de la picioare. Aşa păşea pe drum, deget după deget şi fiecare pas al său era cît degetul cel gros. Omul acesta era tatăl meu. În urma lui, la capătul drumului, se vedeau făclii arzînd, iar ienicerul satului, Hafuz-bei, rîdea.

Tata văzîndu-ne, îşi pierdu puterile şi căzu ca secerat pe caldarîm, cu mîinile răstignite şi legate pe cruce. Lanţurile zornăiră îngrozitor. Lacrimile mă orbiră şi mă azvîrlii spre lumina faclelor, dar amîndoi fraţii mei mă trîntiră jos şi, neavînd cu ce mă lega, scoaseră lanţurile care-l ţintuiseră pe tata de cruce şi mă legară cu ele. Încă mai erau calde.

Turcii înroşiseră lanţurile negre şi-l legaseră cu ele pe tatăl meu. Semnele lăsate de ele îl înfăşurau de la umeri la genunchi, verigă cu verigă, de parcă încă le mai purta. Din ziua aceea îşi sfîşia hainele de pe el şi rămînînd gol se chinuia să-şi rîcîie cu unghiile semnele şi striga într-una :

— Scoateţi-mi lanţurile ! Scoateţi-mi lanţurile ! rile !

Toate astea le păţise fiindcă prin munca lui şi a întregii familii îşi ridicase o casă cu două caturi.

Noi, cei trei fii ai lui, ziua întreagă şi noaptea ascultam strigătele nebunului şi, nemaiputînd îndura, de milă şi ruşine am părăsit casa părintească. Cu tata rămase doar mama noastră, cernită. El striga mereu :

— Scoateţi-mi lanţurile ! Scoateţi-mi lanţurile !

Ea, cu oblojeli şi leacuri, se căznea să şteargă semnele îngrozitoare, dar în zadar.

Fratele meu cel mai mare porni pe cursul rîului. Ajunse negustor şi căpătă obiceiuri greceşti. Cel de al doilea frate ieşi la mal şi ajunse egumen la o mînăstire. Eu am luat-o împotriva curentului rîului, să mă răzbun pe Hafuz-bei. Acesta făcea să plîngă toate satele din ţinutul Mesta, pătrunzînd în fiecare din ele şi luînd băieţi ca să-i facă ieniceri. Iar eu mergeam după el peste tot, pe urmele lui însîngerate. Am văzut atîta suferinţă şi

groază, încît mi-a fost ruşine să povestesc despre durerea mea, pentru că verigile care mă înlănţuiau nu erau decît nişte semne, în vreme ce prin aceste locuri ele erau aievea şi ardeau carnea de pe oameni.

Un bărbat îmi spuse :

— Mi-au luat toate bucatele, pînă la ultimul bob, iar acum copiii mei mor de foame.

O fată îmi povesti :

— Doi inşi se aşezară pe mîinile mele, al treilea pe cap şi al patrulea îmi desfăcu picioarele.

Vorbii cu o babă :

— Aveam trei băieţi şi trei fete. Pe toţi şase îi vîndură ca robi. Deschideau gura băieţilor să vadă dacă au dinţi sănătoşi iar pe fete le ciupeau, să vadă dacă au carnea tare.

Atunci îmi ţiuiră urechile şi am înţeles marele adevăr, că peste toate pămînturile bulgăreşti oricine vorbeşte această limbă suferă şi se zbate sub talpa turcului.

În mînăstire am găsit cărţi vechi şi hrisoave în care am citit despre veacuri şi bătălii trecute, iar pe peceţile de aur am văzut capetele unor ţari renumiţi cu bărbi şi coroane. Pornind din mînăstire în mînăstire am scos la iveală de sub pulbere şi păienjeniş vechi amintiri glorioase.

Un călugăr îmi arătă :

— Iată, prin acest pergament, ţar Asan a dăruit mînăstirii noastre trei munţi, trei rîuri şi trei sate.

Pergamentul era rupt în întregime.

Un alt călugăr îmi spuse :

— Iată, cu acest paloş ţar Simeon i-a fugărit pe greci pînă la Ţarigrad.

Şi paloşul era ruginit.

Al treilea călugăr îmi povesti :

— Iată, acesta este osuarul cu rămăşiţele oştenilor care i-au întîmpinat pe turci la hotarele pămînturilor noastre.

Iar oasele se ridicau într-o grămadă uriaşă.

Din nou îmi ţiuiră urechile şi am priceput un al doilea mare adevăr :

Acum suferim şi sîntem robi, dar bulgarii au avut odată pămîntul lor şi au fost liberi şi puternici.

Cînd mi se aprinse sîngele, mi-am amintit de bei şi am pornit să-l caut.

Ne-am adunat o ceată credincioasă şi am luat drumul pădurii, dar o poteră ne-a dat de urmă şi-l prinseră pe Goran, conducătorul nostru.

Cînd l-au dus la spînzurătoare, am coborît şi eu în sat şi m-am amestecat printre oameni. Lîngă spînzurătoare, l-am văzut pe beiul meu, călare pe cal, numai în aur.

Goran păşea într-o cămaşă albă şi cînta :

De cu zori, de dimineaţă, măiculiţa mea,
se porni să meargă oastea, măiculiţa mea.

Cînta despre o oştire, dar mergea singur şi legat, iar în jurul lui sătenii tăceau. M-am uitat roată şi am văzut vreo mie de bulgari şi numai vreo zece turci. Am crezut că oastea bulgărească este de faţă, numai caii şi suliţele îi lipseau.

Am strigat cu toată puterea :

— Fraţilor, noi sîntem mulţi, iar turcii cîţiva. Să-l scăpăm pe Goran !

Dar mulţimea se depărtă din preajma mea, cum se împrăştie noroiul cînd cade în el o piatră şi cum fuge lumea de un ciumat. Am rămas singur, cu braţele căzute, în mijlocul pieţii. De pe calul său, beiul se aplecă asupra mea şi, ca un fulger,

căzu sabia lui peste capul meu. Pe Goran îl spînzurară, însă eu am rămas în viaţă. Din ziua aceea, în afara nevăzutelor semne de verigi de pe trupul meu, port un semn adevărat de sabie, ascuns sub plete.

Cînd sabia şuieră asupra mea, îmi ţiuiră din nou urechile şi am deslușit al treilea mare adevăr, care glăsuia : „Se prea poate să fim robi şi să suferim, se prea poate să fi fost liberi şi să fi avut statul nostru, dar încă nu ne-am trezit şi nu sîntem copţi pentru libertate".

Fratele meu, călugărul, îmi spuse :

— Pipăie-ţi ţeasta şi recunoaşte că poporul e noroi. Rămîi la mînăstire.

I-am răspuns :

— Omul e făcut din noroi. Şi Goran a trăit înainte printre aceşti oameni. Oare nu va veni şi ziua cînd toţi vor ajunge ca Goran ?

— Eşti nebun, îmi răspunse el.

L-am ocărît că e un fugar şi el m-a gonit din mînăstire. Astfel mi-am pierdut un frate.

M-am dus la celălalt. Casa îi era îndestulată, dar acolo se vorbea greceşte. Îndată ce fratele meu ieşi, soţia şi băiatul lor vorbiră cu mine bulgăreşte. Nevasta lui era Ţveta, care pe vremuri îmi dăduse mie, nu fratelui meu, bucheţelul de logodnă. După ce plecă şi copilul, Ţveda începu să plîngă încet şi-mi spuse :

— Nikola, băiatul meu ajunge grec şi îşi uită pînă şi limba părintească.

Îi lăsai una din cărţile sfinte, pe care le purtam cu mine. Era scrisă în bulgăreşte. Mi-am dat seama că am rămas fără fraţi.

Din ziua aceea, în fiecare iarnă stăteam la mî-

năstire şi copiam cărţile sfinte, dar şi altele, de istorie, în limba noastră.

Primăvara, cînd da colţul ierbii, porneam prin ţinuturile bulgăreşti, frumoase şi îndurerate şi lăsam preoţilor de ţară şi mînăstirilor cărţi. Mă întorceam cu punga plină de groşi.

O singură dată i-am mai văzut pe fraţii mei — aplecaţi asupra patului de moarte al tatălui nostru. Trecuseră douăzeci de ani de cînd părăsisem casa părintească şi în tot acest timp nebunul repetase.

— Scoateţi-mi lanţurile !

Nenorocita de maică-mea continua să-l oblojească, dar semnele nu dispăreau.

Ne-am privit, peste cadavrul însemnat, cîteşitrei fraţii, ajunşi acum bărbaţi. Nu mai eram fraţi, eram nişte străini. Iartă-mă, Doamne ! eram duşmani.

În conacul său aştepta, îmbătrînit, beiul Hafuz, care ţinea minte că unul din fiii lui Dobrin a cutezat odată împotriva lui.

Primul intră negustorul, dădu un pumn de galbeni şi zise :

— Nu sînt eu. Eu îmi văd de aurul meu. Este fratele meu.

Al doilea intră egumenul, care dădu şi el un pumn de galbeni şi spuse :

— Nu sînt eu. Eu îl slujesc pe Dumnezeu. E fratele meu.

Al treilea am intrat eu. Beiul şedea la o măsuţă şi mă privea. Îşi lăsase iataganul în aşa fel, ca să-l pot ajunge. Eu, însă, strîngeam traista la piept cu toate puterile.

Beiul zise :

— Nu e demn de mine să mă răzbun pe un că-

lugăr, care nici măcar nu e bărbat. Dă traista încoace !

Şi luă pumnul de groşi, iar cărţile în limba bulgară mi le lăsă. Prostul, n-avea cum să bănuiască că într-o zi acestea îi vor aprinde acoperişul.

Cînd am ieşit din conac, soarele strălucea. Pirinul se ridica deasupra satului şi zăpada îi înălbea crestele.

La noi în curte bătrînul măr dăduse-n floare. Mama, care începuse şi ea să albească, îmi spuse :

— Fiule, lasă-ţi traista şi rămîi cu mine.

Deşi inima-mi plîngea, i-am răspuns :

— Mamă, în traista asta am sămînţă. Brazdele mă aşteaptă.

— Fiule, de cînd ai ajuns semănător ? Sau secerător ?

Nu ştiam ce să-i răspund. Vremea secerişului era departe. Înaintea hambarelor pline, este pămîntul şi sămînţa. Eu ştiam că unii vor semăna cu jale şi alţii vor secera cu bucurie.

Cei ce vor purta cu plînsete şi durere măsura cu sămînţă, nu vor fi şi cei care vor duce şi snopii grei seceraţi cu bucurie şi veselie.

M-am gîndit că nu sînt nici semănător, nici secerător şi i-am răspuns mamei :

— Mamă, eu sînt paznicul măsurii cu sămînţă.

— Păzeşte-o bine, fiule !

M-a binecuvîntat şi mi-a dat o ramură de măr înflorită rugîndu-mă :

— Cînd mărul va da roade, treci pe la mine.

Mama rămase la marginea satului, lîngă drum, iar fiul plecă şi se mistui ca o sămînţă în ţarinile negre ale muntelui, sau ale cerului. Purta sămînţa peste frumosul şi îndureratul pămînt bulgăresc.

În cărți trăia slova părintească și cît timp va dăinui o astfel de slovă, va exista și neamul nostru și sămînța pentru libertate. De multe ori îmi țiuiră urechile și multe lucruri adevărate am mai aflat.

Le-am învățat de la simpli plugari și săpători, de la mame îndurerate și de la nevîrstnici. Din călugărul Grigorie, am ajuns popa Aligorko, iar altă răsplată nici că-mi trebuia. Unii îmi sărutau mîinile zicîndu-mi :

— Îți mulțumim că ne-ai îndestulat sufletele.

Alții îmi azvîrleau cărțile în față strigîndu-mi :

— Nu vrem cărți, dă-ne pîine !

Cînd le spuneam să aibă răbdare, ei îmi răspundeau :

— Avem destulă. Nu ne trebuie căinarea ta.

Așa trecură anii, pînă soarta mă trimese să văd nimicirea și gloria văii Elinden. Atunci drumul meu deveni atît de povîrnit, încît mi-am pierdut nu numai sufletul, ci și numele. Și acum, cînd văd în fața mea căscîndu-se mormîntul, și cînd vreau să te rog pe tine, cel ce vii în urma mea, nu știu nici măcar cum mă numesc.

Cititorule, amintește-ți și pomenește în clipele tale de răgaz, pe cel ce a lăsat aceste rînduri.

Capitolul II

Stoian dacă o-ntîmpină
în chip de vulturaș sur-alb
cu aripile o și alintă.
Maică-sa nu-l cunoscu
și-ndată-i smulse aripile.

Vremea așteptării trecu și veni clipa cînd să se treacă la fapte. Locuitorii văii Elinden erau cople-

şiţi şi de mîndrie şi de durere. Vitejii se bucurau văzînd răspunsul fruntaşilor, iar laşii se descurajară, înţelegînd că nu le-a mai rămas altă cale decît răbdarea şi suferinţa. Cine ar fi putut trece peste trupurile martirilor să coboare pînă la Karaibrahim şi să scuipe asupra crucii ?

Am trimis soli, i-am aşteptat şi ei ne-au răspuns. Nu s-a auzit glasul niciunuia dintre cei cincizeci de oameni, dar diata lor parcă ar fi strigat-o din vîrful Părveneţ. Apoi veni în fugă Mircio, scăldat în sînge şi lacrimi şi ne povesti despre ultimele clipe ale lui Manol. Toţi plîngeau şi se minunau. Această povestire îi făcu pe o sută de ciobani tineri să-şi piardă viaţa. Multă lume îl asculta pe Mircio, pentru că neamurile risipite ale fugarilor se adunaseră numai în două locuri : în peştera de sub sanctuarul tracilor şi în pădurea de deasupra trecătoarei cu cruci. Băiatul veni la trecătoare. Acolo sosi şi Momcil care tot dădea tîrcoale conacului ; iar faţa lui era supţă şi sălbăticită. Oamenii s-au tras deoparte, unii ca să-i lase singuri pe cei doi fraţi, alţii pentru că nu-l iertaseră încă pe Momcil. Amîndoi rămaseră singuri faţă-n faţă. Nu se mai văzuseră din seara nunţii tatălui lor. Se întrebară unul pe altul :

— Tu eşti, Mircio ?

— Tu eşti, frate Momcil ?

I-a zis „frate", nu „nene", ca şi cum în zilele petrecute la conac crescuse cît el.

Îi povesti despre moartea tatălui lor, cum îi rosese legăturile, de i s-au rupt dinţii şi cum i-a şoptit lui Manol : „Numai stînga", iar acesta îi porunci : „Scoală ! Pentru ăştia mi-ajunge şi o singură mînă", cum apoi trupul greu al tatălui său îl apărase de lovituri, dar îşi pierduse cunoştinţa. Apoi tăcu, dar adăugă pe dată :

— Am scuipat crucea.

Momcil îi ceru să mai povestească o dată și băiatul repetă cum îi rosese legătura, îi istorisi cuvintele lui Manol pline de mîndrie, despre sugrumarea hogei, iar la sfîrșit spuse din nou :

— Am scuipat crucea.

După ce tăcu și se priviră în ochi, Momcil îl rugă surd :

— Mai povestește și a treia oară.

Cînd Mircio termină cu aceleași cuvinte : „Am scuipat crucea", Momcil îl întrebă :

— Nu l-ai auzit pe tata spunînd ceva ?

Mircio închise ochii, se cutremură, ca și cum stătea iarăși în mijlocul măcelului și spuse ca în vis :

— Cînd a pus talpa pe grumazul pintecosului hoge, a rostit niște nume. Și numele tău. După ce se prăvăli peste mine, mi se păru că mai spune un singur cuvînt : „Clopotele". S-ar putea însă să nu fi spus nimic, doar eu să fi auzit cum bat clopotele. Nu-mi mai amintesc.

Momcil îl întrebă :

— Ții minte, a rostit cumva și numele meu ? Dar al Eliței ? N-a fost numele ei cel rostit ultimul ?

Mircio tremura din ce în ce mai tare și își apăsa mereu pleoapele cu palmele. Deschizînd larg gura, strigă printre hohote :

— Te striga ! Te striga și pe tine, și pe mine și pe Elița și pe toți care mureau în jurul lui. La sfîrșit nu a strigat-o pe Elița, a rostit numai „Clopote" și atît.

Deodată tresări, deschise ochii, privi în jur ca un ieșit din minți și începu să plîngă cu fața în palme. Nu-și sprijini capul nici de mine, nici de fratele său, ci plîngea singuratic, în picioare, în

mijlocul cîmpiei. Îl cuprinsei peste umerii țepeni, care nu voiau să se înmoaie. I-am spus lui Momcil să-l lase în pace iar acesta îmi zise :

— Ai auzit, părinte ? Odată Eliţa mi-a spus că nu mai este un altul ca Manol în tot muntele. Aşa e. Dacă ar fi trăit, aş fi nădăjduit să-l pot ajunge. El, însă, a murit, a plecat sus, tocmai în ceruri. În viaţă nu l-am putut întrece, nu-mi rămîne decît să încerc în moarte. Pentru mine, el este atît de sus, încît nu pot ridica măcar capul, ca să-l privesc... El mi-a dat-o şi pe Eliţa. Dacă nu ar fi iertat-o de jurămînt, ar fi fost a lui toată viaţa. Ce femeie l-ar fi părăsit pe Manol pentru Momcil ? Eliţa n-a venit la mine cu voia ei, ci el mi-a trimis-o.

Eu, însă, n-am stat să-l ascult şi nici înţelegere n-am arătat pentru durerea lui, fiindcă în jurul nostru, prin văi şi în pădure se auzeau plînsete şi era jale mare, de o sută de ori mai mare decît a lui.

Pentru că vremea aşteptării trecuse şi sosise timpul să se treacă la fapte, o sută de ciobani tineri se înţeleseseră şi jurară să se adune într-o ceată ca să-l răzbune pe Manol. O mulţime de locuitori ai Elindenului porniră spre Petglaseţ, alţii cine ştie pe unde, prin păduri, iar cei rămaşi orbecăiau în sus şi-n jos şi nu ştiau care încotro s-o apuce. Erau multe femei fără bărbaţi, mulţi copii fără părinţi şi multe fete fără iubiţii lor. Ce să facă aceştia ? Au rămas în vale să aştepte, cine ştie ce, numai să poată privi de pe înălţimi acoperişurile caselor dragi. Poate că, uite aşa, pe nepusă masă, turcii vor pleca înainte de prima zăpadă.

Dar turmele — oile mulgătoare albe şi negre, noatenii crescuţi, berbecii cu coarnele răsucite ?

Ţapii cu clopoţeii de argint, vacile cafenii cu tălăngi negre, măgarii iuţi ? Laptele oilor secă şi trebuiau strînse la un loc turmele de masculi cu cele de femele, ca să plodească pîntecele goale. Iar, după asta, trebuiau pornite spre sud, odată cu primele ploi de toamnă, cînd încolţea iarba pe cîmpiile Mării Albe. Cine va mîna turmele ?

Cine va coborî din munte şi va lăsa aici femeia şi copiii ? Să-i ia cu el ? Nu, acolo jos, în cîmpie, se văd incendiile şi turcii atît aşteaptă. Dacă va da gerul, turmele, dragele, albele, negrele turme se vor culca pe zăpada asta blestemată şi vor ajunge leşuri pentru lupi, vulturi şi ciori.

Cine mai era să asculte şi jelania lui Momcil ? Am văzut că mulţi, tot mai mulţi oameni se pierd în pădure şi fiecare nu se gîndeşte decît la el, de aceea m-am aşezat la marginea cărării şi le-am zis :

— Fraţilor, gîndiţi-vă şi la cei aflaţi în peşteră.

De cînd turcii se urcaseră la ruinele de pe coastă, femeile şi copiii aflaţi în peşteră nu mai puteau ieşi decît noaptea şi numai în pădurea de primprejur, fiindcă poteca de pe stînci, în sus, era păzită. Venisem la oamenii din trecătoare după hrană şi în aceeaşi seară trebuia să urc înapoi. Nu mi-a dat în minte, în învălmăşeala care se iscase, să-l rog pe iurucul Ismail-bei să mă ajute, iar el plecase pe neaşteptate, luînd clopotele. Anul acela a fost deosebit de bun pentru iuruci. Turmele li se dublaseră, fără a mai pune la socoteală mieii noi născuţi, pentru că foarte mulţi îşi vindeau oile pentru un pumn de grăunţe, ori se năimeau la bei cu cîinii şi puştile lor, ca să păzească propriile lor turme, ajunse acum ale iurucilor, numai şi numai pentru a avea cine să le apere copiii.

Uite așa m-am așezat la marginea pădurii și cerșeam pentru nenorociții din peșteră. Unii îmi dădeau cîte o bucată de pîine uscată, o bucată de carne sau de brînză, iar alții nu-mi dădeau nimic. Toți, și cei care îmi dăduseră ceva și ceilalți, care treceau mai departe, nu ridicau ochii să mă privească. Mă puteam oare supăra pe ei, eu, care n-aveam pe nimeni, nici un copil, nici măcar o pisică, atîta timp cît acești oameni ar fi întins, mîine, poate, ei înșiși mîna, să cerșească pentru copilașii lor? Chiar mi se păru că preotul din Prosoina umblă printre oameni și le șușotește ceva la ureche. Poate îi sfătuia să nu-mi dea nimic. Nu cumva bănuia că voi fugi cu pîinea? Dacă gîndise astfel, ar fi fost un mare păcat.

Am umplut un sac întreg și m-am așezat să mai prind puteri și să aștept asfințitul soarelui, să mă pot strecura, pe întuneric, neobservat spre peșteră. Lîngă mine țipa și scîncea un copil nou-născut, iar lîngă el striga și plîngea mamă-sa. Nefericitul se născuse aici, în inima muntelui și avea să moară înainte de a cunoaște ce înseamnă să ai un acoperiș deasupra capului. N-avea să vadă grinzi afumate, doar ramuri verzi, înainte de a-l strivi neagra țărînă.

O întrebai pe femeie :

— Unde îți e bărbatul?

Din pădure ieși Momcil și fără să-l simt veni și îngenunchie lîngă copil.

Neavînd puteri să mă ridic și să mă mut în alt loc, am zis să-l împac pe micuț și-i vorbeam, și-i cîntam, și-l mîngîiam.

Acesta era numai o gură căscată, care țipa din toată puterea și din ochi îi curgeau lacrimi, deși n-avea nici măcar puf pe creștet. Nu știu dacă mai rămăsese ceva în Rodopi, însă lacrimi găseai, cît

torentele și gîrlele. Copilașul se înăbușea și se potolea și se făcea tot, cînd negru, cînd roșu.

— A plecat cu ceata, îmi răspunse ea printre lacrimi.

— Am să-i cînt ceva, îmi spuse.

Scoase din brîu cavalul. Îl recunoscui, era cavalul de fier al tatălui său, făurit din cumplita pușcă a haiducului Karamanol. Flăcăul se așeză cu picioarele în cruciș și începu să cînte. Larma din vale se potoli. Mi se păru că și pădurea se cufundă în tăcere. Rămăsesem în genunchi și în coate, aplecat asupra copilului, neîndrăznind nici să mă așez, nici să mă ridic în picioare. Ascultam cîntecul.

Copilul îl auzi și el, închise gura și deschise ochii. Privi în jurul lui cu mărgelele sale negre și începu a căuta sunetul cu ele. Sîngele i se trase din obrăjori, zbîrciturile i se muiară și se netezîră, iar fețișoara i se însenină și se făcu frumoasă. Peste buzele-i roze străluci un surîs, ca razele blînde ale soarelui, care abia se mai anina în vîrfurile pinilor. Copilul închise ochii, iar pe chipul lui se răspîndi liniștea. Nu dormea, asculta cîntecul.

Și Momcil cînta...

Dintr-o dată tînăra mamă scoase un țipăt, care mă încremeni. Lăsă copilul în poiană și sări înapoi ca o fiară, în patru labe, iar privirea îi strălucea ca la nebune. Striga :

— E mort ! E mort !

Sări și Momcil, încercînd să fărîme cavalul de fier de genunchiul său, dar nu izbuti decît să-l îndoaie și-l trînti de pămînt.

Strigă și el :

— Să omor copiii ! Numai de aşa ceva sînt bun !

Şi se pierdu în pădure.

. . . . . .

Am pornit spre peştera noastră cu sacul greu pe umeri şi vedeam chipurile copiilor care aveau să-l desfacă şi să cotrobăiască în el, ca şi cum Moş Crăciun le-ar fi adus daruri.

Se întunecase, cînd, dintr-o poiană, pe neaşteptate, ţîşni şoimul lui Momcil. Zbura pe deasupra capului meu. Mi-am amintit de căprioara orbită şi mi-am apărat ochii cu braţele, scăpînd sacul. Printre degete văzui bucăţile de pîine şi de brînză albă risipite pe pămînt. Mi-a părut foarte rău şi m-am înfuriat. Pasărea se repezea mereu spre mine, apoi se rotea deasupra mea şi ţipa aprig. Din timp în timp se odihnea pe cîte un ram, dar din nou zbura spre mine. Mi se părea că a înebunit sau a turbat.

Deşi nu m-a atins şi nu m-a zgîriat, nebunia lui mă cuprinse şi pe mine, încît am luat o cracă ruptă şi am început să-l pîndesc. Gura îmi era uscată şi mîinile asudate, dar în piept mă ardea dorinţa să-l ucid. Prea mult sînge văzusem, ca să nu vreau şi eu să făptuiesc un omor. Cînd şoimul se abătu din nou asupra mea, l-am izbit şi am simţit cum lemnul lovi în ceva moale, ca un fruct copt. Pasărea ţipă jalnic şi căzu la pămînt perpelindu-se şi dînd din aripi ca o găină tăiată. Făcui un pas înainte s-o apăs şi s-o strivesc cu talpa, ca să simt cum se face piftie, dar în lumina lunii am văzut pe aripile ei sînge. Atunci mi-a fulgerat prin faţa ochilor o pînză roşie. Mi-am

amintit cum, cu ani în urmă, am strivit capul unei vipere şi, cînd am privit sîngele şi spasmele ei, am fugit. După puţin timp, pe o potecă îngustă, am întîlnit un om şi mîinile mele voiau să-l împingă în prăpastie, ca să văd cum se sfarmă capul lui de pietre.

Şoimul izbuti să se ridice şi să se tîrască prin poiană. Am pornit după el, să-l omor, dar trecînd pe lîngă sacul căzut, am văzut piinea risipită şi m-am ruşinat. M-am oprit. S-a oprit şi pasărea. Eu m-am mirat de ce nu fuge de mine, ci se întoarce mereu, mă priveşte şi ţipă. Dacă porneam spre el, se tîra mai departe. Dacă mă opream, se oprea şi el, îndreptîndu-şi spre mine clonţul căscat şi negru de sînge. Ţipa şi mă striga. Abia atunci am înţeles că pasărea mă călăuzea undeva. Cînd am ieşit din pădure, înaintea mea se aşternea poiana cu pietre, luminată încă şi am înţeles încotro vrea să mă ducă. În faţă se ridicau stîncile şi ruinele cu straja turcească în vîrf, iar sub ele era o genună întunecată.

Aplecîndu-mă luai şoimul rănit şi-l vîrîi sub rasă, de am simţit cum bat două inimi, a lui şi a mea, iar pe piept îmi curgea sîngele păsării. A simţit încotro merg şi îşi scoase capul din sînul meu, ţipînd nerăbdător şi jalnic.

Mergeam prin grohotiş, iar veşnicul vînt al acestor piscuri îmi mătura rasa. Uitasem de puştile turcilor şi de groaza din genună. Alergam şi plîngeam. M-am oprit şi în faţa mea se căsca abisul înfricoşător, unde nebunul de Karaibrahim prăvălise pe tatăl şi fratele său. Am văzut o frînghie, care se pierdea în bezna adîncurilor, iar capătul ei se răsucea în jurul unei stînci. Momcil coborîse în adîncuri, ca să-i caute pe moş Ga-

luşko şi Şerko. Un nor negru şi urît mirositor atîrna deasupra rîpei, ca şi cum într-însa ar fi trăit şi respirat un zmeu înfricoşător. Acest nor se numea „Spaimă" şi „Groază".

Se spune că în prăpastia asta sălăşuieşte turbarea şi ciuma. Se mai spune că prin ea a coborît Orfeu în iad să-şi caute nevasta. De cînd există valea şi de cînd în rîpă se aruncă cîinii turbaţi, nu se cunoaşte să fi coborît în ea decît un singur om — străbunicul lui Suleiman-aga. Acesta a fost un cioban sărac şi singura lui avere era un cîine. Dar un vecin hain i l-a aruncat în văgăună. Atunci ciobanul îşi ucise vecinul şi-i puse foc casei acestuia, apoi o aprinse şi pe a sa. Îşi ridică o colibă la marginea rîpei. Stătea cu securea în mînă şi nu dădea voie nimănui să se apropie şi să arunce înăuntru vreun cîine turbat. Rătăcea prin pădure după vînat, pe care-l arunca cîinelui său. Ploile îl spălau, vîntul îl usca, pletele îi ajunseseră pînă la brîu. De trei ori l-au legat oamenii şi au aruncat cîte o fiară în prăpastie, ca să-i omoare cîinele, crezînd că, în acest fel, ciobanului îi va veni mintea la loc. Întîia dată au aruncat un cîine turbat, dar dulăul dinăuntru îl omorî. A doua oară, un lup, însă l-a sfîşiat şi pe acesta. A treia oară au aruncat un urs, dar după puţin timp nu se mai auzi decît lătratul cîinelui. Ciobanii au ridicat din umeri neputincioşi şi-l părăsiră pe smintit. Spuneau că pentru un asemenea cîine, merită să înnebunească un om.

După ce au trecut anii, poate trei, poate cinci, poate şapte, într-o zi nebunul a legat o frînghie şi coborî în genună. Ajuns în fundul rîpei îşi văzu cîinele şi mai văzu, în întuneric, la stînga, o grămadă de oase, iar la dreapta o grămadă de aur. Prin negură, în faţa lui scînteiau o sută de ochi

şi se auzea un mîrîit. Ciobanul le aruncă un os din traistă, ochii se stinseră şi se desluşi larmă, urlete, scrîşnituri de dinţi. Ciobanul trecu, după ce-şi umplu traista cu aur. A rătăcit prin galerii nesfîrşite, prin care curgeau torente şi se întretăiau umbre. A ajuns la un puţ pe fundul căruia erau doi berbeci : unul alb şi altul negru. Îndată ce cădea cineva peste berbecul alb, acesta îl scotea la lumină, iar de cădea pe cel negru, nimerea în iad. Ciobanul n-avea cum să încalece niciunul, fiindcă într-o mînă ţinea traista cu aur, cu cealaltă ducea cîinele credincios.

Atunci îşi împinse cîinele în puţ, iar acesta îşi înfipse colţii în ceafa berbecului negru şi împreună coborîră spre iad. Berbecul alb rămăsese singur şi ciobanul sări pe spinarea lui, ieşind amîndoi la lumină, pe lîngă grota de unde apare rîul Struiliţa.

Rîul curge mult timp pe sub pămînt, de cînd se pierde în Grota diavolului, la Petglaseţ. Intră tulbure în grotă şi apare la fel, abia după o zi, în albia de la ieşire. Se ştie că îşi poartă undele prin locuri tăinuite, fiindcă poartă cu sine ţeste de om şi bani de aur, de aceea înainte îi ziceau „Rîul morţii".

Şi aşa străbunicul lui Suleiman-aga, jertfindu-şi sufletul cinstit, cîştigă bogăţie şi deveni un mare boier bulgar, apoi se turci. După el n-a mai fost om care să fi coborît în Groapa iadului, deşi jos l-ar fi aşteptat grămezi de aur. Dar, iată, coborî Momcil, nu pentru aur, ci din dragoste pentru bătrînul său socru, ori poate pentru altceva.

Am apucat de frînghia întinsă ca o coardă, am tras-o şi am simţit că la capătul ei atîrnă ceva greu. Îmi adunai puterile şi curajul şi, prinzîn-

du-mă de stîncă, mă aplecai deasupra beznei și privii. Deși în jurul meu se lăsase întunericul, totuși, bezna din genună era de două ori mai neagră. Am strigat. Îmi răspunse un ecou înfiorător, de era să cad înăuntru. Atunci lipii șoimul rănit de pieptul meu ca să simt că mai bate o inimă lîngă mine și începui să trag de funie. Ce-o fi avînd legat de capătul ei ? O traistă cu aur, capul unui zmeu, sau vreun om neînsufleţit ?

Oricît mă munceam, nu izbuteam să trag povara. De jos se ridică un geamăt, tîrîndu-se prin bolțile întunecate, încît puterile mă lăsară de tot. Am fugit spre pădure, după oameni. Șoimul, care își dădu seama că am plecat din fața prăpastiei, începu să mă lovească cu colțul lui însîngerat, încît îl lăsai pe marginea rîpei. Nu mai știu cum am găsit patru oameni, cum ne-am întors, fără făclii, cum am început să tragem de frînghie. Șoimul dispăruse.

Trăgînd și trăgînd, l-am scos pe Momcil, legat de subsuori, și cu capul căzut pe piept. Pe umerii lui plescăia din aripi șoimul rănit, care coborîse în beznă, la stăpînul său. Am crezut că flăcăul murise, dar nu avea decît un picior rănit și o rană la cap.

În timp ce oamenii îl duceau pe o targă de ramuri, purtată pe umeri, el își veni în fire și întrebă unde este șoimul. Era la pieptul meu.

În poiană ardeau făclii. Cînd îl puseră pe Momcil jos, în jurul lui înfipseră faclele. Din întuneric se iviră chipuri, care se aplecau peste el, apoi se pierdeau din nou în beznă. El nu înțelegea de ce se adună atîția oameni și tac.

Un bătrîn cu barba albă rosti :

— Un tată ca al lui trebuia să aibă un asemenea fecior.

Momcil se dumeri că i se închinau. Vorbi, dar în glasul lui răsunau suferința și amărăciunea.

— De ce mă tot priviți ? N-am făcut nimic, n-am făcut niciodată nimic pentru nimeni. Sînt blestemat ! Dacă trăia Manol, știți cu toții, ar fi coborît.

Bătrînul îi zise :

— Dacă ai fi coborît, am fi înțeles că e cu putință. Ce curaj mai este acela, de a face ceva lesne de înfăptuit. Tu ai încercat să faci ceva care nu-i cu putință. De aceea ne închinăm ție.

Plîngînd m-am întors în pădure, să adun pîinea risipită.

Capitolul III

Grea mi-e viața și amară,
cu lanțul greu la picioare,
cu singir legat la gît,
cu cătușe mari la mîini —
că tot vor să mă turcească.

Pe cînd ședeam în peșteră, lîngă foc, intră un flăcău, al șaptelea fiu al lui Vraju-Kehaia, ducînd pe umeri un berbec tăiat. Dar ce înseamnă un berbec la o sută cincizeci de guri flămînde ?

Așezîndu-se lîngă noi, băiatul povesti :

— Am trecut pe lîngă Groapa iadului. Din ea ieșea o femeie bătrînă, uscată ca o piele de miel lepădată, cu ochii roșii, iar în loc de degete, avea gheare de vultur. Am recunoscut-o — era Ciuma.

Mă opri din drum și mă întrebă : „Unde te duci ?“ Nu i-am răspuns, ca să nu se ia după mine. Ea rîse și-mi porunci : „Ia-o înainte !“ Am pornit

şi-i auzeam paşii în urma mea. Se auzea ca un fel de tropăit de copite. Cînd am ajuns la gura peşterii, ea mă prinse de umeri, oprindu-mă şi se uită înăuntru. Privea la copiii slăbănogi, la femeile fără sîni şi la bătrînele costelive. Începu să plîngă cu lacrimi de sînge, apoi se întoarse şi se pierdu în pădure.

Toţi cei din jurul focului începură să plîngă şi să-şi smulgă părul din cap.

— Doamne, pînă şi ciuma s-a îndurat de noi. Cînd o să-ţi fie şi ţie milă, Dumnezeule ?

Se uitau la mine, fiindcă eu eram slujitorul Domnului şi aşteptau să le spun un cuvînt de mîngîiere, ca şi cum eu aş fi putut vorbi cu stăpînul meu. Şi eu mă uitam la ei şi vedeam în spatele lor chircite, mumiile uscate cu dinţii albi şi ochii scurşi.

L-am întrebat pe tînărul cioban :

— Au pornit turmele ?

— Cele mai multe au plecat, îmi răspunse el, dar au scos clopotele ţapilor să nu se mai audă zvon prin munte. Nu de frica turcilor, dar spuneau ciobanii : „Nu se cade ca, tocmai acum, să se răspîndească cîntări peste munte". Acolo unde fuseseră odată cinci ciobani, rămăsese acum numai unul, iar din cinci oi, tot una, celelalte au trecut în turmele lui Ismail-bei.

Sus, pe culmi, mai rătăcesc vreo zece turme şi aşteaptă. Nici ele n-au clopoţei. Părinte, ai văzut vreodată turme fără clopote ? Parcă e ceva mort.

— Dar Ismail-bei a atîrnat la turmele sale clopotele lui Manol ?

Clătinînd din cap, ciobanul îmi răspunse :

— Am aşteptat să le auzim, dar n-a fost chip. Se zice că le-ar fi îngropat în pămînt.

Îl priveam — jumătate om, jumătate țap, cu fire de păr împletite la degete, cu gura ascuțită, cu botul de iepure — și miroseam parfumul lui de lînă și lapte.

Lui, nu mie, îi ieșise în cale Ciuma. Și-l rugai pe acest fiu al muntelui :

— Hai, mai spune ceva.

El a înțeles că l-am întrebat cum o s-o ducem noi și îmi răspunse :

— Răbdați !

După ce își făcu cruce ieși din peșteră, iar eu am rămas cu cei o sută cincizeci de bătrîni, femei și copii. Toți se uitau în gura mea și la mîinile mele, ca și cum eu aș fi putut face ceva. Totdeauna am stat în mijlocul mulțimii, niciodată n-am poruncit și nici n-am vorbit cel dintîi. Dar copacii din margine au căzut și vîntul îi bătea acum pe cei din mijlocul pădurii.

Privind în fața mea, nu mai vedeam o altă spinare, iar vîntul mă bătea în față. Simțeam în spatele meu răsuflarea celor o sută cincizeci de guri. Lipsea Manol și moș Galușko și moș Kralio, lipsea pînă și Momcil împreună cu Goran. Dar chiar de-ar fi fost aici, cred că nici ei n-ar fi putut face ceva.

Deasupra noastră, pe crestele muntelui se aflau turcii, care păzeau singura cărare ce duce sus, spre pășuni. În față era pădurea, dar și în ea, deseori se auzeau strigătele turcilor și focuri de pușcă, fiindcă adulmecaseră că pe acolo sînt oameni ascunși. Deși nu credeam că vor dibui peștera, totuși ultimele puteri ne secau, de teamă și așteptare. Dar mai înfricoșătoare ca turcii era iarna. Mai avea pînă să vină, dar, iată că într-o dimineață, ieșind din peșteră, am văzut în fața mea, pe pantă, arzînd frunzișul purpuriu al frasinului. Părea că

trecuse o fiară de foc, care lăsase urme. Venise toamna. Sufletul ei începu să aprindă, ba ici, ba colo, focuri în pădurile întunecate : purpurii ca ale frasinilor, portocalii ca ale gladișilor, și galbene ca ale poienelor de ferigi. Apoi fură cuprinși și fagii de flăcări cafenii, rosii și galbene, fiecare copac ca un buchet de flori. Frunzele celorlalti copaci străluciră și se limpeziră ca fața de ceară a unui muribund. În timpul verii foioasele nu se deosebeau dintre pini și brazi, dar acum, toamna le aprinse și ele ardeau ca semnele de primejdie ale străjilor, strigînd : „Vine iarna !"

Noi, unde puteam fugi ?

Păsările cîntătoare plecaseră și în pădure se auzeau alte glasuri, care piuiau ca orfanii sau plîngeau ca văduvele. Ori poate noi le auzeam așa. Prin poieni prinse să strălucească șofranul, iar nouă ne lipseau cojoacele. Tot mai lungi și mai negre se lăsau umbrele peste munte. Oricît se muncea soarele, nu izbutea să treacă peste povîrnișul nordic, prăpăstios, din fața noastră.

Atunci un bătrîn de o sută de ani spuse :

— Cînd Povîrnișul negru rămîne-n umbră pînă primăvara, să te aștepți la ploaie.

Copiii flămînzi se bucurară :

— O să mergem după ciuperci.

Eu mă gîndeam ce ne va mai aștepta, cînd soarele se va ascunde după nori. Pînă acum, în timpul nopții degeram în peștera înghețată, însă ziua soarele ne însufleța. Dogorea mai tare decît vara, de ne frigea mîinile și fețele. Dacă la soarele de vară ne puteam uita, la ăsta nici măcar nu puteam mîji ochii.

Dacă-ți cade pe spinare umbra unui copăcel subțire cît un deget, e de-ajuns să te răcorească

și să te spintece ca un cuțit rece. Dar cînd umbra ne va învălui în întregime ?

Și ea căzu. Norii se lăsară jos, de muiară și înecară culmile. Mi se părea că muntele ajunge pînă în cer.

Aș fi vrut să urc și să mă scufund în negură, să mă pierd în ea de tot. De prin văgăuni, în întîmpinarea norilor urcau cețuri, apoi se contopeau, încît muntele dispăru. Începu să plouă.

Femeile, copiii și bătrînii se uitară la mine, dar eu n-am rostit niciun cuvînt.

Muntele tăcea adormit de ploaie. Totul încremeni, ațipi și moțăi în amiaza mare. Noi nu dormeam nici noaptea, ca să auzim pașii ciobanilor care vin să ne aducă o bucată de pîine.

Auzeam cum plouă peste toată lumea.

Cîteodată, în timpul nopții răsuna cîntecul unui caval îndepărtat și singuratic. Știam că Momcil e cel care cînta. Ieșeam în fața peșterii și ascultam jelania dulce, iar picăturile reci mi se prelingeau pe față ca niște lacrimi. Altceva, nu se mai auzea nimic. Muntele amuțise, ca un clopoțel cu limba smulsă.

Deodată clopoțelul începu să sune. Răsunară împușcături, una după alta, multe împușcături și tot muntele se cutremură. Uitasem că toamna muntele este ca de argint și ecoul răzbate chiar și din acele locuri unde în timpul verii nu se aude nimic. Împușcăturile veneau de departe, și de aceea erau ușoare și curate, încît nu vedeai în ele nici o amenințare, ci simțiai numai un fel de bucurie. Toată lumea ieși afară, ascultînd ecoul îndepărtat și mi se păru că pămîntul se cutremură sub picioarele noastre. Trei zile răsună muntele. Apoi împușcăturile încetară. După asta mai răsună o ultimă împușcătură, care rătăci vreme îndelungată

peste munte, dar nu se mai auzi alta să-i răspundă. Aşteptam şi ascultam ploaia.

În timpul celei de a treia nopţi auzirăm apropiindu-se paşi de om. Şase ciobani însîngeraţi aduseră trei răniţi şi ne povestiră despre lupta de la Viseac.

Acum vreo trei sute de ani, înainte cu zece zile de Sf. Dumitru. şi pînă în a patra zi după sărbătoare, pe stîncile de la Viseac se înfruntară ultimii apărători ai Rodopilor cu armatele turceşti ale ginerelui împăratului, Ibrahim-paşa. Paisprezece zile rezistaseră bulgarii aşezaţi într-un cerc ca de fier şi asediaţi din trei părţi de turci.

În mijlocul cercului erau adunaţi zece mii de femei şi copii. Pe vremea aceea nu răsunau împuşcături, fiindcă nu erau puşti, se auzeau numai loviturile fiarelor, ţiuitul săgeţilor şi strigătele oamenilor. În ziua a paisprezecea a căzut ucis însuşi conducătorul oastei turceşti, ginerele sultanului, Ibrahim-paşa. În aceeaşi zi turcii ocupară Viseacul. Voinicii prinşi împreună cu femeile şi copiii au fost adunaţi în poiană, acolo unde se contopesc amîndouă rîurile care întretaie cu malurile lor înalte colnicele cenuşii ale Viseacului.

Acolo au fost măcelăriţi tot ce se numea bărbat, toţi care purtau brîu, iar femeile şi copiii au fost sloboziţi — femeile cu sămînţă turcească în pîntece, iar copiii cu ruşinea pe frunte.

Văduva lui Ibrahim, fiică de sultan, Aişe Sultanie, a ridicat o geamie pe mormîntul conducătorului turc şi trei sute de ani de atunci douăzeci de soldaţi musulmani, fiecare trebuind să fie rănit de trei ori, stau de strajă zi şi noapte la geamie şi la mormîntul lui Ibrahim-paşa.

Această geamie a fost incendiată de cei o sută de ciobani, care s-au jurat în ziua morţii lui Ma-

nol să se facă haiduci. I-au nimicit pe turci şi au înfipt steagul pe Viseac. Li se urîse să tot rătăcească prin păduri şi prin munte. Turcii i-au înconjurat din trei părţi : din Poseciște, din Klocotnik şi din Preslup, căţărîndu-se prin rîpele pietroase şi prăbuşindu-se ca bolovanii. În ziua a treia pulberea se isprăvi. Apoi rămaseră şi fără săgeţi. S-au bătut pînă li s-au frînt şi cuţitele. Din o sută de viteji, nouă au scăpat, fugind prin Bîrţe, Dobrişte Dubakan şi Kapnic. Şase dintre ei îi purtau pe cei trei răniţi şi îi aduseră la noi în peşteră, apoi plecară în grabă să găsească alţi tovarăşi în viaţă sau răniţi şi alţi paşi de om noi nu am mai auzit.

Veni şi foamea, dar ea păşea fără zgomot. Prin peşteră mergea de colo-colo o femeie tînără, rugîndu-se şi întrebînd :

— N-are cineva să-mi dea o coajă de pîine, ca s-o pun sub capul copilului ? E bolnav.

Sub perna unui bolnav obişnuia să se pună o coajă de pîine, ca asupra lui să cadă binecuvîntarea belşugului.

Mai bine i-ar fi dat să mănînce bucăţica de pîine.

Apoi începură să caute bani de aur, ca să-i pună în gura pruncilor morţi nebotezaţi, ca să-şi poată plăti intrarea în rai. Cine avea dădea cîte un galben nefericitelor mame, fiindcă de-ar fi avut şi o grămadă întreagă, tot nu ar fi putut cumpăra cu ei nici o mînă de grăunţe.

Nici noaptea nu dormeam, ci rătăceam prin pădure, să căutăm măceşe, afine, păducel şi agrişe roşii. Ne bucuram cînd, pe întuneric, mărăcinii ne zgîriau mîinile, fiindcă toate aceste fructe aveau spini. Copiii cotrobăiau în întuneric după ciuperci.

De două-trei ori am găsit cuiburi de veveriță, pline cu alune, dar arbuștii erau îngălbeniți și culeși. Dacă găseai sub ei o alună, șoarecii și veveritele o aruncaseră, pentru că era seacă. Puneam noaptea capcane, dar nu prindeam nimic în ele, ca și cum viața fugise din pădure. Tot ce făceam, făceam noaptea, la adăpostul întunericului. Ziua puteam sta doar în gura peșterii, feriți de stîncile înclinate.

Am început să mîncăm rășina brazilor și pinilor. Din fiecare cruce tăiată în trunchi, curgea rășină. Noi rupeam sîngele galben și uscat al copacului, sau scoteam cu cuțitul rășina albă și spumoasă a rănilor proaspete, ori culegeam cu degetele sucul nou și luminos. Unii dintre noi își lipeau de-a dreptul gura de scoarță, ca și cum ar fi sărutat crucea sfîntă. După ce am terminat crucile, am început noi înșine să tăiem și să jupuim scoarța copacilor, ca să adunăm rășină. Acest sînge rece al sfîntului copac era amar și amărăciunea nu dispărea orice am fi mincat după aceea.

Amărăciunea se scurse și în inima mea, încît și visele îmi deveniră amare. Visam găini cotcodăcind pe ouă, gospodari care scoteau din știubeie faguri și unt topindu-se pe foc. Ce vise mai erau și astea? Ouăle, mierea și untul erau, uite colo, peste pădure, dar nu ne puteam duce să le luăm.

Laptele mamelor ar fi curs și buzele copiilor s-ar fi roșit, iar bătrînii s-ar fi pus pe picioare. Visam că oamenii voiau să se ducă după aceste bunătăți, dar eu nu-i lăsam.

. . . . . .

Pe neașteptate, într-una din zile străluci soarele. Cerul se desfășură deasupra noastră clar și curat,

iar peste munte plutea un nor alb. Ne-am adunat cu toţii în faţa peşterii să ne mai încălzim oasele. Jos, la picioarele noastre, dincolo de pădurea stăpînă, străluciră acoperişurile ude ale caselor din Podvis. Oamenii priveau muţi, iar unii puteau să-şi recunoască ogrăzile. Mi-am amintit de dimineaţa în care ieşisem din peşteră, după sfatul fruntaşilor. Jurasem atunci să îndurăm pînă la sfîrşit.

M-am întors spre gura întunecată a peşterii şi mi s-a părut că văd venind dinăuntru mumiile uscate aşezîndu-se printre noi, ca să se mai încălzească şi ele la soare. De cîte ori nu ieşiseră şi ele, ca să se uite la acoperişurile strălucitoare care fuseseră, odată, ale lor.

Le-am văzut : ieşeau din întuneric, însă nu clipeau din pricina soarelui ca noi şi nu plîngeau, fiindcă ochii le erau scurşi.

M-am uitat din nou spre Podvis. Mi-a venit în minte dimineaţa aceea, cînd gîndurile mele se învîrteau în jurul unui nor şi al unui curcubeu. Atunci deasupra Podvisului strălucea curcubeul. Acum, însă, nu se ivise. Se vedea numai norul, deşi Dumnezeu a făgăduit că pe lîngă nor se va înălţa un curcubeu, care va fi legămîntul că nu va nimici tot ce-i viu. Acum nu se vedea curcubeul.

Dumnezeu era cu cei care rătăceau pe cărările pustiului, flămînzi şi însetaţi. Cînd înălţau ruga spre el, îi izbăvea de asuprire şi-i conducea pe calea cea dreaptă, pentru ca să-l preamărească pentru bunătatea lui, pentru minunatele lui fapte în folosul oamenilor. El satură deopotrivă sufletul însetat şi flămînd. Aşa se cînta în psalmul lui David. Şi noi eram şi flămînzi şi însetaţi.

Alții au căzut în beznă și în umbră întunecată, fiindcă s-au răsculat împotriva cuvîntului lui Dumnezeu și nu avea cine să-i ajute. Dar rugîndu-se lui, acesta i-a scos din beznă și din umbra întunecată și i-a desferecat.

Și noi ne aflam în beznă și în negură, deși n-am crîcnit împotriva atotputernicului, ci am mers întotdeauna după cuvîntul lui. Pe noi de ce nu ne izbăvea ?

Dumnezeu izbăvește pe cei lipsiți de minte, îi scoate la liman pe cei care cutreieră peste mări în corăbii. Preface pustiul în eleșteu și pămînturile sterpe în izvoare și acolo îi adună pe cei flămînzi, ca să-i ridice orașele și să semene ogoarele, să sădească viile, să-și agonisească hrana și să-și crească copiii.

De ce nu ne da și nouă, nu ogoare sau vii, ci numai o mînă de boabe și un ciorchine de strugure ? De ce lăsa să ne moară copiii, pe care-i născusem și-i crescusem ?

M-am dezmeticit și am văzut că toți oamenii din peșteră se uitau la mine cu ochii înecați în lacrimi, iar în spatele lor am zărit găvanele morților. Desigur că vorbisem fără să-mi dau seama. O babă mă întrebă :

— Părinte, Dumnezeu nu vede ?

Ce puteam să-i răspund ? Ce așteptau de la mine acești oameni ?

M-am repezit pe coasta prăpăstioasă și am îngenunchiat în fața unui brad uriaș, care avea săpată în scoarță o cruce și am început să mă rog, să fiu iertat pentru gîndurile necurate ce mi se strecuraseră în suflet și minte.

Mă rugam copacului, fiindcă orice arbore este un altar al Domnului. Cînd am ridicat capul am văzut cum din tulpina groasă și rotundă pornesc

în toate părțile ramurile subțiri ale bradului, ca spițele unei roți. Mi s-a părut că roata se învîrte și am auzit cuvintele lui moș Galușko : „Curge... curge..." Am înțeles că viața merge înainte și se învîrtește, că unul moare și altul se naște, și vai de cel care cade sub roată. Bradul se tot învîrtea și am înțeles că în drumul ăsta lung și-n rîul care curge, Dumnezeu n-are grijă de fiece ființă vie, ea trebuie să-și poarte singură de grijă, iar Domnul privegheazâ drumul și rîul, căci numai el știe încotro se învîrtește roata și unde se varsă apele. La multe m-aș mai fi gîndit în buimăceala mea din pricina foamei, dacă n-aș fi auzit că mă strigă cineva. O femeie trăgea să moară din cauza slăbiciunii, deși era tînără. Fiecare îmbucătură o dăduse copilului, care acum i se zbătea la piept. Două-trei zile mai avea și va muri și el.

Ea zăcea în fața mea numai piele și oase, iar din creștet i se revărsa, căzînd ca o cascadă, părul negru, bogat și strălucitor. Soarele îi mîngîia fiecare fir. Așa crește iarba deasă peste morminte.

Stăteam aplecat asupra ei și-i priveam părul. Mă bucuram. Ea murea, pe cînd eu trăiam. În jur soarele strălucea, pietrele se încălzeau, cerul era albastru și văzduhul curat. Ea murea, dar soarele continua să strălucească și cerul să fie albastru. Ea se pierdea în dimineața aceasta curată, dar eu rămîneam și trupul meu viu se putea încălzi la soare, putea să privească cerul și să respire aerul. De bucurie am închis ochii, ca oamenii să nu vadă licărirea din ei. Cînd i-am deschis, am văzut în fața mea peretele muntelui. Niciodată nu e atît de frumos ca toamna, cînd mor frunzele. Ca și părul moartei, fiecare frunză strălucea și se înmuia în culoare. Numai pinii stăteau verzi și în-

tunecați, nepieritori și nepăsători în fața iernii. Dar oamenii nu erau pini.

Noaptea am fugit din peșteră, nu pentru a scăpa, ci pentru că, mă gîndeam, nimeni nu-i poate ajuta pe oamenii de acolo.

Acum, că mă aflu cu un picior în groapă și n-am pe cine minți, nici pe oameni, nici pe mine însumi, vă spun și așa și scriu, că, dacă aș fi putut să-i ajut într-un fel, aș fi rămas cu ei. Mă cuprinsese trufia. încît mă socoteam conducătorul acestor oameni și mi se părea că eu, prin rasa ce-o purtam, îi rețineam în peșteră, iar fără mine și-ar fi căutat care încotro scăparea. Dacă ar mai fi fost cineva cu mine, pe care să mă sprijin, aș fi rămas.

Oricum s-a întîmplat, din orișice pricină am plecat, tot fugit am rămas.

Inima mea nu era atît de curajoasă în acele zile și nu voiam să recunosc că fugisem, iar în sinea mea m-am jurat că mă voi duce la episcopul din Xanti, să-l rog să-i ajute.

Capitolul IV

Mi-am dat legea, suflete,
legea veche am dat-o,
n-am dat limba, suflete,
limba nu mi-am dat-o.

În calea mea am întîlnit un om mort. Lînă el zăcea o șubă uriașă, pe care am luat-o și mi-am pus-o pe umeri. Era foarte grea, omul murise înecat, încît de-abia o purtam, dar frigul nu mă pă-

trunse pînă la oase, fiindcă o încălzi căldura trupului meu.

Pas cu pas, încovoiat sub greutatea şubei, care mă încălzise de-a binelea, am urcat pe vîrful Părveneţ şi de acolo am privit jur împrejur. Soarele scăpăra, pe văi stăruia ceaţa şi culmile se încovoiau în faţa mea. Mi s-a părut că Rodopii seamănă cu un trandafir înflorit. Ca o vietate mărunţă mă tîram prin el, urcam pe fiecare petală, şi coboram în întunericul corolei, pînă cînd aveam să ajung la marea care spăla tulpina lui.

Am pornit prin munte, pe cărări necunoscute, fiindcă nu voiam să trec prin Viseac, ca să nu văd cadavrele cu ochii căscaţi, ale ciobanilor căzuţi în luptă.

La început am mers prin partea aceea a Rodopilor, care seamănă cu o femeie caldă şi dulce. Fiecare ridicătură şi fiecare vale se curbau ca rotunjimile unui trup femeiesc şi de bună seamă, prin aceste poiene alergau odinioară fecioare goale, şi Orfeu cînta din caval. Astăzi ele erau pustii şi doar un cîine se ţinea toată ziua după mine, în urmă cu zece paşi şi nici nu lătra, nici nu se lăsa păgubaş. Cînd mă opream, se oprea şi el. Mergînd, îl auzeam mereu în spate, iar deasupra noastră se rotea un vultur.

Am intrat în păduri nesfîrşite, care înveşmîntau muntele. Între copaci creştea iarbă, nu ca în cele din Elinden, unde în întuneric se deslueau numai acele uscate de brad. Copacii erau uriaşi şi bătrîni, iar între ei nu creşteau lăstari subţiri şi mărunţi. Defilau încet pe lîngă mine, semănînd unul cu altul, de mi se părea că ei merg, iar eu stau pe loc. Eu mergeam şi ei rămîneau nemişcaţi deşi, în sufletul meu, mă rugam să-şi smulgă rădăcinile şi să pornească laolaltă cu mine. Dacă

voiau puteau s-o facă, deoarece aveau înfățișarea unor oameni ce străjuiesc poteca, și parcă le zăream ochii liniștiți și întunecați cu pleoapele pe jumătate lăsate. Nu-mi spusese Manol odinioară că nu-și poate smulge rădăcinile, să poată fugi? Pădurea stătea încremenită, fără nici o floare. O singură dată am zărit, fugărindu-se într-o poiană, niște fulgi albi și am crezut că sînt fluturi, dar era puf de păpădie. Rupeam și mîncam măcieșe roșii ca sîngele. Culegeam coacăze roșii ca sîngele. Îmi umpleam pumnii cu păducel roșu ca sîngele. Am văzut odată un păr sălbatic cu fructe strălucitoare pe crengi, dar, cînd m-am apropiat, nu erau decît frunzele.

Cînd soarele coborî la asfințit, dinspre răsărit sosiră nori grei, ca niște vălătuci de fum. Noaptea coborî și ea îndată, tocmai cînd intrai într-o pădure întunecoasă și adormită, fără de sfîrșit. Copacii doboriți îmi stăteau în cale și un mușchi gros înăbușea zgomotul pașilor mei. În suflet îmi pătrunse frica și acum mă rugam ca în urma mea să alerge ciinele tăcut, să nu mai fiu singur.

Picioarele mele dibuiră o cărare. Binecuvîntate fie picioarele care au bătut-o. Am înțeles că în Rodopi nu se află loc pe unde să nu fi călcat piciorul omului, fiindcă muntele era făcut pentru oameni.

Cărarea mă scoase într-o poiană care strălucea în noapte ca o scoică deschisă. Am ridicat cu mulțumire ochii spre cer și prin ceață zăream stelele palide, iar ploaia îmi uda fața. Mi s-a părut că din cauza întunericului am rătăcit drumul și am apucat-o îndărăt spre peștera sărmanilor. Inima mi se umplu de o bucurie fără seamăn. M-am prăbușit în poiană și am vrut să nu mai merg nicăieri. Am început să plîng, fără glas, pe înfundate,

căci în jur era liniște. N-aveam să mai văd niciodată chipurile palide ale osîndiților la moarte. Le chemam unul după altul, vorbind cu fiecare, mîngîindu-le și îmbărbătîndu-le. Îmi aminteam de acești oameni ca de morți. Știam, totuși, că n-am rătăcit drumul, căci am mers incontinuu spre sud, departe, cît mai departe de peșteră. Pe deasupra mea, sus pe cer, răsunau strigătele triste ale gîștelor sălbatice, ca o chemare de despărțire a unor suflete pierdute. Păsările zburau spre sud. A doua zi, dimineața, am pătruns în partea cealaltă a Rodopilor, care seamănă cu un bărbat mîndru și întunecat.

Prăpăstii de netrecut și înfricoșătoare întretăiau piscurile stîncoase și semețe. Brazi înverșunați creșteau pe creste, iar în adîncul prăpăstiilor se vedea firul rîurilor adînci.

Ceața care se tîra jos, în trecătoare, începu să se ridice, ca un aluat în căpistere și inundă tot muntele. Nu se mai vedea nimic, nici abisurile, nici crestele înalte, ci abia la doi pași, cu greutate, cărarea udă.

Auzii lovituri de secure de undeva de sus, tocmai cînd tremuram pe poteca strîmtă, atîrnată peste prăpastia înfricoșătoare.

Sus, în poiană, am văzut umbra unui om tăind un copac înalt. Loviturile de secure încetară și am auzit inima bătîndu-mi de parcă tuna. Alergam și mi-am domolit pașii, apropiindu-mă încet de acel om. Cînd mă văzu, propti securea în pămînt și se sprijini de ea cu amîndouă mîinile.

Chipul i se desluși încet, încet din ceață și omul se apropie, ca și cum ar fi înotat într-un lichid lăptos.

— Bine te-am găsit, i-am spus eu.

El rîse, încît i se văzură toți dinții strălucind și, aruncînd securea la o parte, porni în întîmpinarea mea. Îmi ură :

— Bine ai venit !

Mi-am scos mîinile de sub șuba udă, să vadă că nu sînt înarmat. Omul mă întrebă :

— De unde vii ?

— Vin dinspre nord și mă duc la Xanti.

El mă privi lung și văzînd că nu am nici arme și nici o traistă, îmi spuse :

— Ai pornit la un drum lung și ai să te rătăcești prin ceață. Fă-mi cinstea și te abate să te odihnești în satul nostru.

Am încuviințat. Și-a dezlegat măgarul și și-a strîns frînghia împrăștiată prin poiană. L-am întrebat :

— De ce nu-ți isprăvești treaba ?

El îmi răspunse :

— Îmi pusesem în minte să isprăvesc o altă treabă pe ziua de azi, dar m-am răzgîndit. Cînd te-am văzut mi-am dat seama că rău am făcut.

Am băgat de seamă că arborele, pe care era gata să-l doboare, era un copac de margine, unul dintre cei care, așa cum spunea Manol, sprijineau pădurea. Nu m-am putut înfrîna și i-am spus :

— Omule, de ce tai copacii de margine ? Nu crezi că vîntul se va putea strecura și va doborî toată pădurea ?

El rîse din nou și-mi spuse :

— Intră în pădure !

Cînd văzu că pornesc într-acolo, mă opri cu mîna și-mi spuse :

— Lasă ! N-ai să poți pătrunde. Pădurea noastră e așa de deasă, încît de-ai tăia un copac dintr-însa, n-are cum să cadă la pămînt. Ceilalți

frați ai lui îl țin pe picioare cu umerii, pînă cînd va putrezi.

Am mers pe cărarea îngustă și udă, amintindu-mi de cei din peșteră. Tot drumul n-am scos nici un cuvînt.

Din ceață se iviră cele dintîi case de piatră ale satului, împrăștiate pe coasta abruptă. Cărarea șerpuia în sus și se oprea în fața fiecărei porți, ca un copil care întreabă despre o jucărie rătăcită. Omul îmi spuse :

— Satul nostru e mic, n-avem odaie pentru oaspeți, așa că cinstește-mi casa.

Mai continuam să urcăm și la picioarele noastre curgea un șuvoi de apă tulbure. Îl întrebai :

— De ce ați ridicat tocmai aici satul ?

— Noi sîntem băjenari, îmi răspunse el. Cînd am ridicat satul, oamenii aveau ochii încețoșați de lacrimi și nu s-au mai uitat unde pun temelia casei lor.

Am crezut că fugiseră din cauza cirmei, de s-au aciuit prin văile astea.

În casa lui nu am zărit pe nimeni, dar în vatra din mijlocul odăii cărbunii erau aprinși.

— Femeile și copiii sînt la cîmp, mă încunoștiință gazda mea. Așază-te, pînă ațiț mai bine focul.

Cînd flăcările izbucniră, aruncai de pe mine șuba și rămăsei în anteriul meu de popă. Omul mă privi, dar nu spuse nimic. Luînd de pe policioară o oală cu terci, îmi umplu o farfurie și mi-o întinse, apoi puse pe foc o plită netedă și îmi spuse :

— O să mestecăm mămăliga, să ne facem cîte un mălai.

Se așeză în fața mea pe un scăunel cu trei pi-

cioare și mă privi cercetător, pe deasupra focului. Eu mîncam ca un lup.

— Iartă-mă, străine, că te întreb, fiindcă un oaspete nu se întreabă, dar cum te cheamă și de unde vii ?

— Mă numesc Nikola, i-am răspuns eu, și vin din Elinden.

M-a străbătut un fior, cînd am rostit numele meu laic, care trebuia să fie acoperit de rasa ce-o purtam.

Omul m-a întrebat mai departe :

— Străbătînd tot muntele, n-ai trecut cumva și prin satul Straja și n-ai întîlnit acolo un om din neamul Sakalovilor ? Sînt turci în satul ăla ?

Dacă văzu că am clătinat din cap că nu, omul răsuflă ușurat și zise :

— În dimineața asta trebuia să plec la Straja.

Deodată ușa se deschise și în prag apăru o femeie cu maramă albă și haină neagră. Văzîndu-mă, țipă și își ridică marginea basmalei, ca să-și acopere fața.

Castronul îmi căzu de pe genunchi, și îmbucătura mi se opri în gît. Înțelesesem că am intrat într-un sat de musulmani.

M-am ridicat în picioare și mi-am scuturat fărîmiturile din poală.

De unde puteam ști că am dat peste un turc ? Era cu capul gol, vorbea bulgărește, purta straie bulgărești, avea casă cum au bulgarii. Din cauza ceții nu am putut vedea geamia, dacă aveau. Puteam să mănînc, să beau și să plec, fără să-mi dau seama că am fost găzduit în casa unui mahomedan.

Gazda mea întoarse castronul răsturnat și văzînd de foc îmi spuse :

— De ce te-ai sculat ? Sau pîinea mea îţi pare amară ? Nu vorbesc bulgăreşte ca şi tine ?

Eu rămăsesem tot în picioare, aşa că omul adăugă :

— Tot satul e plin de creştini, fugiţi din pricina turcilor. Mîine casa mea va fi şi ea plină. În afară de tine, mai sînt în sat încă doi preoţi. Stai şi mănîncă.

M-am aşezat şi am luat din mîna lui castronul. Se aşeză şi el în faţa mea şi începu să vorbească. Femeia cu obrazul acoperit intră şi umblă la cratiţele de pe policioară.

— Numele meu este Ahmed Sacal. De aceea te-am întrebat de neamul Sacal din satul Straja. Odinioară, pe timpul lui Selim cel Cumplit, sus, pe podiş, se înălţa un sat mare, căruia îi spunea Patleino. Cînd sultanul începu să dărîme bisericile din ţinuturile bulgăreşti şi armatele turceşti au intrat în satul nostru, din neamul lui Sacal au rămas numai doi fraţi. Iasen şi Spasen. Iasen a primit credinţa adevărată şi s-a aşezat aici în sat, în Pleşac, şi a primit numele de Hasan. Spasen a fugit, undeva în fund de pădure, în satul Straja. Din satul Patleino n-au rămas decît temeliile, iar acum la locurile acelea le spunem Cercoviște [1]. Amîndoi fraţii şi-au păstrat numele neamului, Sacal, deşi unul era musulman şi altul creştin. Se iubeau şi se vizitau şi mergeau la nunţi şi la botezuri.

Îmi arătă cu mîna un sac plin care zăcea într-un colţ :

— Vezi sacul acela ?

— Îl văd, i-am răspuns eu, şi nu înţelegeam unde bate.

---

[1] Bisericani (bulg.).

— Pămîntul neamului Sacal a rămas în satul nostru, Pleşak. Amîndoi fraţii l-au împărţit, iar Hasan a luat şi partea lui Spasen, plătindu-i preţul întreg. Dar în mijlocul ogorului era şi un măr tînăr. Tu, care-ai cutreierat Rodopii, trebuie să ştii că pămîntul poate fi împărţit, însă pomii nu. Ei rămîn ai amîndurora. În fiecare an musulmanii din neamul Sacal culeg merele şi le împart în două. O jumătate din ele îl duc în satul Straja, rudelor.

L-am întrebat :

— Cîtă vreme a trecut de la risipirea satului Patleino ?

— Un veac şi jumătate.

Parcă mi-ar fi spus „aseară". De o sută cincizeci de ani musulmanii Sacaloviţi au bătut una şi aceeaşi cărare, ca să ducă fructele din pomul comun, creştinilor Sacaloviţi. De mult au putrezit mîinile celui dintîi Hasan, care au cules aceste mere şi nici copitele n-au mai rămas de la catîrul pe care încărcau desagii plini. Totuşi picioarele n-au uitat cărarea.

Am clătinat din cap şi am zis :

— Mărul va putrezi în curînd, fiindcă e bătrîn şi atunci între voi nu va mai fi nimic de împărţit.

Omul rîse, aşa, în felul lui, de îi străluciră toţi dinţii. Îmi răspunse zîmbind :

— Bunicul meu a sădit un nou măr, şi tatăl meu a sădit unul, şi eu am făcut la fel. Dar bătrînul măr mai e încă în picioare. Şi chiar de-ar putrezi, ce-i cu asta ? În sac s-a strîns rodul de la patru meri.

— Da, dar trei dintr-înşii nu-s comuni.

— Eu nu sînt fiul tatălui meu ? Tata nu este fiul bunicului meu ? Toţi sîntem de-un sînge. Şi

pomii sînt răsăriți dintr-o rădăcină, de aceea sînt comuni.

Ridicîndu-se în picioare, se înclină și spuse :

— Iartă-mă c-am să te las, dar și Sacal din Straja s-ar putea să pornească prin pădure, fără traistă și fără o coajă de pîine. Acum o săptămînă a trecut pe aci o oaste turcească, condusă de beiul din Pașmacli. Ne-a cerut să pornim cu el să aducem satele bulgărești la adevărata credință. Ai noștri i-au răspuns : „Cum o să ridicăm cuțitul împotriva unui om care se va ruga de noi în limba noastră ? Cum se poate să măcelărim, fără să știm, pe copiii fraților și părinților noștri ?“ Nici măcar hogea nu s-a dus cu beiul. Nici un om din Pleșak n-a părăsit satul, ca să oprime pe creștini. Mulți s-au dus de și-au adus în casele lor rudele și cunoscuții creștini, pînă trece furtuna. Și eu mă pregăteam să mă duc, dar nu eram atît de speriat, fiindcă Straja se află în fundul pădurilor. Acum, că te-am văzut, nu mai am răbdare. Plec !

Și umplîndu-mi cu pîine o traistă pestriță, m-a condus pînă-n hambar, unde e mai dulce de dormit în mijlocul parfumului de fîn proaspăt și al cîntecului ploii căzînd pe plăcile de ardezie.

L-am rugat să-mi dea un măr din pomul comun. Ținînd în mînă fructul cald și neted, mi se păru că e la fel cu merele din pomul nostru. Ale noastre erau de-acum coapte, iar mama le privea și aștepta întoarcerea mea, să le culeg.

. . . . . .

Noaptea întreagă am zăcut în fîn fără să închid ochii. Deși eram între patru pereți, mă simțeam ca-n mijlocul muntelui, înconjurat de mirosul dulce și fără putere al ierburilor de pădure și-mi rămă-

sese în urechi freamătul frunzișului, pentru că toată noaptea ploaia nu încetă. Prin ceață am auzit glasul pierdut al muezinului, care cînta: „Allah il Allah". Acesta îmi aminti de glasul lui moș Kralio, care răzbătea tocmai din vîrful muntelui înalt. Mi s-a părut chiar că îl aud, iar mai tîrziu că-l strig eu însumi. Am auzit dincolo de zid o fată, care cînta *„Sînt albă, tinere, toată albă, lumea întreagă am luminat..."* Mi-am amintit că Manol cîntase din clopoței aceeași melodie, în noaptea cînd Mircio jura pe oasele mamei sale. Un alt glas de femeie certa fata zicîndu-i „Mai taci odată, dincolo doarme un slujitor de-al lui Dumnezeu". Nu dormeam.

Pămîntul se împărțise, dar pomul rămăsese proprietate comună. Mîncau fructele și creștinii și musulmanii. Roadele muntelui nu se împărțeau, ele săturau deopotrivă pe toți.

Cînd am întîlnit pe acest om, n-am știut dacă e musulman sau creștin. Vorbea bulgărește, purta straie bulgărești și făcea focul într-o vatră bulgărească. Turcii l-au pus să pornească împotriva satelor bulgărești, dar el n-a vrut, fiindcă s-a temut să nu-și omoare frații. Credința nu-i schimbase sîngele, iar fratele rămăsese tot frate.

Mărul rămînea în comun.

Strîngînd fructul neted în palme, mi se părea că pipăi răspunsul la întrebările și neliniștile mele. Tot pe un măr făcusem legămînt cu mama, că în fiecare toamnă am să mă întorc la ea. Mărul acela nu se împărțea, el lega musulmanii și creștinii, fiindcă toți rămîneau bulgari. Și Rodopii rămîneau un munte bulgăresc.

Ce spunea Manol ? Că nu vrea să se facă ienicer, ca să nu-l înjunghie pe tatăl său. Că nu vrea să ridice mîna împotriva fratelui său. Oamenii aceștia

primiseră credința musulmană, dar nu s-au făcut ieniceri, nici n-au ridicat mîna împotriva fraților, și fetița cînta același cîntec pe care-l cîntase și Manol.

Doamne, Dumnezeule, unde mai este numele tău ? Nu e același lucru pentru tine dacă te numesc Allah sau Hristos și nu ești tu în inima fiecărui om, fie el musulman sau creștin, chiar și în orice copac și în fiecare fir de iarbă ? Doamne, nu ești tu Dumnezeul celor vii și nu al morților ? Adevăr o fi grăit roata bradului, cînd mi-a șoptit că tu ai grijă de firul drumului și nu de ocolișurile lui ; de gurile pe unde se varsă rîul, nu de întreaga lui albie ?

De ce au mai murit atunci Manol și toți ceilalți? Nu cumva trebuiau îndemnați să scuipe crucea, de vreme ce tot bulgari rămîneau ?

Le păsa oare atît de mult turcilor de Allah, încît cereau cîini ciobănești și oșteni pentru sultan?

Muntele nu era o curte, împrejmuită cu un zid, ci o cetate bulgărească înconjurată de nouă rînduri de ziduri. Scuipînd crucea, oamenii părăseau un singur zid, retrăgîndu-se în spatele lui, dar pînă în inima muntelui mai rămîneau alte opt ziduri. Murind pe primul zid al fortăreții, Manol și ceilalți au ținut în loc dușmanul și ne-au arătat cum se moare. Dar trebuie să mai rămînă apărători în viață, care să se întoarcă și să apere celelalte opt ziduri. Dacă primul zid se numea sfînta cruce, al doilea se numea pomul în comun, al treilea — cîntecul comun, al patrulea — portul național, al cincelea — trecutul comun, al șaselea — limba comună. Nu cumva erau o sută de ziduri, nu nouă ? Înăuntru, după o sută de carapace, stătea sîmburele, din care răsăreau mereu Rodopii bulgă-

reşti şi oricît voiau să-l nimicească, din el încolţea mereu copacul bulgăresc.

Mi-am amintit de pinii de pe povîrnişul muntos din faţa peşterii, pe care toamna nu izbutise să-i îngălbenească ; ei vor rămîne verzi, pînă cînd un incendiu îi va preface în cenuşă. Mi-am amintit de copacii cu frunze late, care se împurpurau, iar primăvara înverzeau din nou.

Dacă Manol şi ceilalţi au fost ca nişte pini, eu sînt ca fagul. Mai bine să îngălbenească toamna, fiindcă apoi vine iarna şi după iarnă, primăvara. E mai bine decît să fie prefăcuţi de flăcări în cenuşă, pentru că, după asta, nu mai creşte decît iarba.

Vreme îndelungată m-am luptat cu Dumnezeul meu, căruia îi slujisem pînă acum, şi lupta lui Iacob cu Dumnezeu a fost o joacă de copii faţă de bătălia ce am dat-o eu, pînă cînd l-am biruit pe Dumnezeul din inima mea şi i-am zis Allah şi nu Isus.

I-am rostit numele printre hohote, ce răsunau în întreg muntele, de mă asurzeau, dar mai bine plîns şi lacrimi în ochii vii, decît cei scurşi ai morţilor din peşteră.

. . . . . .

În dimineaţa următoare am pornit înapoi spre peşteră, strîngînd în palmă mărul din pomul în folosinţă comună, semn al jurămîntului că religia nu va despărţi pe fratele de frate şi pe musulman de creştin, ci cu toţii vom mînca din roadele unuia şi aceluiaşi munte şi ne vom numi bulgari.

Ceaţa se ridicase şi soarele strălucea.

În numai o zi am străbătut drumul pe care-l

făcusem într-o zi şi-o noapte, dar pe umeri nu mă mai apăsa şuba udă. În pădurea de sub Groapa iadului am întîlnit o turmă de căprioare fugărită de o haită de lupi.

Cînd m-am urcat în poiană, m-a întîmpinat vîntul, care sufla veşnic. Acum nu-mi mai feream faţa cu mîinile, ca să mă apăr de el, căci mi se părea că e ca un cîine credincios, care se gudură de bucurie la picioarele stăpînului reîntors, răsfirîndu-mi rasa. M-am uitat de jur împrejur şi am văzut că, sus, la „Svetilişte“ [1] nu mai sînt turci.

M-am oprit pe stîncile de deasupra pădurii sfinte, cu crucile, unde nu trebuie să se audă securea.

Pădurea dispăruse! Fusese incendiată şi din munte se ridica fumul a mii de trunchiuri uriaşe, care ardeau ca focurile a mii de altare. Cenuşa dintre trunchiuri era albă, iar din copacii negri se ridica un fum subţire. Flăcările nu se mai vedeau, fiindcă plouase. Părea că preoţii păgîni ai tracilor, de mult dispăruţi, aprinseseră rugurile, pentru chemarea norilor.

Am pornit prin spuză şi picioarele mi se afundau în cenuşă.

Fire de fum se încolăceau în jurul meu, ca trunchiurile unei păduri închipuite. Acum, între aceste trunchiuri de fum, vedeam departe, mult mai departe ca înainte, fiindcă nu se mai aflau brazii, care să-mi ascundă depărtările. Nu mai era nici drum, nici cărare, totul se schimbase şi era înfricoşător. Cîteodată călcam peste un tăciune aprins, dar nu mai simţeam nici un fel de durere, pentru că mai tare mă durea sufletul. Am găsit cu greutate peştera, luptîndu-mă prin pojarul încins.

---

[1] Sanctuar (bulg.).

Gura peșterii era zidită și în fața ei se afla o movilă uriașă de cenușă. Urcîndu-mă pe ea, înotam pînă la genunchi în cenușa care-mi frigea picioarele, fiindcă stînca înclinată nu lăsase apa să se scurgă asupra focurilor.

Dacă cenușa din pădure era întărită și brăzdată de ploaie, aici, în fața peșterii era caldă și moale, ca o mînuță de copil.

În fața deschiderii se ridica un perete de bolovani, înroșiți de foc. L-am lovit cu un cuțit și scoarța roșie s-a desprins, iar înăuntru zidul era alb ca varul. Cu ghearele am desprins un bolovan cald. Cînd acesta se rostogoli fără zgomot în cenușa de la picioarele mele, în locul lui se căscă o gaură neagră. În gaură am văzut o mînă galbenă, care avea pe unghii urme de sînge. Am apucat-o și am simțit că era rece...

Capitolul V

Vara se dusese. Peste munte se așternu toamna. Soarele strălucea puternic și curat. Mă dureau ochii și capul. Valea Elinden semăna cu acele tablouri, făcute din sticlă colorată și poleite cu cleștar. Văzduhul era atît de curat, încît, dacă aș fi întins mîna, puteam atinge muntele.

Acolo unde se deosebeau două culori, în lumina soarelui păreau zece. Totul se întruchipa de două ori mai luminos la soare și de două ori mai întunecat la umbră. În cerdacuri era mai cald decît în odăi.

Peste munte se lăsau umbre lungi, necunoscute, negre, care nu mai crenelau, ca mai înainte,

marginile pădurii, ci zăceau și apăsau asupra ei. Nu erau moi și calde, ca umbrele lungi ale asfințitului de vară, ci puternic conturate și smolite, ca în nopțile cu lună.

Oțelul albastru închis al pădurilor de pin împrumuta pete de rugină de la fagii împurpurați, dar numai spre poalele muntelui. Sus, pe culmi, peretele întunecat se ridica neatins de toamnă. Soarele nu se ridica așa de sus, ca să poată lumina povîrnișurile prăpăstioase dinspre miază-noapte, de aceea pădurile de acolo nu mai dezbrăcau haina neagră-violet a umbrelor.

Priveam muntele și mă gîndeam la Elița.

Priveam muntele și clipeam cu ochii în soare. Fruntea și buzele îmi ardeau. Voiam să-i uit pe nenorociții închiși în curtea interioară a conacului. Karaibrahim se mai codea și nu hotăra ziua cînd avea să-i aducă la dreapta credință. Cine știe ce mai aștepta.

Lîngă mine apăru Ghiulfie. Fața îi era acoperită, pînă sub ochi, cu o basma, încît nu o mai recunoscui. E ciudat cum se pot înstrăina unii oameni care au trăit cîndva unii cu alții. Pătrunsesem în sufletul acestei femei, dar acum, dacă cineva mi-ar fi spus, nu l-aș fi crezut.

— Vezi acești munți ? îmi zise ea. Acum au o sută de culori, dar mîine vor avea una singură — albă. Îndată ce va cădea zăpada, muntele se va închide.

M-am cutremurat și m-am gîndit că zăpada o poate copleși și pe Elița.

— De ce nu fugi, îmi spuse Ghiulfie, doar știi unde e tunelul secret ? Ciobanii te vor scoate pînă la mare, iar pescarii te vor duce pe una din insulele venețiene. Aci nu-i de tine.

Mi s-a părut că vrea să scape de mine. Nu numai că ne înstrăinasem, dar între noi se născuse şi duşmănia. O privii în ochi. Erau din nou plini de viaţă şi luminoşi, dar aspri.

O umiliseră şi acum se lupta să iasă deasupra.

— Te împiedic eu cu ceva ? am întrebat-o.

Ea clătină din cap. La colţurile ochilor i se adunară zbîrcituri şi eu ştiam că sub basma, pe obrajii ei plini, înfloreau gropiţele.

— Am să izgonesc javrele astea din conac ; tu n-ai nici un amestec. Vorbea despre feciorii lui Hairedin, fratele lui Suleiman.

— Am să nasc copii, zise Ghiulfie.

Poate că acum voia să mă arunce, ca pe un lucru nefolositor, pentru că nu-i împlinisem nădejdile. I-am spus :

— Manol şi Goran au murit.

Dar ea îmi răspunse :

— Karaibrahim e fratele lui Goran.

Mi-am amintit cum am rîs în ziua cînd i-am imaginat unul lîngă altul, goi. Acum nu mai rîdeam.

— Dacă tu ai de gînd să-l iei pe Karaibrahim, de ce n-aş lua-o şi eu pe Eliţa ?

Ghiulfie clătină din cap.

— Karaibrahim s-a schimbat, pe cînd Eliţa a rămas aceeaşi.

Ghiulfie era deşteaptă şi avea mult spirit de pătrundere. În înţelepciunea ei, înainte rîdea de toată lumea, dar astăzi muşca.

Nu mai puteam de ciudă.

— Momcil trăieşte, dar şi Sevda trăieşte.

Ghiulfie mă privi de sus, cu surprindere, ca şi cum nu s-ar fi aşteptat la o asemenea prostie din partea mea.

— Nici Sevda nu mai e aceeaşi. Îşi mai tropăie ea papucii şi îşi mai zdrăngăne brăţările prin conac, dar nu mai e aceeaşi. Înainte era femeie şi de i-ai fi spus „Bună seara", ea îţi răspundea : „Mîine seară". Acum îţi spune „Noapte bună" şi se duce la culcare.

— Cînd Karaibrahim se va scula din pat, atunci mai vorbim noi.

— Cînd Karaibrahim se va scula din pat, Sevda va avea burta ca o vacă cu viţel. Fiul lui Goran va fi de bună seamă mare, ca şi tatăl său.

— S-ar putea să nu fie al lui Goran, ci al lui Karaibrahim, îi spusei eu.

— Nu e, îmi spuse ea, dar glasul ei era lipsit de convingere. Această îndoială de-o clipă m-a apropiat de ea, şi am întrebat-o încet, cu căldură:

— Ghiulfie, nu cumva Sevda e bolnavă ?

Ea îmi răspunse cu vocea schimbată :

— Ai să rămîi orb toată viaţa, Veneţianule. Şi alţii sînt la fel ca tine. Tu nu ai nici o vină. Cînd pinul cel mare din poiană este retezat şi el se prăbuşeşte de se cutremură pămîntul, cine se mai uită la punctul înalt de-o palmă, pe care uriaşul copac l-a strivit ? Aşa căzu şi Manol şi o strivi pe Sevda. Ea nădăjduia ca el să-i deschidă pîntecele, dar acum nu se mai poate.

— Ghiulfie, de ce îmi tot dai zor mereu numai cu „pîntece" şi „zămisliri" ? Dacă e vorba despre copil, Sevda îl şi poartă, aşa că Manol n-a avut cum s-o strivească.

— Cînd vorbesc de pîntece, zise Ghiulfie şi coborî pleoapele, cînd vorbesc de pîntece, mă gîndesc şi la inimă.

Se întoarse şi intră în conac. Am încremenit. Ea se învîrtea în jurul lui Karaibrahim, nu numai din raţiune, ci şi pentru că-l iubea. S-ar putea ca

înainte el s-o fi tulburat doar, acum însă Ghiulfie îl iubea. Acolo unde eu vedeam, în statuia de marmoră, numai o crăpătură, dragostea femeii, ca și sămînța de pin, vedea o spărtură în stîncă și acolo spera să-și înfigă rădăcina.

Avea un urcior frumos din Rodopi, verde ca un guşter. În el puneam vin pentru Karaibrahim. Într-o dimineaţă, în jurul urciorului, am găsit o pată roşie de vin. L-am întors pe toate părţile, era întreg, totuşi din el se scurgea vinul. Într-o seară am ciocnit paharul de el şi am auzit că sună fals, ca plesnit. L-am cercetat din nou şi am descoperit sus, sub gîtul lui, o crăpătură foarte mică. Nu l-am aruncat. L-am ciocănit cu degetul şi m-am bucurat că îmi răspunde sec şi prăpădit. Îl umpleam pînă la dunga crăpăturii ca să nu piardă vinul.

Karaibrahim era ca acest urcior. Poate că el nici nu-şi da seama. O ştiam eu, dar o ştia şi Ghiulfie. Pentru mine rana de pe faţă însemna o crăpătură pe obrazul lui de marmoră. Pentru Ghiulfie — o spărtură, unde putea să-şi înfigă rădăcinile.

Singurul lucru la Karaibrahim pentru care, mai înainte, încercam respect şi chiar veneraţie, era faptul că vedeam în el un om cioplit într-o singură bucată de marmoră. Nu ştia ce-i frica, dar nici nu ţinea seama de lucruri mărunte sau de sentimente neînsemnate. Îl simţeam mai puternic şi mai hotărît decît mine.

Acum, marmora plesnise. Frica de moarte făcuse din el un alt om. Se gîndea la ea, din clipa în care îl atinsese cuţitul fratelui său.

După ce trecură două-trei zile de la aruncarea lui moş Galuşko, Şerko şi Şaro în Groapa iadului, de acolo nu mai venise nici un zgomot. Atunci

Karaibrahim porunci să se arunce în văgăună zece cîini ciobănești flămînzi. Din nou pe deasupra muntelui se întinse, deznădăjduit, urletul înfricoșător al cîinilor, care se sfîșiau între ei.

Ca să nu-i mai aud, noaptea îmi astupam urechile cu ceară.

Apoi Karaibrahim porunci să se arunce otravă cîinilor care în cele din urmă tăcură.

Odată, pe cînd vorbeam cu el, îmi răspunse împrăștiat și cu gîndul aiurea. Am crezut că e din pricina bolii, dar deodată mă apucă de mînă și-mi spuse :

— Auzi ?

N-auzeam nimic.

— Cîinii, îmi zise Karaibrahim.

Atunci am înțeles că surzise, pentru că și urechile lui erau încă pline de ceară, cum fuseseră și ale mele cu o seară înainte.

Își astupa urechile, ca să nu mai audă urletul bestiilor care poate sfîrșiau trupul tatălui său. Spaima îl făcea să audă aceste urlete, chiar și atunci cînd ele încetaseră. Da, marmora plesnise și Karaibrahim se străduia în zadar să astupe crăpătura cu ceară.

Acum, zece soldați înarmați îl păzeau ziua și noaptea. Nimeni nu mai putea intra la el în odaie. Avea pregătite sub pernă două pistoale, pe care le-a controlat și-n fața mea, de vreo sută de ori, dacă sînt în ordine. Cînd ieșea afară, pe targă, străjerii lui alergau cu iataganele scoase și cercetau fiecare tufiș. Karaibrahim se schimbase.

S-ar fi putut ca Ghiulfie să-l iubească într-adevăr și inima ei de femeie să se fi umplut de jale, văzînd cum zace rănit bărbatul puternic, totuși nu ar fi putut pătrunde pînă în culcușul lui, dacă el nu și-ar fi făcut anumite socoteli.

Ce dobîndise pînă acum Karaibrahim ? Șefii lui din oștire îl socoteau și-l prețuiau pentru mîna și inima lui de fier, dar cu ce se alesese el din toate astea ?

Iată, din cauza rănii putea rămîne neom toată viața. Pînă acum, el prețuise tot atît cît și sabia lui. Dacă nu putea s-o mai ridice pentru gloria lui Allah, nu avea altceva de făcut decît s-o vîndă și odată cu ea și calul cu șaua aurită. Ar fi primit un pumn de galbeni, din care trebuia să trăiască atît cît să nu moară de foame.

Dacă s-ar fi însurat cu Ghiulfie, ar fi pus mîna pe conac, pe aur, pe munți și pe turme. Ar fi ajuns un al doilea Suleiman-aga. De aceea Ghiulfie îi pansa rănile, aplecîndu-se cît mai jos asupra lui, dar el se făcea că nu bagă de seamă.

Înainte îl respectam și-l admiram, acum îl disprețuiam. Cît de prost am putut să fiu, căscînd într-una ochii la bărbații pe care mi-i închipuiam puternici, fiindcă eu însumi eram slab ca o femeie. Fără poleiala netedă și lucioasă a statuii de marmoră, dar cu acel sunet sec și fals, de vas plesnit, cruzimea și tăria îl schimbau pe Karaibrahim într-un tîlhar obișnuit.

Doamne, de ce nu l-am ucis ?

Nu numai din pricina Eliței mai stăteam eu în conac, ci și din cauza listei cu numele acelor oameni, pe care m-am jurat să-i ucid. Acum, și numele lui Karaibrahim era scris acolo, lîngă cel al chiorului, șeicul Șaban Șebil. Numele călăului din Ofen l-am șters. L-am omorît în pădure, cînd căutam fugarii. Începuseră să tragă, undeva, asupra noastră și am fugit la adăpost, între copaci. L-am țintuit din fugă în creștetul lucios al capului, Cialmaua i se rostogolise pe jos. Cînd îl ridicară, gura îi era plină de frunze uscate, iar cu picioa-

rele scurmase locul ca și cum un porc căutase trufe.

Îl pîndeam pe chior și-l așteptam pe Karaibrahim să se înzdrăvenească. Încercam s-o întîlnesc pe Eliția. Nu știu ce mai speram. Doream să fiu lîngă ea și s-o văd. O priveam în fiecare zi, cînd ieșea în cerdac. Era tot tristă și aspră, însă nu zdrobită de durere, ci mîndră. Purta basma neagră după tatăl și fratele ei și aceasta o făcea și mai frumoasă și mai albă. Deseori vorbeam cu ea și abia izbuteam să-mi ascund tulburarea și bătăile nebune ale inimii.

Niciodată nu vorbea despre Karaibrahim sau despre cei uciși.

O dată aminti că așteaptă un copil.

Am întrebat-o cum de mai are puteri să se țină atît de mîndră și de îngrijită. Îmi răspunse :

— Tu ești străin și nu știi, dar este un cîntec : „Fost-au doi pini ce laolaltă crescuseră ; între ei și un brădișor. Pinii se-nălțară și brădișorul adăpostiră".

Nu cînta, ci îngîna cuvintele straniu, încît îmi părea că aud melodia. Mă cuprinse amețeala. Ea era transportată de durere și aduceri aminte și nu observă privirea mea.

„...Tăiară pinii și rămase brădișorul, singur să-nfrunte furtuna năprasnică și viforul rece"...

Tăcu, apoi adăugă :

— Trebuie să mă gîndesc și la el. Și duse mîna sub inimă.

Despre Momcil nu întrebă niciodată nimic. Nici măcar dacă se afla în peșteră, atunci cînd turcii dădură foc pădurii de deasupra Podvisului, de înăbușiră pe fugarii nenorociți din Celeveșnița. Nici de Viseac nu întrebă, cînd trei zile la rînd se auziră împușcăturile sus, în munte, după care

turcii aduseră o sută de capete înfipte în pari. De ce să amintească de Momcil în faţa mea, un străin ? Desigur că zi şi noapte se gîndea la el. A auzit că pe Momcil nu-l atinge nici focul, nici glonţul nu-l doboară. Şi noi toţi credeam că aşa este. Nu se afla alt nume, care să fi fost amintit mai des de turci.

Iată cum veni prima dată vorba de el :

De cîte ori schimbam straja din mijlocul ruinelor sanctuarului tracic, totdeauna, dintre stînci, trăgea cineva asupra noastră. Nu numai că nimerea deseori pe unul din noi, dar mereu te pomeneai că-ţi şuieră glonţul pe la ureche. De aceea am început să schimbăm straja în timpul nopţii, mergînd pe cărări ascunse, la fel de bine ca şi ciobanii, fiindcă le bătuserăm de sute de ori. Într-o noapte, cum mergeam prin pădure, veni vestea din om în om, pe tăcute, că observatorii din faţă au găsit în poiană un toiag înfipt în pămînt, care avea în despicătura lui o scrisoare.

Eu şi Kemancidjogli eram în mijlocul şirului şi a trebuit să ne grăbim, ca să ajungem în faţă. Kemancidjogli era unul dintre bulucbaşii, mîna dreaptă a lui Karaibrahim. Nu mă putea suferi. Şi eu îl uram, aşa cum îi uram pe toţi oamenii mărginiţi, cruzi şi lacomi.

Am ajuns în poiană şi am smuls bucata de hîrtie

— Citeşte !... zise Kemancidjogli.

— Aprindeţi o faclă ! cerui eu.

Facla se aprinse şi eu citii : „Aici va muri Komancidjogli". Şi dedesubt : „Momcil".

— Stingeţi, strigai eu.

Faţa bulucbaşiului era lîngă a mea. Am auzit puşca, apoi şuieratul glonţului. În mijlocul frunţii

turcului se căscă o gaură neagră. N-am auzit lovitura glonţului ; mă uitam în ochii celui împuşcat. Erau albaştri-spălăciţi, plini de ură şi mă priveau. Apoi încetară să mai privească ; îi aveam mereu în faţă, la o palmă de ochii mei ; se căscau ficşi, dar fără să mai vadă. Erau reci, morţi. Paralizasem. Facla se stinse, ochii se şterseră din faţa mea, iar eu m-am aruncat la pămînt. După o clipă, se prăbuşi peste mine şi cadavrul lui Kemancidjogli.

După această noapte de pomină, deseori se găseau cadavre de turci. Pe ele, uneori, era pusă cîte o frunză de gladiş galben-purpurie, stropită de rouă, care semăna cu urma unei mîini însîngerate. Nu se mai auzea de nicăieri numele lui Momcil, dar turcii o ţineau una şi bună :

— El e, Momcil.

Adunară cîţiva săteni în grajdul din mijlocul conacului, cu gîndul ca aceştia să audă cavalul şi să spună cine cîntă.

După a treia noapte îi spuseră lui Karaibrahim:

— Sînt trei nopţi de cînd îl auzim. E cavalul lui Manol făcu dintr-o ţeavă de puşcă. Este din fier, nu din lemn. Din el cîntă, de bună seamă, fiul lui Manol.

— Şi ce cîntă ?

— Jelania după oaia pierdută. O roagă să se întoarcă. Plîngea că au mîncat-o lupii.

Nu ştiu dacă aga şi-a astupat din nou urechile cu ceară, dar ura cîntecul cavalului mai mult decît urletul cîinilor. Îl tulbura, nu putea să doarmă noaptea, de-abia către dimineaţă aţipea puţin.

Făgăduise un pumn de galbeni celui care se va hotărî să pornească prin pădure şi să facă să nu se mai audă cavalul.

Nu se găsi nimeni şi mă îndoiesc că însuşi Karaibrahim, dacă ar fi fost sănătos, ar fi pornit.

Cavalul nevăzut îi înebunea pe turci şi-şi bătea joc de ei, poate chiar fără să fi vrut. Dacă aga ar fi fost puternic, ca înainte, ar fi putut birui cavalul. Numai cei puternici primesc loviturile zîmbind şi recunosc că sînt învinşi. Ce slabi spumegă. Karaibrahim nu voia să recunoască cît este de neputincios. Săpau gropi şi puneau curse prin pădure, ca şi cum cîntăreţul ar fi fost un lup. Totul era în zadar. În fiecare noapte aşteptau, împotriva voinţei şi a raţiunii, să audă cavalul.

Zilele de toamnă erau clare şi nopţile senine, în care nu tremura nici măcar o frunză. Orice şoaptă se răspîndea ca o pasăre slobozită. Mi se părea că, dacă aş striga, voi fi auzit pînă la mare. Cîntecul cavalului fermeca tot muntele.

Odată, ascultînd cavalul, am auzit un ţipăt de moarte.

În faţa porţii l-am găsit pe paznic înjunghiat. Pe piept avea o frunză de gladiş. Cîntecul cavalului nu contenise.

I-am spus lui Karaibrahim :

— Ori Momcil e cel care îţi ucide oamenii, ori e cel care cîntă din caval. Nu se poate să fie doi Momcili. Dacă nu cumva Manol are o sută de fii, după cum avea o sută de fraţi.

Karaibrahim mă privi şi-mi zise încet :

— Şi de ce n-ar avea !

. . . . . .

Începură ploile şi se lăsară ceţurile, dar vîntul nu sufla. Dimineaţa, ceaţa se ridica din văi şi atîrna ca nişte zdrenţe deasupra muntelui, la poalele no-

rilor, ca ciorchinii de struguri sub pergolă, sau ca ugerele albe ale vacii. În timpul nopții înghețam de frig. Toamna îngălbenea ultimele frunze late ale copacilor. Rămînea verde numai cetina aspră și înfiorată a pinilor, a molizilor și a brazilor. În conac se aprinseră focurile.

În curtea conacului, bulgarii ținuți prizonieri începură să moară.

Cadavrele erau îngropate chiar în curte, după ce desfăceau pietrele caldarîmului și răciiau pămîntul cu unghiile, pentru că nu aveau nici măcar un cuțit.

Karaibrahim întrebă :

— Ce mai așteptăm ? Vor muri toți.

Îmi arătă muntele :

— Toți dintr-o dată. Atunci va fi sărbătoare, o mare sărbătoare. Cînd va cădea zăpada pe culmi, băjenarii vor coborî singuri în sat.

Nici n-așteptară zăpada. Nu știu cine i-a zărit primul, dar după o clipă toată suflarea se grămădi în piața din fața conacului.

De la munte, pe drumul dinspre poiana cu crucile de piatră, cobora o gloată de oameni. Bulgarii se predau lui Karaibrahim.

Îngenunchiau și primeau dreapta credință.

O mare parte dintre turci săriră pe cai și se repeziră să-i întîmpine.

Apăru pe coastă un lung șir de oameni zdrențuiți, istoviți și gălbejiți. În frunte mergeau doi preoți. Pe unul dintre ei l-am întîlnit cînd am păsit prima oară în Elinden. Stătea alături de Manol. El apăruse la margine de pădure, în noaptea nunții lui Manol și apoi dispăruse. Era acel popă care părea tînăr cînd ținea ochii deschiși, dar, cînd îi închidea, devenea bătrîn.

Niciodată nu l-am urît atît pe Karaibrahim. Fața îi strălucea de mîndrie. Avea ochii pe jumătate închiși. Nu mai ținea un ochi întredeschis, părînd că trage la țintă ; acum vînatul zăcea împușcat la picioarele lui.

— De ce ai venit, părinte ? întrebă el, cînd lungul șir de oameni coti și se opri lîngă targa lui.

Karaibrahim stătea într-o rînă și își rodea unghiile.

— Am venit să ne închinăm lui Dumnezeu, zise preotul.

— La care Dumnezeu, cîine ? Ia, măsoară-ți cuvintele.

— Lui Allah ; lucrul cel mai de seamă e să crezi în Dumnezeu.

— Unde e Momcil ?

— A rămas pe munte.

Îi închiseră în grajd, în aceeași curte interioară, unde au stat și prizonierii de mai înainte. Se ridică un vaer și un plînset, încît străjile de prin cerdacuri începură să tragă cu pușca și să scuipe plumbi în scîndurile tavanului.

— Tăcere, netăiaților împrejur !

Trăgeau în tavan și nu în oameni. Din dimineața aceea, erau totuși, supușii lui Allah.

. . . . . .

Am ieșit din conac. Priveam muntele învăluit în ceață. Îmi venea să plîng. Niciodată muntele nu mi s-a părut atît de trist și de orfan. Era el mut și înainte ; tăcuseră clopotele și păsările, dar știam că prin el rătăcesc oameni vii și curajoși.

Atunci am zărit biserica! Am înaintat un pas şi încă unul, zece paşi. Nu m-am oprit. Dacă nu intru azi, nu voi mai intra niciodată. Mîine o vor dărîma. Ultima clipă se scurgea şi nu trebuia scăpată. Ştiam că dacă nu voi îndrăzni, toată viaţa mă voi simţi un laş. Am deschis uşa. Biserica n-avea ferestre, lumina intra numai prin uşa deschisă. Era cufundată în întuneric şi în fund, peste bolţile altarului, se deslușea, parcă din ceaţă „Cina cea de taină", palidă, dulce, radioasă. Se strecura doar o lumină. O tăietură în peretele sting arunca raze strălucitoare asupra frescei. Hristos şi apostolii cinau. Cinau cu adevărat. Ferestrele înguste pictate, din spatele lor, erau deschise şi luminoase, deschise către lume.

Dădeau undeva, în afara bisericii şi din ele şiroiau razele. Adevărate ferestre. Oamenii din jurul mesei erau vii, în straie ciobăneşti, cu mantii roşii, iar în faţa lor, pe masă, era pîine şi apă. Şi Hristos purta o manta roşie, ciobănească. Ştiam că în pahare nu e vin, ci lapte.

În ziua următoare Hristos avea să fie răstignit şi apostolii se vor împrăştia prin lume. Îi aşteptau suferinţele şi moartea. Acum, toţi mîncau tăcuţi, liniştiţi, adunaţi în ei înşişi şi din ferestrele aflate în spatele lor izvora o lumină molcomă.

Am închis încetişor uşa, parcă să nu trezesc pe cineva. În inimă îmi pogorîse pacea.

Seara Karaibrahim mă întrebă :

— Ai fost în biserică ?

— Da, am intrat. Am vrut s-o văd înainte de a o dărîma.

Mai mult n-am vorbit. Turcii chefuiau şi cîntau.

Pe la miezul nopții cavalul se auzi din nou. Cînd unul dintre beţivani fărîmă plasa de la fereastră şi strigă, amenințînd muntele cu pumnul, un glonț i se înfipse în gît. Trupul îi rămase atîrnat pe fereastră.

Cavalul continua să plîngă.

Capitolul VI

> Maică, să mă fi-ngropat
> de vie-n negrul pămînt,
> da' tu, maică, mă strivişi
> cu bolovani mari şi grei.

Cînd am văzut peştera astupată şi am înţeles că oamenii dinăuntru sînt morţi, am trecut din nou peste pădurea făcută scrum şi capul mi se învîrtea, ca fuioarele de fum din pădure. Lumea se învîrtea în faţa ochilor mei, mai ales că o priveam printre lacrimi.

Am ajuns la oamenii din trecătoare.

Aici am aflat cum de au găsit turcii peştera, care astăzi se numeşte Celeveştniţa : o femeie, înebunită de foame, pornise cu copilul ei de doi ani să caute ciuperci, dar turcii au prins-o. Au dezbrăcat copilul şi aşa gol cum era, au sprijinit de el două cuţite. Ea nu le arătă locul, dar nemaiputînd judeca, a prins a striga după ajutor. Oamenii din Celeveştniţa, auzindu-i şi recunoscîndu-i glasul, au crezut că femeia se întîlnise, poate, cu vreo fiară şi au pornit în ajutorul ei. Turcii au văzut unde e peştera, au înconjurat-o şi au

strigat oamenilor să se predea. Cei trei ciobani răniți mai aveau la ei o mînă de pulbere și traseră dinăuntrul peșterii, împușcînd un turc. Atunci musulmanii au îngrămădit crengi de brad și le-au dat foc ca să-i afume.

Se auzeau țipete, dar nu ieșea nimeni. Zidiră, așadar peștera și oamenii auzeau bolovanii prăvălindu-se, dar niciunul nu o părăsi. Turcii făcură un foc mare în fața grotei, iar femeia înebunită, împreună cu copilul ei de doi ani se aruncă într-însul, vrînd să intre în peșteră, la tovarășii ei.

Țipetele nu se mai auziră, pentru că focul se ridicase pînă-n ceruri : ori turcii au pus foc pădurii, ca să ardă crucile de pe copaci, ori focul din fața peșterii s-a răspîndit, nu s-a știut, dar oștenii abia au avut vreme să plece din pădurea pîrjolită. Așa pieriră o sută cincizeci de suflete nevinovate din peștera Celeveștnița.

Cînd oamenii din trecătoare m-au văzut ieșind din pădure, au crezut că zăresc o nălucă, fiindcă mă credeau în peșteră. Ochii lor erau încă roșii de plîns, ca și cum ar fi fost ei înșiși afumați de focul pe care-l văzuseră, din trecătoare. Atingîndu-mă se bucurau și strigau :

— Tu ești, părinte ? Unde ai fost ?

Iar eu le-am răspuns :

— Am fost în fundul pădurii, unde am avut o vedenie : Însuși Dumnezeu îmi zise : „Duceți-vă, predați-vă turcilor și primiți credința lor. Pentru că e același lucru dacă îmi veți spune Allah sau Isus. Numai să aveți un Dumnezeu."

Se iscă larmă și unii au vrut să mă ucidă, iar alții îmi luară apărarea. Momcil, care ședea culcat sub un copac, vru să se scoale, dar se prăvăli

din pricina piciorului rupt şi strigă cu toată puterea :

— Daţi-vă la o parte, să-l împuşc.

Cînd oamenii s-au dat la o parte, îl văzui în fundul coridorului, format din trupuri omeneşti, zăcînd într-o parte. Se sprijinea pe cotul stîng, iar în mîna dreaptă ţinea un pistol. Era frumos ca un înger răzbunător cu ochi de foc înfundaţi sub sprîncenele drepte, cu gura răsfrîntă, strînsă şi cu obrajii supţi şi traşi, cu două cute drepte pe faţă. Vinele de pe grumazul lui puternic zvîcneau, iar din bandajul de pe cap picura sînge.

Eu i-am spus :

— Omoară-mă, dar lasă oamenii să coboare în sate. Dumnezeu este al celor vii. Morţii nu mai au pe nimeni.

Ochii lui negri mă sfredeleau, iar ţeava pistolului era îndreptată spre fruntea mea. Apoi închise ochii, trînti pistolul de pămînt şi începu să plîngă :

— De ce m-ai scos din Groapa iadului ?

Apoi începu a se jeli :

— Părinte ! Tăticul meu ! Părinte ! Oamenilor !

Îi spusei :

— Cinste lui Manol şi celorlalţi, dar unii trebuie să rămînă în viaţă, ca să povestească despre faptele celor căzuţi şi să le slăvească amintirea.

Din nou oamenii se aruncară asupra mea din amîndouă părţile, unii cu braţele deschise, alţii cu cuţitele. M-a scăpat preotul din Prosoina strigînd :

— Staţi ! Nu cumva vreţi să mergeţi împotriva voinţei lui Dumnezeu ? Acesta este un om sfînt.

Dar îl vedeam că tremură şi vrea să-şi scape viaţa lui nenorocită.

După noi, amîndoi preoții, porniră două sute de suflete din așezarea de deasupra trecătorii, iar o sută ne petrecură cu plînsete și blesteme. Fratele se despărțea de frate și fiul de tată.

Eu îi conduceam pe renegați. Unul din cei rămași în trecătoare trase cu pușca și ucise pe ultimul din convoi. Pe mine nu a putut să mă ochească, fiindcă mergeam în frunte.

Legănîndu-ne pe drum, la vale, ne uitam la locurile pe unde treccam. Privirea porni de-a lungul pinilor drepți și sufletul o luă în urma ei, încît spinarea mi se îndreptă și am început să merg drept ca bradul. Oamenii, văzînd acest lucru se înviorară, pentru că, își spuneau ei, un om obidit nu poate merge cu fruntea sus.

Tot uitîndu-mă la copacii din pădure, pe un pin înalt din fața poienii de deasupra satului Prosoina, am văzut săpată o cruce, la fel ca și cele din sfînta pădure de la Celeveștnița. M-am abătut de pe cărare și mi-am lipit buzele de cruce, ca și cum aș fi supt din rășina copacului. Oamenii mă înțeleseră și, fiecare trecu și își luă rămas bun de la cruce, iar mamele își ridicau sus copiii să ajungă și ei.

De atunci n-am mai sărutat crucea.

Capitolul VII

Au sosit și vremurile de răscruce — timpul nașterilor, al încrîncenării, al sîngelui vărsat, al țipetelor și al spaimelor. Era și timpul morții, fi-

îndcă acolo unde are loc o naştere şi moartea stă aproape.

Renăşteau nu numai cei cinci sute de oameni, închişi în conac ci, odată cu ei, se năşteau şi zeci de generaţii, care urmau să pornească pe drumul ales de strămoşii lor, sau mureau zeci de generaţii.

Fiecare trebuia să treacă la stînga sau la dreapta. Nimeni n-a rămas la mijloc. Între ei, ca o stîncă se afla Karaibrahim, iar ei veneau ca un torent în întîmpinarea lui şi se despărţeau în două şuvoaie : cel din stînga apuca spre butuc, cel din dreapta spre cealmale şi feregele.

În tot acest timp, cînd am scris letopiseţul, m-am tot gîndit că va trebui să descriu şi această zi. O alungam din mintea mea, căci nu voiam să vină înainte de vreme. Poate că ar fi trebuit să vorbesc despre ea încă de la început, cînd mi-am amintit-o, să n-o tot îndepărtez din minte şi scriind despre grozăviile petrecute la conac, să mai păstrez puteri şi pentru ea.

Acum, cînd apuc pana, văd că ziua aceea îmi apare palidă şi ostenită. Inima mea refuză să se înapoieze în piaţă, între cele două şuvoaie ale torentului, în mijlocul ţipetelor iscate de noua zămislire. Ziua de răscruce se află înaintea mea, ca o pădure într-o zi limpede şi însorită. Atît de tare străluceşte soarele, încît ea pare învăluită într-un nor de ceaţă. Cum să mă apropii ca să intru în pădurea întunecată ?

Ziua de răscruce era limpede şi frumoasă, una dintre acele zile cînd cerul este atît de limpede, încît ai dori să fie cel puţin un singur nor. Noaptea din ajunul ei fusese clară, cu o lună nouă şi sub-

ţire. Dimineaţa, în pădure şi poieni, bruma strălucea ca argintul.

Cum răsări soarele, din streşinile conacului începură să cînte picăturile, ca şi cum sosise primăvara. Se topea bruma.

Am apucat şi am rupt o frunză de la florile pe care, odată, Ghiulfie le pusese în fereastra mea. O pojghiţă de gheaţă argintie acoperea toată frunza. Nu venea primăvara, ci iarna, şi în curînd avea să cadă zăpada.

În mijlocul pieţii ridicaseră o schelă din grinzi şi aşezaseră deasupra targa lui Karaibrahim. Cei doi hogi se aşezară cît mai în faţă. De ambele părţi ale schelei şedeau şiruri de turci, cu iataganele scoase. Piaţa era înconjurată de iatagane. Perdelele de la ferestrele conacului se mişcau. De acolo, pe ascuns priveau femeile. Dinspre Prosoina se îngrămădeau femeile şi copiii başbuzucilor. Am privit muntele. Prin poieni nu se vedea nici ţipenie de om. Povîrnişul aflat în umbră scînteia ca argintul subţire, iar cel cu faţa la soare ardea de culorile toamnei.

Poarta conacului se deschise şi prin ea ieşiră bulgarii — palizi, zdrenţăroşi, murdari — năuciţi de strălucirea acelei dimineţi. Nu ştiu dacă mă uitam la ei.

În faţa schelei se opri Vraju-Kehaia. L-am privit. Era mărunt şi slăbuţ; slăbise şi mai mult în conac.

Amîndoi hogii, turbatul Karaimam-Hasan-hogea şi şarpele de şeic Şaban Şebil stăteau drepţi în faţa lui şi-l priveau. Vraju-Kehaia se împuţină şi mai mult.

Se micşora în faţa ochilor mei, parcă era făcut din gheaţă, încît, fără să vreau, m-am uitat la

opincile lui, să văd, nu care cumva se făcuse sub el o baltă. Am mai văzut odată topindu-se în faţa mea un condamnat la moarte, cînd îşi auzi osînda.

Karaimam Hasan-hogea zise :

— Repetă după mine : Allah e unul şi Mahomed profetul său.

Vraju Kehaia repetă :

— Allah e unul şi Mohamed, profetul său.

Karaimam Hasan-hogea zise :

— De azi înainte numele tău e Abdulah, sau robul lui Allah. Treci la dreapta !

Vraju Kehaia se uită spre stînga, unde şedeau proptiţi în iatagane călăii dezbrăcaţi pînă la mijloc. În faţa lor se afla butucul alb, tăiat pentru fruntaşi, dar, pentru că i-au măcelărit de-a-n-picioarelea, nici un cap nu se culcase pe el.

Vraju Kehaia trecu la dreapta, unde se înălţa o mare grămadă de fesuri, o grămadă albă de cealmale şi o grămadă neagră de feregele, toate aduse pe spinarea catîrilor de Karaimam Hasan-hogea.

După Vraju Kehaia porni tot neamul lui, fii, fiice, nurori, nepoţi. Mîinile femeilor erau libere şi duceau sugarii şi copiii mici. Mîinile bărbaţilor erau legate. Legăturile căzdeau numai după ce repetau cuvintele hogei : „Allah e unul...“

Cîţiva turci veseli, avînd în mîini foarfeci pentru tuns oile, trăgeau la o parte pe bărbaţii zăpăciţi şi le tăiau pletele şi bărbile, le puneau fesurile şi le înfăşurau cealmalele. Nimeni nu rîdea, văzînd bărbile lor ciuntite şi creştetele tunse, care semănau cu spinarea unui măgar rîios, primăvara. Chipurile lor caraghioase aveau ochii trişti.

Femeile îşi lăsau copiii de-o parte, sau şi-i treceau una alteia, ca să se îmbrobodească cu negrele feregele.

O umbră cătrănită se aşeza peste sumanele viu colorate şi asupra şorţurilor — livezi înflorite, păduri verzi şi torente revărsate prin muntele tomnatic.

Mi-am ridicat ochii spre munte. Mă aşteptam să văd căzînd o umbră şi asupra lui, dar el strălucea în promoroacă, în sclipiri orbitoare, puternice şi-n o sută de culori. Asupra lui nu căzuse nici o umbră. Deasupra pieţii, prin văzduhul limpede, zburau şi fremătau, purtate de o boare nesimţită, seminţe albe cojite şi nu ştiam ce va ieşi din ele la primăvară : flori sau furtună.

Femeile ridicau marginile basmalelor albe şi îşi îmbrobodeau feţele. Niciodată soarele nu le va mai vedea. Niciodată oamenii nu se vor mai bucura de frumuseţea lor. Din atîtea chipuri felurite, căpătau toate acelaşi chip. Privindu-le, nu-ţi mai dădeai seama că au ochii albaştri, negri sau căprui.

Nu deosebeam nici feţele bărbaţilor, nici ale femeilor ; le zăream numai ochii.

Copiii nu înţelegeau ce se întîmplă şi voiau să tragă de pe feţele mamelor basmalele. Nu ştiau, sărmanii, că în clipa aceea taţii îşi puseseră cealmalele şi, odată cu ei, şi copiii ; iar mamele îşi îmbrobodiseră feţele cu basmale, cum aveau să facă şi fiicele lor.

Priveam poarta conacului, aşteptînd să iasă Eliţa.

Am auzit pe unul dintre călăii pe jumătate goi, spunînd :

— Pune-mi ceva pe spate. Mi-e frig.

Chiorul rosti şi el în batjocură :

— A amuţit de prea multă bucurie !

Karaimam Hasan-hogea strigă :

— Spune : Allah e unul !

În faţa hogilor stătea cu mîinile legate la spate, fiul cel mai mic al lui Vraju Kehaia şi tăcea.

Ochii mari îi erau întunecaţi.

Vraju Kehaia, tremurînd tot de o neagră presimţire se apropie de el şi-l rugă :

— Fiul meu, spune : Allah e unul... Spune. fiule.

Plîngea !

Flăcăul întoarse încet capul spre el şi, privindu-l lung, îl scuipă. Să scuipi pe cineva în preajma morţii e un lucru de o neasemuită bărbăţie, fiindcă tuturor li se usucă gura. Să strige da, asta pot mulţi, însă ca să scuipe, puţini pot.

Toată piaţa icni dintr-un singur piept. Vraju Kehaia se prăbuşi pe caldarîm şi începu să se zvîrcolească ca şi cum ar fi fost muşcat de o viperă.

Băiatul îşi întoarse faţa albă spre cei doi hogi. Înghiţea mereu ca şi cum aduna scuipat, ca să-i împroaşte şi pe ei. Hogii s-au tras cu un pas îndărăt. Buza de jos a băiatului se crăpă şi pe piept începură să-i curgă picături mari de sînge.

Karaimam Hasan-hogea strigă bucuros :

— Pe butuc !

Era cel dintîi care porni în partea stîngă, spre butuc.

Mergea singur, deşi doi turci îl apucaseră de subsori. Vraju Kehaia încercă, tîrîndu-se în genunchi, să treacă printre hogi şi să ajungă la fiul său, dar nu putu să treacă linia nevăzută care împărţea piaţa în două. Hogii l-au izbit sălbatic cu picioarele, iar ceilalţi fii ai lui îl traseră la o parte. El striga mereu :

— Pentru tine am făcut-o, pentru tine !

Se auzi un „ah“ scurt al călăului, așa cum icnește tăietorul de lemne, cînd izbește cu securea. Un strigăt neomenesc sfredeli piața, dar se frînse și zbură lin peste oameni. După aceasta nu se mai auzi nimic, fiindcă toată valea răsună de strigăte și suspine.

Turcii strigau și ei și-și zdrăngăneau armele. Am ridicat ochii și l-am văzut pe Karaibrahim strigînd. Nu auzeam ce. Eu tăceam.

De aici înainte totul s-a petrecut printre strigăte și plînsete, care ba se liniștea, ba izbucnea din nou, dar nu încetau niciodată. Oricine ar fi înebunit, nu numai eu. Pentru ce se întîmplau toate acestea ? Unde se petreceau ? Erau aievea, sau trăiam un coșmar ?

Un rîu de fețe se perinda prin fața mea. Erau gata să se izbească de stînca pe care stăteam eu și să se împartă în două șuvoaie. Unul o lua la stînga, celălalt la dreapta. Uneori, cîte zece inși deodată pluteau unul după altul, pe brațul drept, alteori cîte trei inși pluteau, unul după altul, pe brațul stîng. Nu-i cunoșteam. Înainte, cînd i-au scos pe fruntași în piață, le-am privit chipurile și mă chinuiam să ghicesc ce față și ce glas are fiecare și pe care dintre ei l-am auzit vorbind în întuneric.

Pe oamenii aceștia nu-i cunoșteam, dar căutam să ghicesc, după fețele lor, înspre ce parte se vor îndrepta. Nu izbuteam. Poate că nici ei înșiși nu-și dădeau seama în ce parte îi va purta rîul. Pe țărm stăteau cei apropiați și-i chemau, îi rugau și-i blestemau. Totul era în zadar.

Tu, care citești aceste rînduri, așază-te pe un drum cu lume multă, pe care trec mulți oameni,

fie că se întorc de la o petrecere, de la un tîrg, sau de la o treabă.

Să vină toți către tine, iar tu, cu pieptul să-i împarți în două. Care va trece prin partea inimii tale, să știi că peste o clipă va ajunge un renegat, iar acela care va trece prin dreapta, după o clipă îl vor trînti la pămînt și-i vor tăia capul. S-ar putea să nici nu pricepi ce înseamnă tăierea capului. Închipuiește-ți !

Privește fețele lor, pleoapele, buzele, licăririle din ochi, zbîrciturile de la colțuri, puful de la vîrful urechilor. Privește femeile, fețele, corpurile lor. După o clipă trupul se va ascunde sub feregea, iar fața sub o basma albă. Niciodată n-o să le mai vezi. Iar aceste fețe, care pornesc spre stînga, peste o clipă se vor despărți de corpurile lor și se vor preface în țărînă.

Privește la chipurile care se îndreaptă spre tine și iubește-le. Nici eu nu făceam altceva decît să le privesc. Și-i iubeam pe aceia care treceau la dreapta, pentru că așa a fost și drumul meu, dar mai mult îi iubeam pe cei care treceau la stînga, pentru că eu n-aveam tăria să fac acest pas.

Atunci am simțit că încep să mă mișc ca un sloi de gheață, care pînă acum a stat lipit de mal, dar curentul l-a desprins și-l poartă cu el. Am simțit că se mișcă ceva în mine, acel ceva care îndeamnă, primăvara, gîștele domestice să dea din aripi și să încerce să-și ia zborul, cînd aud venind din cer larma tristă și liberă a suratelor sălbatice.

Mă rugam din tot sufletul. Mă rugam rațiunii, inimii, picioarelor.

„Opriți ! E o nebunie ! Nu vă mișcați ! Stați pe loc !"

Dar ele se opinteau să-şi ia drumul pe braţul stîng.

Nu mai priveam la feţele pe care marele rîu le purta spre stînga. Mă uitam numai la aceia pe care valurile i-au azvîrlit spre dreapta.

Unul din preoţi, pe care nu-l cunoşteam, îngenunchiase pe caldarîm şi se ruga. De bună seamă se ruga vechiului său Dumnezeu, dar cine se mai uita la el, în această gloată înebunită ? Mă uitam la faţa lui şi mă miram cum de n-a venit încă din prima zi. Era un fricos şi un mare mîncăcios. Oamenii lui l-or fi respectat pentru rasa ce-o purta, gîndindu-se că e sfinţită, dar el s-a dat de-o parte să fugă şi gîndea că-i conduce şi pe ceilalţi.

Celălalt preot, popa de la cimitirul de pe munte, conducătorul noilor sosiţi, semăna cu un mort trezit dintr-o dată la viaţă. El îi adusese pe aceşti oameni şi de vreme ce au coborît din munte, însemna că se hotărîseră să renunţe la credinţa lor. Iar acum, în faţa butucului, au uitat ce şi-au pus în gînd şi trec în partea stîngă. El a crezut că sînt o turmă de oi, care behăie în urma lui şi se vor duce, oriunde îi va conduce, odată ce a luat asupra sa păcatul lor. Ei porneau pe drumul lor adevărat, iar în aceşti zece paşi pînă la butuc, deveneau firi deosebite, oameni, nu oi.

Îl vedeam cum se pregăteşte să o ia înainte, să treacă linia de despărţire spre stînga.

Mi-am zis, jurîndu-mă :

„Dacă preotul va trece la stînga, îl voi urma".

Dar preotul rămase în partea dreaptă. Lui îi datorez viaţa.

Rîul aducea mereu noi şi noi capete şi chipuri. Mereu se găsea cîte unul să treacă la stînga.

Karaimam Hasan-hogea striga ca un turbat :

— Allah e unul !

Apoi se întorcea către călăii asudaţi şi ţipa :

— Număraţi capetele ! Număraţi capetele ! Număraţi pînă la o sută şi altele nu vor mai fi ! Nu-i aşa că Manol avea o sută de fraţi ? Număraţi pînă la o sută şi altele nu vor mai fi.

Dar fraţii lui Manol nu se mai terminau. Unii lăsau să-i ducă rîul liniştiţi, cu privirea fixă, puternici. Alţii muriseră dinainte şi ceea ce avea să li se întîmple pe butuc, îi lăsa reci. Ceilalţi plîngeau, se trînteau la pămînt, muşcau pămîntul cu dinţii. Săreau de pe butuc şi strigau : „Allah e unul !“.

Poarta conacului stătea neagră şi căscată. Nu ştiu cîţi să fi fost, dar ultimii călcau peste capete şi cadavre, ca să ajungă pînă la butuc.

La urmă veni o babă gîrbovită. Îşi sfîşie cămaşa şi scoţîndu-şi sînul uscat, îngînă :

— Unsprezece fii am alăptat. Pe toţi i-ai omorît. Cu unsprezece glasuri moarte şi cu al meu, al doisprezecelea, te blestem. Şi întinzînd pieptul galben spre Karaiman Hasan-hogea, îi zise : Să fii tras în ţeapă şi să ţipi pentru o picătură de apă. Cînd vei bea apă să se scurgă pe ţeapă !

Îi tăiară şi ei capul. Atunci Karaibrahim spuse :

— Nu ştiam că Manol are şi surori.

Se vedea totuşi că e speriat.

Am ţinut minte cuvintele babei.

Poarta conacului stătea neagră şi căscată. Nu mai ieşea nimeni pe ea, nici Eliţa. Pe aici îi duseră înapoi pe cei care trecuseră la dreapta credinţă. Bărbaţii fură trecuţi de o parte ca să fie tăiaţi împrejur. Leşurile şi capetele rămaseră în piaţă.

Iar soarele strălucea tot atît de clar şi orbitor.

Capitolul VIII

Întocmi patru pojare
și-adună de zor și strînse
pluguri de la nouă fii,
furci de la nouă nurori,
leagănele pruncilor —
și așa răcni și plînse :
— Ardeți, of, fire-ați să fiți,
că de nu v-aș mai vedea
chinul nu m-ar mai mînca.

Uite așa am ajuns eu, preotul Aligorko, musulmanul Ali.

În ziua următoare, după ce am fost tăiați împrejur, Karaibrahim ne adună și ne porunci :

— Iată, acum, că sîntem toți de aceeași lege, puneți mîna și dărîmați cu mîinile voastre altarul vechiului vostru Dumnezeu și radeți-l din temelie.

Karaimam Hasan hogea mai adăugă și el :

— Am văzut cum au dărîmat noii musulmani cu propriile lor mîini, două sute optsprezece biserici : acum vreau să văd cum o veți doborî-o și pe cea de a două sute nouăsprezecea. Cine nu va pune mîna și nu va dărîma cel puțin o piatră din zid, înseamnă că l-a primit pe Allah numai cu vorba, nu și cu inima. De aceea am să-l tai.

Ne-am adunat aproape cinci sute de noi musulmani, bărbați și femei, în jurul bisericii celei mari de piatră, care se afla lîngă conacul lui Suleiman-aga. Ne-am așezat în cerc, ca o haită de șacali în jurul unui elefant, dar nu îndrăzneam să-l mușcăm și să-l sfîșiem. Era o biserică mare, din piatră, ale cărei temelii se pot vedea și astăzi.

Atunci am ieşit în faţă, zicindu-mi în sine : „Fie ca păcatul să cadă asupra mea, fiindcă nu am moştenitori“ — şi am rostit cu glas tare :

— Daţi-mi o scară !

Doi inşi, cu mîinile tremurînde, sprijiniră o scară de acoperiş şi se traseră înapoi. M-am urcat pe ea şi am ajuns sus, călcînd pe plăcile de ardezie de pe acoperiş.

Mă aşteptam ca acoperişul să se dărîme şi pămîntul să mă înghită, dar acesta nu se afundă.

Sub streaşină am văzut cuiburi de rîndunică părăsite şi mă gîndeam că la primăvară păsările nu le vor mai găsi. Atunci îmi veniră în minte cuvintele psalmistului : „Şi rîndunicile îşi vor găsi adăpost sub streaşina casei tale, o Dumnezeule atotputernic“.

Cînd am privit de sus, am văzut un cerc larg de feţe gălbejite ridicate spre mine, aidoma unor morţi ieşiţi din groapă. Mi s-a părut că aşteaptă o minune.

Pe acoperişul bisericii erau aşezate, la distanţă egală trei cruci de piatră, două la margine şi una la mijloc. Am trecut peste plăcile care sunau sub paşii mei, m-am aplecat de trei ori şi am ridicat cele trei cruci mititele de piatră. Ca să nu le scap le-am strîns la piept. După ce-am ridicat-o şi pe a treia, m-am apropiat de muchia acoperişului şi le-am aruncat pe toate trei la picioarele bulgarilor, care şedeau în jurul bisericii. Crucile căzură pe pămîntul moale, care mustea de ploaie şi nu se sparseră. Nimeni nu se aplecă să le fărîme şi toţi se uitau la mine.

Abia atunci privirea mea sări peste cercul de feţe gălbejite şi văzui hora turcilor, încolăcită în

a doua coroană de mărăcini de iatagane și securi. Karaibrahim zăcea pe jumătate întors pe o targă purtată de patru anatolieni pe umeri, ca monstrul să poată vedea fața mea murdară.

De aici, de sus, am văzut că ajungea pînă la mine vîrful mărului, iar în el mai rămăsese un măr roșu. Toate fuseseră culese, numai acesta mai rămăsese, pentru că se afla tocmai în vîrf. Încă de cu seara îl văzusem, dar atunci era mult prea sus, pe cînd acum strălucea roșu, lîngă mîna mea.

Am dat să-l rup, fiindcă mă durea burta, ca și cum nu mai mîncasem de un an, și mi se părea suptă, de nu mai știam cu ce s-o mai satur. Cum am întins mîna, am simțit, pe sub haină, forma celuilalt măr, pe care mi-l dăduse bulgarul-musulman, mărul din copacul în proprietate comună. L-am scos din sîn și am mușcat din el.

Cu gura plină m-am aplecat și am prins cu degetele rășchirate marginile celei dintîi plăci. Acestea erau mari și grele, înverzite în întregime și acoperite de mușchi.

De vechi ce erau păreau lipite una de alta ca solzii unui pește. Încordîndu-mi puterile dezlipii placa. Era foarte grea, ca și cum nu aș fi ridicat una singură de pe acoperișul unei biserici, ci de pe o sută de biserici, de pe toate bisericile din Rodopi în care intrasem vreodată să mă rog și să aprind o lumînare. Dărîmam o sută de biserici și la toate o sută m-am rugat de Dumnezeu să mă ierte. Am văzut un păianjen galben, care începu să alerge pe urma umedă a plăcii ridicate și se lăsă pe un fir într-o gaură deschisă. Fiindcă soarele strălucea, păianjenul scînteia ca o picătură transparentă. M-am uitat în urma lui și am văzut, sub

mine, altarul bisericii. O rază străbătea în întuneric, căzînd asupra chipurilor apostolilor din „Cina cea de taină". Pînă astăzi, feţele lor nu fu eseră învăluite de lumina soarelui, ci numai de flacăra lumînărilor, fiindcă biserica nu avea ferestre, ci numai o uşă. Meşterul necunoscut le pictase pe ceară. Acum raza de lumină cădea asupra lor. Vălul era sfîşiat şi sîngele întunecat al tainei, închisă între cei patru pereţi şi acoperiş, se scurgea prin rana proaspătă.

N-am putut ridica placa, ci am rostogolit-o. Ea căzu de pe acoperiş pe pietre şi se sfărîmă în bucăţi.

Aplecîndu-mă să mai desprind una, în faţa ochilor mei, lîngă grinzile care sprijineau plăcile, scînteie, de se învîrti cerul cu mine, un sul de pergament îngălbenit. Fără să mă mai gîndesc l-am luat şi l-am ascuns în sîn, acolo unde mai înainte ţinusem mărul din pomul comun.

După aceasta căzui sfîrşit în genunchi şi spusei :

— Să mai urce şi alţii, pentru că plăcile sînt grele.

Se mai suiră şi alţii, aşa că în curînd rămase numai şirul de grinzi înegrite, ca un schelet de peşte. Apoi am coborît de pe acoperiş. În acest timp, patru bărbaţi scoseseră uşa de stejar a bisericii, ferecată toată în piroane şi abia au putut s-o dea de o parte. Se mai îngreunase şi din cauza plumbilor oamenilor agăi, care, zile de-a rîndul trăseseră în ea ca s-o străpungă. Nici un glonte n-a trecut prin lemn. Tot cei patru bărbaţi au început să spargă chenarul de piatră al uşii cu ciocanele. Eu am stat de o parte, rugîndu-mă, nu ştiu cui — văzduhului, soarelui, muntelui — să rămîn în picioare şi să nu mă prăbuşesc în mijlocul

acestei mulţimi, mai cu seamă în faţa turcilor. Mîinile îmi erau năduşite şi galbene, dar nimeni nu se uita la mine, ci rămăseseră cu toţii palizi, ca otrăviţi cu o licoare.

Cei patru pereţi ai bisericii se căscară dărîmaţi şi rămaseră numai cele două aripi laterale şi altarul. Tocmai cînd oamenii se pregăteau să le doboare şi pe acestea şi erau foarte mulţi, căci se făcuse destul loc, se auzi glasul lui Karaimam-Hasan-hogea :

— Opriţi !

Apoi porunci oamenilor, care purtau targa :

— Aduceţi-l pe aga, uite aici !

Karaibrahim fu adus tocmai în faţa bisericii, iar Karaimam-Hasan-hogea îmi făcu semn să mă apropii şi, rînjind ca o fiară, îmi spuse :

— Rob al lui Allah, du-te şi despriņde aceste figuri, în faţa cărora ai îngenunchiat.

Şi-mi arătă frescele bisericii. Acestea acopereau amîndoi pereţii şi altarul.

Am trecut încet prin biserică şi m-am uitat în jurul meu. Unul din pereţi era luminat de soare, întretăiat numai de umbrele şirului de grinzi, ca şi cum sfinţii priveau de după zăbrelele unei închisori. Celălalt perete era întunecat în umbră. Nu recunoşteam nici o figură, deşi stătusem ceasuri întregi în această biserică.

Înainte mă minunam şi stăteam smerit în faţa priceperii zugravului, mort de mult, iar acum iscusinţa lui mă ucidea, fiindcă de pe pereţi mă priveau nu nişte sfinţi, ci oameni vii. Nu, nu erau oameni vii, erau umbrele unor morţi şi mi s-a părut că l-am recunoscut pe moş Kralio şi pe ceilalţi fruntaşi, aşezaţi ca în seara aceea lîngă moară. Acum nu mă mai priveau o mie de ochi, ca pe

acoperiș, acum doar vreo zece turci străjuiau peretele dărîmat din spatele meu, dar mi se părea că și mai mulți oameni se uită la mine.

Am străbătut toată biserica și m-am oprit în fața altarului. Într-o parte era zugrăvit Hristos. Barba lui neagră și sprîncenele semănau cu ale lui Manol, iar pletele îi cădeau pe umeri, ca pletele ciobanilor. Purta pe umerii largi o manta roșie, ciobănească, iar dreapta lui vînjoasă se ridica goală pînă la cot. Nu i-aș fi suportat privirea, noroc că stătea așezat într-o parte.

În cealaltă parte a altarului era zugrăvit arhanghelul Mihail, cel ce avea în grijă sufletele, fiindcă biserica purta numele lui. Neîndrăznind să ridic mîna asupra lui Dumnezeu, am început cu arhanghelul.

Acesta avea sprîncenele drepte, ca ale lui Momcil, aripile roșii, cizmele roșii, iar mantaua îi era verde.

I-am acoperit ochii cu mîna stîngă, ca și cum m-aș fi sprijinit de perete, iar cu dreapta am început să-i desprind haina de la piept. Credeam că o să mi se usuce mîna, dar nu mi s-a întîmplat nimic.

Tencuiala, deși culorile erau palide și vechi, nu cedă. Izbutii să rîcîi puțină culoare verde, ca și cum aș fi zgîriat un pepene.

Atunci, am străbătut din nou, încet, toată biserica și m-am apropiat de turci. Ei mă priveau, cum privesc lupii un miel și așteptau un semn de împotrivire. Vedeam că se bucurau.

— Dați-mi un cuțit ! le-am cerut eu.

Karaimam-Hasan-hogea îmi întinse iataganul său.

Nu îl luai, pentru că mi-am amintit de sutele de oameni nevinovaţi al căror sînge vărsase această armă.

Tuciuriul preot turc m-ar fi tăiat şi pe mine cu acelaşi iatagan, dacă aga nu s-ar fi aplecat peste targa lui, întinzîndu-mi cuţitul.

— Hai, du-te, îmi spuse el.

Jungherul era subţire şi ascuţit ca o limbă de şarpe şi avea nu două, ci trei tăişuri. Cu acest cuţit am început să desprind frescele bisericii.

La început am găurit ochii arhanghelului şi am început să desprind cu degetele fîşii din frescă. Tencuiala se desfăcea ca o scoarţă de pin. De sub degetele mele, mă priviră prin găuri alţi ochi. Sub chipul arhanghelului erau alte fresce mai vechi. Le-am desprins şi pe acestea. Se ivi o mînă de bărbat, care ţinea un paloş. O desprinsei. Se arătă un alt paloş, roşu ca o flacără. Sub el surîse gura unui copil. Frescele erau nemuritoare. Am luat cuţitul şi am început să împung peretele. Se vărsa tencuiala şi se ridica praf. Mă înăbuşeam şi ochii mi se umplură de o pulbere arzătoare, iar genunchii îmi tremurau. Încă o lovitură şi aveam s-o iau la fugă.

Atunci, dintr-o dată se desprinse o bucată lată de tencuială. Înainte se fărămiţase în solzi, dar acum căzu ca o placă peste un tezaur.

Soarele străluci peste o bucată de marmoră albă, în care era cioplită o femeie goală. Pe faţa ei neasemuită scinteia un surîs tainic, iar cu amîndouă mîinile îşi strîngea pieptul nalt. Din sfîrcurile sînilor îi ţîşnea lapte, care adunîndu-se într-o undă pe placa de marmoră, curgea, în gura larg deschisă a unui bărbat gol, îngenunchiat. Bărbatul

avea picioare de țap, dinți de lup și urechi ascuțite și păroase.

Uite așa Rodopii au alăptat fiare și oameni laolaltă.

Trăgîndu-mi sufletul am dat zor asupra plăcii de marmoră. Vîrful jungherului lovi în sînii femeii și se frînse, căzînd cu zgomot la picioarele mele și strălucind ca un bondar mort, apoi se pierdu în grămada de tencuială.

Mi-am sprijinit fruntea de piatra rece și am deslușit pe jos fîșii de mantii, bucățele de ochi, pleoape și degete, paloșe frînte, cupe, toate într-o grămadă mare. Toată fresca o sfărămasem cu o mînă rece, dar placa de marmoră rămăsese neatinsă.

M-am ridicat și m-am simțit din nou stăpîn pe picioarele mele. Astfel de plăci erau răspîndite cu miile prin munte, îngropate în pămînt, pînă într-o zi cînd vor vedea din nou soarele. Ele sînt nepieritoare și nimeni nu va putea să șteargă fața muntelui, și chiar dacă eu, un vierme, am izbutit să rod un copac, vor crește alții la loc. Dacă chipurile acestor oameni zac sfîșiate la picioarele mele, se vor naște alții și mai falnici.

M-am reîntors la Karaibrahim și i-am întins cuțitul ciuntit :

— Aga, ți s-a rupt cuțitul.

El nu mi-a răspuns nimic.

Priveam cum ceilalți desprind fresca și pe ascuns își șterg sudoarea și lacrimile, de parcă ar fi fost obosiți și praful le-ar fi intrat în ochi. Stăteam la soare și prindeam putere, pentru că pînă la inima tăriei bulgărești mai erau opt ziduri, care trebuiau apărate.

Cînd oamenii începură să dărîme pereții de piatră ai bisericii, Karaimam-Hasan-hogea po-

runci ca fiecare piatră să fie trecută din mînă-n mînă, iar ultimul din şir s-o arunce în rîu. Jos, sub conac, în rîul Elinden se formă un eleşteu, unde acum cresc păstrăvi din cei mai mari. După ce nu mai rămaseră decît temeliile şi, peste locul unde fusese biserica se vedea pădurea din faţă, Karaimam Hasan-hogea trecu pe lîngă fiecare dintre noi şi ne cercetă mîinile să vadă dacă sînt murdare de var, sau nu. Ne spuse : „Varul acesta este ca şi sîngele taurului, pe care trebuie să-l jertfiţi lui Allah".

La palmele mele nu se uită. Aş fi vrut să fie roşii de sîngele lui.

Aşa am dărîmat noi biserica din Prosoina, de deasupra lui „Sveta Nedelia", de nu mai rămaseră decît temeliile. Cînd ne-am apucat să dărîmăm zidul sprijinitor, dinspre ţărmul prăpăstios al rîului, am prăvălit doar vreo trei bolovani şi ne-am oprit, fiindcă erau mai mari decît un bou. Cu toţii ne miram cum au putut, la vremea lor, să fie ridicaţi astfel de bolovani. Karaibrahim, milostivindu-se, ne îngădui să încetăm lucrul.

Soarele asfinţi şi toată lumea se aştepta să li se dea voie să plece pe la casele lor, iar eu eram curios să văd ce se va întîmpla cu mine. Turcii ne închiseră din nou în curtea interioară a conacului.

În ziua următoare ieşi în cerdac, pe targă, şi Karaibrahim. Adunîndu-şi puterile se încleştă de parmaclîcul de lemn şi se ridică, ca să ne vorbească :

— În satul Prosoina se vor aşeza turcii, ca să vă ajute, pînă vă veţi însuşi temeinic credinţa nouă.

Se ridică un plîns pînă la Dumnezeu, fiindcă cei mai mulţi erau din Prosoina.

Karaibrahim adăugă :

— Oamenii din satele Zagrad şi Podvis vor pleca acum şi fiecare, cu ajutorul copiilor, nurorilor, tuturor neamurilor, îşi va dărîma propria casă. Să nu rămînă piatră pe piatră din aceste vetre, în care aţi păcătuit ziua şi noaptea împotriva lui Allah. Apoi vă veţi ridica case noi, într-un singur sat, dar să poată fi văzut de la conac.

Cînd sfîrşi vorba, plînsetele încetară, fiindcă oamenii amuţiră de durere. Înainte plîngeau, acum tăceau.

Numai pe mine nu mă copleşi vestea înfiorătoare ; mai întîi că nu aveam nici o casă şi în al doilea rînd mi-am amintit de cuvintele bulgarului musulman, despre distrugerea satului Pateleino şi ridicarea celor două sate noi Straja şi Pleşak. De-abia cînd am pornit într-un jalnic convoi către Zagrad şi Podvis, abia atunci se desfundară gîtlejurile şi ochii nenorociţilor, încît se porniră plînsete şi şiroiră lacrimile. Cei din Prosoina, care se văitaseră mai înainte, spuneau acum : „Mai bine sub acoperişul meu să stea un turc, decît să-l dărîm".

Am început mai întîi să dărîmăm satul Podvis. Îmi aminteam de acoperişurile ude, pe care le priveam din gura peşterii Celeveştniţa şi mi-am ridicat ochii spre stînci. Se apropiaseră de sat şi se înălţau şi mai semeţe, fiindcă nu mai erau brazii uriaşi, care le acopereau pe jumătate. Pe locul pîrjolului se ridica, ici, colo, fum ca din cădelniţă.

Karaibrahim, Karaimam Hasan-hogea şi mulţi alţi turci au venit cu noi. Primul pe targă, al doilea în spinarea unui nenorocit, prins aseară în faţa conacului. Cînd văzură casa cea mai arătoasă şi mai mare, turcii s-au oprit şi aga întrebă ·

— A cui este ?

Vraju-Kehaia, care se împuţinase ca un dumicat îi răspunse plîngînd :

— E casa mea, aga.

Karaibrahim, cu braţul întins îi porunci :

— Hai, începe !

Şi văzînd că mulţi păşiră în faţă, să-l ajute, Karaibrahim îi opri şi spuse :

— El, singur.

Iar oamenii răspunseră :

— Noi sîntem fiii, fiicele, nurorile şi nepoţii lui Vraju.

Karaibrahim repetă ordinul. În curte erau trei clădiri, aşezate în scară, iar gardul era scund, aşa că noi, aflaţi în drum, puteam privi ce se întîmplă.

Kehaia porni să urce cu greutate şi în mijlocul curţii se împiedică şi căzu în genunchi. Izgoni femeile şi spuse ceva fiilor lui. Aceştia începură să adune şi să scoată de prin case. Înălţară în jurul bătrînului trei ruguri. Pe unul puseră plugurile celor nouă fii, pe al doilea războaiele celor nouă nurori, iar pe al treilea leagănele celor patruzeci de nepoţi. Vraju luă o făclie şi aprinse cele trei ruguri. Cînd izbucniră flăcările, se întinse în curte cu faţa la pămînt şi începu să plîngă.

Uite aşa, casă după casă, am dărîmat treizeci de case din satul Podvis. Din fiecare trei-patru case, dărîmam numai una, fiindcă o parte din oameni fugiseră şi altii fură omorîţi. Apoi am dărîmat şi casele lor.

Fiecare lua din casă ce putea duce.

Seara ne-am adunat din nou în conac şi pentru întîia oară oamenii se înveliră cu velinţele lor, dar multe lucruri ne lipseau.

Turcii, deşi acum eram de aceeaşi credinţă cu ei, luau din case tot ce le poftea inima şi le cărau la Prosoina. Locuitorii din acest sat nu au putut lua nimic din casele lor. În cea de a treia zi am dărîmat casele din satul Zagrad. Cînd în a patra zi Karaimam-Hasan-hogea conducea oamenii ca să dărîme şi mînăstirea „Sf. Ilie", i-am spus :

— Aga,dă-mi două străji şi lasă-mă să cutreier împrejurimile pentru a căuta loc de sat.

El, însă, rîse şi-mi răspunse :

— Copacul puternic îşi înfige rădăcinile şi în piatră. Acum, de cînd aţi trecut la noua credinţă şi voi sînteţi puternici.

— Într-un sat frumos, aga, se găsesc găini, oi şi vaci. Cînd vei veni la noi în ospeţie, să te putem primi cum se cuvine. Într-un sat urît se găsesc numai cîini flămînzi care urlă la lună.

Pînă la urmă îmi îngădui.

Trei zile, cît au dărîmat oamenii mînăstirea „Sf. Ilie", care era mare cît o fortăreaţă, am tot cutreierat munţii. Ştiam că de oriunde voi privi, trebuia să văd conacul lui Suleiman-aga. Căutam cu grijă un loc frumos şi-mi ştergeam necontenit lacrimile, amintindu-mi cuvintele omului meu din Pleşak : „Satul e aşa, fiindcă oamenii nu puteau privi în jur, din pricina lacrimilor".

N-am putut zări alt loc mai potrivit, decît vechiul cimitir, cu crucile de piatră, pe care oamenii noştri le-au sfărîmat cu ciocanele. Era adăpostit şi luminos, iar conacul se zărea bine. Sub picioarele noastre aveau să fie oasele străbunilor şi cele trei cruci uriaşe, îngropate de Momcil.

Cînd oamenii s-au întors cu mîinile rănite şi mi-au spus că nu se va auzi niciodată clopotul

mînăstirii, i-am condus în poiana în care se găsea cimitirul.

La temelia casei mele nu am pus nici măcar o piatră, fiindcă viața mi se rostuise așa, încît eu eram numai întemeietorul, nu și locuitorul noilor sate. Așa s-a întîmplat și cu Petglașețul, la fel avea să se întîmple și cu acesta, de deasupra Elindenului.

M-am oprit în poiană, cu mulțimea de oameni tăcuți în urma mea și nu-mi luasem nici măcar busuiocul ca să binecuvîntez noua așezare, așa că mîinile-mi atîrnau ca frînte.

Mi-am amintit cum juraseră oamenii, cînd hotărîseră să se apere și am cerut o găleată neagră.

Am găsit, și am pornit din nou pe lîngă copacii uriași, ca pe lîngă o biserică și din nou îmi veniră în minte cuvintele străvechi :

— Să se înegrească cum e această găleată cel ce va văduvi pădurea.

Eram musulmani, dar rosteam vechi jurăminte. Și noi urma să întemeiem un sat, ca și băjenarii, numai că în loc de biserică trebuia să căutăm loc pentru geamie. Aici, în satul nostru, aveam să ne naștem și să murim, la fel cum creștinii se năsteau și mureau în Petglaset.

Se aprinseră focuri, ca în noaptea aceea de pomină, numai că nimeni nu vorbea, fiindcă se temeau, găsindu-se lîngă un cimitir vechi

Am rupt tăcerea :

— Tot muntele este un cimitir și în fiecare zi călcați peste morminte. Aici au trăit și au murit atîtia oameni. Chiar dacă nu pășiți pe oase, călcați totuși peste ei, deși s-au făcut țărînă și iarbă. Nu e tot una dacă omul a murit aseară, sau acum

o mie de ani ? Nu e acelaşi lucru dacă pe mormînt se află o cruce, o lespede, sau un brad ?

Totuşi oamenii căutau să fie cît mai aproape de mine. Nu vorbeau şi pentru că nu prea ştiau cum să se strige unul pe altul. Aveau nume noi, turceşti şi nimeni nu ştia cum îl cheamă pe celălalt, ba unii îşi uitaseră şi propriile lor nume. Se întrebau :

— Vidule, cum te cheamă ?

— Mehmed, răspundea cel întrebat.

Dar un altul îl ruga :

— Mitko, adu lemne pentru foc !

Turcii care ne păzeau, ne loveau peste cap îndată ce auzeau un nume bulgăresc.

Eu căutam să mă tot trag de o parte şi scormoneam mereu în sîn, unde ascunsesem sulul de pergament aflat sub acoperişul bisericii. Trecuse o săptămînă de atunci şi tot nu am putut rămîne singur, să văd ce-am găsit.

Cînd am avut o clipă liberă, am aprins o faclă şi m-am vîrît în pădure. Nu apucai să scot pergamentul, cînd, iată răsărind din întuneric Vraju cu unul din fiii săi. Îl blestemai în gînd, iar el veni spre mine şi-mi întinse o traistă grea.

— Părinte, înăuntru sînt vasele sfinte ale mînăstirii — potire, cădelniţe, tipsii — toate din aur şi argint. Tu ştii mai bine ce să facem cu ele.

N-aşteptă să scot o vorbă, că se întoarse şi se pierdu în întuneric. M-am aplecat asupra sulului, dar am simţit că lîngă mine mai e cineva. Am ridicat ochii şi din nou l-am văzut pe Vraju Kehaia. Îmi spuse :

— Părinte, atunci nu furnicile mi-au ros legăturile, ci Karaibrahim mi-a dat drumul. Voia să-i

ademenesc pe oamenii din sat să treacă la noua credinţă. Părinte, oare Dumnezeu o să mă ierte ?

Mă uitai la el. Nu-l duşmăneam. L-am întrebat :

— Care Dumnezeu vrei să te ierte ? Cel vechi sau cel nou ?

El se apucă cu amîndouă mîinile de cap, se legănă şi plecă. Prin întuneric îl auzii spunîndu-i fiului său :

— Fiule, ai să te duci la fratele tău mai mare Iglavina şi ai să-i spui să ia ţapul ăsta cu care l-am biruit pe Manol, Dumnezeu să-l ierte, şi încă trei berbeci. Să-i duceţi la mînăstirea dărîmată şi să vii să-mi spui.

Fiul îl întrebă :

— Ce vrei să faci cu ţapul, tăticule ?

Vraju îi răspunse încet, abia auzit :

— Am să-l jertfesc în mijlocul pietrelor.

Atunci băiatul începu să plîngă şi se rugă :

— Tată, tată, nu-l tăia. Un al doilea ţap ca ăsta nu se află în tot muntele.

Vraju Kehaia se mînie :

— Taci, cîine, fiu de cîine ! Pe tine trebuia să te tai, după cum Avram şi-a tăiat fiul, dar ţapul mi-e mai drag decît tine. De aceea îl jertfesc pe el.

Striga şi repeta, plîngînd :

— Doamne, Doamne, Doamne...

După un timp nu i-am mai auzit glasul.

Facla mea era gata să se stingă, aşa că am aprins un foc. La lumina lui am văzut ce comoară salvasem din biserică.

Erau letopiseţele mînăstirii „Sfîntul Gheorghe", despre care se ştia că a fost ridicată deasupra prăpastiei adînci de la Ginevra şi ale cărei clopote se mai aud şi acum, în nopţile furtunoase, prevenind oamenii de apropierea abisului.

Mînăstirea a fost dărîmată acum un veac şi jumătate, în timpul sultanului Selim cel sîngeros cînd turcii impuneau prin foc şi sabie credinţa lor.

Douăzeci şi şapte de călugări, unii dintre ei neştiuţi, au scris timp de trei sute de ani întîmplările petrecute în Rodopi, de pe vremea lui Ivanko, ucigaşul lui Asan, cel ce a ridicat fortăreţe prin aceste locuri, şi din vremea lui Slav, boier de al lui Kaloian, pînă la distrugerea mînăstirii.

Erau scrise numai o sută de foi. Fiecare călugăr scrisese trei-patru foi. Inima îmi plîngea, dorind să ştie şi mai bine ce s-a întîmplat în Rodopi şi ce fel de oameni au trăit pe aceste meleaguri.

În această noapte, lîngă foc, am hotărît ca eu să fiu cel de al douăzeci şi optulea călugăr. M-am jurat să scriu o istorie cuprinzătoare despre distrugerea văii Elinden, încît oricine va veni după noi, să ştie ce oameni au trăit în aceste vremuri şi să nu uite faptele şi moartea lor.

Capitolul IX

Toate-afar' ies din pămînt,
totu-i floare înflorind —
albi şi negri trandafiri,
busuioc verde la fir,
numa' eu intru-n pămînt.

Unde s-a văzut,
văzut şi auzit...

Pentru că nu mai aveam cînd să facem rost de piatră, ca să înălţăm zidurile caselor, ne-am pus de am tăiat pădurea şi am construit colibe din

lemn. Femeile, care săpau pămîntul pentru izbe, deseori dezgropau cîte un schelet. Unele din ele nu aveau capete.

În prima noapte ciinii începură să latre, semn că se apropia cineva de aşezarea noastră, dar nimeni nu mă căută. Apoi am aflat că veniseră haiducii lui Momcil şi au adus un berbec jupuit. Inima mi s-a strîns de durere, fiindcă nici n-au întrebat de mine şi mi-am dat seama că voi purta mult timp în piept deznădejdea şi suferinţa. Se putea, însă, să fie mai bine aşa, căci aveam vreme să scriu povestea nimicirii Elindenului.

A doua zi de dimineaţă veniră nişte turci călare, îmi răsuciră mîinile la spate şi-mi legară de gît o funie. După ce legară celălalt capăt de coada unui cal, mă duseră aşa, la Karaibrahim. Înainte de a intra la el, îmi pipăiră de trei ori veşmintele cu mîinile lor însîngerate, încît tremuram de scîrbă. Bine că lăsasem pergamentul sus, în poiană, altminteri l-ar fi găsit. Ăştia erau în stare să-ţi găsească şi un ac. Îndată ce se încredinţară că nu port arme, îmi ziseră :

— Intră la aga !

Karaibrahim zăcea în aşternut şi la capul lui şedea Karaimam-Hasan-hogea, blestematul, iar picioare şeicul Şaban-Şebil, chiorul.

Karaibrahim îmi spuse :

— Aseară, la voi, în satul nou, a venit Momcil

— Momcil zace undeva în munte, cu un picior rupt, i-am răspuns eu.

Karaibrahim, Karaimam-Hasan-hogea şi şeicul Şaban Şebil începură să rîdă lung şi fioros. Karaibrahim rînji la mine şi strigă :

— Taci, popă ! Nu ţi-e frică de funie ? Mă gîndeam să te fac cadiu peste sat, iar tu mă minţi. Aseară Momcil a ucis un om de-al nostru.

Îi spusei a doua oară :

— Momcil nu poate nici să meargă.

El îşi pironea asupra mea privirea de şarpe, iar semnul lăsat de lovitura lui Goran îi strîmba gura într-un zîmbet răutăcios. Sîsîi :

— Aseară Momcil a fost în satul vostru. În ce parte a luat-o ?

Mi-am dat seama că nu-l puteam îndupleca că nu a fost aşa şi i-am zis :

— Chiar dacă a venit, eu nu l-am simţit. Şi nu mă va vesti niciodată, ci va intra la mine cu cuţitul în mînă, pentru că eu i-am condus pe oameni la conac.

Toţi trei lupii, apropiindu-şi capetele, şuşotiră. Mă crezură. Karaibrahim se îndreptă de mijloc, îşi lăsă picioarele pe pămînt şi-mi zise :

— Ascultă, popă, peste trei zile plec şi nu ştiu cînd mă voi mai întoarce. Înainte de a porni la drum, privesc în urma mea şi văd ce am săvîrşit. Cum am vrut eu, aşa s-a întîmplat în valea voastră. De acum încolo, pe aici nu va mai răsuna clopotul, ci va cînta muezinul. Un singur lucru nu l-am făcut, recunosc — să-l prind pe Momcil. Cum sare puricele pe spinarea leului, aşa sare Momcil pe spatele meu. Dar şi leul ridică uneori laba să-l strivească. Sînt puternic, ştiu prea bine, de aceea vreau să-l prind pe Momcil. Oprindu-se din vorbă, făcu un semn cu ochiul chiorului, şi acesta îi întinse o cupă verde cu vin. După îndemînarea chiorului şi după tremurul degetelor lui Karaibrahim,

mi-am dat seama că deseori duce cupa la gură. Bău și-mi spuse :

— Du-te la Momcil și spune-i că plec. Dacă se predă am să-i dau drumul Eliței și copilului ce-l poartă în pîntece. Mamă-sa îl va putea crește cum va voi : în legea lui Mohamed sau a lui Hristos Altfel o voi lua pe Eliţa cu mine și-i voi face fiul ienicer. După ce vor trece douăzeci de ani am să-l stîrnesc să vină în Rodopi și să-și ucidă tatăl. Dacă acesta va fi mort, îi va pîngări mormîntul. De nu vrea să se predea, spune oamenilor din ceata lui că oricine îmi va aduce capul lui Momcil în traistă, am să i-o umplu cu aur și am să-i dau și pe Eliţa de nevastă.

Îl priveam în față și am văzut că pe la margini ochii lui erau roșii și plini de vinișoare sîngerii. Mă gîndii că vinul ori îl va ucide, ori îl va face să turbeze. I-am spus :

— Dar dacă nu m-aș duce, aga ?

El începu a rîde și-mi răspunse :

— Te privesc și văd prin tine ca printr-un nor. Prin munții ăștia, odinioară, au trăit oameni ca tine. Cînd dușmanii i-au biruit, le-au cerut cincizeci de copii, drept zălog, că nu vor călca pacea. „Mai bine vă dăm o sută de bărbați“ — au răspuns oamenii. Se temeau ca vrăjmașii să nu-i ucidă pe copii. Te privesc și știu ce gîndești : „Mai bine să piară Momcil, decît copilul să-și ucidă tatăl“. S-ar putea întîmpla ca tu însuți să-mi aduci capul lui Momcil. Acum, hai, du-te !

Cînd am ieșit din odaie l-am auzit pe Karaibrahim strigînd în urma mea :

— Spune oamenilor din ceata lui, că cine-l va ucide, aceluia am să-i dăruiesc calul meu.

Amîndoi hogii strigară de uimire și părere de rău :

— Aman ! Aman !

. . . . . .

(Cele ce urmează sînt tot cuvintele părintelui Aligorko, dar el vorbește despre sine ca și cum ar povesti altcineva).

Momcil zăcea pe iarbă, iar de jos venea popa Aligorko. Flăcăul ținea în mîini șoimul rănit, iar piciorul îi era legat de un toiag din ramură de pin proaspăt tăiată. În jurul său stăteau vreo zece haiduci, toți cu sarici negre aruncate pe umeri, cu căciuli din blană de lup și cu sprîncenele încruntate.

Se rezemau în puștile lor lungi și în săbiile fără teacă și mă priveau. Lîngă Momcil ședea în genunchi fratele său, Mircio.

Totul se petrecea pe vîrful Părvenet, unde primăvara haiducii își strîng sileaful și se leagă prin jurămînt, unde vara ciobanii cîntă din caval, unde toamna vînturile suflă puternic, unde iarna zăpezile albe strălucesc, iar lupii scrîșnesc din dinți și urlă înspăimîntător. Acum nu era primăvară, dar în vîrful muntelui se adunaseră haiducii.

Era toamnă, însă vîntul nu sufla. În curînd venea iarna cu zăpezile albe și strălucitoare.

Cînd preotul se opri în fața lui Momcil, acesta îi zise :

— Popă mincinos, dacă ai venit să mori, mai bine pleacă de aici.

— M-a trimis Karaibrahim să-ți spun că peste trei zile pleacă, spuse preotul.

Momcil lăsă șoimul și-și prinse capul în palme. Spuse doar atît :

— Se duce.

Șoimul țipa și se chinuia să dea din aripi. Momcil coborî mîinile și șopti :

— Spune mai departe.

Și popa continuă :

— Dacă te duci de bună voie la Karaibrahim, îi va da drumul Elitei și va putea să-și crească băiatul cum va voi.

El încercă să se ridice în picioare și izbuti chiar, dar se prăbuși imediat. Căzu drept, ca un pin retezat, fiindcă nu-și putea îndoi piciorul rupt. Cu fața în iarbă striga :

— Am un fiu ! Am un fiu !

Mircio luă șoimul în mîini și-l apăsă de pieptul său.

Preotul zise :

— Nu ai încă nici un copil, dar îl vei avea. Ascultă mai departe.

Tovarășii lui îl ridicară ca pe un copil și-l așezară să poată sta. Fața îi strălucea de bucurie.

Preotul vorbea :

— Dacă nu te predai, Karaibrahim va face din fiul tău un ienicer și peste douăzeci de ani îl va asmuți împotriva ta, să te hăituiască tot timpul prin Rodopi.

Momcil se făcu palid și începu să tremure, iar haiducii din jurul lui scrîșniră din dinți și strigară într-un singur glas :

— Momcil, chiar dacă vom muri, tot vom ajunge odată în fața lui Karaibrahim. Oh, să ne vedem la o palmă de el și să avem un cuțit și după aceea las' să ne taie de vii.

Momcil tăcea și preotul le spuse :

— Mai ușor va trece cămila prin urechea acului, decît să poată pătrunde un ac pînă la Karaibra-

him. Nu un cuțit, nici măcar un ac nu poate pătrunde pînă la el. O sută de oameni îl păzesc și te vor dezbrăca de trei ori, pînă să-l vezi la față.

Ei tăcură și preotul continuă :

— Karaibrahim mi-a spus că cel ce-i va aduce capul lui Momcil, va fi răsplătit cu o traistă plină de aur și-i va da pe Eliza de nevastă. Pe deasupra îi va dărui și calul său.

Încercară cu toții să rîdă, dar rîsul lor semăna a plîns. Momcil se gîndea la ceva și-l întrebă pe preot, dar acesta simți în glasul lui neîncredere și bănuială.

— Spune-mi, părinte... („Doamne răsplătește-l în rai fiindcă m-a numit din nou «părinte» !") Spune-mi, părinte, de ce Karaibrahim își dă pînă și calul pentru capul meu ?

Preotul știa că va fi întrebat și se hotărî să-i răspundă :

— Pentru că pe fiecare turc pe care-l găsesc ucis, cred că Momcil l-a omorît și nu bănuiesc că tu zaci rănit în munte.

Momcil se uită cu sfială la haiducii din jurul lui și aceștia, unul cîte unul, încetară să mai rîdă și-și aplecară capetele. Acum, Momcil începu să rîdă și rîsul lui aducea a bocet.

— Sînt blestemat, hohotea el, sînt blestemat să nu pot face nimic. Nici în Groapa iadului n-am putut intra, nici măcar un turc n-am ucis. Cînt numai din caval. Iar voi mă batjocoriți și strigați prin munte că Momcil se răzbună pe turci. De ce mă defăimați ? De ce vă bateți joc de picioarele mele schilodite ?

Cel mai bătrîn dintre haiduci, care avea tîmplele brumate, se aplecă asupra lui Momcil și-i vorbi :

— Iartă-mă, Momcil, dar fiecare dintre noi face așa cum crede că e mai bine. Și tu ai făcut ceea ce nimeni n-ar fi cutezat. De aceea au ales numele tău. E mai bine ca oamenii să creadă că unul singur se răzbună, fiindcă un nume se ține ușor minte, în timp ce o sută de nume se uită. Iar cînd o sută de oameni se adună într-unul singur, fruntea lui atinge norii.

Momcil tăcea. Tăceau cu toții. La sfîrșit flăcăul le spuse :

— Duceți-vă în pădure și, cînd umbra Stîncii mari va acoperi Stînca mică, urcați-vă din nou la mine.

Haiducii se sculară și preotul voi și el să plece, dar Momcil îl opri :

— Părinte, tu rămîi !

Cînd ceilalți plecară, el se rugă de Mircio și de preot :

— Lăsați-mă să mă sprijin de umerii voștri, ca să pot merge pînă la Stînca mare a Părvenețului.

Îl ajutară să urce și, cînd ajunseră, el se întinse pe burtă în iarba mică și privi înainte, peste tot muntele.

De jos, prin poiana înclinată, urca încet un om. Cînd se apropie, văzură că e un ciobănel.

Acesta se rugă de Momcil :

— Nene Momcil, mergem spre miază-zi ; lasă-mă să trec cu turma pe lîngă tine.

Momcil zîmbi și-i spuse :

— De ce îmi mai ceri voie ? Treci.

Apoi îl întrebă :

— Tu conduci ultima turmă ?

— Ultima, răspunse băiatul. Peste trei zile o să ningă.

Se uita la Momcil cu ochi mari luminoşi şi se vedea că nu crede că e rănit. Pesemne credea că, îndată ce se va lăsa întunericul, acesta va sări în picioare şi se va preface poate într-un lup cenuşiu şi va coborî în vale să-i sfîşie pe turci.

Turma porni pe sub Stînca-mare. Şi Momcil şi preotul închiseră ochii.

Oile treceau prin întuneric ca un nor de ploaie şi tropăitul mărunt al copitelor semăna cu picăturile grele, iar scuturatul blănilor dese aducea cu murmurul frunzelor biciuite de stropii de apă. Din timp în timp se auzea cîte un behăit, dar nici un sunet de clopot.

Preotul îl auzi pe Momcil vorbind :

— De sus vine ploaia şi totul se ridică în întîmpinarea ei. Totul răsare din pămînt, totul înfloreşte, totul e alb, imboboceşte şi trandafirul roşu şi busuiocul verde timpuriu. Numai eu mă voi duce curînd în pămînt.

Preotul se înfioră, deschise ochii şi se aştepta să vadă livezile înflorite. Turma curgea pe sub el ca un rîu spumos, de nu se mai vedea pămîntul, doar spinările albe ale oilor se legănau ca nişte valuri. Totul se unduia în faţa ochilor, încît i se păru că un rîu în ceaţă şi un nor curg pe sub ei şi valurile stăteau nemişcate, numai stînca se legăna şi îi purta undeva, ca o corabie.

Preotul se prinse de bolovanul mare, care împreună cu alţi doi se sprijinea de stîncă şi-i spuse lui Momcil :

— Momcil, tu vorbeşti despre primăvară şi cînd colo vine iarna.

Preotul privi în jur și văzu pădurile negre și poienele galbene ale ferigilor și poienele roșii ale stejarilor, gladișilor și frasinilor

Momcil îi spuse, fără să deschidă ochii :

— Iarnă, primăvară — viață se numește.

Trecură și ultimele oi și tropotul lor se auzea mai limpede și mirosea a iarbă și praf ca după ploaie. Turma s-a dus și s-a auzit glasul ciobănelului :

— Cu bine, nene Momcil ! Cu bine, pînă-n primăvară !

Abia acum lătră un cîine.

Momcil deschise ochii și-i strigă încet :

— Cu bine, ciobănelule !

Privind în jurul lui, îi văzu pe Mircio și pe preot și le zise :

— Mai sînteți aici ? Coborîți și voi și veniți o dată cu ceilalți.

Mircio mai ținea încă în mîini șoimul rănit. Pasărea fîlfîi din aripi și se așeză pe umărul lui Momcil, agățîndu-se cu ghearele ei strîmbe. Privea și ea la muntele întins sub noi, peste care niciodată nu va mai putea zbura.

Așa rămaseră pe culmea Pârvenețului doi răniți : Momcil cu șoimul său.

. . . . . .

Cînd umbra Stîncii mari învălui Stînca mică, preotul, Mircio și ceilalți zece haiduci urcară la Momcil. Îl văzură de departe, sprijinindu-se în palme și coate, tîrîndu-se și uitîndu-se în jurul său, ca și cum ar fi căutat ceva. Prea bine nu-l vedeau, fiindcă soarele coborîse și el se pierdea în umbră. Zăreau însă cum încerca să se salte de

la pămînt şi-şi ridica capul, dar pămîntul parcă îl trăgea înapoi.

Îl găsiră culcat pe burtă, cu faţa la pămînt. Auzind paşii lor, le spuse :

— Frumos mai miroase pămîntul !

Haiducii îl aşezară şi-l sprijiniră cu spatele de piatră. Erau adunaţi, preotul, Mircio, zece haiduci şi Momcil la mijloc, treisprezece inşi.

Momcil le spuse :

— Mîine, unul dintre voi va lua capul meu şi-l va duce lui Karaibrahim. În aceeaşi traistă va pune şi cuţitul meu.

Stăteam cu toţii împietriţi şi nu-l înţelegeam. El urmă :

— Numai aşa va putea pătrunde un cuţit în conacul acesta blestemat Cînd Karaibrahim se va ridica să se bucure la vederea capului meu, înfigeţi-i cuţitul în piept. Astfel eu, şi nu el, voi rămîne biruitor.

Abia acum cuvintele străluciră în ochii lor şi îi orbi. Îşi acoperiră feţele cu mîinile, ca şi cum în locul lui Momcil s-ar fi aflat un soare, care ţîşni şi străluci, de le luă vederea.

Momcil le spuse :

— Duceţi-vă în pădure şi cînd se va crăpa de ziuă, aruncaţi sorţii şi vedeţi cine va lua capul meu şi-l va ucide pe Karaibrahim. Eu am încredere în voi toţi.

Cu toţii porniră, fără să mai scoată un cuvînt şi se împleticeau prin poiana netedă ca orbii. Momcil spuse preotului :

— Părinte, tu rămîi !

Îşi scoase inelul din deget, acelaşi inel înapoiat de Manol Eliţei şi dăruit de ea lui Momcil, întinse mîna spre preot şi-i zise :

— Părinte, ia acest inel şi înapoiază-l Eliţei. Spune-i că e slobodă ca pasărea cerului.

Rosti aceleaşi cuvinte pe care le spusese şi Manol, însă cu alt glas. Pentru întîia oară i se păru preotului că Momcil este la fel de înalt ca tatăl său.

— Să aibă grijă de copilul meu, mai adăugă haiducul.

Preotul gîndi : „Să mă ierte Manol, dar niciodată nu a fost atît de frumos ca Momcil în această clipă".

Părul lui negru unduia şi ochii ca tăciunele îi străluceau. Cele două vine ale gîtului său de lebădă zvîcneau ca două inimi. La ce bună această frumuseţe, Doamne, dacă trebuia să intre în pămînt ?

Preotul îi zise :

— Momcil, chiar dacă aga va muri, tu nu vei fi acolo să-l vezi. N-ai să fii nici cu noi, ca să ne vezi cum ne bucurăm.

Dar el îl privi şi-i spuse :

— De unde ştii că n-am să fiu acolo ? De unde ştii că n-am să fiu cu voi ?

Preotul auzi din spatele stîncii un plînset şi înţelese că acolo s-a ascuns Mircio.

Dorind să facă ceva pentru Momcil, îl rugă :

— Momcil, hai să te mut mai încolo, ca să te bată soarele.

El rîse şi-i spuse :

— Soarele se roteşte şi umbra va pleca singură. Înainte să asfinţească o să mă lumineze pentru cea din urmă oară.

Preotul înţelese şi crezu. Simţi că timpul zboară.

Soarele se rotea și timpul zbura și se scurgea ca o turmă, ca un rîu, ca un nor. Va veni o nouă zi și Momcil nu o va mai apuca.

. . . . . .

Toată noaptea Momcil cîntă din caval. Toată noaptea Mircio plînse pe umărul lui. Spre dimineață am ațipit și deschizînd ochii din pricina frigului, am văzut că se crăpa de ziuă. Se lăsase o ceață atît de deasă, de nu vedeam nici copacul din fața mea.

Și, ca în ziua aceea de pomină, cînd am înțeles mărețul adevăr despre pomul în comun, am pornit să rătăcesc prin ceață. Se prea poate ca adevărul să se nască din întuneric și ceață, de aceea și azi era la fel ca atunci, de nu vedeai la doi pași în fața ta.

Am zărit poiana haiducilor.

Focul se stinsese și cenușa învelea tăciunii. La doi pași de foc iarba se ridica încet, încet. Am pus mîna pe pămînt și am simțit că mai era cald de la trupul ultimului haiduc, care nu se închisise toată noaptea de ceață, dar nu putuse îndura ivirea zorilor și raza de lumină.

M-am înapoiat la Mircio și amîndoi am găsit copacul sub care ședea Momcil. Stătea cu ochii deschiși și cu șoimul adormit în palme. Îi spusei :

— Oameni sînt...

Dar el clătină din capul său frumos și zise :

— Nu fii supărat pe ei.

Părea altul în ceață. La fel de mîndru, dar înfricoșător și chipul lui era învăluit în întuneric. Am văzut că mă scrutează cu ochii lui mari și negri.

Dîndu-mă un pas înapoi, îi zisei :

— Nu pot.

Atunci Mircio ieşi în faţă şi zise :

— Frate, eu am să-i duc capul tău lui Karaibrahim şi am să-l ucid.

L-am privit amîndoi, iar el şedea drept, nemişcat în ceaţă. Era un băiat cu picioarele lungi dar subţiri, înăltuţ, însă slab. Văzînd că tăcem, spuse :

— Cu acest cuţit, pe care ai să mi-l dai, tatăl nostru a dezgropat oasele mamei. Eu am jurat pe el.

Momcil îi zise :

— Frate, fii binecuvîntat !

Apoi vorbi cu mine :

— Părinte, şi tu, Mircio, duceţi-mă la Părveneţ. Toată noaptea copacul ăsta s-a aplecat asupra mea, cu frunzele lui late, încît nu am putut vedea stelele. Trebuia să mă aşezaţi sub un brad. Da, părinte, îngropaţi-mă sub bradul cel mare de la Petglaseţ, unde fiecare cuvînt se aude de cinci ori.

Pentru o clipă am retrăit lunga noapte, cînd deasupra lui Momcil s-a aplecat frunzişul negru, şoptind, legănîndu-se şi tulburîndu-se, căzut ca un nor negru, fără ca flăcăul să se poată trage în lături şi să fugă de sub el. Privind copacul am văzut că frunzişul lui nu e negru ci roşu, ca şi cum ar fi fost pălit de o suflare fierbinte.

. . . . . .

Ne-am oprit pe stînca de pe culmea Părvenetului. Era tot una unde ne-am fi aflat, ori în valea cea mai adîncă, ori pe vîrful cel mai înalt, fiindcă în jurul nostru era ceaţă şi nu se vedea nimic.

Momcil spuse :

— Mai bine că am piciorul rupt. Altfel aș fi vrut să mai umblu prin munte. Aș fi putut să-l străbat într-o zi ? Nu, pe cînd așa voi închide ochii și oriunde îmi voi întoarce capul, spre miazănoapte, spre răsărit, spre apus, spre miazăzi, într-acolo va porni și inima mea. Și ea are picioare cu care va cutreiera muntele în lung și-n lat și mă va duce acolo unde am mai fost și prin locuri pe care am dorit să le văd.

Mai bine că s-a lăsat ceața. Chiar dacă aș fi putut privi, ce mare lucru puteam vedea ? Așa, am să închid ochii și voi vedea muntele și primăvara și vara și toamna și iarna. Am să-l văd ziua și noaptea, pe furtună și însorit, înzăpezit și înflorit... Tăcu.

Noi stăteam pe stîncă, singuri în mijlocul lumii și-n jurul nostru nu era decît ceață.

Nu mai știu cînd s-au întîmplat toate astea — pe cînd eram copil, eram bătrîn sau eram mort ? Acum cît timp să fi fost ?... înainte cu mii de ani, sau peste o mie de ani ?

Ceața începu să se vînture și curgea pe lîngă stîncă. Părea că nu pîcla se zbuciumă ca valurile rîului sau ale mării, ci stînca plutea printr-însa ca o corabie ce spintecă talazurile și mergea mai departe, tot mai departe.

Nu-mi amintesc cîtă vreme să fi trecut, iar corabia tot mai zbura peste ape. Eu făcui cîțiva pași, coborîi de pe vas și ceața mă înghiți, ca un abis. Iar nava se pierdu, plutind în ceață. Acum într-însa rămăseseră numai doi oameni.

Avea să vină vremea cînd unul dintre ei va coborî de pe corabie cu un cap de om în mîini. Pe vas va rămîne numai un om și va pluti înainte, înainte prin ceață și timp, pînă în vecii vecilor.

Braţele mele se întinseră sigure, ca să apuce parima de pe această navă de basm.

Dar ea era departe...

. . . . . .

Aici se isprăvesc cuvintele călugărului Grigorie, numit popa Aligorko, iar mai tîrziu numai Ali. Multe am scris şi multe mi-au scăpat. Să mă ierte aceia pe care nu i-am pomenit, pentru că în acele zile am cunoscut mii de oameni. Numai unul dacă ar porni pe urmele lor şi truda mea n-ar fi în zadar.

Capitolul X

În dimineaţa aceea se lăsase o ceaţă deasă, dar mai tîrziu răsări soarele. Din nou, deasupra muntelui străluci curcubeul, o lumină curată şi toamna părea că nu se va sfîrşi niciodată.

Umbrele negre se întinseră iar peste pădurile galbene, roşii şi negre-albăstrui.

Mă înşelasem cînd am crezut că femeile din Rodopi priveau livezile înflorite ca să-şi brodeze şorţurile pestriţe. În zadar căutam acele flori galben-portocalii şi roşii purpurii ca focul. Femeile nu priviseră livezile înflorite, ci pădurea, toamna.

Priveam şi asemuiam muntele cu chipul Eliţei — îmbrobodită cu o basma neagră —, cu umbre sub ochi, slăbită de durerea crîncenă şi ascunsă. Putea însă durerea să-i cernească cosiţele castanii şi ochii de căprioară ? Şi Eliţa aspră şi îndurerată era şi mai frumoasă decît fecioara zglobie de dinainte,

așa cum toamna pădurea, înecată în umbre, era mai frumoasă decît înveșmîntată în verdele primăverii.

Cu greu puteam suporta, mai mult timp, frumusețea femeii, așa că m-am retras în conacul răcoros.

Privind muntele mi se părea că o privesc pe ea, că e a mea și o voi putea admira întotdeauna. Gîndul acesta mă înebunea. Fără nici o treabă m-am dus la Karaibrahim și i-am zărit acolo pe amîndoi hogii, Karaimam-Hasan-hogea și șeicul Șaban Șebil.

Deodată se auziră strigăte, de parcă luase foc conacul. Urlau toți turcii :

— Capul lui Momcil ! Capul lui Momcil !

Fața lui Karaibrahim deveni înfiorătoare. Pentru prima oară de cînd zăcea, își înfipse mîinile în marginea tărgii și se ridică în picioare. Fără ca hogii să mai apuce să-l sprijine zbură din odaie în cerdac și se prăbuși peste parmaclîcul de lemn.

Afară, în curte, turcii se grămădeau ca lupii asupra unui leș proaspăt, în jurul unui lucru ce nu se vedea. Karaibrahim scoase un strigăt neomenesc, încît turcii se împrăștiară. În mijlocul curții, sub paltin, rămase Mircio, palid, slăbit, neajutorat și strîngea la piept o traistă din păr de capră.

Karaibrahim tuși, trase aer și-l întrebă :

— Este capul lui ?

Mi s-a părut că din glasul lui răzbătea groaza.

Mircio dădu din cap și privi în jurul lui, ca și cum turcii puteau, în orice clipă, să se arunce asupra lui și să-i smulgă povara îngrozitoare. Spahiii întindeau spre el mîinile, închizînd și deschizînd degetele.

Karaibrahim se schimbă la față. Se ridică drept, împiedicîndu-se și privi în jur, ca un nebun care se

crede stăpînul lumii. Cu ură și dispreț nestăvilit le strigă oamenilor săi :

— Dați-vă la o parte, ciinilor ! Și-i făcu lui Mircio un semn cu capul, ca să urce în cerdac.

Cînd hogii voiră să-l susțină de subsuori, îi dădu la o parte ca un turbat, ca să-l lase în pace și se întoarse singur în odaie. Își schimonosea fața de durere, la fiecare pas. N-am mai văzut și s-ar putea să nu mai văd niciodată un asemenea chip strîmbat de durere și de triumf diabolic.

Se trînti în așternut. De pe scară răzbătea tropotul a sute de picioare. Karaibrahim tuși din nou și spuse răgușit :

— Șeicule, dă afară bestiile astea !

Nu voia să-și împartă bucuria și gloria cu nimeni.

Se uită la noi, dacă să ne izgonească sau nu, dar voia totuși să fie cineva care să-i vadă satisfacția.

Deodată își aminti de ceva și-mi spuse :

— Du-te și adu-o pe Elița !

Nu știam ce să fac — să alerg sau să rămîn pe loc, dar am găsit puteri și am plecat să-i spun. Elița își ridică ochii de căprioară spre mine și m-a întrebat din priviri pentru ce o caut.

— Au adus capul lui Momcil, i-am spus eu fără a mai adăuga că Mircio venise cu el.

Se ridică și se năpusti afară. Am întins brațele spre ea s-o sprijin, dar îmi făcu un semn scurt cu mîna, să mă dau la o parte. Porni singură cu pași apăsați spre odaia lui Karaibrahim. Sute de ochi turcești o priveau de jos, din curte, cum se grăbește prin cerdac. Nimeni nu scoase o vorbă.

În odaie erau numai patru inși : Mircio, Karaibrahim și cei doi hogi. Cîteși patru stăteau în picioare.

Mircio strîngea traista la piept și privea ca un nebun. Și Karaibrahim părea înebunit. Se rotea în jurul lui Mircio — și băiatul se învîrtea după el ca să-l aibă mereu în față — îl înconjura, frînt în două de dureri, ofta printre dinți și, aici întindea mîna, aici o trăgea înapoi, strigînd :

— Fratele lui l-a ucis ! Fratele lui !

Cînd o văzu pe Eliția în ușă, se opri. Ar fi vrut singur să-i arate capul, însă, cine știe de ce, nu putu și-i spuse :

— Scoate-l ! Și-i arătă cu bărbia traista.

Mircio nu dădu traista din mînă nici Eliței, o lăsă doar să cotrobăie în ea.

Eliția scoase capul lui Momcil. Se așeză, îngenunchind pe podea și puse capul în poală. Se aplecă să-l privească, dar nu-l înveli.

Capul lui Momcil stătea culcat ca un copil în poala ei, cu fața privind în sus. Ochii îi rămăseseră deschiși.

Karaibrahim îngenunchie în fața capului, dar nu întinse mîna spre el. Din amîndouă părțile îngenunchiară și cei doi hogi, cu spatele la mine. Îl auzeam pe Karaibrahim bolborosind ca un nebun :

— Fratele lui... Fratele lui...

Atunci l-am văzut pe Mircio apărînd în spatele spinărilor aplecate. În mînă îi strălucea un cuțit. Cîteva clipe stătu la îndoială, aplecat peste spinarea chiorului apoi cu toată puterea înfipse cuțitul în spatele lui Karaibrahim.

Acesta se prăbuși în față, fără să strige, cu mîinile întinse, ca și cum ar fi vrut să apuce capul.

Eliţa, cu un strigăt, sări în picioare şi strînse capul la piept. Piciorul ei lovi urciorul verde ca guşterul plin cu vinul lui Karaibrahim. Urciorul crăpat se sparse şi vinul se scurse pe podea. Şuvoiul întunecat se prelinse pînă la jăratecul din vatră şi-l stinse. Focul sfîrîi şi se ridică un fum alb.

Mircio se aruncă spre uşa cerdacului, iar în urma lui se repeziră cei doi hogi. Cînd chiorul trecu prin apropierea mea, mi-am înfipt mîna în umărul lui şi l-am întors cu faţa la mine. Singurul său ochi se căscă, aidoma unei ţevi de pistol şi chiorul duse mîna la cuţitul din brîu. Stăteam în faţa lui cu mîinile pe lîngă corp. Cineva mă atinse. Eliţa îmi dădea sabia, care atîrna de perete, aceeaşi spadă cu care nu îndrăznisem să-l străpung pe Karaibrahim. În schimb l-am străpuns pe chior. Şi-l mai împunsei odată, cînd căzu pe spate. Am înfipt spada în el cu atîta turbare, încît vîrful se înfipse în duşumea şi se rupse.

Trăsei afară spada ciuntită. Din cerdac răsuna tropotul a numeroase picioare, iar conacul se scutura ca la cutremur. Din tavan cădea praf.

L-am auzit pe Mircio strigînd :

— L-am ucis ! L-am ucis !

Mă uitai în jurul meu. Am luat-o pe Eliţa de mînă şi am sărit în cerdac. În cealaltă mînă ţineam spada frîntă, iar Eliţa strîngea la piept capul lui Momcil. Turcii se îngrămădeau unul peste altul asupra unui lucru ce nu se vedea. Grupul de oameni trecu peste parmaclîc, îl rupse şi trupurile se răsturnară de-a valma în curte.

Eliţa mă trăgea spre mulţimea care urla, dar eu am smuls-o dintr-acolo.

Mi-am amintit de ieşirea tainică. Am alergat spre odaia lui Ghiulfie, trăgînd-o pe Eliţa după mine. Nici nu m-am mai uitat dacă e cineva înăuntru şi am deschis cu mîini tremurînde uşa de lemn. Am căzut pe trepte şi ne-am rostogolit pe pămîntul umed. Am căutat-o pe Eliţa şi am tras-o după mine. Deasupra capetelor noastre tavanul tropăia şi răsuna ca şi cum ne-ar fi alergat diavolii, fără să ne poată ajunge. Era întuneric, dar eu cunoşteam drumul. In bezna asta mă ascunsesem ca să aud mărturisirile ciobanilor. Aici, pe pămînt, mă tăvălisem cu Ghiulfie. Mîna mi se înfundă într-o deschizătură lăturalnică. Era drumul spre pădure. Pe aici nu mai fusesem. Mă împiedicam şi cădeam şi-n urma mea de o sută de ori căzu şi Eliţa.

Eu o ţineam de o mînă, iar cu cealaltă îşi apăsa la piept capul lui Momcil. Larma încetă şi nu se mai auzi nimic.

Am zărit lumină. Ieşisem sub umbra rece a pădurii.

Am privit chipul Eliţei scăldat în lacrimi, murdar şi deznădăjduit. Ducea în braţe capul fioros şi însîngerat al lui Momcil — avea ochii deschişi şi mă privea.

. . . . . .

L-au îngropat sub bradul cel vechi din Petglaseţ. Bărbaţii îi săpară mormîntul cu cuţitele, ca să nu trezească ecoul. Eliţa îi aşeză capul lîngă trup, apoi trecură toţi băjenarii din sat şi fiecare aruncă cîte un pumn de ţărînă. A trecut mult timp, fiindcă pe atunci locuiau în Petglaseţ o mie de suflete. Ultima a trecut baba Srebra şi după ce aruncă un pumn

de țărînă, sparse prima tăcerea care dăinuia în jurul mormîntului :

— Fie ca acest sat, care se află în fața noastră, să se numească de acum încolo Momcilovo.

Atunci apăru iurucul Ismail-bei, cu cei șapte feciori ai săi. Aducea cu el clopotele de argint ale lui Manol. Limbile lor erau legate. Ismail-bei se opri în fața mormîntului și zise :

— Am vrut să am cele mai frumoase clopote din toți Rodopii, dar capul lui este un asemenea clopot, că, atunci cînd va vorbi, se va auzi de la o mare la alta. Fie ca clopotele tatălui să vorbească pe mormînt cu clopotele fiului.

Haiducii lui Momcil se urcară în brad și atîrnară clopotele de ramurile lui. Clopotul cel mare, cît unul de biserică, îl atîrnară în vîrf. Abia atunci dezlegară limbile de argint. Nu se auzea nici un glas, nici un sunet. Soarele asfințea și peste vale se așternea liniștea. Doar vîntul începu să adie. Clopotele răspunseră. La început, unul, apoi al doilea, al treilea... Mai întîi șoptit, apoi răsunător și puternic. Ecoul împrăștia sunetul lor.

Vîntul sufla și cele cincizeci de clopote răsunau toate.

Se rostogoleau cascadele argintii și ne fermecară. În mijlocul torentului de argint am auzit glasul tremurător al babei Srebra :

Unde s-a văzut,
văzut și auzit ?

Așa se născu cîntecul despre Momcil.

Pînă-n ziua de azi, cînd furtuna leagănă bradul vechi, cîntecul clopotelor străbate din culme-n culme toți munții Rodopi.

EPILOG

DUPĂ UN AN

Eliţa muri.

A fost soţia mea, deşi nici măcar o dată n-am intrat la ea, noaptea.

După ce l-am îngropat pe Momcil, rămase singură. Se duse la baba Srebra, care trăia la o rudă de-a sa. Aceasta, cît ar fi fost de bună, nu prea îi venea la îndemînă să împartă îmbucătura copiilor săi cu cele două femei. Despre ajutor prin casă nici nu putea fi vorba fiindcă baba Srebra era mult prea bătrînă, iar Eliţa — gravidă. Şi mai venea şi iarna.

Mi-am ridicat o colibă cu ajutorul celorlalţi oameni. Într-o zi le-am găsit pe Eliţa şi pe baba Srebra adunînd lemne în pădure. I-am spus Eliţei că vreau s-o iau de nevastă.

Ea îmi răspunse :

— Au fost odată trei turme de oi, un izvor şi o livadă. Cea dintîi turmă, Veneţianule, mergea în frunte şi bea numai apă limpede şi păştea iarba verde. A doua turmă, care o urma pe prima, bea apă tulbure şi păştea iarbă ofilită, iar a treia, care mergea la urmă de tot, a treia nu mai bea şi nu mai păştea. Pentru ea nu mai rămăsese nimic.

— Vino în casa mea, i-am spus eu și i-am luat legătura cu lemne de pe umeri. Seara, amîndouă femeile dormiră sub acoperișul meu.

Cît timp sufla vîntul și cădeau ploi, în colibă era frig. Noaptea, prin crăpături pătrundea o suflare rece și aducea cu ea cîntecul clopotelor. Oricît ar fi fost de neînfricat, tot omul se cutremura, fără să vrea, cînd se gîndea la bradul singuratic, care suna clopotele, în mijlocul văii. Părea că bate un ceasornic într-o casă părăsită. În jur era pustiu. Ecoul împrăștia zvonul metalic.

O auzeam pe Elița cum plîngea nopți în șir.

Apoi căzu zăpada și ne troieni coliba. Vîntul nu mai pătrundea, înăuntru se făcuse cald și clopotele nu se mai auzeau. Gerul le îngheță și Elița nu mai plîngea. Niciodată n-am avut grija unei case, dar pe orice puneam mîna, sporea. Țînteam bine, eram curajos și nu mă temeam nici de viscole, nici de lupi. Urmăream fiarele acolo unde ceilalți vînători părăseau urma. Mi se părea că soarta n-ar cuteza să mi se pună de-a curmezișul, acum, cînd acasă mă așteptau două femei, iar o nouă ființă urma să vadă lumina zilei. Oamenii îmi făceau loc, trăgîndu-se de o parte, cînd mă vedeau venind pe cărare. Aduceam vînat nu numai pentru casa mea, ci și pentru ale vecinilor. Îl ducea baba Srebra. O vedeam că nu se întorce cu mîinile goale, întotdeauna ascundea ceva sub șorț. Nu eram supărat pe ea, deși eu aș fi dăruit vînatul, dar știam că aduce cîte ceva pentru Elița și doream ca ea să se simtă bine.

Eram sărac, trăiam greu, buzele îmi crăpau de frig, dormeam uneori în zăpadă, ca un urs, dar eram fericit. Cînd mi-aduc aminte de toată viața mea, socotesc că atunci am petrecut cele mai fericite zile. Eram gata să îndur orice, numai s-o văd

pe Eliţa ridicîndu-se să mă întîmpine, îndată ce va auzi că-mi scutur opincile de zăpadă în prag. Simţeam că vine spre mine, ca o căprioară înspăimîntată.

Odată, cînd zăceam cuprins de friguri, se sculă în timpul nopţii şi mă mîngîie pe frunte. Credea că dorm.

Veni primăvara ! Streşinile cîntau. Apoi se auziră şi clopotele. Eliţa nu mai plîngea. O surprindeam adesea stînd cu mîinile în poală şi privind cu ochi luminoşi, undeva, înaintea ei. Faţa îi strălucea limpede. Se făcuse şi mai frumoasă. Aştepta ceva

Am întrebat-o :

— Ce aştepţi ?

Ea se înfiora şi-mi răspundea cu un surîs timid :

— Aştept să mişte copilul.

Uneori îmi spunea :

— Cînd fugeam, apăsam capul lui Momcil lîngă inima mea, ca şi copilul să semene cu el.

Nu i-am spus nimic, dar mă gîndeam că va semăna bunicului său — lui Manol.

Căzură ploile şi pe Eliţa o apucară durerile. S-a chinuit trei zile şi trei nopţi. Credeam că o să înebunesc. Multe femei îndurau chinurile cu bărbăţie, însă ea le întrecea pe toate.

Găsea puteri chiar să ne surîdă, cu buzele sale muşcate. Plîngeam ca un copil şi nu mă ruşinam de lacrimile mele.

Eliţa îl născu pe Manol şi muri. Auzi cum copilul începu să plîngă şi închise ochii. Numai părul ei mai strălucea în lumina faclei.

Şedeam lîngă ea. La ce i-au mai folosit suferinţele ? De ce m-a adus soarta pînă aici ? Nu era mai bine să mor ucis în conac ? De ce îmi făgăduise atîta fericire în luminoasele zile ale iernii şi acum mi-o lua înapoi ?

Ploua și picăturile răpăiau pe plăcile acoperișului.

Sufla un vînt puternic și clopotele sunau. Le-o fi auzit, oare, înainte de a muri ?

Mă atinse cineva. M-am trezit. Baba Srebra îmi puse în brațe ceva, înfășurat într-un șorț pestriț din Rodopi și îmi spuse :

— Acesta este fiul tău.

Am primit copilul, care începu să miște în brațele mele. Numai atît a rămas de la Eliția și poate, că tocmai el purta dezlegarea a tot ce s-a întîmplat pînă acum.

Eliția avusese trei bărbați, dar numai unul s-a atins o singură dată de ea și se născu acest copil. Soarta nu a vrut să păstreze vasul în care s-a copt acest rod viu — Manol, fiul lui Momcil, și nepotul celuilalt Manol. Se sparse forma, să nu se mai nască un altul ca el. Poate că așa a fost scris să-l alăpteze și pe el o sută de mame, să aibă o sută de frați, ca și mărețul său bunic. Atunci nu mă gîndeam la toate astea, știam numai un singur lucru — că Eliția nu mai este.

Am luat linguri de lemn, cu care mîncasem. Linguri tocite, duse la gură de mii de ori. Șapte linguri am luat și pe fiecare am scris cîte un nume : Manol, Momcil, Goran, Șerko, moș Galușko, moș Kralio și numele meu. Ploua... M-am dus pînă la groapa, unde cădea rîul Struilița la ieșirea lui din Petglaseț. Rîul curgea în fața mea și umflat de ploi se revărsa peste stînci. Apoi dispărea în Cascada diavolului.

M-am culcat pe burtă și m-am aplecat peste hăul îngrozitor. Nu se vedea fundul. Era întuneric. Se auzea prin beznă cum cădea apa. O pîclă, ca o suflare înghețată venea învolburată de undeva, de la mare adîncime, din beznă.

Stînci umede împrejmuiau peştera. Picăturile de pe ele se scuturau de vuietul apei în cădere. Peste tot stînci şi în mijloc — nimic. Abisul şi întunericul mă trăgeau spre ele. Surzisem şi ameţisem.

Eliţa murise...

Apa cădea puternic într-un şuvoi puternic şi dispărea. Nu aveam decît să întind uşor mîna.

Acolo jos era Groapa iadului cu bestiile şi cadavrele lui moş Galuşko şi Şerko. Tot acolo, undeva răspundea şi peştera Celeveştniţa, cu cei care au fost înăbuşiţi şi apoi ziditi de vii.

Nu aveam să fiu singur în subterană. Palma îmi alunecă pe stînca umedă. În faţa mea se căsca abisul negru. Mă sprijineam cu pieptul de piatra rece. Atunci am simţit, lîngă mine, mişcînd ceva cald şi viu.

Eliţa murise dar îmi lăsase copilul ei.

M-am ridicat cu greu, fiind atent să nu alunec şi am plecat de la Cascada diavolului. Pămîntul îmi tremura sub picioare şi eram ameţit de urletul genunei.

M-am oprit pe stînca cu muşchi, de deasupra undelor repezi care străluceau în albia îngustă. Am văzut plutind spre mine lingurile de lemn. Am prins-o pe prima şi am tras-o din apă. Celelalte dispărură în abisul negru, din care nimic nu se mai întorcea.

Pe lingura pescuită scria : „Manol".

Baba Srebra încălzi apă într-un cazan mare şi negru şi puse în el busuioc timpuriu şi ulei de candelă. Scufundă copilul de trei ori în cazan şi spuse :

— Doamne şi sfîntă născătoare ! Acest copil s-a născut păgîn, să se facă creştin. S-a născut cît un bulgăre, să se facă cît un munte. De va apuca

în mîini piatră, în argint să se prefacă. Să joace la tinerețe, să îndure la bătrînețe.

Cînd afundă copilul a treia oară, începu să plîngă și strigă printre lacrimi :

— Manol să fie numele tău !

Îl șterse cu o haină de lînă albă, îl închină pe frunte, pe piept, pe mînuțe, pe picioruțe, îl înfășă în scutece și mi-l puse în brațe.

— Păgîn mi l-ai dat, creștin ți-l înapoiez.

În jurul nostru stăteau oamenii cei mai bătrîni din Momcilovo : bărbații cu căciulile în mîini, femeile cu ochii în lacrimi. Și toți au rostit într-un singur glas :

— Amin !

Copilul începu să plîngă. Baba își întinse mîna mare și sbîrcită și i-o puse pe frunte. Adăugă încet aceste cuvinte, care nu se mai spuneau la botez :

— Bulgar te-ai născut, bulgar să mori !

. . . . . .

În Momcilovo sosi preotul acela, prieten cu Manol, cel care îmi scăpase viața în ziua de răscruce. Dacă atunci ar fi păsit la stînga, acest letopiseț n-ar fi fost scris.

Un copil mă strigă și-mi spuse că mă caută un necunoscut. Omul nu intrase în Petglaseț, ci stătea în fața peșterii. Era primăvară, începuse să se încălzească și sudoarea îmi îngheță cînd am trecut prin peșteră, intrînd prin albia strîmtă și înfricoșătoare a Struiliței. Acolo mă aștepta preotul. Cum mă pătrunse și mă înghețase frigul, așa mă cutremurai cînd îi văzui fața. Dacă n-ar fi avut aceiași ochi strălucitori, nu l-aș fi recunoscut. Fără acei ochi, fața îi era ca de mort.

— Ești bolnav ? l-am întrebat.

La picioarele lui zăceau aruncate un cazan negru și o traistă pestriță.

Dădu din mîini și zise cu glas surd :

— Tu ești Venețianul, bărbatul Eliței ?

Am dat din cap, că da, fiindcă fața lui de mort și numele Eliței mă întristară. Tremuram de frig.

— Trebuie să mă ajuți, — zise el cu glas stins.

Era îmbrăcat în haine ciobănești și pe cap purta cialma.

— Intră în sat, i-am zis și m-am aplecat să-l ajut la cărat.

Puse piciorul pe cazan, apoi îl trase speriat și îngenunchie în fața lui.

— În Petglaseț nu intru, zise încet, nelăsînd din mîini cazanul negru.

— Atunci de ce m-ai chemat ? i-am zis eu.

— Am pornit singur la drum, dar nu mă mai țin puterile să car astea.

Mă privi cu ochii lui strălucitori, de mi se făcu iar frig și-mi zise :

— În acest cazan sînt vasele de aur și de argint ale mînăstirii „Sfîntul Ilie", iar în traistă am vechi letopisețe.

L-am privit și eu și l-am întrebat :

— De ce vii la mine ? De ce m-ai ales pe mine ?

El îmi răspunse :

— Eliția te-a ales.

Vedeam însă că nu spune tot și l-am întrebat din nou :

— De ce pe mine ?

Îmi răspunse :

— Fiindcă tu, ca și mine, l-ai vîndut pe Dumnezeul tău.

M-am dus în sat, am luat o haină și o pîine și m-am înapoiat la preot. El stătea îngenunchiat în fața cazanului și ținea mîinile pe el. M-am gîndit că nu mai avea mult de trăit. I-am dat haina mea și l-am întrebat :

— Părinte, nu ți-e frig ?

El mă privi și începu să rîdă, încît fața i se făcu tînără.

Îmi răspunse :

— Îți mulțumesc că mi-ai spus „părinte". În mormînt e și mai rece.

Am luat în spate cazanul, iar el traista și am pornit la drum. Povara era grea de îmi frînse umărul. M-am mirat cum l-a putut tîrî el pînă la Petglaset. Drumul era ușor de ținut minte. Am pornit în sus pe albia unui rîu, care se vărsa în Struilița.

Mergeam pe lîngă ea, pînă cînd am ieșit în niște livezi, cum n-am mai văzut altele în Rodopi. Erau atît de întinse și de frumoase, încît un om nu le-ar fi putut cutreiera decît înaripat. Le împrejmuia ca o cunună verdele închis al culmilor împădurite. Pădurile nu se ridicau imediat din spatele livezilor, ci se înălțau din spatele unor prăpăstii nevăzute, prin care spumegau rîuri. Aceste abisuri nevăzute, dar simțite, care despărțeau munții din preajmă de livezile însorite, le făceau și mai largi și mai întinse. Nicăieri în altă parte a Rodopilor n-am văzut, la asemenea înălțime, lacuri de munte.

Aici străluceau, albastre, înconjurate de trestii. Și ele făceau poienile tot mai întinse.

Am pornit prin livezi și mergeam, mergeam, dar ele păreau fără sfîrșit. Se întuneca. În cele din urmă, am ajuns la pădurea care se zărea tocmai la capătul pășunii nemărginite.

Se făcuse frig. Soarele împurpura ultimile pete de zăpadă de pe munții din jur. Nu se vedeau turme, totul era pustiu și rece.

Preotul îmi zise :

— Hai să intrăm în pădure.

Am privit într-acolo și clătinai din cap

— Nu s-a născut omul care să treacă prin această pădure.

Atunci el îmi zise :

— Omul trece pe oriunde. Prin unele locuri mai greu, prin altele mai ușor. Dar trece.

Nu știu dacă în altă parte în lume se mai află o asemenea pădure. Se numește „Șeitanița", adică „Drăcoaica".

Printre copaci pământul curge ca noroiul și se umflă ca aluatul dar nu poate doborî fagii seculari de pe spinarea lui. Copacii se apleacă, se aruncă unul asupra altuia, își sfarmă tulpinile și ramurile. Se luptă între ei pentru pământ, dar se îmbrățișează. Acolo unde pământul se liniștește, copacii înclinați cresc în sus și se desfășoară spre cer ca niște reptile uriașe, gata de atac. Îi încolăcesc altele mai subțiri, tulpini lungi și jilave ale unor vegetații necunoscute, nici ierburi, nici copaci, un fel de liane sau viță, ori iederă.

Preotul căuta ceva. Îngenunchie și porni în patru labe pe sub copacii împletiți. M-am tîrît și eu în urma lui, rostogolind, în fața mea, cazanul. Ce n-aș fi dat să pot opri zdrăngănitul vaselor dinăuntrul lui. Îmi era frică să sparg liniștea și pacea pădurii nesfîrșite. Ne-am tîrît prin mocirle negre și stătute.

Auzeam cum mesteca pământul, ca o fiară cu buze moi. Deși era noapte, simțeam că ținem o cărare oarecare.

Cine va fi umblat înaintea noastră pe aici ? Oameni ? Fiare ?

Preotul se opri și-mi spuse :

— Aici vom dormi.

Ar fi trebuit să spună — aici ne vom opri — fiindcă de dormit n-am dormit niciunul. Nu am aprins un foc, pentru că n-am găsit crengi uscate. Toată noaptea am vorbit și îmi părea rău, că un om cu o asemenea minte și inimă avea să moară în curînd.

In noaptea aceea, în mijlocul pădurii „Șeitanița", popa Aligorko m-a învățat cum să-i chem, în fiecare zi, pe toți oamenii pe care i-am iubit și-i iubesc, cum să mă rog lui Dumnezeu pentru ei și cum să mă sfătuiesc cu ei — și cu cei în viață și cu cei morți.

De atunci nu mă mai simt niciodată singur.

Dimineața ne-am ridicat și am pornit la drum. Străbăteam o pădure uriașă. Fiecare copac avea tulpina cît o clopotniță și vîrful îi atingea cerul. Creșteau departe unii de alții ca să li se poată vedea toată frumusețea și măreția. Cei slabi muriseră, doborîți și putreziți. Rămaseră numai cei puternici, care opreau cu rădăcinile lor scurgerea pămîntului. Noi mergeam printre ei ca acei copii pierduți, dintr-un vechi basm.

Deodată, în mijlocul pădurii, apăru în fața noastră un lac.

Popa Aligorko îmi spuse pe șoptite :

— Ochiul zînelor !

Mă uitai în sus și privii la copacii enormi, pînă cînd creștetul capului îmi atinse spinarea. Copacii se retraseră, făcînd cerc, iar lacul se desena în mijlocul lor ca ochiul unei fîntîni. Era straniu și înfiorător ! În jurul lui totul trăia, murea și putrezea. Trunchiurile uriașe ale unor copaci căzuți,

verzi de mucegai, de licheni și ierburi coborau și se mistuiau în undele înghețate.

Un mușchi gros și jilav acoperea stîncile din jur, de nu se mai vedea nici o piatră goală și nu se auzea pasul. Printre ramurile arborilor atîrnau licheni bărboși și umezi. Trestii și ierburi verzi, necunoscute, creșteau în mijlocul apelor înghețate și încremenite.

O umbră neagră aluneca greoi prin adîncuri. L-am prins de mînă pe preot.

— E un păstrăv, îmi zise el.

— Dacă e un păstrăv, am spus eu, trebuie să fie regele păstrăvilor.

— Așa e, gîndi și popa, aici orice este rege sau regină.

De sub picioarele mele iesi o salamandră neagră cu pete galbene și se afundă, fără zgomot, în apă. Din lac ieși un șarpe de apă, lung, cu două pete galbene pe cap și alunecă printre stînci.

Copacii coborau în apă, iar mușchiul creștea chiar pe pietrele de pe fund. De pe stînci, apa picura pe țărm și îmbiba mușchiul gros, atîrnînd. Copacii, ierburile, pietrele — totul era pătruns de umezeală. Muntele și apa se amestecau și se contopeau unul cu altul.

Deodată mi-am dat seama de ce totul în jurul meu mă făcea să-mi țin răsuflarea, să tac și să tremur. Lacul părea ieșit dintr-un basm.

În jurul nostru nu mai erau copaci, bolovani, pești și reptile, ci ființe omenești, fermecate și prefăcute în copaci, bolovani și pești. Aceștia trăiau, respirau, umplînd văzduhul cu suflarea lor, dar nu puteau vorbi. Poate că noaptea, păstrăvul se prefăcea într-o zeiță, șarpele într-un zmeu al pădurii, copacii în uriași și bolovanii în fiare.

— Părinte, am zis, hai să plecăm !

— Fă-ți cruce, zise el, și ia cazanul.

Nu am înțeles dacă mă îndemna să-mi fac cruce din cauza lacului, sau din cauza vaselor sfinte aflate în cazan.

Merserăm o sută de pași mai încolo. Văzurăm un alt lac, ba nu, numai un ochi în mijlocul stîncilor. Apa părea acoperită de o țiplă verde, nu ca iarba sau mătasea broaștei, ci altfel, alb, fosforescent. Noaptea, întreg lacul strălucea. Aici copacii erau atît de aproape, încît soarele nu ajungea pînă la ochiul de apă, de aceea domnea întunericul veșnic, frigul și umezeala. Preotul se aplecă, ridică o creangă ruptă și o aruncă în lac. Unda se desfăcu, și pentru o clipă clocoti o apă neagră, care înghiți dintr-o dată ramura îmbibată de apă.

— Sapă niște cruci pe acești brazi, îmi zise preotul, avem nevoie de un semn.

Am săpat și m-am întors cu cuțitul în mînă. L-am văzut pe preot în spatele meu. Ajunsese, pășind fără zgomot peste mușchiul verde, pînă la malul prăpăstios. Privea apa și ochii îi străluceau. Dacă mi-ar fi făcut vînt, țipla verde s-ar fi închis peste mine. Nimeni, niciodată nu mi-ar fi găsit cadavrul. Mă cuprinse rușinea, înțelegînd că preotul voia el însuși să se arunce în lac. L-am apucat de mînă și el tresări.

— Părinte, i-am spus eu, hai să ne întoarcem. Singur, niciodată n-aș putea găsi drumul înapoi. Și el deveni din nou păstor, chiar dacă se îngrijea de un singur suflet.

Am dat drumul încet cazanului în lacul verde. Pojghița fosforescentă îl înghiți. Letopisețele le-am ascuns într-o peșteră, aflată printre stîncile de deasupra lacului, sus de tot, în pădure, încît soarele o cuprindea și o încălzea.

Preotul îmi zise :

— Intră tu. Eu nu pun piciorul în peșteri.

Cînd am ieșit din pădurea diavolească și am pus din nou piciorul în poiană, mi s-a părut că am revenit în împărăția fermecată.

Cine știe dacă cineva va scoate, vreodată, aurul din lac și letopisețul din peșteră ? Și dacă le-ar fi scos, ce-ar fi putut găsi în cazan și în traistă ?

Aici nu trăiam printre stînci, păstrăvi și reptile, ci laolaltă cu uriașii, cu fiarele, cu nimfele și cu zmeii.

Potirele și cădelnițele bisericești, aflate în cazan s-ar transforma în coroane, în paloșe și în scuturi, iar letopisețele din peșteră vor trece în legende.

. . . . . .

Cădeau ploi nemaipomenite, dar pămîntul sub bradul vechi, unde o îngropasem pe Eliţa, era tot uscat.

Baba Srebra privea cerul și murmura :

— Acum o sută de ani, cînd m-am născut, tot așa ploi au căzut.

În anul acela bătrîna împlini suta de ani. Tumultul apelor se ridica tot mai sus, pînă cînd se contopi cu vuietul furtunii. Muntele și pădurile sugeau apa, dar nu izbuteau s-o absoarbă pe toată. Rîurile ieșeau din albiile lor. În Petglaseț nu se mai putea nici intra, nici ieși, fiindcă Struiliţa își umflase albia strîmtă, și cărarea se pierduse sub apă.

Peștera rămăsese uscată, dar era cumplit să treci prin ea. Apa se zbătea între stîncile drepte, înalte pînă la Dumnezeu, urla ca turbată și prăvălea bolovani uriași în adîncul ei.

Oamenii din Elinden nu putură răbda și trimiseră trei bărbați curajoși, să treacă prin păduri și să vadă ce se mai întîmplă prin valea lor.

În a cincea zi trimișii se înapoiară și bărbatul, care era din Podvis, se prăbuși în fața mulțimii adunate, cu fața la pămînt și strigă :

— Apa a luat Podvisul !

Nu mai era pădurea care să oprească torentele. Șuvoiul tulbure coborî de pe stîncile de deasupra Celeveștniței, mătură locul pîrjolului și năvăli asupra Podvisului.

Din casa lui Manol, unde el se gîndea s-o aducă pe Eliția și să-și crească copiii, nu mai rămăsese nici urmă. Cei din Podvis plîngeau, deși casele lor și mai înainte nu erau decît ziduri goale. Pînă în ultima clipă trăgeau nădejdea că, odată și odată, se vor întoarce la casele lor. Acum torentul le spulberase orice speranță.

Cînd apele scăzură, m-am dus să văd ce s-a întîmplat cu lacul nimfelor și cu peștera dintre stînci.

Am străbătut singur pădurea „Șeitanița", singur am ajuns la lac. Cu fapta asta mă mîndresc mai mult decît cu toate vitejiile mele din războaie.

Lacul era neschimbat, ca și cum pe aici nu plouase. Mi-am afundat mîna în apa înghețată a ochiului verde și, tremurînd pînă la rădăcina firelor de păr, am pipăit cazanul. Nu l-am scos.

Am găsit și peștera, unde ascunsesem letopisețele. Aici nu m-am putut stăpîni și am răscolit prin traistă.

M-am așezat în fața peșterii și am citit. În fața mea prinse a curge istoria măreață și înfricoșată a Rodopilor. La urmă am citit și letopisețul părintelui Aligorko. M-am oprit cînd s-a lăsat noaptea. Nu puteam ieși prin Pădurea diavolească, de

aceea înnoptai în peşteră. Multe am auzit şi am văzut în noaptea aceea, dar şi la mai multe m-am gîndit.

Trebuia la rîndul meu să scriu şi eu despre risipirea Elindenului. Preotul o privise numai cu ochii bulgarilor, eu o cunoşteam şi după cum o priviseră turcii. Numai aşa povestirea ar fi fost întreagă. N-aveam chef să mă întorc cu gîndul la acele zile îngrozitoare din conac, însă trebuia.

Ani întregi nu m-am hotărît să mă apuc de scris. Acum, însă, nu mai pot amîna. Aşa s-au născut aceste însemnări, care se află acum în faţa ta şi ele sînt a doua jumătate din coaja unei nuci. Să dea Dumnezeu ca atunci cînd ai s-o spargi, să fi rămas ceva din miezul ei, pe care, împreună cu popa Aligorko, ne-am străduit să-l apărăm de viermi şi de putregai.

. . . . . .

Kandia căzu !

Am primit ştirea ca o grea lovitură. Apoi am înţeles că întreg Apusul s-a cutremurat de vestea îngrozitoare. S-a terminat al doilea mare asediu al unei fortăreţe din istoria omenirii, după asediul Troiei. Şi Kandia ca şi Troia erau aşezate pe malul mării. Şi la asediul Kandiei, ca şi la cel al Troiei, şi asediaţilor şi asediatorilor le-a venit ajutor din lumea întreagă. Chiar şi statele piratereşti musulmane din Africa de nord i-au dat oameni şi corăbii lui Kiupriuli, la fel ca şi piraţii creştini, care uitaseră că au plecat după jafuri şi mureau pentru simpla glorie întru apărarea crucii.

O deosebire între Troia şi Kandia este aceea că poate niciodată nu a existat un asediu al Troiei, în timp ce mii de oameni în viaţă mai poartă în ei

gloanţele primite în Kandia. O altă deosebire este aceea că Troia a avut norocul să fie cîntată de Homer, în timp ce Kandia nu e cîntată de nimeni. Eu însumi am cunoscut ostaşi, apărători ai fortăreţei, care ar fi putut sta alături de Achile şi Hector, fără să fie mai prejos nici măcar cu un cap.

Kandia a căzut !

Crucea mare înfiptă în turn, crucea către care creştinii muribunzi îşi întorceau privirea lor cea din urmă, în timp ce turcii turbau numai privind-o, această cruce a fost prăvălită.

Kiupriuli a pierdut 108 000 de oameni şi conducători de oaste dintre cei mai viteji. Veneţia a pierdut milioane de ducaţi, cele mai bune corăbii şi soldaţii cei mai buni. Aceasta a fost ultima mare victorie a turcilor şi ultima înfrîngere a Veneţiei, fiindcă după ea nu s-a mai putut reface.

Gîndindu-mă, pot să spun că fortăreaţa Kandia ar fi fost în stare să reziste. După numai douăzeci şi cinci de ani, lumea a văzut în faţa zidurilor Vienei că Turcia nu mai este ce a fost. Blestem pe toţi trădătorii şi netoţii care au prefăcut într-o jertfă inutilă sîngele a 25 000 de creştini măcelăriţi !

Vitejii noştri francezi, care au venit numai pentru glorie nu şi pentru luptă, au luat-o la fugă printre cei dintîi. După pieirea prinţului de Beaufort şi moartea a şase sute de cavaleri şi o mie de scutieri, prinţul de Noailles i-a condus pe ai noştri la corăbii. Vaiete şi ţipete înfiorătoare i-au însoţit pînă la ţărm. Ce folos că Ludovic al XIV-lea l-a osîndit pe prinţ ? În Kandia au rămas trei sute de francezi şi trei mii de italieni. Kiupriuli a avut, desigur, vreo patruzeci de mii de oameni.

Morozini i-a adunat pe conducătorii de oşti şi le-a spus :

— Kandia e o grămadă de pietre şi noi apărăm doar o redută de pămînt frămîntată cu sînge şi cadavre.

Cu lacrimi în ochi, conducătorii au hotărît să apere fortăreaţa.

Imediat după adunare, căpitanul papal Rospilozi s-a retras împreună cu oamenii săi. Lui Morozini nu i-a rămas altceva de făcut decît să predea Kandia.

În tot timpul convorbirilor, Kiupriuli îi trimetea zilnic fructe şi băuturi răcoritoare. Solului, care i-a înmînat cele optzeci şi trei de chei ale fortăreţei, Kiupriuli i-a dăruit o pungă cu aur.

Morozini a trecut cu ultimii apărători ai Kandiei prin tabăra turcilor, petrecut cu adînc respect şi admiraţie. Cînd a intrat în fortăreaţă, Kiupriuli a fost întîmpinat de un grec, un evreu şi un ţigan. Altcineva nu mai rămăsese viu în Kandia. Mama lui Kiupriuli, care a petrecut asediul împreună cu fiul ei, l-a felicitat în faţa întregii oştiri.

Cînd învingătorul s-a înapoiat în Turcia, sultanul Mohamed al IV-lea i-a dăruit propria lui sabie, spunîndu-i :

— Binecuvîntez pîinea şi sarea pe care el şi tatăl său au mîncat-o pe socoteala padişahului. Amîndoi sînt o podoabă a islamului şi adevăraţi stîlpi ai Coranului.

. . . . . .

După ce vestea căderii Kandiei ajunse în satul turcesc, căruia oamenii îi spuneau tot Prosoina, spahiii deveniră înfiorători. Erau ei porniţi pe jaf şi înainte, dar acum, după marea victorie, parcă înebuniseră.

Başbuzucii aduşi de Karaimam-Hasan-hogea şi ceilalţi turci veniţi după dînsul nu se gîndiră să

muncească pămîntul şi să pască oile, ci se puseră pe jaf. Mult mai lesne este să-i dai în cap omului şi să-i iei avutul decît să aduci lemn cu lemn şi piatră cu piatră ca să-ţi încropeşti averea. Şi e mai uşor să trînteşti la pămînt femeia altuia şi să-i torni un plod, decît să-ţi hrăneşti zi de zi odraslele, pînă ajung oameni în toată firea.

Tot muntele din jurul văii Elinden gemea din pricina blestematului de sat turcesc. Tarlalele şi livezile din jur se pustiiră, dar răsăriră noi cărări prin pustietăţi şi se înmulţiră mormintele pe marginea drumurilor. Prosoina ajunse lăcaşul tîlharilor.

Ce puteau face bulgarii ? Prin munte cutreierau cete de haiduci, dar nu erau ca soarele care încălzeşte totul. Să dea foc cuibului de viespi nu puteau, fiindcă în mijlocul lui se ridica blestematul de conac-fortăreaţă.

Nu mă amestecam în aceste treburi, împietrit în durerea mea, pînă cînd, într-o zi, am început să întrezăresc şi să-mi dau seama cum îi vom putea izgoni pe turci.

Ceata din Petglaseţ înfipse un steag roşu pe culmea Părveneţului. O săptămînă întreagă sosiră voivozii, cu cetele lor, chemaţi de flamura roşie. Auzind pentru ce-i adunaseră, rămîneau cu noi.

Sosiră : Mircio-voivoda şi Doiciu-voivoda din Raicovo, Doicin-voivoda din Ezerovo. Dimo-voivoda din Ustovo, Stoian-voivoda din Ocinovo, Vîlkan-voivoda din Peştera, Velko-voivoda din Levocevo, Vitan-voivoda din Kutlovo, Cilo-voivoda din Petkovo şi Delio-voivoda din Belovidovo.

Oamenii noştri din Momcilovo erau conduşi de bătrînul voivoda Gordo. Ne-am adunat mai bine de două sute de bărbaţi, înarmaţi cu junghere şi puşti.

Eu am fost ales să conduc o jumătate din haiduci. Aceasta nu se datora meritelor mele, ci faptului că eram singurul care cunoșteam tunelul secret ce ducea în conac.

Într-o vineri, pe cînd turcii erau adunați la marea lor rugăciune în geamia cea nouă din satul Prosoina, ridicată lîngă ruinele vechii biserici, cetele de haiduci au coborît în tăcere, prin păduri, spre Elinden.

În timp ce eu intram cu oamenii în tunelul secret, rugîndu-mă ca nu cumva să-l fi inundat ploile, ceilalți haiduci, în frunte cu Gordo-voivoda începură asaltul de la marginea Prosoinei.

Am trecut prin tunel și eu am împins ușa de lemn din odaia lui Ghiulfie. Inima îmi era plină de ură, pentru că îmi amintisem cum fugisem cu Elița, ținînd capul lui Momcil, prin larmă și întuneric.

Ghiulfie era în odaie. Îi astupai gura. Ea mă mușcă și mă privi cu ochi turbați, plini de ură. Eu eram de partea stîngă, ea de partea dreaptă. Nu știu ce judeca să facă acum, după moartea lui Karaibrahim. Ochii îi scînteiau. Poate că voia să-l ademenească pe Karaimam-Hasan-hogea.

Cînd odaia s-a umplut de bărbați înarmați, unul dintre ei ieși în cerdac și trase un foc în aer. Era semnalul ca ceilalți să încercuiască geamia.

Din nou conacul răsună și se cutremură de tropotul picioarelor și de strigăte omenești și din tavan începu să curgă praf, ca-n ziua aceea cînd Mircio îl ucise pe Karaibrahim, și turcii îl sfîșiară. Am împins-o pe Ghiulfie și am sărit în cerdac. I-am prins pe toți turcii și pe cei din conac și pe ceilalți, din geamie. Vreo sută dintre ei pieiră în luptă, însă cei rămași ședeau legați, în piață, lîngă

butucul negru de sînge omenesc. Nici ploile nu izbutiseră să-l spele.

Femeile și copiii başbuzucilor au fost îngrămădiți într-una din curțile interioare ale conacului. Se ridică un plînset și o văicăreală de nedescris, dar inima mea nu mai știa ce-i îndurarea. Era aceiași curte în care pătimiseră și muriseră bulgarii.

Am trecut pe lîngă turcii legați și cel dintîi pe care-l văzui fu Karaimam-Hasan-hogea. Privea încruntat, dar din turbarea-i nu mai rămăsese nici o urmă. Recunoscui și pe cîțiva din spahiii lui Karaibrahim. Restul — călăi, hoți, tîlhari de drumul mare.

În piață, în fața turcilor se înșirară voivozii cetelor de haiduci, iar în mijloc, pe un bolovan alb, se așezase baba Srebra, pe care doi flăcăi o coborîseră din vîrful muntelui, ca să vadă cucerirea satului Prosoina. Voivozii stăteau în picioare și voiau să curgă sînge, pentru că în învălmășeală fusese ucis Doiciu din Raikovo.

Soarele strălucea ca în ziua de răscruce, cînd turcii măcelăriseră, pe butucul negru, pe cei o sută de frați ai lui Manol.

Doi haiduci îi aduseră pe Sevda și pe popa Aligorko, care se numea acum Ali. Preotul mă zări și un zîmbet licări în ochii săi luminoși. Era tot așa de slab, dar își ținea capul drept.

Sevda purta în brațe un copil, o fetiță. Era la fel de frumoasă, însă avea ochi întunecați, fără viață, iar glasul îi suna surd. Privind-o, îmi veni în minte fecioara cu fața de mort, pe care am întîlnit-o pe treptele conacului după noaptea ce a urmat nunții lui Manol, și de fata care s-a spînzurat în odaia mea.

M-am tras mai la o parte de lîngă judecătorii sîngeroși pregătiți să pedepsească pe cea dintîi

femeie care, nesilită de nimeni, se lepădase de credința sa și pe cel dintîi bărbat care coborîse muntele predîndu-se lui Karaibrahim.

Mi-am ridicat privirea și am văzut sub trecătoare, în locul crucilor de piatră, case noi de piatră. Era noul sat al bulgarilor turciți. Poiana era neagră de lume, dar nimeni dintre haiduci nu urcă la ei și nici unul dintre noii musulmani nu coborî la noi.

Venise numai fostul preot.

Baba Srebra zise :

— Spuneți, voivozilor, ce să-i facem acestei femei care și-a lepădat cea dintîi credința și tropăia din papuci și zornăia din brățări, în vreme ce suratele ei plîngeau ?

Voivozii tăceau. Atunci am răspuns eu, de unde stăteam, mai la o parte.

— Copilul de la pieptul ei ar putea fi al lui Goran.

Mă gîndeam la micuțul Manol.

Baba Srebra o întrebă :

— Spune, Sevdo, al cui e copilul, al lui Goran, sau al lui Karaibrahim ?

— Nu știu, răspunse surd femeia și își aplecă frumosu-i cap asupra copilașului.

Baba Srebra rosti :

— Dacă acest copil este al lui Goran, toată viața vom avea grijă de el, dacă e fiica lui Karaibrahim trebuie s-o ucidem și pe ea și pe maică-sa.

Eu i-am spus :

— Goran și Karaibrahim erau frați.

Baba mă privi chiorîș și-i spuse Sevdei :

— Spune că acest copil este fiica lui Goran și o să ai pîine tot restul vieții tale, iar ea va lua pe cel mai ales fecior din munte.

Sevda răspunse tot așa de surd :

— Nu știu.

Voivozii tăceau.

Baba rosti încet și rar :

— Omul nu este o floare, ca să vezi după frunzele ei dacă are rădăcină otrăvitoare sau nu. Omul se cunoaște după faptele sale.

Moș Gordio spuse :

— Să așteptăm să mai crească copilul.

Baba Srebra zise Sevdei :

— Dă-te deoparte și așteaptă.

Apoi îl chemă pe preot :

— Vino, tu, care m-ai întîmpinat și ai binecuvîntat pămîntul din Momcilovo. De ce ai coborît din munte și i-ai condus pe oameni la Karaibrahim ? De ce ți-ai schimbat credința ?

Preotul o întrebă la rîndul său :

— În ce limbă îți vorbesc eu ție, iar tu pricepi ce-ți spun ?

Baba răspunse repede :

— În bulgărește !

— Iată, de aceea am făcut-o, pentru că știam că ori cu crucea, ori fără ea, o să vorbim mereu aceeași limbă.

Baba tăcea ; am vorbit eu :

— Mamă, tu ai spus că omul se cunoaște după fapte. Atunci nu-l judeca pe acest om după cuvintele lui, ci după faptele lui și vezi dacă a făcut bine, sau rău. Tu ai întemeiat un sat nou, el a întemeiat altul. După aceste fapte să-l judeci. Satul este ca și un copil.

Baba se întoarse spre mine :

— Înțeleptule, de ce stai la o parte ? Ori te amesteci cu turcii, ori vii printre bulgari.

M-am gîndit că vrea să-mi astupe gura. „Cînd m-ai întîlnit pentru întîia oară, m-ai blestemat, fiindcă mi-am vîndut credința. Judecă-l acum pe acest om, babă înțeleaptă !“ Am încercat un sen-

timent de bucurie răutăcioasă, însă nu pentru mult timp. Am văzut că voivozii îmi făceau în tăcere loc între ei. Inima îmi bătea şi am păşit înainte cu capul plecat, simţind cum umerii mei se sprijină de umerii slăviţilor căpitani, acoperiţi de semnele rănilor, îmbătaţi de mirosul sîngelui şi al prafului de puşcă. Acum îl priveam pe preot din faţă şi el din nou, neobservat, îmi surîse din adîncul ochilor.

Am auzit-o pe baba Srebra spunînd :

— Fie ca acest om, despre care nu ştiu dacă a făcut bine sau rău, să ajungă tatăl acestui copil, despre care nu ştiu dacă este o fiică a binelui sau a răului. Fie ca acei care vor rămîne în viaţă să vadă, din faptele copilului, dacă este bun sau rău. Şi tot muntele să privească la noul sat şi la cei scăpaţi, sau pierduţi de omul acesta, ca să înţeleagă dacă a făcut bine sau rău. Dacă nu astăzi, atunci mîine, sau peste o mie de ani se va şti dacă era mai bine ca aceşti oameni să fi pierit, sau a fost mai bine că au rămas în viaţă.

Voivozilor, gîndiţi şi voi la fel ca mine ?

Şi-i cercetă pe toţi cu privirea, iar cînd ajunse în dreptul meu îşi răsuci capul în sus, fiindcă eu şedeam în spatele ei. Am citit în ochii ei o mîndrie copilărească, pentru că judecase cu atîta înţelepciune. Am simţit că nu-i mînioasă pe mine. Îmi zîmbea. Voivozii răspunseră :

— Da, e bine cum ai gîndit.

Gloata de turci legaţi rămăsese faţă-n faţă cu noi, cu baba şi cu voivozii. Încet-încet îşi plecară cu toţii capetele, de nu li se mai vedeau ochii, ci numai cealmalele şi creştetele rase.

Pe deasupra pieţei cuprinsă de linişte, răsună glasul babei Srebra :

— Răul trebuie să vină pe lume, însă vai de cei care îl aduc.

Turcii nu înțeleseseră nici un cuvînt. Am făcut un pas în față, și din nou m-am transformat în tîlmaciul care traduce cuvintele dintr-o limbă în alta și nu adaugă nimic de la sine. Nu era prea mult de tradus.

Baba Srebra continuă :

— Au dormit între pereți pe care nu i-au ridicat. Au secerat de pe ogoare pe care nu le-au muncit. Au călărit cai pe care nu i-au îngrijit. Au ucis și au pîrjolit. Ce pedeapsă li se cuvine ?

Voivozii strigară într-un glas

— Moartea ! La moarte !

Baba Srebra zise :

— Femeile și copiii să fie sloboziți, fiindcă ele au venit aici cărate de bărbații lor.

Am uitat că sînt tîlmaci și m-am hotărît să iau apărarea unor turci nevinovați, luați de marele torent. I-am spus babei :

— Măicuță, printre bărbații ăștia sînt și dintre aceia care n-au venit aici după voia lor, ci aduși de Karaibrahim. Karaimam și alți conducători. Odată ce dai drumul femeilor și copiilor, de ce nu-i slobozești și pe ei ?

Baba strigă supărată :

— Taci ! Parcă-l aud pe moș Galușko-Albul. Dumnezeu să-l ierte. Voi l-ați ierta și pe fiul care-și ucide părintele. Eu știu ce știu.

Nici voivozii nu mă ascultară, iar moș Gordio zise :

— Cum să-i ucidem ? Să le tăiem capul, să-l spînzurăm, sau altcumva ?

Unii spuneau :

— Să le tăiem capul, așa cum au făcut și ei.

Alții erau de altă părere.

— Pe fiecare să-l omorîm într-alt fel, după cum și ei i-au omorît pe fruntașii noștri.

Mircio-voivoda, celălalt voievod din Raikovo spuse :

— Să-i spînzurăm de paltinul de care au agățat și ei atîți creștini.

L-au ascultat pe el, fiindcă-și pierduse fratele de cruce ; pe Doiciu-voivoda.

Atunci am vorbit din nou, nu pentru ca să apăr pe cineva, ci pentru că aveam datoria s-o fac.

— Voivozilor, am rostit eu și am arătat spre Karaimam-Hasan-hogea. Omul acesta trebuie să fie tras în țeapă. Și le-am povestit cum îl blestemase bătrîna aceea cu unsprezece copii. Preotul întări și el :

— Așa a fost !

Blestemul s-a împlinit. Țipa și plîngea după apă, iar cînd îi dădeau să bea, apa se scurgea pe țeapă.

Pe ceilalți turci i-au spînzurat de paltin. Atîrnau atîtea lanțuri de ramurile lui și atît de înverșunat se zbăteau spînzurații, încît copacul secular nu a rezistat și cele șase crăci se rupseră dintr-o dată cu zgomot. Tulpina se despică în trei, pînă-n rădăcini, iar printre ramuri se zvîrcoleau turcii pe jumătate vii. În tulpina despicată izbucni focul, care prefăcu în cenușă conacul, ca și cum asupra lui căzuse un fulger din cer. Din toată clădirea au rămas numai patru pereți negri. Arseseră cerdacurile, ușile și dulapurile cu sculpturi ca o broderie în lemn, grinzile tavanelor și pivnițele. Acoperișul se prăbuși în flăcări și plăcile de ardezie striviră tot ce mai cruțase focul.

Înainte de asta am scos caii din grajduri. Eu am luat armăsarul arab al lui Karaibrahim, fiindcă nimeni nu voia un astfel de cal pentru munte, iar uriașul cal dăruit de Suleiman-aga i l-am lăsat lui Ghiulfie. Ea mă scuipă, dar primi calul.

Am văzut-o urcînd cărarea spre trecătoare — o femeie grasă, pe un cal gras. Nu plîngea și nici nu-mi era milă de ea. Mi se părea o ființă veșnică, ce va găsi un loc unde să-și înfigă rădăcinile.

După Ghiulfie se înșirară și celelalte femei cu alaiuri întregi de copii, desculți și flămînzi, cum veniseră.

Cînd văicărelile și plînsetele nu se mai auziră de dincolo de trecătoare, voivozii trimiseră oameni să spună bulgarilor musulmani din satul nou ridicat, că acei care erau din Prosoina pot coborî să-și ia lucrurile din fostele lor case. Oamenii veniră, luară ba una, ba alta și se urcară din nou în sat.

Haiducii scoaseră de prin case tot ceea ce le putea fi de folos.

Atunci un bărbat din Petglaseț, care avusese casă în Prosoina, strigă :

— Vreau să-i dau foc cu mîinile mele !

Astfel, în Prosoina izbucniră flăcările. Al treilea și cel din urmă sat care mai rămăsese în picioare în Elinden, pieri în flăcări.

Tocmai în vîrful trecătorii, în același loc de unde, în urmă cu un an, privisem pentru prima oară Elindenul, mi-am întors calul și am îmbrățișat cu privirea toată valea.

Trecuse numai un an, însă cîte fapte s-au petrecut ! Nu mai era Manol, nu mai era Momcil. Nu mai era Eliţa. Se născuse un nou Manol.

Nu mai era Elindenul !

Din nou muntele și pădurile se cufundară în adînca pace.

Din nou nici o suflare nu mișca vîrfurile subțiri ale brazilor, conturați pe cerul de seară.

Jos, în vale, Prosoina fumega, dar fumul nu se ridica, ci se așternea și învăluia tot satul cufundat

într-o pîclă deasă. Pereții caselor semănau cu niște muște înfășurate într-o pînză de păianjen. Mai departe se vedea, negru, locul unde fusese satul Podvis, pîrjolit și măturat de torent.

Peste stîncile văii atîrnau nori albaștri-cenușii, nemișcați, ca niște munți care se ridicau peste cei adevărați, împăduriți, negri-cenușii, încît prelungeau și înălțau Rodopii pînă-n ceruri. Satul mort și ireal din fundul văii părea și mai mic și mai neînsuflețit.

Aici se termină povestirea despre distrugerea văii Elinden.

Elindenul nu mai este !

Picior de om n-avea să mai coboare pe drumul pietruit.

Buruienile și urzicile îl vor acoperi.

Nici vînătorii nu vor mai urmări fiarele ascunse în bîrlogurile lor.

Valea Elinden pieri ! Sub trecătoare fumegau hornurile satului nou, care nu avea încă un nume.

Un drum ducea la alt sat, la Momcilovo, așezat în mijlocul văii Petglaseț. Elindenul născu două sate ; chiar dacă într-unul cînta muezinul, iar în celălalt bătea clopotul — erau copii aceleași mame.

Am plecat și niciodată n-am mai văzut valea Elinden.

Sfîrșit

OBSERVAȚII

1. Autorul însemnărilor despre mahomedanizarea populației din valea Elinden, călugărul Grigorie, nu trebuie confundat cu figura istorică a preotului Grigorko, care a trăit cu o sută de ani mai tîrziu.

2. Povestirea babei Srebra repetă cuvînt cu cuvînt o parte din conținutul letopisețului preotului Metodie Draghinov din satul Korova.

3. Numele personajelor amintite în carte se întîlnesc în letopisețele rodopiene și în actele oficiale : registre de biruri, acte de proprietate, hotărîri judecătorești și altele.

4. Povestirea preotului din Smolen este înscrisă în Letopisețul în care sînt înregistrate întîmplările importante din viața populației din regiunea Krăstogoriei, de atunci și după aceea. Letopisețul constituie un monument cultural scris în cursul veacului al XVIII-lea de monahii de la „Sf. Munte" care au servit în munții Rodopi.

5. Aceleași nume ale voivozilor sînt înșirate în legătură cu un eveniment petrecut în anul 1720 : cetele unite ale haiducilor au atacat satul Raikovo și s-au răzbunat asupra turcilor pentru bulgarii nimiciți, nu cu mult înainte, din pricină că au refuzat să accepte islamismul.

CUPRINS

Prefață V
Tabel cronologic XXIX

Cuvînt înainte 1
Partea întîia: Apusul seamănă cu răsăritul 3
Partea a doua: Capul mi-l dau — însă credința, nicidecum 137
Partea a treia: Manol și cei o sută de frați ai săi 259
Partea a patra: Vremuri de răscruce . . 387

Epilog: După un an 497
Observații 527

Lector : TIBERIU AVRAMESCU
Tehnoredactor : ELENA CĂLUGĂRU

Apărut 1971. Hîrtie ziar de 50 g/m². Format 700×920/32. Coli ed. 23,83. Coli tipar 17,75. A. nr. 258/1971. C.Z. pentru bibliotecile mari şi mici 8867—32=59.

Tiparul executat sub comanda nr. 10.195 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piaţa Scînteii nr. 1, Bucureşti
Republica Socialistă România

anton doncev

Un roman istoric de mare succes, tradus recent în Polonia, Anglia, S.U.A., R.D.G., Cehoslovacia, R.F.G., U.R.S.S.

«Anton Doncev — scria în 1968 revista americană *New York Times Book Review* — posedă simțul homeric al înțelegerii atît a bulgarilor cît și a turcilor, sentimentul de respect în fața credinței neînfricate și a energiei negative, sălbatice, și a unora și a altora. El a descris eroi și răufăcători asemănători acelora din eposul popular, din faptele cărora a alcătuit sfîșietoarea sa narațiune.»

editura minerva

Lei 5